

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

**ПРИЧОРНОМОРСЬКІ
ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ**

Науковий журнал

Випуск 43

**Одеса
2019**

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора:

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар:

Коркоц О.М. – кандидат економічних наук

Члени редакційної колегії:

Валуєв Ю.Б. – доктор економічних наук

Грозний І.С. – доктор економічних наук, професор

Гулей А.І. – доктор економічних наук

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент

Манойленко О.В. – доктор економічних наук, професор

Мельничук Д.П. – доктор економічних наук, доцент

Миронова Л.Г. – доктор економічних наук

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стройко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Хрущ Н.А. – доктор економічних наук, професор

Римантас Сташис – PhD, професор економіки

Юліана Драгалін – PhD, професор економіки

Януш Велькі – доктор економіки габілітований, професор

Ян Жуковський – PhD, професор економіки

Електронна сторінка видання – www.bsес.in.ua

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 7 від 29.07.2019 року).**

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2019

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

Кравцов О.О. ФОРМАЛІЗАЦІЯ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ РИНКОВОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ НОМО ECONOMICUS.....	5
Маршалок Т.Я. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ВИНИКНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ КОЛИВАНЬ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НИМИ.....	9

**РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

Бугель Ю.В., Чекаловська Г.З. НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СПРАВИ ЯК СКЛАДНИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	18
Любчик К.Л. ПАРАДИГМА ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФОРМУВАННЯ Й ОСНОВНІ ЗАСАДИ.....	29

**РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Васильців Т.Г., Кириченко О.С., Зайченко В.В. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ЇЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	34
Водовозов Є.Н., Палант О.Ю. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТАТНЬОГО РІВНЯ ГРОМАДСЬКОГО ТРАНСПОРТНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ М. КИЄВА.....	40
Голбан Т.Т. ЧИННИКИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СТУПІНЬ ВПЛИВУ.....	49
Крамарев Г.В. СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОМИСЛОВОСТІ» ТА ВИДІВ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ГАЛУЗЕЙ).....	54
Мостова А.Д. СУЧАСНИЙ СТАН ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЙОГО ОЦІНКИ.....	59
Носань Н.С. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЕКСПЕРТНИЙ ПІДХІД.....	69
Омельяненко В.А. МЕРЕЖЕВИЙ АСПЕКТ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ.....	74

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Bashynska Iryna CLARIFICATION OF THE DEFINITION AND ECONOMIC CONTENT OF THE CATEGORY "SMARTIZATION".....	79
Буторіна В.Б. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДІЙНОГО СКЛАДНИКА РЕКЛАМНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	83
Головчук Ю.О., Дибчук Л.В. МАРКЕТИНГ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ КОНКУРЕНТНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ.....	89
Гросул В.А., Аскеров Т.Т. МЕТОДИ ОЦІНКИ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ.....	93

Зоря О.П. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК ПРОЦЕСУ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	99
Клімова О.І. ОСОБЛИВОСТІ ПРІОРИТЕТНО-ОРІЄНТОВАНОГО ГАЛУЗЕВОГО ПІДХОДУ ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	104
Нагорний Є.І., Березова С.М., Шевлюга О.Г. НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ КОМЕРЦІЙНИХ НЕВДАЧ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПРОМИСЛОВОМУ РИНКУ.....	111
Старинець О.Г. ВИКОРИСТАННЯ ДРОНІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ.....	116
Шпатакова О.Л. СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	120
РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Ревко А.М. ІМПЕРАТИВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ.....	126
Хомюк Н.Л. ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	132
РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
Яков'юк В.А. ЗНАЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННИХ ВОДНИХ РЕСУРСІВ У ПРОЦЕСІ ОЦІНКИ ВОДОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ.....	139
РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Мельник В.М., Житар М.О. РІВНІ ІЄРАРХІЇ ТА ДИНАМІКА ЗМІН ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ.....	144
Пантелєєва Н.М., Пантелєєва К.О. ЦИФРОВА ЕКОСИСТЕМА ІНВЕСТИЦІЙНОГО КРЕДИТУВАННЯ	151
РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Кравченко М.В., Мартинець О.Є. НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ В ПІДПРИЄМСТВАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ.....	156
Лега О.В. ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛЯ: ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ.....	161
Новий вид наукових послуг.....	167

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ФОРМАЛІЗАЦІЯ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ РИНКОВОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ НОМО ECONOMICUS

THE CONSUMER BEHAVIOUR FORMALIZATION IN THE MARKET SELF-REGULATION CONDITIONS BASED ON THE HOMO ECONOMICUS MODEL

У статті аналізуються припущення, на яких базується модель homo economicus (людини економічної) й які покладені в теорію споживчої поведінки. В умовах небюджетних обмежень споживання раціональний homo economicus може досягти індивідуальної споживчої рівноваги, не витративши власний бюджет. Зростання у нього грошових накопичень призводить до знецінення грошей і створює фіктивний попит на економічні блага, який проявляється в готовності платити більш високу ціну за них, не збільшуючи при цьому обсяг споживання. Завищені ціни, своєю чергою, стимулюють товаровиробників збільшувати пропозицію економічних благ, які насправді нікому не потрібні. На думку Т. Веблена і С. Гезелля, у капіталістичній економіці зайві грошові накопичення негативно впливають на ефективність використання ресурсів і в кінцевому підсумку сприяють марнотратству. Таким чином, індивідуальний споживчий вибір homo economicus як рушійна сила ринкових процесів є недосконалим і призводить до диспропорцій між пропозицією економічних благ і реальною потребою в них, тобто обсягом споживання.

Ключові слова: homo economicus, економічна раціональність, теорія споживчої поведінки, індивідуальна споживча рівновага, споживання, накопичення, фіктивний попит.

В статті аналізуються передположення, на которых базируется модель homo

economicus (человека экономического) и которые положены в основу теории потребительского поведения. В условиях небюджетных ограничений потребления рациональный homo economicus может достичь индивидуального потребительского равновесия, не потратив весь свой бюджет. Рост у него денежных накоплений приводит к обесцениванию денег и создает фиктивный спрос на экономические блага, который проявляется в готовности платить более высокую цену за них, не увеличивая при этом объем потребления. Завышенные цены, в свою очередь, стимулируют товаропроизводителей увеличивать предложение экономических благ, которые на самом деле никому не нужны. По мнению Т. Веблена и С. Гезелля, в капиталистической экономике избыточные денежные накопления негативно влияют на эффективность использования ресурсов и в конечном счете способствуют расточительности. Таким образом, индивидуальный потребительский выбор homo economicus как движущая сила рыночных процессов является несовершенным и ведет к диспропорциям между предложением экономических благ и реальной потребностью в них, то есть объемом потребления.

Ключевые слова: homo economicus, экономическая рациональность, теория потребительского поведения, индивидуальное потребительское равновесие, потребление, накопление, фиктивный спрос.

УДК 330.161

Кравцов О.О.

к.е.н., доцент кафедри підприємництва і торгівлі
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Kravtsov Alexander

Donetsk National University of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky

The article analyzes the assumptions on which the homo economicus («economic man») model is based and which form the basis of the theory of consumer behaviour. In the modern sense, homo economicus is a general concept, a model of human behaviour, which is the basis of many economic theories, in particular, the orthodox liberal trend. The main feature of homo economicus is rationalism, the desire to get the greatest benefit. The main theoretical premise of economic rationality is the criterion of utility maximization. The situation in which homo economicus reaches the maximum utility of a set of goods for a given budget, has been called consumer equilibrium. This state characterizes the optimal amount of consumption of economic goods under given budget constraints. Consumption is also limited by a combination of factors such as physiological norms, upbringing, traditions, and others that are not related to the consumer's budget. Under conditions of non-budgetary restrictions on consumption, a rational homo economicus can achieve individual consumer equilibrium without spending its entire budget. The growth of his money savings leads to the depreciation of money and creates a fictitious demand for economic benefits, which is manifested in the willingness to pay a higher price for them, without increasing the consumption. Inflated prices, in turn, stimulate the good producers to increase the supply of the economic goods, which are in fact no one needs. According to T. Veblen and S. Gesell, in a capitalist economy, excess money savings adversely affect the efficiency of resource use and, ultimately, lead to wastefulness. Thus, the individual consumer choice of homo economicus as the driving force of market processes is imperfect and leads to disproportions between the supply of economic goods and the real need for them, that is, the volume of consumption. The achieving of the individual consumer equilibrium maximizes the utility of a set of goods for the homo economicus in only one consumption cycle. If we consider a sequence of such cycles for a long period, taking into account non-budgetary restrictions on consumption, then the behavior of homo economicus requires the definition of other criteria of rationality.

Key words: homo economicus, economic rationality, theory of consumer behaviour, individual consumer equilibrium, consumption, money savings, fictitious demand.

Постановка проблеми. Загальний опис homo economicus (людини економічної) дав ще Адам Сміт, хоча він і не використовував цей термін у

своїх наукових працях. У сучасному розумінні homo economicus – це загальне поняття, модель людської поведінки, яка є основою багатьох еко-

номічних теорій, зокрема ортодоксального ліберального напрямку. Головною рисою економічної людини є раціоналізм, намагання отримати найбільшу вигоду, максимізувати індивідуальну корисність. Саме індивідуалізм, особисті потреби лежать в основі її поведінки як у стосунках із собі подібними, так і в будь-яких інших взаємовідносинах. Висновки з економічних теорій, заснованих на моделі homo oeconomicus, широко застосовуються для обґрунтування концептуальних засад ліберальної економічної політики, яка впливає на життя мільйонів людей у всьому світі. Із цієї причини адекватність моделі homo oeconomicus та низки припущень, на яких вона базується, вже тривалий час є предметом наукових дискусій економістів. Чим більше недоліків ми знайдемо у цій моделі, тим «кращими» і більш адекватними будуть наші економічні рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку автора, найбільш цікавими і змістовними публікаціями останніх років, які присвячені розвитку моделі homo oeconomicus, є роботи В.С. Автономова [1], Н.В. Комаровської [2], О.В. Бондаренко [3], О.І. Предко та М.Є. Предко [4]. Загальну сучасну схему моделі homo oeconomicus викладено в книзі В.С. Автономова [6]. Найкращою науково-популярною публікацією на тему, що розглядається, є книга О.О. Аузана [5].

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз адекватності припущень, на яких базується модель homo oeconomicus і які покладені в теорію споживчої поведінки, та їхнього впливу на реальні макроекономічні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Двома головними рисами, які притаманні поведінці homo oeconomicus, є індивідуалізм та раціоналізм. Індивідуалізм проявляється у тому, що будь-які економічні рішення homo oeconomicus приймає одноосібно, виходячи тільки із власних потреб. Щодо раціоналізму, то формалізувати його якись визначенням доволі складно. В.С. Автономов відзначає, що «раціональність – це поняття настільки багатозначне, що практично неможливо вживати його поза певного контексту» [1]. На його думку, основною теоретичною передумовою економічної раціональності є критерій максимізації корисності, згідно з яким homo oeconomicus здійснює свій економічний вибір. Саме ця передумова дала змогу застосувати до економіки математичний апарат, створений для аналізу оптимальних станів. Одним із таких станів є стан індивідуальної споживчої рівноваги, в якому homo oeconomicus як споживач отримує найбільшу корисність від набору благ у розрахунку на наявний у нього бюджет. Оптимальний набір благ у ситуації індивідуальної споживчої рівноваги може бути визначений математичними методами. Кількість благ у ньому залежить від їхньої ціни і граничної корис-

ності, загальна вартість набору обмежується бюджетом. При цьому припускається, що всі блага є бажаними, тобто гранична корисність будь-якого з них не може бути від'ємною.

Зі збільшенням бюджету оптимальний набір благ кількісно зростає, тобто homo oeconomicus неодмінно супроводжує приріст доходів додатковим споживанням. Дійсно, якщо раціональна людина отримує більше грошей, то вона мусить обміняти їх на будь-які економічні блага, щоб задовольнити її власні потреби. Саме на таку поведінку споживача вказує нам припущення, що всі блага є бажаними.

Але в реальному житті споживання не може бути безмежним. Воно обмежується фізіологічними нормами, вихованням, культурою, традиціями спільноти, до якої належить людина, здоровим глуздом. Сукупність таких чинників формує схильність людини до споживання. У цьому разі під споживанням розуміється остаточне використання економічного блага, після якого його споживчі характеристики зникають. Придбання товару для зберігання не є споживанням, а являє собою форму накопичень. Схильність до споживання навряд чи може швидко змінюватися, оскільки вона формується протягом усього життя людини й є характеристикою її власних уподобань. Саме схильність до споживання стримує індивідуальний попит на товар. Можливо, її вплив значно вищий за вплив цінового чинника.

Розглянемо ситуацію, коли для споживача крім бюджетних існують інші обмеження споживання. Припустимо, наприклад, що блага А і В є продуктами харчування. На рис. 1 зображено карту кривих байдужості споживача, три з яких позначено відповідно I, II, III. Лінія бюджетних обмежень задана рівнянням $S_1 = P_A Q_A + P_B Q_B$, де P_A , P_B – відповідно ціни благ А і В; Q_A , Q_B – кількість благ А і В у наборі. Вона торкається «найвищої» кривої байдужості II у точці L. Таким чином, у точці L споживач досягне індивідуальної споживчої

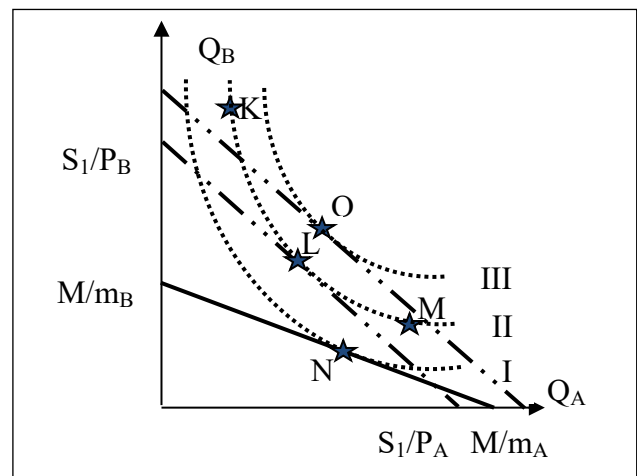

Рис. 1. Вплив небюджетних обмежень на індивідуальну споживчу рівновагу

рівноваги, максимізувавши загальну корисність і повністю витративши власний бюджет.

Нехай фізіологічна норма добового споживання їжі для людини становить M грамів. Маса одиниці блага A становить m_A грамів, одиниці блага B – m_B грамів. У такому разі найбільший обсяг споживання відповідає рівнянню $M = m_A Q_A + m_B Q_B$. Графічно дане рівняння виражається прямою, яка перетинає вісь абсцис у точці M/m_B , вісь ординат – у точці M/m_A .

Повна витрата бюджету дає змогу досягти індивідуальної споживчої рівноваги в точці L , але кількість благ у цьому наборі перевищує небюджетні обмеження споживання. Стан індивідуальної споживчої рівноваги тепер відповідає точці N , в якій лінія небюджетних обмежень торкається найвищої кривої байдужості I . У подальшому споживанні благ A і B немає сенсу, бо рівень насичення вже досягнутий. Обсяг споживання благ A і B у точці N є оптимальним, бо несе максимальну загальну корисність за наявних обмежень. Навіть зсув лінії бюджетних обмежень догори зі зростанням бюджету споживача не вплине на ситуацію, оскільки обсяг благ, наприклад у точці O , також перевищує небюджетні обмеження споживання.

Таким чином, за певних обставин наявний бюджет споживача може перевищити оптимальний обсяг споживання економічних благ за індивідуальної споживчої рівноваги. Якщо така ситуація повториться в кількох циклах споживання, з'явиться надлишок у формі грошових накопичень. Грошові накопичення можна трактувати як відкладений попит. Але якщо й у майбутньому бюджет буде перевищувати оптимальний обсяг споживання, грошові накопичення зростатимуть. Як у такому разі поведе себе раціональний homo oeconomicus? Якщо він просто не буде звертати увагу на збільшення накопичень, то згодом помре, залишивши їх після себе. Таку поведінку навряд чи можна вважати раціональною. Більш імовірним виглядає такий підхід.

За своєю природою грошові накопичення є композитним благом, яке можна обміняти на будь-що. Згідно із законом Госсена, збільшення цього композитного блага знижує його граничну корисність для споживача. Унаслідок зменшення граничної корисності грошей споживач буде готовий заплатити за блага більш високу ціну. У реальному житті ми можемо спостерігати безліч ситуацій, коли заможні люди охоче купують товари за більшою ціною. При цьому споживчі властивості цих товарів практично не відрізняються від дешевших аналогів. Цю поведінку не можна вважати нераціональною, оскільки гроші для багатих мають іншу граничну корисність, з огляду на їхні майновий стан та доходи.

З економічної теорії відомо, що ефект доходу збільшує індивідуальний попит на товар. Але цей

попит може бути фіктивним, тому що споживач уже досяг оптимального обсягу споживання економічного блага й індивідуальної споживчої рівноваги.

Фіктивний попит – це бажання і можливість людини заплатити більш високу ціну за товар, не збільшуючи при цьому його споживання. Це явище є наслідком накопичення зайвих грошей, які людина не може витратити через її схильність до споживання, відсутність на ринку доступних для придбання товарів, перешкод або неможливості інвестувати.

Торстейн Веблен (1857–1929) уважав схильність до накопичень не економічним, а психологічним чинником, оскільки накопичення, багатство є запорукою високого соціального статусу людини. Бажання збільшити багатство, перевершити інших навряд чи може бути насичене в кожному конкретному випадку. Ця обставина, на думку Веблена, доводить помилковість твердження, що основною метою накопичення є споживання.

Накопичення знижують граничну корисність грошей і, на думку Веблена, у кінцевому підсумку призводять до марнотратства. Вони не створювали б проблем, якщо б їх можна було інвестувати, тобто вилучити зі сфери споживання і вкласти, наприклад, у розвиток суспільного виробництва через купівлю цінних паперів господарюючих суб'єктів. Але для цього в економіці повинна бути створена відповідна інфраструктура фінансового і фондового ринку. На жаль, у більшості країн, що розвиваються, такої інфраструктури немає, інструменти для інвестування відсутні. У країнах із розвинутою ринковою економікою накопичення є першоосновою ринку капіталу.

Видатний німецький економіст Сильвіо Гезель (1862–1930) досліджував функцію накопичень у капіталістичній економіці. Він констатував, що грошовий капітал через механізми фінансового і фондового ринку зростає сам по собі. Це призводить до диспропорції між реальним і фінансовим секторами економіки, яка з часом поглиблюється. На відміну від реального капіталу, втіленого у речах, фінансовий капітал є лише інструментом біржової гри. Гезель передбачив виникнення чисто спекулятивної «фінансової економіки», або «фінансизму». На його думку, зайві гроші у формі накопичень повинні втрачати частину своєї вартості, якщо вони не будуть вкладені в реальний сектор економіки. Це буде стимулювати інвестиції в зростання суспільного виробництва і підвищення його ефективності.

На підтвердження висновків Гезеля служать сучасні дослідження фондового ринку США Нобелівського лауреата з економіки професора Єльського університету Роберта Шиллера, які були опубліковані The Financial Times. Шиллер, зокрема, відзначив, що за шість років (із 2009 р.) ринкові котирування акцій потроїлися.

При цьому економічне зростання було значно меншим. Цей «пузир» знижує довіру інвесторів до фондового ринку.

Аналогічна ситуація характерна й для Японії. На хвилі економічних успіхів 80-х років японці захопилися спекулятивними інвестиціями у нерухомість, банківський сектор і фондовий ринок. Унаслідок цього з 1955 по 1990 р. ціни на земельні ділянки в найбільших японських містах зросли в 210 разів і досягли захмарних значень (1 м² оцінювався в 50 тис дол. США). У 1990 р. вартість земельних ділянок у 5,6 рази перевищила ВВП Японії. При цьому індекс роздрібних цін, який є одним із показників динаміки загального споживання, зріс за аналізований період тільки у вісім разів. Водночас населення Японії виросло лише на третину. Це означає, що шалений попит на нерухомість, зокрема на земельні ділянки, аж ніяк не міг бути створеним додатковим населенням, він узагалі не пов'язаний із забезпеченням японців житлом. Цей фіктивний попит створили зайві гроші у формі накопичень. До того ж він щедро підігрівався банківським кредитуванням.

За сім років, із 1980 по 1987 р., фондовий індекс Nikkei виріс у п'ять разів, а ВВП Японії за цей же період збільшився у порівняних цінах тільки у 2,3 рази. Тренд фондового ринку не корелює з реальними масштабами зростання японської економіки. Таким чином, «японське чудо» плавно перейшло в інвестиційну піраміду.

Унаслідок загального знецінення грошей через спекуляції на ринку капіталу найбільших утрат зазнали незаможні японці, для яких нерухомість узагалі перестала бути доступною. Вони стали ще біднішими. Щодо заможних японців, то лише одиниці з них змогли отримати користь від інвестиційної піраміди. Більшість утратила від фінансового «пузиря».

Вищенаведений приклад споживчої поведінки homo economicus характерний для прошарку заможних людей, дохід яких перевищує їхню схильність до споживання й які можуть робити заощадження. Умовно їх можна назвати «середнім класом», частка якого зараз у світі становить 14% суспільства. Нечисленний прошарок багатих людей має більш широкі можливості інвестувати зайві гроші. Але такі люди, яких Торстейн Веблен назвав «дозвільним класом», схильні до марнотратства. Тобто лише одна шоста населення отримує більше економічних благ, аніж може спожити, і змушена накопичувати зайві гроші, які може ніколи не витратити.

А що ж інші, бідні, яких переважає більшість й які не можуть дозволити собі заощаджувати? На жаль, вони змушені задовольняти свою схильність до споживання тільки у межах наявних доходів. Можливо, що вони все своє життя проведуть у стані недоспоживання.

Таким чином, в умовах вільного ринку споживча поведінка homo economicus не завжди стимулює ефективне використання ресурсів. Через фіктивний попит товаровиробники отримують невірні цінові сигнали і збільшують виробництво економічних благ, які насправді нікому не потрібні. Споживачі, які «замовили» ці блага, голосуючи за них ціною, вже задовольнили свій попит.

Досягнення індивідуальної споживчої рівноваги максимізує корисність набору благ для homo economicus тільки в одному циклі споживання. Якщо розглядати певну послідовність таких циклів на протязі тривалого періоду з урахуванням небюджетних обмежень споживання, то поведінка homo economicus вимагає визначення інших критеріїв раціональності.

Висновки з проведеного дослідження. Індивідуальний споживчий вибір homo economicus як рушійна сила ринкових процесів є недосконалим і призводить до диспропорцій між пропозицією економічних благ і реальною потребою в них, тобто обсягом споживання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Автономов В.С. Постоянная и переменная рациональность как предпосылка экономической теории. *Журнал новой экономической ассоциации*. 2017. № 1(33). С. 142–146.
2. Комаровская Н.В. Эволюция homo economicus. *Вестник Университета МГИМО*. 2016. № 1(46). С. 129–142.
3. Бондаренко О.В. Сучасна «економічна людина» та цінності розвитку економічної культури: людиновимірність економічного розвитку. *Запорізький національний технічний університет*. 2016. URL : http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2963/1/Bondarenko_The%20modern_economic.pdf (дата звернення: 25.07.2019).
4. Предко О.І., Предко М.Є. Вчення про «економічну людину: зміна парадигм. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 50–53.
5. Аузан А.А. Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. Москва : МИФ, 2016. 160 с.
6. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1997. 232 с.

REFERENCES:

1. Avtonomov V.S. (2017) Postoyannaya i peremennaya ratsionalnost kak predposylka ekonomicheskoy teorii [Constant and variable rationality as a assumption of economic theory]. *Journal of the New Economic Association*, no 1(33), pp. 142-146.
2. Komarovskaya N.V. (2016) Evolyutsiya «homo economicus» [Evolution of «homo economicus»] *MGIMO Review of International Relations*, no 1(46), pp. 129-142.
3. Bondarenko O.V. (2016) Suchasna «ekonomichna ljudyna» ta cinnosti rozvytku ekonomichnoji kuljtyry:

ljudyovymirnistj ekonomichnogho rozvytku [The modern «economic human being» and values of economic culture: human dimension of economic development.]. Zaporizhye National Technical University. Available at: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2963/1/Bondarenko_The%20modern_economic.pdf (accessed 25 July 2019).

4. Predko O.I., Predko M.Y. (2015) Vchennja pro «ekonomichnu ljudynu: zmina paradyghm [The doctrine

of «economic man»: changing paradigms]. *Ekonomika ta derzhava*, no 6, pp. 50-53.

5. Auzan A.A. (2016) *Ekonomika vsego. Kak instituty opredelyayut nashu zhizn* [Economy of all. How do institutions define our lives?]. Moscow: MIF. (in Russian)

6. Avtonomov V.S. (1997) *Model cheloveka v ekonomicheskoy nauke* [The model of man in economics]. St. Petersburg: Economics School. (in Russian)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ВИНИКНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ КОЛИВАНЬ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НИМИ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE EMERGENCE OF ECONOMIC FLUCTUATIONS AND METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF THEIR MANAGEMENT

УДК 330.33.015

Маршалок Т.Я.

к.е.н., доцент,
докторант кафедри податків та фінансової політики
Тернопільський національний економічний університет

Marshalok Taras

Ternopil National Economic University

У результаті дослідження встановлено, що інструменти антициклічного регулювання можна поділити на дві складові частини: інструменти саморегулювання та державні інструменти, як, своєю чергою, можна розділити на монетарні та фінансові, кожні з яких по-різному впливають на довгі, середні та короткі економічні хвилі. Залежно від довжини економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення, вони по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Найбільш небезпечними для соціально-економічного життя країни є короткі фінансові цикли, що виникають у результаті свідомого «накачування» економіки неякісними фінансовими інструментами. Такі процеси в певний момент спричиняють економічну кризу. Довгі та середні економічні цикли, що виникають під впливом технологічних трансформацій, інноваційних революцій, також впливають на хід економічного розвитку і спричиняють негативні наслідки, які пов'язані з потребою переналаштування економіки.

Ключові слова: економічний цикл, стадії економічного циклу, економічна криза, довгі/середньострокові/короткострокові економічні цикли, антициклічне економічне регулювання, ВВП, макроекономічні показники.

В результате исследования установлено, что инструменты антициклічес-

кого регулирования можно разделить на две составляющие: инструменты саморегулирования и государственные инструменты, которые, в свою очередь, разделены на монетарные и фискальные, которые по-разному влияют на экономические волны. В зависимости от длины экономических циклов, обстоятельств, причин и последствий их возникновения они по-разному влияют на социально-экономическую среду страны. Наиболее опасными для социально-экономической жизни страны являются короткие финансовые циклы, возникающие в результате сознательной «накачки» экономики некачественными финансовыми инструментами. Такие процессы в определенный момент вызывают экономический кризис. Длинные и средние экономические циклы, возникающие под влиянием технологических трансформаций, инновационных революций, влияют на ход экономического развития и вызывают негативные последствия, связанные с необходимостью перенастройки экономики.

Ключевые слова: экономический цикл, стадии экономического цикла, экономический кризис, длинные/среднесрочные/краткосрочные экономические циклы, антицикліческое экономическое регулирование, ВВП, макроэкономические показатели.

Economics, like any process, are volatile and often accompanied by changes. Such changes are manifested through the dynamics of macroeconomic indicators that determine the state of economic development in the region, country, and the world. While the dynamics of such economic indicators is manifested through economic cycles. The study found that anti-cyclical regulation tools can be divided into two components: self-regulation tools and government tools, which in turn can be divided into monetary and fiscal. Each of them has different effects on long, medium and short economic waves. Therefore, depending on the length of economic cycles, circumstances, causes and consequences of their occurrence, they vary in different ways on the socio-economic environment of the country. The emergence of short financial cycles is directly related to the negative economic cycles caused by negative events, while the reasons for the emergence of average economic cycles are the result of transformational processes that take place under the influence of long economic waves. The most dangerous social and economic life of the country is the short financial cycles that arise as a result of deliberate "pumping" of the economy by low-quality financial instruments – low interest rates, unsecured loans, unwarranted emission of money, investing in industries with low value added production. Such poor-quality processes at some point lead to an economic crisis that manifests itself through lowering the welfare of citizens, social protection, the deterioration of the investment climate, rising inflation, devaluation of the national currency, and slowing GDP growth. Long and medium economic cycles that arise under the influence of technological transformations, innovation revolutions, also influence the course of economic development and cause negative consequences associated with the need for restructuring the economy, but it is assumed that in the future medium and long economic cycles lead to positive social and economic processes in the country, stimulating the development of the economy and raising the welfare of citizens.

Key words: Economic cycle, economic cycle stages, economic crisis, long /medium/short-term economic cycles, anti-cyclical economic regulation, GDP, macroeconomic indicators.

Постановка проблеми. Економіка, як і будь-який процес, є мінливою і часто супроводжується змінами. Такі зміни проявляються через динаміку макроекономічних показників, які визначають стан економічного розвитку в регіоні, країні, світі, тоді як динаміка таких економічних показників проявляється через економічні цикли. Настання відповідної фази економічного циклу завжди супроводжується настанням певних обставин, які провокують їх виникнення. Незважаючи на величезну кількість наукових праць, їх авторам не вдалося пояснити істинного походження кризи, у результаті чого настає фаза економічного спаду, а тим більше не вдалося дати відповідь на питання, коли настане наступне економічне потрясіння. Саме тому виникнення криз економічного характеру, тривалість економічного циклу – це ті питання, які досі залишаються невирішеними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях учених увага переважно зосереджувалася на вивченні економічних хвиль та циклів, що вже настали або відбулися, аналізувалися причини виникнення та наслідки їх настання. Серед таких напрацювань доцільно виокремити праці провідних зарубіжних та вітчизняних учених: М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, К. Жюгляра, Дж. Кітчена, Й. Шумпетера, П. Дугласа, Ч. Пlossера, Е. Прескота, П. Самуельсона, Р. Солоу, У. Свена, Ф. Кідленда. Вітчизняні науковці також не залишаються осторонь проблеми циклічності економіки та дослідження механізмів управління такими флуктуаціями, серед яких варто виділити Т. Богдан, Д. Лук'яненко, А. Поручника, Я. Столярчука, В. Сацка, О. Лактіонову.

Однак жодна наукова праця не стосувалася передбачення настання економічних дисбалансів та економічних криз. Не було надано жодних рекомендацій урядам щодо того, як запрограмувати економіку на постійне зростання, проте були рекомендації щодо подолання криз, які настали. Дослідження переважно розкривають проблему антициклічного регулювання фрагментарно, лише аналізуючи причини і наслідки того періоду, в яких ці цикли відбувалися. Досі немає конкретної моделі антициклічного регулювання, яка була б дієвою для всіх країн.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити види економічних циклів, причини їх виникнення та дослідити чинники, які впливають на настання економічних дисбалансів, а також проаналізувати та виокремити основні механізми управління економічними флуктуаціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для подолання негативних економічних наслідків, згладжування економічних циклів, вирівнювання економічної кон'юнктури переважно використовуються набір інструментів, методів та способів, які часто є різними за змістом, формою та впливом і

не можуть повністю створити позитивного ефекту в довгостроковій перспективі і тим більше нездатні подолати негативні економічні наслідки в майбутньому, причиною цього є невміння передбачити настання наступного економічного потрясіння. Як зазначав Й. Шумпетер, антикризові заходи завжди виявляються не лише запізненими, а й однобічними. Причиною цього є відсутність конкретних ознак кризи [10], початок кризи ніхто не може передбачити і точно сказати, що це саме криза.

Отже, доцільно виокремити ті інструменти антициклічного регулювання, запропонувати методи та способи їх застосування, які б дали змогу наблизитися до вирішення проблеми настання економічної кризи.

На думку А.С. Гальчинського, проблемою циклічності економіки та настання тих чи інших фаз є спільність із природою та суспільством, а з іншого боку, взаємозв'язана із цим єдність базових методологічних канонів природничих та суспільних наук [2, с. 21]. Тому проблему циклів в економіці потрібно шукати не лише в площині економіки, а й у інших, не завжди пов'язаних з економікою площинах.

Також варто наголосити, що проблему циклів потрібно розглядати не лише в площині двох параметрів – «фази кризи» та «фази економічної рівноваги», як це описується у більшості наукових праць [6; 8; 10], а й у інших фазах економічного циклу, незалежно від того, чи це економічне піднесення, спад чи депресія. Адже кожна з них породжує наступну ситуацію неповернення та переходу до іншого стану і вирізняється певними особливостями виникнення. Пошук причин і методів управління різними економічними процесами є основою і запорукою якісного керування циклами, яке є єдиним цілим явищем суспільно-економічного життя регіону, держави та світу загалом.

Зазначимо, що кожен наступний цикл є іншим, жодне нове коливання не є повторенням попереднього. Кожному з них притаманні свої особливості, виникає цикл переважно за різних умов і через інші причини. В іншому разі економісти, підприємці та державні керівники давно б навчилися управляти такими циклами й у світі ніколи б не було економічних та фінансових потрясінь.

Наступні та попередні економічні цикли все ж наділені подібними особливостями. До таких можна віднести причини виникнення економічних циклів, зокрема це глобальні, структурні інституціональні зміни, особливості капіталу, технологічні, інноваційні трансформації, перетворення у фінансовому секторі. Одні здатні змінюватися за довший період часу, інші змінюються занадто швидко. Це, своєю чергою, призводить до існування різних за тривалістю коливань, які були виокремлені та досліджені.

Найбільш дослідженими є три види економічних циклів: довгі «хвилі Кондратьєва», середньо-

строкові «цикли Жугляра» та короткострокові «цикли Китчена», які можна охарактеризувати не лише терміном їх перебігу, а й різними причинами їх виникнення.

Проблеми довгих, так званих циклів Кондратьєва, які ще називають інституційними циклами, привертають велику увагу з огляду на проблематику дослідження. Основною причиною їх існування є глобальні історичні зміни укладів: перехід від мануфактурного виробництва до фабричного, від вільної торгівлі до домінування монополій, який перейшов до державно-регульованого ринкового механізму, від нього – до інтернаціонально-регульованого. Тому для своєчасного реагування на можливі економічні зміни більш тривалого характеру та для розроблення ефективного методологічного апарату управління такими процесами необхідно вивчити та дослідити історію функціонування довгих економічних хвиль, щоб світове суспільство було готове до нових викликів.

Довгі хвилі Кондратьєва виникають лише за умов настання найвищого ступеня розвитку, винаходів у різних сферах суспільного та економічного життя: винайдення колеса, парової машини, ткацького верстата, двигуна внутрішнього згорання, винахід електроенергії, комп'ютера, Інтернету. Саме ці чинники спричинили свого часу промислові революції, які й вплинули на подальший хід історії, розвиток суспільства та економічні трансформації.

Скажімо, підвищення цін на нафту на світовому ринку в середині ХХ ст. призвело до пошуку країнами Заходу енергозберігаючих технологій, що дало поштовх до розвитку технологій у сфері альтернативної енергії (сонячні батареї, вітряні електростанції). А вже на початку ХХІ ст. проблема монополії на видобуток нафти, необґрунтовано високі ціни на неї, спрямованість політичних еліт провідних країн на екологічне оздоровлення Землі призвели до революції у машинобудуванні: в останні роки спостерігаємо інтенсивний розвиток і трансформації в автомобілебудуванні, автомобілі з двигунами внутрішнього згорання замінюються електродвигунами, що матиме продовження у майбутньому. Такі чинники призводять до економічних коливань і трансформацій, адже занепад і старіння одних технологій неодмінно призводять до економічних дисбалансів, зниження ділової активності, зростання безробіття, зниження добробуту окремих категорій громадян, тоді як розвиток нових технологій потребує великої кількості фінансових ресурсів, які в таких умовах стають надзвичайно дорогими і можуть також призвести до економічних дисбалансів, через що держава не може стояти осторонь таких трансформацій, вона неодмінно повинна реагувати на еволюційні та революційні зміни. За умов глобальних трансформацій держава повинна розробляти

і використовувати заходи, які дадуть змогу ефективно функціонувати та виконувати свої основні функції ефективно. До таких функцій, зокрема, належить забезпечення добробуту та соціального захисту громадян, розвитку нових галузей економіки та недопущення болісного занепаду галузей, які відмирають. Забезпечити такий процес держава здатна, використовуючи фінансові та інші фінансові інструменти, до яких відносять податкову політику, політику видатків, боргову та монетарну політику держави.

Середньострокові цикли Жугляра (промислові цикли), тривалість яких становить 10–12 років, на відміну від довгих хвиль виникають у результаті змін, які відбуваються в «основному капіталі» підприємств та господарюючих суб'єктів. На їх виникнення впливають промислові трансформації, оновлення основного капіталу, незначні технологічні зміни.

За своїм змістом середні цикли – це економічні цикли відтворювального процесу промислового виробництва [2, с. 50], причинами виникнення яких є промислові трансформації, розвиток нових галузей промисловості, запровадження нових технологій у виробництво, заміна мануфактурного виробництва промисловим. Проте не лише виробничі зміни породжують такі цикли. Причина виникнення середніх (промислових) циклів варто пов'язувати з різними чинниками – сферою обміну, розподілу та споживання, які поряд із виробництвом створюють замкнене коло, середовище економічного життя певного періоду світової економічної історії.

Тому економічний цикл є багатовекторним явищем, залежним від багатьох чинників, кожен з яких призводить до певних окремих результатів, через що дослідження економічного циклу лише через динаміку окремо взятого макроекономічного показника є недоцільним, адже воно буде неповним і не матиме якісного наукового результату. Багато вчених вважають, що для дослідження економічного циклу достатньо проаналізувати динаміку ВВП, результати аналізу якого дають змогу виявити динаміку, фазу циклу, проте цього недостатньо для виявлення причин, які призвели до такої динаміки. Ще на початку ХХ ст. провідними вченими-економістами було наголошено на тому, що для якісного вивчення причин економічних коливань необхідно вивчати тенденції не лише у змінах виробництва (у змінах ВВП), а й важливо дослідити інвестиційну динаміку, стан ринку інвестиційних товарів, процеси відтворення основного капіталу, його нагромадження.

Необхідність використання такого масиву даних, необхідних для дослідження економічних циклів, обґрунтовано М. Туган-Барановським та Дж. Кейнсом [3; 7]. Проте інструментарій дослідження середніх циклів необхідно доповнити такими динамічними рядами, як динаміка зайня-

тості в країні, прибутковість підприємств, рівень доходів громадян і, що найважливіше, коли йдеться про промислові цикли, – динаміка оновлення основних технологій, так званих засобів виробництва, які й забезпечують промисловий процес. Використовуючи для аналізу зазначені показники, можна визначити економічні тенденції та спрогнозувати економічний тренд у майбутньому. Однак під час дослідження тенденцій в економіці не можна не зважати на чинники неформального характеру (політичний, демографічний складники, рівень освіченості населення, медичний захист).

Український учений А. Гальчинський стверджує, що вивчення середніх циклів у сучасних умовах є важливим лише у двох випадках: із позиції логічної залежності індустріалізму, який у більшості країн світу з розвинутою економікою вже закінчився, і постіндустріалізму, який є наступним етапом структурних інституційних трансформацій у світі, через що середні хвилі ще можуть мати відлуння в нових умовах господарювання, та з позиції лише тих країн, які стали на шлях індустріалізації, тобто країн, що розвиваються, або ж у країнах із перехідними економіками [2, с. 46]. Проте позиція вченого не є надто сильною, адже економіка окремої країни сьогодні не становить такого інтересу, як місце такої економіки у світовому глобальному просторі. Навіть ті країни, які стали на шлях розвитку, значною мірою залежать від глобальних змін світової економічної кон'юнктури. Розвиток світової торгівлі, економічні міждержавні зв'язки, економічна взаємозалежність країн між собою дають підстави стверджувати, що методологічний базис для подолання економічних дисбалансів в окремій країні значною мірою залежить від зовнішніх, екзогенних, чинників. Проте не можна відкидати дію інших, притаманних лише окремим країнам особливостей, до яких відносять не лише формальні чинники. Часто на економічні коливання впливають характерні особливості неформального характеру, серед яких виділяють релігійні, ментальні, культурні, кліматичні, освітні особливості. З огляду на це, не можна стверджувати, що інструменти та методи подолання економічної кризи в Греції неодмінно матимуть позитивний результат в Україні, хоча можуть стати базисом для пошуку ефективних інструментів подолання економічної рецесії в нашій країні.

Зважаючи на історичні економічні тенденції та зміни, коли індустріалізація економіки змінюється на постіндустріальне середовище, в умовах швидкого розвитку технологій так звані промислові цикли затухають і стають абсолютно невиразними. Зміна технологій, інформаційна революція, глобалізація світової економіки призводять до необхідності формування зовсім інших методологічних прийомів (знань, інструментів, методів та спосо-

бів), які найбільш яскраво проявляють себе в умовах постіндустріальної епохи. Проте ігнорувати попередні дослідження середніх циклів економіки не можна, адже вони, беззаперечно, є корисними для дослідження причин та наслідків виникнення циклів нового порядку.

Зважаючи на економічні та суспільні трансформації, нової актуальності набувають так звані короткі економічні цикли, які отримали назву на честь англійського вченого Джона Кітчана. У працях Й. Шумпетера короткі цикли отримали назву бізнес-циклів, або торгових циклів [1; 9; 10]. Короткі економічні цикли є відголоском саме середніх коливань. Як зазначають вчені, вони існують поряд із середніми економічними циклами. Адже в умовах технологічних змін, в умовах промислового розвитку підприємці потребують додаткових фінансових ресурсів для купівлі нових технологій, оновлення виробничого процесу. У цій ситуації нового значення набувають фінансові інституції, які мають фінансовий ресурс, який так потрібен підприємцям. Попит на фінансовий капітал зростає, що призводить до підвищення його ціни та відсоткової ставки на кредитні ресурси, створюється нездорова конкуренція на гроші. Число тих, хто заборгував і не може погасити свої борги, зростає, відбувається хвиля банкрутств, яка запускає махових фінансової кризи. Варто наголосити, що короткі фінансові цикли необхідно розділити на два види: перші – це ті, які функціонують у межах середніх коливань (так звані загальні кризи), які безпосередньо пов'язані із ситуацією, що описана вище; та інші – специфічні, які пов'язані саме з проблемою грошового обігу, які розвиваються або ж існують в умовах суперечностей грошової системи і функціонують поза межами середніх економічних циклів [2, с. 53]. Друга категорія коротких хвиль не є надто цікавою для нашого дослідження, адже є прерогативою саме монетарних інститутів і аж ніяк не фіскальних. Хоча категорично заперечити необхідність і можливість впливати на специфічні короткі цикли за допомогою фіскальних інструментів ми не можемо і не будемо.

Ураховуючи загальну специфіку коротких фінансових циклів, варто зазначити, що вони за змістом належать як до сфери грошового обігу, так і сфери кредиту. Нинішні гроші функціонують переважно лише як засіб обігу та борговий інструмент (кредитний ресурс). Також не можна не вказати на органічну залежність грошей чи їх функціонування від функціонування фондового ринку, де відбувається безпосередня торгівля грошима, активами і боргами.

Функціонування коротких фінансових циклів більшою мірою пов'язують не з фазами піднесення чи економічного спаду, а більше з кризами як завершальним етапом циклу. Найчастіше про такий цикл починають говорити тоді,

коли виникає криза на фінансових ринках, у разі знецінення грошового капіталу через інфляційні процеси платіжних інструментів обігу, через зростання вартості позичкового капіталу, знецінення фондових цінностей.

До опосередкованих індикаторів настання та перебігу фінансових криз відносять динаміку грошових агрегатів, розбалансованість бюджету країни, платіжного балансу, банкрутств підприємств та фінансових установ, біржову паніку. Названі чинники є наслідками негативних фаз фінансових циклів, проте ніхто досі не надавав вагомому значення саме причинам настання таких наслідків. На нашу думку, саме у цьому полягає проблема сучасної науки. Жодна міжнародна, державна чи будь-яка інша фінансово-аналітична чи урядова організація не надає великого значення фазам фінансових циклів, ніхто не вивчає причини існування їхніх фаз зростання, піднесення та спаду, паніка розпочинається лише тоді, коли показники досягають своїх критичних значень. Тому не можна нехтувати дослідженнями на всіх стадіях економічних циклів, щоб критичні негативні економічні наслідки не застали економіку зненацька. Виявлення причин настання фаз фінансових циклів, уміння управляти ними є запорукою уникнення настання фінансових криз. Необхідністю таких досліджень та потребою у структурних перетвореннях у сфері фінансового обігу, кредитної політики і, врешті, глобальних змін підходів до здійснення фіскальної політики стали фінансові кризи останніх років.

До таких потрясінь можна віднести світову боргову кризу 1982–1983 рр., обвал фондових ринків США 1987 р., азійську фінансову кризу 1990 р., мексиканську кризу 1994–1998 рр., падіння і девальвацію національних валют Великої Британії та США у 2002 р., апогеєм якої стала наймасштабніша після Великої депресії 1929–1933 рр. фінансова криза 2008–2009 рр. Провідні уряди світу, найкращі науковці в один голос заявили про те, що світовому фінансовому ринку життєво необхідні глобальні структурні зміни, необхідно виробити нові парадигми антициклічного та антикризового регулювання економіки, кровоносною системою якої є саме фінансова політика.

Так, в одному з провідних економічних видань світу *The Economist* було зазначено: «На зміну діловим циклам прийшли цикли фінансових пупирів». Фінансова криза – момент, коли фінансовий пупир лопається, а на зміну йому починає формуватися наступний. Проте чому ж тоді коли всі знають, що формується такий новий небезпечний «пупир», ніхто на нього не реагує? Проблема тут полягає у тому, що жоден із суб'єктів економічних відносин не погоджується добровільно втратити свій прибуток, держава намагається стояти осторонь процесів, які відбуваються на фінансо-

вих ринках. А це, на нашу думку, й є найбільшою проблемою і загрозою для майбутнього. Тому, незважаючи на економічну саморегульованість, здатність ринку до самозаспокоєння, як це на перший погляд видається, допоки держава чи інші наддержавні інститути не перестануть бути лише спостерігачами і проводити заходи лише реабілітаційного характеру, доти суспільство буде переживати все нові й нові «фінансові бульбашки», які для більшості громадян означатимуть зниження їхнього добробуту, зубожіння і бідність. Саме тому поряд із функцією спостерігача, функцією підтримування держава повинна виконувати функцію «регулювальника» економічних процесів, якщо ми не хочемо поринути у фінансово-економічний хаос.

Отже, проаналізувавши причини виникнення промислових (середніх) економічних циклів та коротких (фінансових) циклів, доходимо таких висновків.

Якщо середні хвилі виникали під впливом технологічних змін, причинами їх існування були винаходи нових технологій, гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, то короткі хвилі виникали через бажання заробити на продажі дорогих кредитів. Саме гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, бажання наростити продажі продукції, часто необґрунтовані високі рівні заробітної плати і призвели до породження «фінансових бульбашок» – грошових процесів, які нічим не були підтвержені, а держава нічого не робила для того, щоб контролювати часто сумнівні і непідтвержені реальною товарною масою операції.

Необхідно зазначити, що промислові кризи є стартом до чогось нового, до перезавантаження економіки, але вже з новими революційно іншими технологіями. Промислові цикли у сьогоденні умовах стають усе менш помітними, світ перейшов у стадію нових технологій, до економіки нового укладу. Визначальну роль сьогодні відіграють інформація, новітні цифрові технології, в умовах сучасності більшість грошей заробляється у цифровій Інтернет-індустрії. Тому можна передбачити, що світова економіка увійшла в нову фазу – інформаційних економічних циклів. Найбільша проблема полягає у тому, що поки немає уявлення, як така економіка буде себе поводити, які виклики вона ставить перед людством. Однак незнання того, як усе відбуватиметься, не є настільки страшним, адже точно можна сказати, що економіка світу й окремих країн розвиватиметься за циклічним принципом. Тому важливо вивчати такі цикли і виробити таку методологічну базу антициклічного регулювання, яка б була дієвою в умовах сьогодення і в далекій перспективі.

Незважаючи на те, які цикли змінюють один одного, фінансові цикли будуть існувати доти,

доки гроші залишатимуться інструментом забезпечення нових технологій, інструментом кредиту і позики, доки в нас породжуватимуться нові фінансові бульбашки, які призводитимуть до нових фінансових потрясінь. Тоді як промислові чи постпромислові кризи відіграли вирішальну роль у формуванні чогось нового, сприяли пошуку й удосконаленню, то фінансові кризи призводили лише до зuboжіння суспільства, зниження рівня його добробуту, а іноді й до краху цілих країн.

Саме тому для недопущення фінансових криз необхідно більш детально вивчати цикли, які породжують такі кризи, і в момент перших проявів негативних ефектів держава повинна використовувати весь свій наявний потенціал для їх недопущення.

Разом із тим економічні цикли, як і економіку загалом, не можна розглядати в окремій площині від площини соціальної. Рівень задоволеності послугами, які надаються державою, рівень освіченості та здоров'я населення, довіра і задоволеність політичними елітами, рівень доходів громадян, можливість задовільнити свої матеріальні, культурні та духовні потреби, свобода поведінки є визначальними чинниками добробуту громадян, який, своєю чергою, є запорукою економічного зростання країни.

Вивчаючи причини та наслідки економічних циклів, не можна нехтувати чинниками соціального характеру, які напряму впливають на економічне середовище країни.

Відповідно до вчення А. Маршалла [4], фундаментом економічної діяльності, її матеріальною основою є відносини між людьми, основу яких становлять поділ праці, обмін предметами та результатами праці, конкуренція.

За своєю природою економічні відносини між людьми зумовлюються спільною взаємодією з природою та утвердженням на цьому підґрунті матеріальних основ добробуту і багатства особи та суспільства.

Відповідні відносини, з одного боку, пов'язані із власністю, а з іншого – зумовлені спонукую до матеріальних і нематеріальних потреб, які гнучкі за своєю особливістю, можливі для розрахунків і безпосередньо впливають на поведінку особи в господарській сфері її діяльності.

Саме такі твердження доводять, що одними з важливих чинників економічних флуктуацій є соціальні, які можна поставити в один ряд з економічними чинниками циклів економічного характеру.

Зокрема, підтвердженням таких думок є запропоновані та досліджені американським ученим-соціологом П. Сорокіним соціальні флуктуації, який у цьому контексті сказав: «Системоутворюючою соціальною ланкою суспільних зрушень є рівень добробуту громадян та розшарування їхніх доходів. Немає жодного суспільства, де б усі були рівними, суспільство без розшарувань, із справж-

ньою рівністю його членів є міфом, який так і не став реальністю» [5].

Соціальні флуктуації (коливання) кореспондують з економічними циклами, проте вони існують незалежно від них. Проте автономність соціальних та економічних циклів, не може свідчити про їх незалежність один від одного. Крім неекономічних детермінант, які стосуються політичного, правового і соціального статусу індивіда окремо і суспільства загалом, їхніх прав і привілеїв, відповідальності та зобов'язань, влади і впливу, це також економічний складник розшарування суспільства за диференціацією їхніх доходів та рівня життя.

В останні 100 років світове соціально-економічне середовище зазнало надзвичайно багато змін, які, з одного боку, стосуються періодичної повторюваності економічних коливань, а з іншого – знаменуються збільшенням диференціації доходів громадян у країнах із низьким рівнем економічного розвитку та економіками, які стали на шлях економічних ринкових трансформацій. Така диференціація неодмінно є чинником економічних дисбалансів, криз та занепадів економік окремих країн світу і також може характеризуватися хитким соціально-економічним становищем слаборозвинутих країн.

Статистика засвідчує про значне скорочення диспропорції у доходах громадян розвинутих країн світу: якщо в кінці XIX ст. різниця в доходах 20% найбагатшого та 20% найбіднішого населення становила 18–20 разів, то в сучасних умовах така різниця становить 3,5–7,0 разів у європейських країнах та 9,0 разів у США. Можна констатувати, що соціальне становище громадян капіталістичних економік із високим рівнем розвитку вдалося дещо вирівняти, забезпечивши тим самим для більшості громадян високий рівень добробуту, знизити рівень бідності та незахищеності.

Діаметральною є ситуація в економічно нерозвинутих країнах, де рівень диференціації нині становить 30:1. Це є надзвичайно загрозливою ситуацією ще й через те, що 20% багатіїв найрозвинутіших країн світу володіють 86% всесвітнього ВВП, тоді як 20% бідняків, що проживають у найбідніших країнах, володіють лише 1% світового ВВП. За прогнозами ООН, до 2025 р. ситуація може стати ще більш загрозливою, адже 90% усього населення може опинитися за межею бідності. Рівень диференціації доходів громадян в Україні становить 12–14 до 1, що є також значно вищим показником, аніж у країнах Європи.

Зазначені показники свідчать про те, що світ стає монополіярним, великі капіталісти можуть управляти або як мінімум впливати на економіки держав. Світовий капітал, що сконцентрувався в руках невеликої групи власників, із кожним разом стає все менш контрольованим урядами країн, що може свідчити, про високу ймовірність настання

економічних та соціальних катаклізмів. Загрози високого рівня диференціації та нерівномірності розподілу доходів громадян можуть призвести до значних дисбалансів, зубожіння більшої частини населення світу, що створює загрозу занепаду багатьох країн, неконтрольованої міграції, перенаселення розвинутих країн, а це породить підґрунтя для економічних криз глобального руйнівного характеру.

Таким чином, держава, яка наділена широкими повноваженнями та можливостями, повинна використовувати ефективний методологічний, соціально-економічний інструментарій для досягнення найвищої мети – забезпечення якісного життя населення, досягнення найвищого рівня добробуту громадян, економічного розвитку та забезпечення рівномірного розподілу доходів у країні. В іншому разі в умовах бездіяльності держави та залишаючись осторонь наростання соціально-економічних дисбалансів, така поведінка, беззаперечно, призведе до загрози настання глибоких економічних потрясінь, зубожіння населення та до зниження їхнього соціального статусу загалом.

Варто зазначити, що приватний капітал, який зосереджений в одних руках, досяг загрозливих розмірів, через що держава перестає відігравати роль основної інституції, яка покликана забезпечувати ефективний соціально-економічний розвиток країни. У цих умовах потрібно зробити все, щоб

державні органи влади перебрали на себе основну функцію соціально-економічного регулятора, повинні використовувати інструменти передбачення, супроводу економічних циклів та унеможливлення настання економічних криз.

З огляду на проаналізовані причини виникнення економічних циклів та інструментів їх згладжування, ми прийшли до методологічної моделі, яка полягає у виокремленні основних причин виникнення довгих, середніх та коротких економічних циклів, інструментів згладжування таких коливань (досягнення економічної рівноваги) та недопущення настання економічних та соціальних криз (рис. 1).

Відповідно до цієї моделі, різні за тривалістю та причинами виникнення економічні цикли є взаємозалежними, накладаються одні на одних, протікають частково незалежно або ж можуть тривати в межах двох довших циклів. Виникнення коротших циклів є наслідком кризових явищ у довших циклах, тоді як фаза рецесії коротшого циклу майже завжди є стартовою точкою фази зростання для довшого циклу. Зокрема, кризи довших хвиль Кондратьєва призводили до занепаду промислових середніх циклів Жугляра, які, своєю чергою, породжували фінансові короткі цикли Китчена. Проте саме фінансові кризи завжди призводили до необхідності пошуку дієвих інструментів антициклічного та антикризового регулювання, що давало поштовх до технологічних оновлень, про-

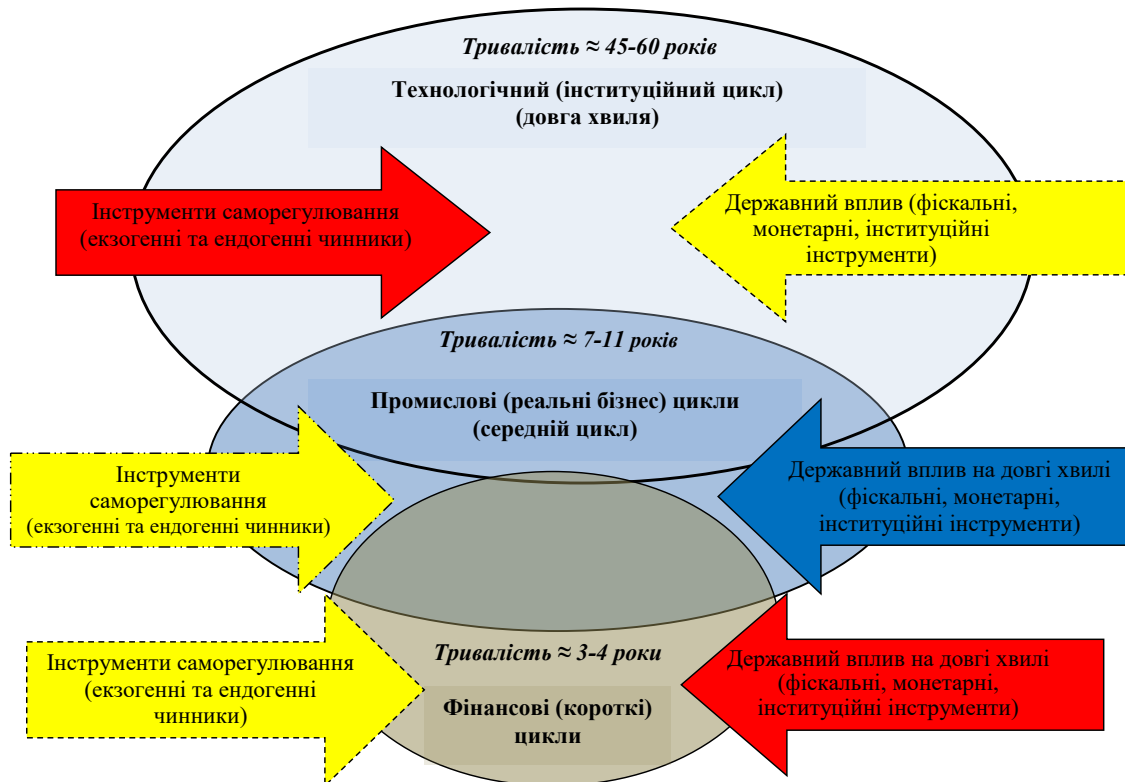

Рис. 1. Методологічна модель співіснування економічних циклів та інструменти впливу на них

мислових винаходів, нових технологій у сфері промислового виробництва, торгівлі, обміну, забезпечення добробуту громадян та ін. Саме в переломні етапи виникають нові економічні теорії, які передусім зосереджувалися на подоланні економічних та соціальних криз.

Проте ми змушені знову ж наголосити на тому, що у більшості наукових праць економічні цикли розглядаються як передумова виникнення кризи, а інструменти, які пропонуються тими чи іншими економічними теоріями, спрямовані переважно на її подолання, тоді як інші фази циклу (піднесення, економічного буму, та фаза рецесії (спаду)) залишаються недостатньо дослідженими. Це ще раз підтверджує правильність висновків про те, що антициклічне регулювання переважно спрямоване на подолання наслідків, а не на довгострокове передбачення та моделювання економічних тенденцій, які б забезпечили економічну рівновагу і знизили ризики настання криз.

Методологічну основу антициклічного регулювання економіки становлять інструменти саморегулювання, які найбільше підходять і позитивно впливають на управління довгими хвилями, основною причиною виникнення яких є інституційні зміни, технологічні революції, глобальні й масштабні технологічні та наукові зміни, тоді як держава не може на достатньому рівні вплинути на революційні трансформації, адже вони відбуваються самі по собі. Проте підсилити позитивну дію таких змін вона таки здатна за допомогою законодавчих ініціатив, зниження податкового навантаження на інновації, надаючи більше економічних свобод новим видам економічної діяльності, проводячи ефективну соціальну політику, що ще більше підсилить зростання добробуту громадян, пришвидшить ріст макроекономічних показників, призведе до швидкого економічного розвитку. Тоді як середні економічні цикли потребують більшої концентрації дій держави під час їх протікання, адже вони відбуваються під впливом безпосередніх промислових трансформацій, оновлення капіталу, впровадження нових технологій, що потребує підтримки держави – дешевих кредитів, зростання капітальних видатків бюджету, державної підтримки галузей економіки, що розвиваються. Проте саморегулюванням у цьому разі також не можна нехтувати, адже накопичений фінансовий ресурс самих суб'єктів господарювання дає змогу їм частково самооновлюватися.

Тоді як фінансові короткі цикли є коливаннями, які нездатні до саморегулювання, адже наслідком таких циклів, як показує досвід, є завжди фінансові кризи, які найбільш негативно впливають на економіку країн, призводять до занепаду цілих галузей, глибокої девальвації національних валют, зубожіння населення та значного зниження добробуту громадян. Лише держава, використовуючи

інструменти антициклічного регулювання фінансового та монетарного характеру, здатна забезпечити подолання фінансової кризи, забезпечити економічне зростання, підвищити добробут громадян та призвести до зародження стадій піднесення нового середньострокового економічного циклу (фактично до його початку).

Зважаючи на потрясіння та трансформації в монетарній та грошовій сферах (Золотий стандарт, Бреттон-Вудська валютна система, Ямайська грошова модель), вони не викликають достатнього рівня довіри як якісні інструменти антициклічного регулювання економіки, адже сама грошова політика зазнавала постійних коливань із чітко вираженими кризами. Проте ефективність фінансових інструментів антициклічного регулювання не піддається сумніву. Саме тому фінансові інструменти здатні стати базовими не лише під час подолання економічних та соціальних криз, у згладжуванні економічних циклів, а й бути засобами протидії негативним економічним явищам, стати своєрідними запобіжниками в майбутньому.

У результаті дослідження встановлено, що інструменти антициклічного регулювання можна поділити на дві складові частини: інструменти саморегулювання та державні інструменти антициклічного регулювання, які, своєю чергою, можна розділити на монетарні та фінансові, кожні з яких по-різному впливають на довгі, середні та короткі економічні хвилі.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, залежно від довжини економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення вони по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Виникнення коротких фінансових циклів напряму пов'язане з негативними явищами, спричиненими середніми економічними циклами, тоді як виникнення середніх економічних циклів є наслідком трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом довгих економічних хвиль.

Найбільш небезпечними для соціально-економічного життя країни є короткі фінансові цикли, що виникають у результаті свідомого «накачування» економіки неякісними фінансовими інструментами: заниженими кредитними ставками, незабезпеченими кредитами, необґрунтованою емісією грошей, вкладанням коштів у галузі з низьким виробництвом доданої вартості. Такі неякісні процеси в певний момент спричиняють економічну кризу, що проявляється у зниженні рівня добробуту громадян, соціального захисту, погіршенні інвестиційного клімату, зростанні інфляції, девальвації національної валюти, сповільненні росту ВВП. Довгі та середні економічні цикли, що виникають під впливом технологічних трансформацій, інноваційних революцій, також впливають на хід економічного розвитку і спричиняють негативні наслідки, які пов'язані з потребою перенала-

штування економіки. Проте прийнято вважати, що в майбутньому середні та довгі економічні цикли призводять до позитивних соціально-економічних процесів у країні, стимулюючи розвиток економіки, та підвищують рівень добробуту громадян.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors. *Review of Economic Statistics*. 1923. Preliminary. Vol. V. January. P. 10–16.
2. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. Київ : АДЕФ-Україна, 2009. 392 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва : Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
4. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 3-х т. Москва, 1984. Т. 3. С. 211.
5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва, 2002. С. 298.
6. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Москва, 2000. С. 218.
7. Туган-Барановский М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов ; 3-е совершенно переработанное издание. Санкт-Петербург, 1914 ; Петроград – Москва, 1923 ; Москва : РОССПЭН, 1997. 574 с.
8. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал. Москва, 1988. С. 152.
9. Цикли Кітччина. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 10.06.2019).
10. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. С. 399.

REFERENCES:

1. Kitchin J. (1923) Cycles and Trends in Economic Factors. *Review of Economic Statistics*. Preliminary. Vol. V. January.
2. Galchinskiy A.S. (2009) Kriza i tsikli svitovogo rozvitku [Crisis and cycles of world development]. Kiyiv: «ADEF-Ukrayina». (in Ukrainian)
3. Keyns Dzh. M. (1999) Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg [The general theory of employment, interest and money]. Moskva: Gelios ARV. (in Russian)
4. Marshall A. (1984) Printsipyi politicheskoy ekonomii [Principles of political economy] : V 3 t. Moskva. T. 3. (in Russian)
5. Sorokin P. (2002) Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo [Person. Civilization. Society]. Moskva. (in Russian)
6. Sey Zh. -B. (2000) Traktat po politicheskoy ekonomii [Treatise on Political Economy]. Moskva. (in Russian)
7. Tugan-Baranovskiy M. I. (1997) Izbrannoe. Periodicheskie promyshlennyye krizisyi. Istoriya angliyskih krizisov. Obschaya teoriya krizisov. [Favorites. Periodic industrial crises. History of English crises. The general theory of crises]. / M. I. Tugan-Baranovskiy. 3-e sovshenno pererabotannoe izdanie. SPb., 1914. pereizdaniya: Pg. -M. 1923; Moskva: ROSSPEN. (in Russian)
8. Hiks Dzh. R. (1988) Stoimost i kapital [Cost and equity]. Moskva. (in Russian)
9. Tsikli Kitchina [Cycles Kitschina]. *Wikipediya*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (accessed 10.06.2019).
10. Shumpeter Y. A. (1982) Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. [Theory of Economic Development]. Moskva: Progress. (in Russian)

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИНАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СПРАВИ
ЯК СКЛАДНИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІDIRECTIONS OF THE TRANSFORMATION OF THE STATE CUSTOMS
BUSINESS AS A COMPLEX OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

УДК 342.951

Бугель Ю.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фундаментальних
та спеціальних дисциплін
Чортківський навчально-науковий
інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного
економічного університету

Чекаловська Г.З.

к.е.н., старший викладач,
доцент кафедри фундаментальних
та спеціальних дисциплін
Чортківський навчально-науковий
інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного
економічного університету

Buhel Julia

Chortkiv Educational and Scientific
Institute of Entrepreneurship and Business
of Ternopil National Economic University

Chekalovska Halina

Chortkiv Educational and Scientific
Institute of Entrepreneurship and Business
of Ternopil National Economic University

У статті розглянуто провадження державної митної справи в Україні. Визначено основні проблемні питання здійснення митної справи в Україні, серед них виокремлено внутрішні, вирішення яких знаходиться в компетенції Державної митної служби України (управлінські та технічні), та зовнішні, вирішення яких залежить також від інших органів державної влади (правові та функціональні). Обґрунтовано пріоритетні напрями модернізації митної справи в Україні, що відповідають сучасним запитам міжнародного простору в напрямі економічних відносин, зокрема: рекомбінація функцій митних органів, гармонізація митного законодавства відповідно до Міжнародної конвенції про спрощення митних процедур та Рамкових стандартів безпеки; максимальна автоматизація роботи митних процедур, яка передбачає застосування сучасного програмного й апаратного забезпечення та оптимізацію процесу електронного декларування; боротьба з корупцією.

Ключові слова: державна митна справа, економічне співробітництво, економічні інтереси, митні відносини, митний контроль, митна безпека, експорт, імпорт.

В статье рассмотрено внедрение государственного таможенного дела в Украине. Определены основные проблемные

вопросы осуществления таможенного дела в Украине, среди них выделены внутренние, решение которых находится в компетенции Государственной таможенной службы Украины (управленческие и технические), и внешние, решение которых зависит от других органов государственной власти (правовые и функциональные). Обоснованы приоритетные направления модернизации таможенного дела в Украине, отвечающие современным запросам международного пространства в направлении экономических отношений, в частности: рекомбинация функций таможенных органов, гармонизация таможенного законодательства в соответствии с Международной конвенцией об упрощении таможенных процедур в Рамочных стандартах безопасности; максимальная автоматизация работы таможенных процедур, которая предусматривает применение современного программного и аппаратного обеспечения и оптимизацию процесса электронного декларирования; борьба с коррупцией.

Ключевые слова: государственное таможенное дело, экономическое сотрудничество, экономические интересы, таможенные отношения, таможенный контроль, таможенная безопасность, экспорт, импорт.

The article outlines the directions of transformation of state customs as a component of foreign economic activity. It is determined that the customs business is a component of the system of state regulation in the sphere of foreign economic activity and the mechanism of customs policy implementation; the essential elements of the customs business are the procedure for moving goods and vehicles across the customs border of Ukraine, realizing their customs control and customs clearance, making customs payments and combating smuggling and violation of customs rules. It is noted that effective customs management is accompanied by strengthening of certain relations and increasing the efficiency of implementation of each element of customs. The main problematic issues of customs administration in Ukraine are distinguished, among which the internal ones, which are within the competence of the State Customs Service of Ukraine (administrative and technical), and the external ones, which also depend on other state authorities (legal and functional), are highlighted. Priority directions of customs modernization in Ukraine, which meet the contemporary requirements of international space in the direction of economic relations, are substantiated, in particular: recombination of functions of customs authorities (transition from the customs service as a purely fiscal authority to the controlling body, the basis of which is to ensure compliance with the customs legislation of Ukraine cases), harmonization of customs legislation in accordance with the International Convention on the Simplification of Customs Procedures and the Framework Security Standards; maximum automation of customs procedures, which involves the use of modern software and hardware and optimization of the process of electronic declaration (implementation of the concept of "single window", the use of the latest technical means of customs control); the fight against corruption; minimization of shadow foreign trade flows. Customs modernization elements are proposed that will simplify customs control procedures, which will reduce administrative pressure on honest members of the FEA and, at the same time, facilitate the cessation or elimination of illegal goods flows into the legal international trade.

Key words: state customs, economic cooperation, economic interests, customs relations, customs control, customs security, export, import.

Постановка проблеми. Державна митна справа є не тільки одним із найважливіших проявів державного суверенітету та невід'ємним чинником економічної самостійності України, а й відіграє важливу роль у наповненні державного бюджету під час виконання завдань щодо сприяння розвитку законної торгівлі та забезпечення національної безпеки України. При цьому

питання реформування сфери державної митної справи та створення оптимально скерованої та ефективно спроможної системи суб'єктів здійснення державної митної справи дотепер залишаються актуальними, важливими та затребуваними, особливо у світлі інтеграції України до європейського політичного, економічного та правового простору.

За таких обставин потребує поглибленого та комплексного дослідження проблематика, яка охоплює необхідність модернізації митної справи шляхом спрощення митних процедур та їх уніфікації з міжнародними стандартами та забезпечення ризиків, пов'язаних зі збереженням дієвого контролю над додержанням митного законодавства під час переміщення товарів через митний кордон України. Україна вже має низку зобов'язань перед світовою спільнотою щодо організації здійснення окремих митних процедур. Але не менш нагальною є проблема досягнення балансу інтересів як для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, так і для її митних органів як представників держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні засади та практичні аспекти регулювання митної справи досліджувалися у працях зарубіжних та вітчизняних науковців: І. Бережнюка, А. Березного, М. Ваніна, А. Войцещука, Р. Вернона, В. Геєця, О. Гребельника, Д. Кейнса, С. Ліндера, А. Луцика, А. Маршалла, П. Пашка, А. Стельмашука та ін. Однак існує низка питань, які потребують більш детального дослідження, зокрема аналіз взаємовпливу зміни та спрощення митних процедур на обсяги зовнішньої торгівлі товарами, підходи до дослідження ефективності здійснення митної справи, створення механізму реалізації в Україні світової практики здійснення митної справи, враховуючи потреби суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та інтереси держави.

Постановка завдання. Мета і завдання дослідження полягає у комплексному дослідженні теоретико-методичних засад здійснення митної справи у системі державного регулювання ЗЕД, визначенні проблемних аспектів здійснення митної справи в Україні та обґрунтуванні пріоритетів її модернізації з урахуванням міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виокремлення пріоритетів у модернізації митної справи вимагає чіткої ідентифікації проблем, вирішення яких сприятиме забезпеченню відповідності організації митної справи в Україні міжнародним нормам та стандартам. Проблеми під час здійснення митної справи в Україні можна умовно диференціювати на правові та практичні, тобто такі, що мають пряме відношення до функціонування Державної митної служби України як системи державних органів, що безпосередньо здійснюють митну справу. До таких проблем, на нашу думку, передусім належать управлінські, функціональні та технічні. Крім того, проблемні аспекти здійснення митної справи в Україні нами пропонується систематизувати як внутрішні, вирішення яких знаходиться в компетенції Державної митної служби України (як правило, управлінські та технічні), та зовнішні, вирішення яких залежить також

від інших органів державної влади (як правило, правові та функціональні).

Необхідно зазначити, що правові проблеми, наприклад відсутність регламентації окремих повноважень у митних органів, які, на нашу думку, необхідні для ефективного здійснення митної справи, здебільшого автоматично призводять до практичних проблем. Так, навіть вирішення правової проблеми, тобто законодавча регламентація нових прав митних органів, неодмінним результатом буде мати технічні, управлінські або функціональні проблеми в короткостроковому періоді через брак практики здійснення таких повноважень. Тому поділ проблемних питань здійснення митної справи на правові та практичні проблеми є досить відносним і віднести конкретну проблему до суто правової чи практичної є не досить коректним. Разом із тим для полегшення аналізу проблемних аспектів здійснення митної справи пропонуємо притримуватися вищезазначеної систематизації.

Оцінюючи управлінські проблеми, слід зазначити, що існуючі проблеми торкаються здебільшого двох аспектів: недосконалої структури митних органів та відсутності дієвого контролю над реалізацією управлінських рішень. Протягом останніх років відбулося суттєве зменшення митних органів. Разом із тим, відповідно до МК України, низку рішень, зокрема щодо надання дозволів на ввезення товарів в окремих митних режимах, прийняття постанов у справах про ПМП, має приймати керівник митного органу або особа, яка його заміщує. Таким чином, без внесення відповідних змін у чинне законодавство суб'єкти ЗЕД стали заручниками необхідності погодження здійснення окремих митних процедур у керівництва митного органу, що знаходиться, як правило, в обласному центрі.

Здебільшого контроль здійснення управлінських рішень носить формальний характер. Такий контроль іноді зводиться до перевірки наявності створених у процесі виконання управлінського рішення документів. Разом із тим суть проведених заходів або зміст документів в окремих випадках не враховується.

Функціональні проблеми здійснення митної справи полягають у визначенні державою місця Державної митної служби України в системі інших державних органів. Функціональні проблеми виявляються як у функціях, які сьогодні покладені на митні органи, так і в функціях, які через різні причини держава не покладає на митні органи. Нині однією з найсерйозніших функціональних проблем, на наше переконання, є невиправдано високий рівень фіскальної спрямованості діяльності митних органів. Обмежена компетенція митних органів щодо здійснення митного контролю після випуску товарів у вільний обіг (так званий

пост-аудит) та відсутність прав на здійснення оперативно-розшукової діяльності – це ті стримуючі чинники ефективного виконання контролюючої та правоохоронної функцій митними органами.

Одним із пріоритетів модернізації митної справи в Україні має стати збалансування функцій, які здійснюють митні органи [1; 2]. Основною функцією, як у більшості держав, має стати контролююча. Посилення правоохоронної функції шляхом, зокрема, надання митним органам права на оперативно-розшукову діяльність має стати одним із тих важелів, які дадуть змогу забезпечити додержання інтересів держави в умовах спрощення митних процедур. Фіскальна спрямованість діяльності митних органів повинна стати наслідком здійснення митної справи та жодним чином не впливати на митні процедури. Очевидно, що виконання останнього пріоритету в умовах, коли податкові надходження, 40–57% від яких становлять митні платежі, є далекою перспективою України і цілком залежить від виходу національної економіки з кризи та зміни структури доходів державних фінансів.

Очевидно, що основним чинником, який впливає сьогодні на надходження митних платежів, є обсяг імпорту товарів, на зростання якого митні органи впливати об'єктивно не можуть. З огляду на це, принциповим, на наше переконання, є перехід від досвіду планування митних платежів, що має місце нині, до їх прогнозування. Крім того, функції та завдання Державної митної служби України значно ширші і не обходяться справлянням податків. На нашу думку, винятковий акцент на справлянні митних платежів, як підтверджує досвід інших країн, у тому числі ЄС, не повинен виступати основним завданням для сучасної митної служби, і це потрібно враховувати під час подальшої модернізації митної справи в Україні. Перехід від митної служби як суто фіскального органу до контролюючого органу, основою діяльності якого є забезпечення дотримання законодавства України з питань митної справи, має стати головним пріоритетом модернізації митної справи в країні. Разом із тим, на жаль, фіскальна спрямованість діяльності митної служби України на разі обумовлена, перш за все, кризовим станом економіки, дисбалансом у зовнішньоторговельних потоках, який зумовлює нарощення імпорту товарів в Україну. Це, вочевидь, віддзеркалюється на відповідних показниках діяльності державних податкової та митної служб України. За таких обставин визначені зміни діяльності митної служби України та її завдань можливі лише за відповідної зміни економічної ситуації в країні. Перехід від системи, коли необхідність виконання планових показників зумовлює використання додаткових форм митного контролю, до системи, коли справлені податки є результатом здійснення об'єктивно необхідних

форм та обсягів митного контролю, має стати одним з обов'язкових результатів трансформації митної справи в Україні.

Проблематика фіскальної спрямованості діяльності митних органів України яскраво помічається в практичних проблемах, з якими змушені стикатися учасники зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, проблемні питання визначення митної вартості товарів як бази оподаткування часто піднімалися країнами – членами СОТ. Окрім того, на недодержанні Україною міжнародних зобов'язань у сфері митної оцінки, а саме положень Угоди про використання статті VII ГАТТ 1994 р., також наголошувалося Європейською бізнес-асоціацією. Головним принципом даного міжнародного договору є те, що митна оцінка товарів має здійснюватися виключно на основі вартості операції щодо товарів, які імпортуються. Виняток становлять лише шість випадків описаних у зазначеній угоді, наприклад відсутній продаж товарів (тобто товари ввозяться за договором лізингу, бартеру тощо) або покупець та продавець є пов'язаними особами і такі стосунки позначилися на ціні товарів. Разом із тим, як наголошується представниками зазначених країн та організацій, Україною в деяких випадках недотримуються зазначені положення та вартість операції не приймається як основа для визначення митної вартості товарів у разі, коли відсутні передбачені зазначеною угодою застереження.

Одним із результатів фіскальної спрямованості діяльності митної служби України є наголошення на здійсненні митного контролю товарів саме під час їх випуску у вільний обіг, а не після їх випуску. Світова практика розвитку митної справи спрямована на здійснення митного контролю на основі методів аудиту [3], тобто не на перевірку, у тому числі огляд, самого товару під час його випуску у вільний обіг, а на перевірку бухгалтерської та фінансової документації після його випуску у вільний обіг. Такий підхід є очевидним результатом розвитку митної справи в умовах постійного зростання зовнішньої торгівлі товарами через той факт, що здійснювати фізичний контроль усіх товарів, які переміщуються через митний кордон України, не збільшуючи чисельність митної служби, неможливо.

Таким чином, українська практика, по-перше, не відповідає міжнародним зобов'язанням України, по-друге, не спрощує випуск товарів у вільний обіг, по-третє, є свідченням спрямованості держави на здійснення контролю під час прийняття рішення про випуск товарів у вільний обіг.

Попри те що нині вітчизняна практика засвідчує посилення невідповідних сучасній міжнародній практиці функцій митних органів, зокрема щодо фіскальних заходів, ціла низка необхідних процедур та дій залишається поза увагою процесів

модернізації митної справи. Зокрема, йдеться про обмежену компетенцію митних органів щодо здійснення митного контролю після випуску товарів у вільний обіг. Насамперед, відсутність чітко регламентованих прав митних органів на проведення: виїзних перевірок платників податків; перевірок будь-яких суб'єктів господарювання, що розпоряджаються товарами, що були ввезені на митну територію України; стягнення податкового боргу.

Необхідно виділити ще одну проблему, яку, на нашу думку, слід вирішувати під час модернізації митної справи. Йдеться про відсутність повноважень у митних органів на здійснення оперативно-розшукової діяльності для виявлення товарів, що ввезені з порушеннями митних правил, каналів збуту та осіб, причетних до такого ввезення. На нашу думку, не викликає сумніву той факт, що ефективна боротьба з ПМП та контрабандою можлива лише на всьому етапі «життя товару», тобто з моменту прийняття рішення суб'єктом ЗЕД щодо ввезення такого товару до моменту використання такого товару останнім споживачем. Накопичення, аналіз та використання інформації про намір переміщення товарів із ПМП, отриманої з використанням системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних заходів, що здійснюються з використанням оперативних та оперативно-технічних засобів, є неодмінною компетенцією митних органів нинішньої держави, яка визнана, зокрема, країнами ЄС. Зазначена інформація також повинна слугувати основою формування бази даних іншого сучасного інструменту, який використовується для вибору потрібних форм митного контролю – системи аналізу ризиків. Окрім того, одержавши право на оперативно-розшукову діяльність, митні органи отримують можливість виявляти товари, переміщені через митний кордон поза митними контролем або з приховуванням від митного контролю, вже на внутрішньому ринку України, боротися з таким явищем зсередини. Разом із тим сьогодні в Україні, на наше переконання, боротьба з контрабандою та ПМП переважно носить характер фіксації вже вчиненого та виявленого правопорушення, тобто відсутній системний підхід до боротьби з правопорушеннями. Зазначене зумовлене в тому числі тим, що національним законодавством не визначено підходи, методи такої боротьби, внаслідок чого митні органи припиняють правопорушення на стадії його вчинення, тобто боротьба ведеться з наслідками ПМП, а не їх причинами.

Необхідно також зазначити, що головними показниками ефективності діяльності підрозділів митних органів, які здійснюють боротьбу з контрабандою та ПМП, сьогодні є кількість складених протоколів про ПМП і порушених кримінальних справ про контрабанду та розгляд таких показників у динаміці. Таким чином, виникає неймовірна ситуація, коли зростання чисельності порушених

справ, тобто зростання зафіксованих порушень митного законодавства, свідчить про поліпшення правоохоронної роботи митних органів. При цьому фактично не враховується та не оцінюється робота митних органів у напрямі профілактики та попередження здійснення ПМП.

Ефективність модернізації митної справи безпосередньо залежить від управлінського складника в зазначеному процесі та знешкодження тих проблем, які утримують модернізацію національної системи митної справи відповідно до світових стандартів.

До управлінських проблем, на нашу думку, належить недосконалість проходження державної служби в митних органах, результатом чого може стати некоректність здійснення митної справи. До цих аспектів слід віднести можливість зловживання становищем, зокрема корупційні правопорушення та відсутність гарантій проходження служби в митних органах.

Корупційні ризики в митних органах, тобто чинники, які можуть призвести до корупційних правопорушень, можуть стати причиною таких негативних результатів, як: зниження національної безпеки та захисту суспільства, втрата доходів держави через неправомірне звільнення від митного контролю, скорочення іноземних інвестицій унаслідок втрати державою міжнародного авторитету, підвищені витрати імпортерів, що в кінцевому підсумку несуться суспільством, уповільнювання міжнародної торгівлі та економічного зростання, зниження суспільної довіри та віри в державні інститути, зниження рівня довіри та співробітництва з митними адміністраціями інших країн тощо, зниження рівня добровільного дотримання митного законодавства та ін.

Під час розгляду проблемних аспектів здійснення митної справи в Україні неможливо оминути питання корупції в митних органах, наявність якої неодноразово констатувалася як на рівні засобів масової інформації, так і на рівні митної служби [4].

На наше переконання, ефективна боротьба з корупцією, у тому числі в митних органах, може здійснюватися за відповідного впливу на причини виникнення зазначеного явища. Беручи до уваги вже досліджені причини наявності корупції в державних органах [5] та адаптуючи їх до національної практики здійснення митної справи, можна виокремити головні причини існування корупції в митних органах (рис. 1).

Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» поняття «корупція» визначене як використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей для отримання неправомірної вигоди [1]. Своєю чергою, у МК України визначено тракту-

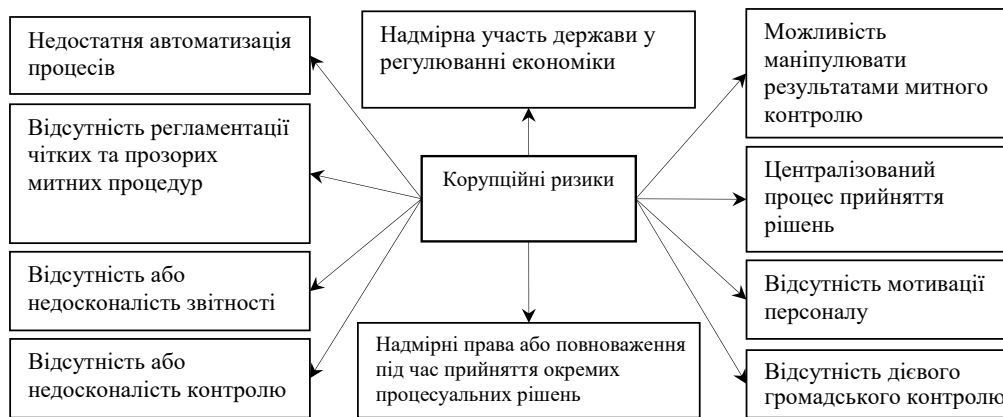

Рис. 1. Чинники, що зумовлюють корупційні ризики під час здійснення митної справи

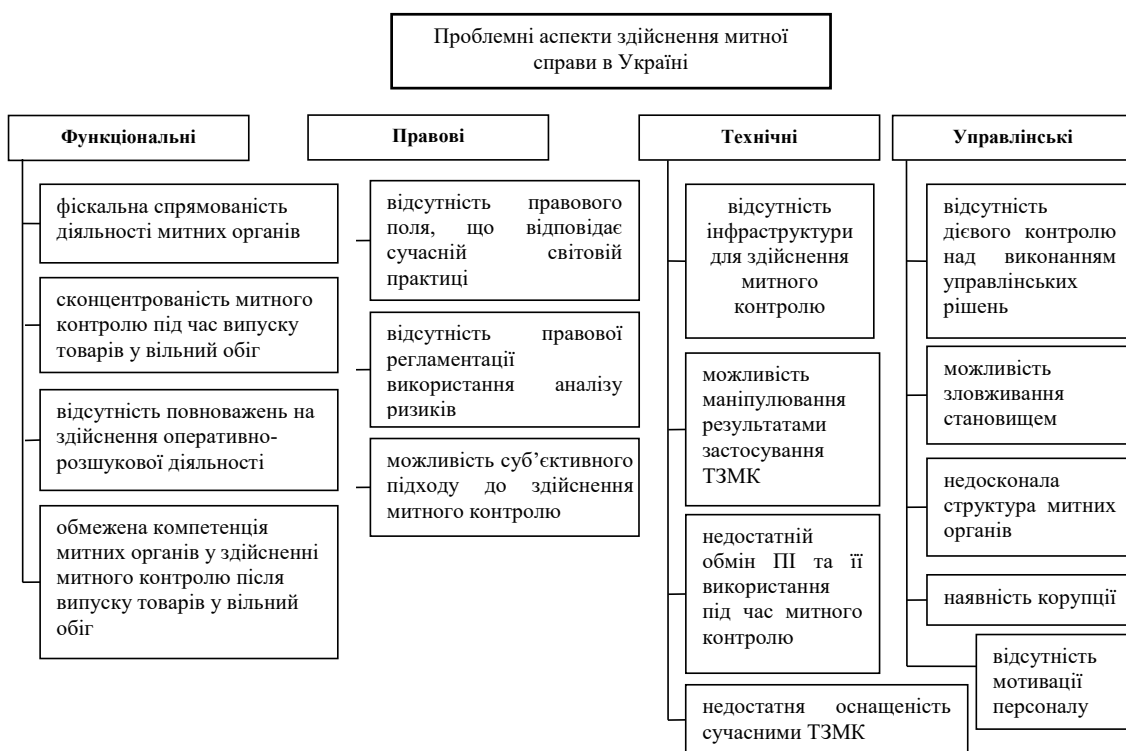

Рис. 2. Проблемні аспекти здійснення митної справи в Україні

вання «дій, спрямованих на переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон поза митним контролем», які зводяться до переміщення товарів через митний кордон, зокрема з використанням незаконного звільнення від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу. Положення даних законодавчих актів нерозривно пов'язують корупцію в органах, відповідальних за контроль транскордонних вантажів, та ввезення товарів поза митним контролем або з приховуванням від нього. Отже, на підставі комплексного дослідження практичної реалізації митної справи в Україні нами ідентифіковано проблемні аспекти

здійснення митної справи, які умовно систематизовано на функціональні, правові, технічні та управлінські (рис. 2).

Піддавши розгляду проблемні аспекти здійснення митної справи, які в тому числі є причиною порівняно низької ефективності здійснення митних процедур в Україні, цілком явною є необхідність розроблення конкретних заходів модернізації митної справи, які, з одного боку, вирішували б визначені проблеми, а з іншого – перетворювали б митну систему України на сучасний інститут, який здатний ефективно виконувати завдання, що нині стоять перед країною та світовою спільнотою. Вирішення визначених проблем повинно стати

напрямом трансформаційних змін митної справи, які спрямовані на її модернізацію.

Очевидними принципами модернізації митної справи є спрощення митних процедур як об'єктивна вимога розвитку міжнародної торгівлі, гармонізація митного законодавства, як адекватне реагування держави на глобалізаційні процеси та забезпечення додержання митного законодавства, яке зумовлене необхідністю захисту національних інтересів України. Виконання кожного із зазначених принципів передбачає відповідні методи, форми та інструменти, які в сукупності з сформульованими завданнями модернізації створюють інституційно-економічний механізм модернізації митної справи. Структурно-функціональні елементи механізму модернізації митної справи мають визначатися виходячи із завдання модернізації – забезпечення економічних інтересів держави в умовах інтеграції України в глобальний економічний простір та з урахуванням національної практики та проблемних аспектів здійснення митної справи (табл. 1).

Питання гармонізації митного законодавства та забезпечення його додержання повинні реалізовуватися шляхом імплементації положень міжнародних договорів та посилення відповідальності (як за ПМП, так і за корупційні правопорушення) з одночасним розширенням повноважень митних органів. Формою імплементації виступатиме правова трансформація національного законодавства, насамперед МК України, з метою регламентації у ньому положень міжнародних договорів, перш за все Кіотської конвен-

ції, та сучасної світової практики здійснення митної справи (Рамкових стандартів).

По-друге, посилення відповідальності за ПМП, а саме впровадження штрафів, які залежатимуть від вартості предмета ПМП, суттєво знизить стимули несумлінних учасників зовнішньоекономічних операцій до вчинення правопорушень. Своєю чергою, запровадження системи заохочень, яка також напряму залежатиме від вартості предметів ПМП, для посадових осіб, якими ці правопорушення виявлені, повинно підняти мотивацію персоналу митниці і, як результат, ефективність роботи митних органів у цьому напрямі.

Разом із тим водночас із вищезазначеними заходами має бути посилена відповідальність посадових осіб митних органів за прийняття незаконних рішень, перевищення повноважень, визначених законодавством, учинення корупційних правопорушень [1]. Виявлення та профілактику правопорушень посадовими особами митниць можливо забезпечити шляхом запровадження дієвого громадського контролю. Автоматизація митних процедур, яка розглядатиметься нижче, є передовим світовим досвідом щодо, зокрема, зниження корупційних ризиків.

Одним із головних напрямів модернізації митної справи має стати скорочення фіскальної спрямованості діяльності митних органів. І.Г. Бережнюком цілком вірно звертається увага на те, що фіскальна функція митних органів є конфліктною по відношенню до функції сприяння діяльності суб'єктів ЗЕД та правоохоронній функції [6]. Надмірне податкове навантаження на імпорт товарів

Таблиця 1

Структурно-функціональні компоненти механізму модернізації митної справи

Принципи	Методи	Форми	Інструменти
Спрощення митних процедур	Автоматизація митного контролю	Структурні зміни	Реалізація концепції «єдиного вікна»
			Електронне декларування
			Регламентація визначення форм митного контролю із застосуванням системи управління ризиками
			Забезпечення митної служби сучасними технічними засобами
	Перенесення митного контролю на етап після випуску товарів у вільний обіг		
Гармонізація законодавства	Імплементація положень міжнародних договорів	Правова трансформація	Внесення змін до законодавства України
			Обмін попередньою інформацією
			Посилення міжнародного митного співробітництва
	Здійснення спільного контролю		
Забезпечення додержання митного законодавства	Посилення відповідальності	Зміна компетенції та відповідальності	Надання митним органам права на оперативнорозшукову діяльність
	Розширення повноважень митних органів		Посилення відповідальності за вчинення ПМП
			Посилення відповідальності за вчинення посадовими особами митних органів службових правопорушень
		Уведення системи заохочень посадових осіб, яка б залежала від вартості товарів, правопорушення за якими припинено	

та, відповідно, фіскальний пріоритет діяльності митних органів є причинами відповідних проблем, з якими стикаються імпортери. Так, в окремих випадках [4] під час виконання прогнозних показників справляння митних платежів (які за своєю суттю є плановими) митні органи, усвідомлюючи, що планові показники на наступний місяць формуватимуться виходячи з фактичних показників звітного місяця, намагаються затримати митне оформлення товарів шляхом ініціювання додаткових заходів (направлення запитів щодо митної вартості, країни походження, класифікації товарів, які можуть розглядатися до 10 днів). У такому разі здійснити митне оформлення товарів стає практично неможливим.

Як наслідок забезпечення виконання планових показників із митних платежів постає питання коректності обчислення бази оподаткування – митної вартості, а також інших характеристик товарів, які впливають на митні платежі: коду товарів, їх країни походження тощо.

Окрім того, враховуючи, що митні платежі є непрямими податками, надмірний контроль та упереджений підхід до визначення їхнього розміру відповідно віддзеркалюється на ціні імпортованих товарів на внутрішньому ринку. Враховуючи зазначене, підходи до визначення митними органами розміру митних платежів через, зокрема, визначення їх бази оподаткування або ставки мають бути максимально осмисленими.

Однією з найгостріших проблем, з якою стикалися останні декілька років українські імпортери товарів, є підхід митних органів до визначення митної вартості товарів. Дана проблема констатувалася як безпосередньо імпортерами, так і їх асоціаціями, зокрема Європейською бізнес-асоціацією, дипломатичними представництвами країн-експортерів, а також країнами-експортерами в рамках діяльності інститутів Світової організації торгівлі. Так, Норвегією, ЄС, Канадою та США порушено питання дотримання Україною зобов'язань, узятих під час вступу до СОТ, щодо дотримання принципів митної оцінки, що підтверджує вагомість змін у відповідній практиці застосування в Україні.

Слід зазначити, що порядок та методи визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України, встановлені МК України і базуються на положеннях Угоди про застосування статті VII ГАТТ. Робочою групою з питань вступу України до СОТ було розглянуто національне законодавство з питань митної оцінки. За результатами такого аналізу зауваження до норм законодавства з питань митної оцінки з боку СОТ відсутні. Розділ «Митна оцінка» погоджений експертами робочої групи. Таким чином, «методологія СОТ щодо визначення митної вартості» імплементована у національне законодавство повною мірою. Разом із тим слід відзначити,

що даною угодою сформульовано лише загальне право митних органів упевнитись в істинності або точності поданих документів для підтвердження заявленої митної вартості та обов'язок імпортерів сприяти цьому. Порядок здійснення контролю митної вартості митними органами визначається кожною країною-членом окремо.

Слід констатувати, що в Україні, виходячи з визначених пріоритетів діяльності митної служби країни та досвіду ведення бізнесу, склалася самобутня система контролю правильності визначення митної вартості.

З одного боку, митні платежі є вагомим джерелом доходів державного бюджету, а недопущення заниження бази оподаткування є визначальним завданням митних органів. З іншого боку, слід підкреслити, що, виходячи з даних спеціальної митної статистики, додаткові надходження від коригування митними органами митної вартості товарів протягом 2008–2018 рр. становили лише 2,4–5,8% від загального обсягу митних платежів.

Відповідно до міжнародних договорів з питань митної оцінки, митна вартість має базуватися, за винятком окремих випадків, на ціні, що була фактично сплачена або підлягає сплаті. Таким чином, митні органи повинні приймати заявлену митну вартість незалежно від її розміру за наявності достатніх доказів (рахунок-фактура, банківські платіжні документи тощо), що вона базується на ціні товарів. Разом із тим в умовах значної тінізації економіки України в окремих випадках легковажно очікувати від учасників зовнішньоекономічних операцій декларування дійсної вартості товарів, що імпортуються. Тим більше в умовах обмеженої, на нашу думку, компетенції митних органів, а також недостатньої міжвідомчої взаємодії з правоохоронними органами та органами, що здійснюють фінансовий моніторинг та валютний контроль. Існують чисельні схеми приховування дійсної вартості товарів та, відповідно, заниження/завищення їхньої митної вартості. При цьому несумлінні імпортери можуть як занижувати дійсну вартість для скорочення митних платежів, так і завищувати її для виведення валюти за кордон або підвищення ціни реалізації на внутрішньому ринку деяких товарів, наприклад лікарських засобів [7].

Таким чином, Україна знаходиться у ситуації, в якій, з одного боку, необхідно дотримуватися взятих міжнародних зобов'язань, з іншого – не допустити зловживань під час визначення митної вартості, ризик яких, за безумовного прийняття фактично сплаченої ціни, значно зростає.

Виходячи з наявної проблематики, пропонуємо такий порядок здійснення митної оцінки товарів, що імпортуються, дотримання якого, на нашу думку, дасть змогу вирішити головні проблеми у цій сфері та ослабити надмірний фіскальний тиск

на імпортерів через перенесення контролю на стадію після випуску товарів у вільний обіг.

Передусім визначення митної вартості та контроль правильності її визначення слід умовно поділити на три частини: методологічну, що здійснюється декларантом та перевіряється митним органом, контрольну та аналітичну, що здійснюються митними органами у взаємодії, за необхідності, з іншими органами.

Під час методологічного етапу декларантом вибирається відповідний метод визначення митної вартості, який здебільшого ґрунтуватиметься на вартості операції, визначається митна вартість та подаються відповідні документи для її підтвердження. Митним органом, своєю чергою, перевіряється можливість застосування вибраного декларантом методу та включення усіх передбачених складників до митної вартості (рис. 3).

Основні контрольні заходи повинні здійснюватися після випуску товарів у вільний обіг, таким чином, під час прийняття рішення про випуск товарів – контрольний етап (рис. 4) – митний орган повинен визначити ризики заниження митної вартості. Під час контрольного етапу виконується зіставлення заявленої митної вартості з митними вартостями ідентичних/подібних товарів та наявною у митного органу ціною інформацією.

При цьому виявлені відмінності в жодному разі не повинні бути основами для неприйняття вибраного декларантом методу. Істотні відхилення заявленої митної вартості від зазначених показників є лише джерелом індикаторів ризиків та формування завдання на заходи, що повинні вживатися після митного оформлення. На наше переконання, зазначений етап повинен бути щонайбільшою мірою автоматизованим та обмежуватися участю посадових осіб митного органу тільки під час аналізу наданих документів.

Разом із тим слід зазначити, що формалізувати ознаки ідентичності/аналогічності товарів для автоматизації їх пошуку в базі даних – надзвичайно складне завдання, яке потребує контролю над належним заповненням митної декларації в частині опису оцінюваних товарів (комерційної назви, артикула, істотних характеристик тощо), а також їх систематизації та визначення країни походження товарів. Головною метою зазначеного етапу є виявлення найбільш ризикових операцій та, відповідно, концентрація уваги на них після випуску оцінюваних товарів у вільний обіг. Отже, випуск товарів у вільний обіг повинен відбуватися без затримок на етапі контролю правильності визначення митної вартості. Найбільш обтяжною для імпортера процедурою під час контрольного

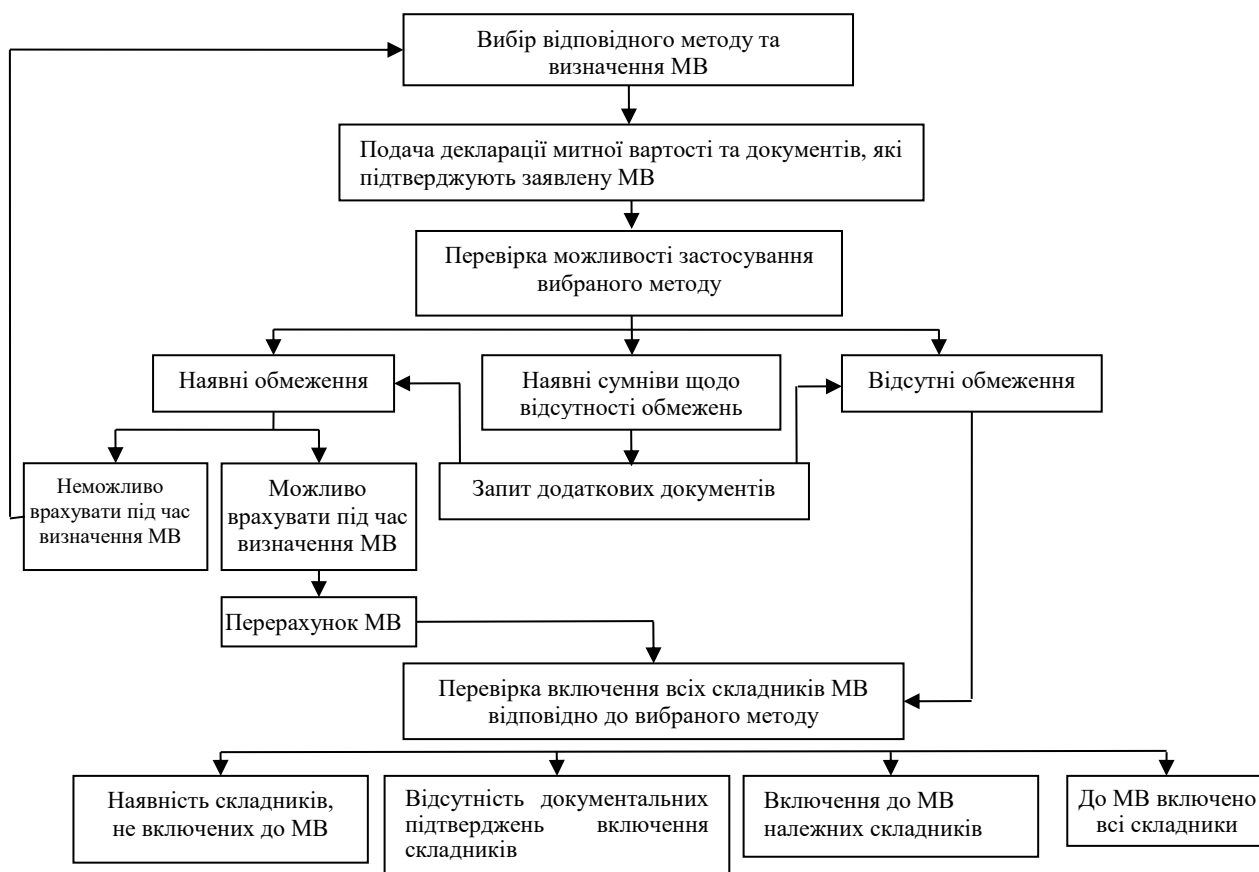

Рис. 3. Методологічна частина визначення митної вартості товарів, що імпортуються

Рис. 4. Контрольний етап визначення митної вартості товарів

етапу є необхідність надання додаткових документів для підтвердження заявленої митної вартості. На нашу думку, для уникнення збільшення часу на контрольні процедури необхідно визначити можливість випуску товарів у вільний обіг під зобов'язання декларанта/імпортера надати запитані документи протягом визначеного терміну після здійснення митного оформлення за заявленою ним митною вартістю. При цьому митним органом може бути визначено обсяг достатньої для сплати митних платежів гарантії. Такий підхід цілком відповідатиме меті спрощення митних формальностей із паралельним забезпеченням додержання інтересів держави.

Аналітичний етап контролю має здійснюватися на двох рівнях: регіональному та центральному. Якщо на регіональному рівні пропонується аналізувати всі операції з товарами, митна вартість яких значно вища/нижча (різниця з урахуванням стандартних знижок може становити 30–40% залежно від виду товару, таким чином, відхилення вище 30–40% можна вважати значним) за наявну у митного органу цінову інформацію, то на центральному рівні слід сконцентруватися на 4–5% декларацій (виходячи із загальної кількості митниць), які було відібрано для аналітичного етапу та надалі, на регіональному рівні, визначено прийнятність заявленої митної вартості. Крім того, на аналітичний етап доцільно також вибірково спрямовувати операції, щодо яких ризики відсутні.

За результатами аналітичного етапу митним органом або остаточно приймається заявлена

митна вартість, або ініціюється один із таких заходів: формування ризику заниження митної вартості, проведення перевірки систем звітності на підприємстві, проведення оперативно-розшукових заходів, надсилання до митних органів країни експорту відповідних запитів.

Запропонований механізм контролю правильності визначення митної вартості має стати певним шаблоном для інших заходів митного контролю, таких як контроль правильності класифікації товарів, визначення країни походження тощо. Як приклад розглянуто саме контроль митної вартості у зв'язку з тим, що для сучасної Державної митної служби України такий захід є найбільш складним, багатограним, адже піддається аналізу значний масив документації, який супроводжує зовнішньоекономічну операцію.

Разом із тим ризик активізації застосування тіньових схем під час спрощення митних формальностей, на нашу думку, є достатньо великим. Забезпечити захист економічних інтересів держави можливо виключно з посиленням аналітично-пошукової роботи митних органів та розширенням повноважень щодо здійснення контрольної та правоохоронної функцій. При цьому загальновізнаною у світі є організація митного контролю, який ґрунтується на таких принципах:

1. Зосередження контролю на найбільш ризикових операціях. Для впровадження зазначеного принципу митна служба має розробити та запровадити систему аналізу та управління ризиками з постійним оновленням інформації, яка використовується для функціонування цієї системи.

Рис. 5. Аналітичний етап контролю правильності визначення митної вартості товарів, що імпортуються

2. Максимальне спрощення митних формальностей для учасників зовнішньоекономічних операцій, до яких установлений високий ступінь довіри.

3. Контроль повинен базуватися на методах аудиту.

4. Контрольні процедури здійснюються за принципами «єдиного офісу» та «єдиного вікна», тобто єдиного каналу подачі зовнішньоекономічної документації.

5. Взаємне визнання митними органами результатів здійсненого контролю. Неодмінною умовою такого співставлення є обмін митною, так званою попередньою, інформацією про товари і транспортні засоби, щодо яких здійснений контроль.

6. За можливості у пунктах пропуску через державний кордон повинен здійснюватися спільний контроль із посадовими особами суміжної держави.

Необхідно зазначити, що неодмінною умовою досягнення позитивних результатів організації контролю над запропонованою вище моделлю є максимальна автоматизація цих процесів, яка передбачає як застосування сучасного програмного та апаратного забезпечення митними органами, так і оптимізацію процесу електронного декларування.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження проблемних аспектів здійснення митної справи в Україні дало змогу визначити основні пріоритети її модернізації. Отже, основними напрямками даної модернізації повинні стати: рекомбінація функцій митних органів, гармонізація митного законодавства відповідно до Міжнародної конвенції про спрощення митних процедур та Рамкових стандартах безпеки; максимальна автоматизація роботи митних процедур, яка передбачає застосування сучасного програмного й апаратного забезпечення та оптимізацію процесу електронного декларування; боротьба з корупцією тощо.

Структурними компонентами інтегративної моделі модернізації митної справи повинні стати:

- система принципів (спрощення митних процедур, гармонізація законодавства, гарантування дотримання митного законодавства);
- система форм (організаційні та структурні зміни, трансформація нормативно-правової бази);
- система методів (автоматизація митного контролю, оптимізація інфраструктурного забезпечення митної служби, імплементація положень міжнародних договорів, посилення відповідальності за ПМП, розширення повноважень митних органів);
- система інструментів (реалізація концепції «єдиного вікна», перенесення митного контр-

олю на етап після випуску товарів у вільний обіг, застосування новітніх технічних засобів митного контролю, внесення змін до законодавства України, здійснення спільного контролю, обмін попередньою інформацією, надання повноважень на оперативно-розшукову діяльність). Ураховуючи вищезазначене, комплексне впровадження запропонованих елементів модернізації митної справи дасть змогу спростити контрольні процедури митних органів, що зменшить адміністративний тиск на сумлінних учасників ЗЕД та водночас сприятиме припиненню або виведенню нелегальних товарних потоків у русло законної міжнародної торгівлі через попередження та неможливість застосування найбільш розповсюджених тінювих схем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Спрощення митних і адміністративних процедур. Програма сприяння розвитку торгівлі та транспорту в країнах Південно-Східної Європи : посібник. Київ : ДМСУ, 2006. 45 с.
2. De Wulf L., Sokol J. Customs Modernization Initiatives. *The International Bank for Reconstruction and Development*. 2004. 132 p.
3. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур : міжнародний договір України. *Офіційний вісник України*. 2011. № 71. С. 7–11.
4. Офіційний сайт Європейської бізнес-асоціації. URL : <http://www.eba.com.ua>. (дата звернення: 10.07.2019).
5. Лозбенко Л. Борьба с коррупцией в таможенной сфере как фактор, стимулирующий торговлю. *Упрощение процедур торговли: Распределение выгод от процесса глобализации в новых условиях безопасности*. Женева : ЕЭК ООН, 2004. С. 172–178.
6. Бережнюк І.Г. Розвиток системи митного регулювання України в умовах розширення міжнародного співробітництва : автореф. дис. ... док. екон. наук : 08.00.02. Київ, 2010. 32 с.
7. Антипов К. Обеспечение контроля таможенной стоимости – одна из фундаментальных проблем. *Таможня*. 2006. № 9. С. 13–18.

REFERENCES:

1. Sproshchennia mytnykh i administratyvnykh protsedur. Prohrama sprianniia rozvytku torhivli ta transportu v krainakh Pivdenno-skhidnoi Yevropy : posibnyk [Simplification of customs and administrative procedures. Trade and Transport Promotion Program for South-East Europe]. Kyiv: DMSU, 2006. (in Ukrainian)
2. De Wulf L., Sokol J. (2004) Customs Modernization Initiatives. *The International Bank for Reconstruction and Development*.
3. Mizhnarodna konventsiya pro sproshchennya i harmonizatsiyu mytnykh protsedur : mizhnarodnyy dohovir Ukrayiny [International Convention on the simplification and harmonization of customs procedures: international treaty of Ukraine]. *Ofitsiynny visnyk Ukrayiny*. 2011. pp. 7-11. (in Ukrainian).
4. Ofitsiynyi sait Yevropeiskoi biznes asotsiatsii [Official site of the European Business Association]. Available at: <http://www.eba.com.ua>. (accessed 10 July 2019).
5. Lozbenko L. (2004) Bor'ba s korrupciej v tamozhennoj sfere kak faktor, stimuluirujushhij torgovlju. Uproshhenie procedur torgovli: Raspredelenie vygod ot processa globalizacii v novyh uslovijah bezopasnosti. [Trade Facilitation: Sharing the Benefits of Globalization in the New Security Environment] / Zheneva : EJeK OON. pp. 172 – 178.
6. Berezhnjuk I.G. (2010) Rozvitok sistemi mitnogo reguljuvannja Ukraїni v umovah rozshirennja mizhnarodnogo spivrobitnictva. [Development of the system of customs regulation of Ukraine in the conditions of expansion of international cooperation] (PhD Thesis), Kyiv.
7. Antipov K. (2006) Obespechenie kontrolja tamozhennoj stoimosti – odna iz fundamental'nyh problem. [Ensuring customs value control is one of the fundamental problems] *Tamozhnja*. pp. 13 – 18.

ПАРАДИГМА ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ФОРМУВАННЯ Й ОСНОВНІ ЗАСАДИ

PARADIGM OF GLOBAL INFORMATIONAL SOCIETY: FORMATION AND BASIC BASICS

Фундаментальні процеси інформатизації глобальної економічної системи торкаються усіх сегментів і сторін функціонування підприємницького сектору, спричиняючи глибокі структурні зрушення світового відтворювального процесу. Даний тренд набуває яскравого втілення у сучасних змінах галузевого розподілу новостворених компаній, у якому лівова частка припадає на підприємницькі структури динамічно зростаючих інформаційно-інноваційних галузей економіки. У характеристиці даних процесів є такий важливий індикатор, як структура сукупної зайнятості. Значна частина створеної доданої вартості та зайнятості у секторі інформаційно-комунікаційних технологій у країнах генерується дислокованими тут дочірніми підрозділами іноземних ТНК. Чим більш розвинутими є інформаційний і креативний сектори національної економіки тієї чи іншої країни, тим більшу кількість медіапродуктів можуть продукувати її економічні агенти з використанням як національних, так і міжнародних ресурсів. Водночас важливим у розумінні природи медіапродуктів є їх політекономічний контекст, що відбиває, по суті, систему відносин економічної власності між різними економічними агентами.

Ключові слова: суспільство, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології, глобальна економіка.

Фундаментальные процессы информатизации глобальной экономической системы

касаются всех сегментов и сторон функционирования предпринимательского сектора, вызывая глубокие структурные сдвиги мирового воспроизводственного процесса. Данный тренд находит яркое воплощение в современных изменениях отраслевого распределения новых компаний, в котором львиная доля приходится на предпринимательские структуры динамично растущих информационно-инновационных отраслей экономики. В характеристике таких процессов есть такой важный индикатор, как структура совокупной занятости. Значительная часть созданной добавленной стоимости и занятости в секторе информационно-коммуникационных технологий в странах генерируется дислоцированными здесь дочерними подразделениями иностранных ТНК. Чем более развитыми являются информационный и креативный секторы национальной экономики той или иной страны, тем большее количество медиапродуктов могут производить ее экономические агенты с использованием как национальных, так и международных ресурсов. В то же время важным в понимании природы медиапродуктов является их политэкономическое контекст, отражающий, по сути, систему отношений собственности между различными экономическими агентами.

Ключевые слова: общество, информационное общество, информационно-коммуникационные технологии, глобальная экономика.

УДК 330.341

Любчик К.Л.

аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Lyubchik Katherine

Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

Today, we are witnessing the widespread use of theoretical knowledge in social and economic practice, which provides countries with a post-industrial model of economic development sufficiently high indicators of growth of gross domestic product and total added value, a steady increase in the productivity of social labor in all spheres of production activity, as well as increase their competitive impact on all structural segments of the global market. The fundamental processes of informatization of the global economic system in recent decades directly affect all segments and sides of the business sector, causing deep structural changes in the world reproduction process. This trend is becoming the most vivid embodiment of the current changes in the sectoral division of newly created companies, which currently has a lion's share in the business structure of the dynamically growing information and innovation sectors of the economy while reducing the number of newly created companies in the traditional branches of the economy. In describing the processes of formation and development of the information society, one can not ignore such an important indicator as the structure of aggregate employment. A significant part of the created added value and employment in the sector of information and communication technologies in the countries are generated by affiliated subsidiaries of foreign MNEs, or by local companies owned or controlled by foreign firms. The more developed the information and creative sectors of the national economy of a country, the more media products can be produced by its economic agents, using both national and international resources. At the same time, the importance of understanding the nature of media products is their political-economic context, which essentially reflects the system of relations of economic property between different economic agents regarding the appropriation of the results of the creative activity embodied in media products in the form of intellectual work of literary, journalistic, entertainment, scientific and other nature. The logical result of the systematic informatization of the global economic system was the formation in its structure of a specific sphere of social production, specializing in the production, provision of market circulation and public consumption of a special product with a specific consumer value – media products.

Key words: society, information society, information and communication technologies, global economy.

Постановка проблеми. Усталений і незворотній характер глобального тренду розбудови інформаційного суспільства мають оцінки авторитетних міжнародних експертів, згідно з якими з 4,4 трлн дол. США щорічного експорту продукції високих технологій понад половина припадає на сектор інформаційно-комунікаційних технологій. Із цих даних впливають ключові риси інформаційного суспільства: структуроформуєча роль інформації, мережево-мозаїчна структура суспільства, домі-

нування горизонтальних суспільних зв'язків, конвергенція засобів зв'язку, децентралізація засобів масової інформації і бурхливий розвиток електронних засобів зв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інформаційного суспільства, а також вартісним обсягам сукупної доданої вартості, згенерованої сектором інформаційно-комунікаційних технологій, присвячено праці таких учених, як: Я.М. Столярчук, О.М. Галенко, О.Ю. Біленький,

Ж. Бодрийяр, О.С. Рогалева, Т.В. Шкайдерова, Е. Кин, Е. Рогерс та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення парадигми глобального інформаційного суспільства та її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування інформаційного суспільства є визначальним трендом глобального економічного розвитку першої чверті ХХІ ст., що породжений вибуховим розвитком соціальної революції, конвергенцією її інформаційних і комунікаційних технологій, суттєвим нарощуванням впливу інформації та знань на всі сфери людської діяльності зі стрімким збільшенням масштабів їх суспільного споживання

Підтвердженням довготерміновості, усталеного і незворотного характеру глобального тренду розбудови інформаційного суспільства є й оцінки авторитетних міжнародних експертів, згідно з якими з 4,4 трлн дол. США щорічного експорту продукції високих технологій понад половина припадає на сектор інформаційно-комунікаційних технологій зі зростаючою його концентрацією у регіоні Східної і Південно-Східної Азії (Китаї, Японії, Малайзії, Філіппінах, Сінгапурі, Республіці Корея, Тайвані і Таїланду) [1, с. 33]. Понад 60% усіх патентів, зареєстрованих у Бюро патентів і торговельних марок США (USPTO) у 2016 р., припадає на три категорії знань: інформаційно-комунікаційні технології; системи тестування, вимірювання і контролю; хімію й охорону здоров'я. У період 2000–2016 рр. частка ІКТ у загальній кількості виданих цією інституцією патентів на винаходи зросла з 22% до 37% [2, с. 23]. Згідно з даними експертів Групи Світового банку, у сучасній ринковій системі фізичний капітал забезпечує у середньому не більше 16% загального обсягу національного багатства країн, тоді як при-

родний – 20%, а людський творчий капітал – 64% [3, с. 7]. І це при тому, що ще до інформаційно-технологічної революції кінця 1990-х років близько 85% загального зростання подушових доходів у США забезпечувалося технологічними змінами [4, с. 93]. Як результат, сьогодні всі ми стаємо свідками широкого використання теоретичних знань у суспільній і господарській практиці, що забезпечує країнам із постіндустріальною моделлю економічного розвитку достатньо високі показники приросту валового внутрішнього продукту і сукупної доданої вартості, неухильне підвищення продуктивності суспільної праці в усіх сферах виробничої діяльності, а також нарощування їхнього конкурентоспроможного впливу на всі структурні сегменти глобального ринку.

Як свідчать дані, у період 2008–2015 рр. приріст вартісного обсягу створеної сектором інформаційно-комунікаційних технологій доданої вартості досягнув 2% із найбільшим приростом сектору розроблення програмного забезпечення, а також ІТ та інших видів інформаційних послуг.

Із цих даних випливають ключові риси інформаційного суспільства: структуроформуюча роль інформації, мережево-мозаїчна структура суспільства, домінування горизонтальних суспільних зв'язків, конвергенція засобів зв'язку, децентралізація засобів масової інформації і бурхливий розвиток електронних засобів зв'язку [5, с. 222]. Важливо при цьому відзначити вартісні обсяги сукупної доданої вартості, згенерованої сектором інформаційно-комунікаційних технологій, які за групою десяти найрозвинутіших країн світу досягнули у 2015 р. майже 2,7 трлн дол. США, у тому числі: у США – 1,1 трлн, державах Євросоюзу – 697 млрд, Китаї – 284 млрд, Японії – 223 млрд (табл. 1).

У цьому ж році частка виробленої ІКТ-сектором доданої вартості у її загальних обсягах становила

Таблиця 1

Топ-10 країн за показником внеску інформаційно-комунікаційних послуг у створення сукупної доданої вартості в економіці у 2015 р.

Місце у рейтингу	Країна	Сукупна додана вартість, згенерована сектором ІКТ, млрд дол. США	Частка країни у топ-10 за обсягом доданої вартості ІКТ-сектору, %	Частка країни у топ-10 за обсягом ВВП, %
1	США	1106	42	6,2
2	Європейський Союз	697	26	4,3
3	Китай	284	11	2,6
4	Японія	223	8	5,4
5	Індія	92	3	4,5
6	Канада	65	2	4,2
7	Бразилія	54	2	3,0
8	Республіка Корея	48	2	3,5
9	Австралія	32	1	2,4
10	Індонезія	30	1	3,5
Усього		2657	100	4,5

Джерело: складено за [6, с. 23]

за групою країн ОЕСР близько 5,5% із наявністю доволі глибоких міжкраїнових диференціацій у значенні даного показника від максимальних значень на рівні понад 10% у Республіці Корея та по 7% у Швеції і Фінляндії до мінімальних 3% у Мексиці і Туреччині (рис. 1). Принагідно наголосити, що левову частку доданої вартості сектору ІКТ формує такий його сегмент, як ІТ та інші види інформаційних послуг, що відображає, по суті, найбільш динамічний сегмент інформаційно-комунікаційного сектору глобальної економіки.

У характеристиці процесів становлення і розвитку інформаційного суспільства не можна оминати увагою і такий його важливий індикатор, як структура сукупної зайнятості. Достатньо сказати, що ще в середині 1980-х років понад 50% загальної кількості робочої сили в економіці США становили наймані працівники сфери інформаційних технологій, виробничі функції яких були пов'язані, головним чином, з обробленням інформаційних даних та генеруванням нової інформації. На це вони витрачали понад 60% загального бюджету свого робочого часу, тоді як працівники традиційних секторів промисловості – не більше 9% [7].

Загалом же структурна динаміка зайнятості за країнами ОЕСР засвідчує доволі стійкий і випереджальний тренд зростання частки працівників сектору ІКТ порівняно зі зростанням зайнятості у традиційних галузях і секторах економіки. Зокрема, тільки у період 2008–2015 рр. на тлі 2%-го зростання загальної зайнятості у державах даної групи зайнятість у секторі ІКТ зросла на 5%, у виробництві програмного забезпечення – майже на 25%, а в секторі ІТ та інших видів інформаційних послуг – на 27%. І хоча сектори виробництва ІКТ та телекомунікацій не виявили за вказаний період жодних ознак посткризового відновлення зайнятості, однак загальна її динаміка у сфері інформаційно-комунікаційних технологій засвідчує позитивні тенденції щодо зростання як загальної кількості працівників, так і їхньої частки у структурі сукупної робочої сили.

У цьому контексті повною мірою можна погодитися із занепокоєнням Е. Кіна і Н. Вінера з приводу вкрай негативного впливу динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на збереження робочих місць у традиційних галузях і секторах економіки [8]. Своєю чергою, канадський еколог мас-медіа М. Маклюен, описуючи ідеалістичні мотиви створення Інтернету, стверджує, що «ми спочатку формуємо технології, а згодом наші технології формують нас» [9, с. 20].

Принагідно також відзначити, що значна частина створеної доданої вартості та зайнятості у секторі інформаційно-комунікаційних технологій у країнах ОЕСР генерується дислокованими тут дочірніми підрозділами іноземних ТНК або місцевими компаніями, що належать чи контролюються

зарубіжними фірмами. Наприклад, у 2015 р. частка доданої вартості, виробленої філіями іноземних компаній сектору ІКТ в Естонії та Угорщині, перевищувала 75%, у Польщі – понад 60%, у Чехії – 55%, у Латвії і Данії – по 45%, у Нідерландах – 40%. Відповідні показники зайнятості працівників сектору ІКТ у філіях іноземних компаній становили за вказаними країнами 80% і 60%, 52%, 45%, 35% і 40%, 25% відповідно [10, с. 120]. Це є свідченням, з одного боку, значно вищої продуктивності праці у філіях зарубіжних компаній порівняно з місцевими фірмами, а з іншого – їх значного внеску в динаміку розвитку інформаційно-комунікаційних секторів приймаючих країн на основі надання їхнім економічним агентам широкого доступу до своїх інноваційних розробок у сфері ІКТ, генерування нових інформаційних ресурсів та нарощування масштабів фінансування сфери досліджень і розробок у даному секторі.

Як бачимо, інформаційне суспільство є якісно новою історичною стадією цивілізаційного розвитку, що базується на фундаментальних процесах масового генерування, оброблення, передачі і використання інформації, насамперед, на основі глобального поширення інформаційно-комунікаційних технологій. Виникнувши у другій половині ХХ ст. у результаті панування епохи постмодернізму, інформаційне суспільство, за влучним висловлюванням Ж. Бодріяра, поклато початок кризи, а згодом і повного руйнування традиційної системи культурних цінностей. Саме інформаційне суспільство, на думку вченого, формує загальні контури так званого суспільства вседозволеності, в якому завдяки всезагальній доступності інформації стають можливими будь-які творчі акти. У праці «Екстаз комунікації» (1987 р.) він пише: «У політиці змішалось «ліве» і «праве», у засобах комунікації – істина і брехня, у світі предметів – корисність і марність, а природа і культура зливаються на рівні сигніфікації. Великі гуманістичні критерії стираються у нашій системі образів і знаків ... суспільство тотальної інформації ... демонструє усім що завгодно й як завгодно, а в інформаційному потоці зливаються в одне ціле політичні діячі, вбивці та їх жертви, гидоти війни і створені художниками шедеври, щасливі ділки і курорти, діти-сироти та картинки з модних показів ... усе є рівним перед масовою інформаційною системою» [11].

Фундаментальні процеси інформатизації глобальної економічної системи в останні десятиліття напряму торкаються усіх сегментів і боків функціонування підприємницького сектору, спричиняючи глибокі структурні зрушення світового відтворювального процесу. Даний тренд набуває найбільш яскравого втілення у сучасних змінах галузевого розподілу новостворених компаній, в якому левова частка (близько 80%) припадає нині на

підприємницькі структури динамічно зростаючих інформаційно-інноваційних галузей економіки на тлі одночасного зменшення кількості новостворюваних компаній у традиційних галузях економіки. Згідно з даними дослідницького проекту Gazelles Innovation Panel, у державах Західної Європи так звані компанії-«газелі» (фірми, що функціонують на ринку не більше п'яти років) створюють нині від 75% до 80% нових робочих місць, хоча їхня питома частка у загальній кількості зареєстрованих підприємницьких структур не перевищує 5% їх загальної кількості [12, с. 5]. Водночас в економіці Сполучених Штатів Америки в останнє десятиліття понад 85% сукупних інвестиційних капіталовкладень приватного сектору спрямовується на відтворення основного капіталу з великомасштабними вартісними обсягами відшкодування вибуття з виробничого процесу активної частини основних фондів [13, с. 12]. Це є свідченням не тільки домінування у цій країні якісного відновлення основного капіталу над збільшенням його кількісних параметрів, а й неухильного якісного вдосконалення його органічної побудови.

Саме вищезазначеними рисами інформаційне суспільство фундаментально відрізняється від суспільства індустріального типу, що характеризується домінуванням матеріально-речових чинників у процесах суспільного виробництва та пануванням фізичної уречевленої праці. Закономірним результатом системної інформатизації глобальної економічної системи стало формування в її структурі специфічної сфери суспільного виробництва, що спеціалізується на продукуванні, забезпеченні ринкового обігу і суспільного споживання особливого товару зі специфічною споживчою вартістю – медіапродукту. Він посідає особливе місце у загальному спектрі товарів і послуг, спрямованих на задоволення виробничих та індивідуальних потреб економічних агентів. Медіапродукти репрезентують результати людської креативної праці, що є економічними благами особливого типу і призначені для задоволення людських потреб як у традиційних видах інформаційного контенту (політичного, економічного, соціального, розважального чи іншого характеру), так і якісно нових, пов'язаних зі споживанням благ креативного характеру у цілях інтелектуального і духовного розвитку людської особистості.

У цьому контексті слід відзначити, що сьогодні все ще відсутнє єдине загальноприйняте визначення категорії «медіапродукт» з причин неоднозначності, дискусивності і багатовимірності його суспільної й економічної природи. На нашу думку, під медіапродуктами слід розуміти результати людської креативної діяльності, що продукуються в інформаційному секторі економіки за участі креативних чинників виробництва,

втілюються у відповідних матеріальних носіях інформаційного контенту (газетах, журналах, теле- і радіопередачах, Інтернет-ресурсах та ін.), а також набули форми товару і стали об'єктом обмінних відносин на національних, регіональних та світовому ринках. Принагідно особливо відзначити, що чим більш розвинутими є інформаційний і креативний сектори національної економіки тієї чи іншої країни, тим більшу кількість медіапродуктів можуть продукувати її економічні агенти з використанням як національних, так і міжнародних ресурсів. Водночас важливим у розумінні природи медіапродуктів є їх політекономічний контекст, що відбиває, по суті, систему відносин економічної власності між різними економічними агентами з приводу привласнення результатів втіленої у медіапродуктах креативної діяльності у формі інтелектуального доробку літературного, публіцистичного, розважального, наукового та іншого характеру.

Висновки з проведеного дослідження. Інформаційне суспільство є якісно новою історичною стадією цивілізаційного розвитку, що базується на глобальному поширенні інформаційно-комунікаційних технологій, фундаментальних процесах масового генерування, оброблення, передачі і використання інформації, а також суттєвому нарощуванню впливу інформації і знань на всі сфери людської діяльності. Закономірним результатом системної інформатизації глобальної економічної системи стало формування в її структурі специфічної сфери суспільного виробництва, що спеціалізується на продукуванні, забезпеченні ринкового обігу і суспільного споживання особливого товару зі специфічною споживчою вартістю – медіапродуктів. Вони репрезентують результати людської креативної праці, що є економічними благами особливого типу і призначені для задоволення людських потреб як у традиційних видах інформаційного контенту (політичного, економічного, соціального, розважального чи іншого характеру), так і якісно нових, пов'язаних зі споживанням благ креативного характеру для інтелектуального і духовного розвитку людської особистості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Science & Engineering Indicators 2016. National Science Board, 2016. URL : <http://nsf.gov/statistics/2016/nsb20161/#/> (дата звернення: 10.01.2019).
2. Science & Engineering Indicators 2018. National Science Board, 2018. URL : <http://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/#/> (дата звернення: 10.01.2019).
3. Глобальний ринок інтелектуальної власності: масштаби, структура, інститути : монографія / Я.М. Столярчук та ін. Київ : КНЕУ, 2016. 363 с.
4. Модель розвитку галузей економіки України : монографія / за ред. С.О. Гуткевич. Київ : НТУУ «КПІ», 2011. 471 с.

5. Рогалева О.С., Шкайдерова Т.В. Новые медиа: эволюция понятия (аналитический обзор). *Вестник Омского университета*. 2015. № 1. С. 222–225.

6. Information Economy Report 2017: Digitalization, Trade and Development. UNCTAD, 23 October 2017. 130 p.

7. Rogers E. *Communication technology: the new media in society*. N.Y., 1986.

8. Turner F. *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. University of Chicago Press, 2008.

9. Кин Э. Ничего личного. Как социальные сети, поисковые системы и спецслужбы используют наши персональные данные для собственной выгоды. Москва : Альпина Паблишер, 2016. 224 с.

10. OECD Digital Economy Outlook 2017. OECD, 2017.

11. Бодрийяр Ж. Экстаз коммуникации. URL : www.read.in.ua/book229744 (дата звернення: 10.01.2019).

12. Addressing challenges for high-growth companies. Summary and conclusions of the Europe INNOVA gazelles innovation panel. *Europe INNOVA*. 2006. № 6.

13. Mitusch K., Schimke A. *Gazelles-High-Growth Companies Final report. Task 4. Horizontal Report*. 2011.

14. Федулова Л.І. Прогнозування технологічного розвитку галузей промисловості. *Економіка та прогнозування*. 2008. № 1. С. 20–38.

3. Stolyarchuk Ya., Galenko O., Belenky O., Stolyarchuk V. (2016) *Globalniy rynok intelektualnoyi vlasnosti: masshtabi, struktura, institute*. [Global Intellectual Property Market: Scale, Structure, Institutes] KNEU. Kiyiv

4. Gutkevich S. *Model rozvitku galuzey ekonomiki Ukraini* (2011). [The model of development of Ukrainian economy sectors] NTUU «KPI». Kiyiv.

5. Rogaleva O. (2015). *Novyye media: evolyutsiya ponyatiya (Analiticheskiy obzor)*. [New Media: The Evolution of the Concept (Analytical Review)] *Vestnik Omskogo universiteta*. no 1. pp. 222–225.

6. Information Economy Report 2017: Digitalization, Trade and Development. – UNCTAD, 23 October 2017. – 130 p.

7. Rogers E. *Communication technology: the new media in society* / E. Rogers E. – N.Y., 1986.

8. Turner F. *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. University of Chicago Press, 2008.

9. Kin E. (2016). *Nichego lichnogo. Kak sotsialnyie seti, poiskovyye sistemy i spetssluzhby ispolzuyut nashi personalnyie dannyye dlya sobstvennoy vyigodyi*. [Nothing personal. As social networks, search engines and security services use our personal data for our own benefit]. Alpina Pablisher. Moskva.

10. OECD Digital Economy Outlook 2017. – OECD, 2017.

11. Bodriyyar Zh. *Ekstaz kommunikatsii*. available at: www.read.in.ua/book229744 (accessed 10.01.2019).

12. Addressing challenges for high-growth companies. Summary and conclusions of the Europe INNOVA gazelles innovation panel // *Europe INNOVA*. – 2006. – Paper № 6.

13. Mitusch K. *Gazelles-High-Growth Companies Final report. Task 4 / K. Mitusch, A. Schimke // Horizontal Report*. – 2011.

14. Fedulova L. (2008) *Prognozuvannya tehnologichnogo rozvitku galuzey promislovosti*. [Forecasting of technological development of industries] *Ekonomika ta prognosuvannya*. no 1. pp. 20-38.

REFERENCES:

1. Science & Engineering Indicators 2016. – National Science Board, 2016. – URL: <http://nsf.gov/statistics/2016/nsb20161/#/>. (accessed 10.01. 2019).

2. Science & Engineering Indicators 2018. – National Science Board, 2018. – URL: <http://www.nsf.gov/statistics/2018/nsb20181/#/>. (accessed 10.01.2019).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМНАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
ТА ЇЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯSCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE MODERNIZATION
OF THE INDUSTRY AND ITS INVESTMENT IN THE INNOVATION SOFTWARE

УДК 330.341.1

Васильців Т.Г.

д.е.н., професор, в.о. завідувача відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів
Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього Національної академії наук України»

Кириченко О.С.

к.е.н., доцент кафедри управлінських технологій
Університет економіки та права «КРОК»
Зайченко В.В.
к.н.держ.упр., доцент
Центральноукраїнський національний технічний університет

Vasylytsiv Taras

Institution "Institute of Regional Research named after M.I. Dolishnyi of National Academy of Sciences of Ukraine"

Kyrychenko Oksana

University of Economics and Law "KROK"

Zajchenko Volodymyr

Central Ukrainian National Technical University

У статті розглянуто та систематизовано наукові підходи до дослідження процесів модернізації промисловості та її інвестиційно-інноваційного забезпечення. Виявлено та узагальнено методологічні підходи до дослідження сутності модернізації а саме: транзитивний, ліберально-еволюційний, процесний, підхід на основі стадій, хвиль, інноваційно-еволюційний, індустріальний, еволюційний. Виявлено, що одними з ключових чинників впливу на ефективність та результативність трансформаційних процесів є наявність, достатність і цілеспрямованість інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку та поширення інноваційних змін. Сформульовано та обґрунтовано еволюційно-синергетичний підхід до модернізації, відповідно до якого модернізація являє собою поетапний процес накопичення критичної маси техніко-технологічних, управлінських, організаційних змін у всіх елементах системи, у результаті чого здійснюється перехід на новий рівень еволюціонування, що призводить до появи нової якості у функціонуванні економічної системи країни. Оскільки інновації є рушійною силою здійснення модернізацій змін, інвестиції виступають основним джерелом забезпечення реалізації цих змін, отже, інвестиційне забезпечення інноваційного процесу є невід'ємною та визначальною основою розвитку.

Ключові слова: модернізація промисловості, інвестиційно-інноваційне забезпечення, транзитивний підхід, ліберально-еволюційний підхід, індустріальний підхід, еволюційно-синергетичний підхід.

В статье рассмотрены и систематизированы научные подходы к исследованию

процессов модернизации промышленности и ее инвестиционного инновационного обеспечения. Выявлены и обобщены методологические подходы к исследованию сущности модернизации, а именно: транзитивный, либерально-эволюционный, процессный, подход на основе стадий, волн, инновационный-эволюционный, индустриальный, эволюционный. Выявлено, что одними из ключевых факторов воздействия на эффективность и результативность трансформационных процессов являются достаточность и целенаправленность инвестиционного обеспечения, инновационного развития и продвижение инновационных изменений. Сформулирован и представлен эволюционно-синергетический подход к модернизации, в соответствии с которым модернизация представляет собой поэтапный процесс накопления критической массы технико-технологических, управленческих, организационных изменений в элементах системы, в результате чего происходит переход на новый уровень эволюции, что приводит к появлению нового качества в деятельности экономической системы страны. Инновации являются движущей силой реализации модернизирующих изменений, инвестиции выступают основным источником таких изменений, вследствие чего инвестиционное обеспечение инновационных процессов является неотъемлемой определяющей основой развития.

Ключевые слова: модернизация промышленности, инновационно-инвестиционное обеспечение, транзитивный подход, либерально-эволюционный подход, индустриальный подход, эволюционно-синергетический подход.

In the article, and organized scientific approaches to the study of the processes of modernisation of the industry and its investment in the innovation. Revealed and generalized the methodological approaches to the study of the essence of modernization namely: the transitive approach, liberal evolutionary approach, process approach, an approach based on the stages, the waves, the innovative evolutionary approach, industrial approach an evolutionary approach. It was discovered that one of the key factors of influence on the efficiency and effectiveness of the transformation process is the availability of sufficient and purposeful investment ensuring innovative development and dissemination of innovative change. Determined that, based on the update are aimed system processes of modernization, the need for their implementation of the relevant investment, innovation. Innovation innovation is the basis for these changes and the investment, the investment is a major resource without which it is impossible to create and innovation – that is the main resource of innovating and practical the implementation of new processes. It is investigated that the synergy in the evolution of economic systems is a result of the introduction of modernisation and a new quality of economic systems that occurs as a result of introduction of innovative changes, updates, and is manifested in the growth, increasing social economic effect that occurs in the process of change in all of the constituent elements of the system and the changes of qualitative characteristics. Formulated and substantiated evolutionary synergistic approach to modernization according to which modernization is a step by step process of accumulation of a critical mass of technical, technological, managerial, organizational changes in all elements of the system and so goes to a new level of that leads to the emergence of a new quality in the functioning of the economic system of the country. Because innovation is the driving force behind the implementation of modernization changes Investment Act primary source providing enablement, and investment providing the innovation process is an essential and defining the Foundation of development.

Key words: modernization of industry, investment and innovation, transitive approach, liberal evolutionary approach, industrial approach, evolutionary synergistic approach.

Постановка проблеми. Провідні зарубіжні та вітчизняні науковці по-різному бачать та визначають сутність, ознаки, цілі та завдання процесів модернізації країни, у тому числі модернізації промисловості та інвестиційно-інноваційного забезпечення цих процесів, і, відповідно, у науковому середовищі сформувалося та окреслилося декілька різних методологічних підходів до розуміння сутності, явища та процесу модернізації й її інвестиційно-інноваційного забезпечення. Проте сьогодні немає єдиного узагальненого підходу до методології дослідження процесів модернізації промисловості та інвестиційно-інноваційного забезпечення цих процесів, а наявні підходи не відображають усієї складності еволюційних процесів, що відбуваються у цій сфері, отже, зазначена проблематика потребує подальших наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади та наукові підходи до дослідження процесів модернізації промисловості та її інвестиційно-інноваційного забезпечення досліджувалися у працях А. Гальчинського [12], В. Геєця [11], Є. Котова [7], Ш. Ейзенштадта [13], Р. Інглхарта [3], Н. Лапіна [4], В. Ляшенко [5], Л. Потравки [9], Д. Ростю [8], Е. Тоффлера [2], С. Хантингтона [10], П. Штомпка [1] та інших науковців, проте значна кількість існуючих підходів потребує подальшого дослідження та систематизації.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд і систематизація наукових підходів до дослідження процесів модернізації промисловості й її інвестиційно-інноваційного забезпечення та виявлення ключових чинників впливу на ефективність і результативність трансформаційних процесів забезпечення інноваційного розвитку та поширення інноваційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку П. Штомпка, усі підходи до визначення та розуміння сутності процесів модернізації можна розподілити на три основні групи. До першої групи входять визначення, що характеризують модернізацію як певні прогресивні зміни та поліпшення, які можуть бути окреслені та оцінені. До другої віднесено підходи, що ототожнюють поняття модернізації з поняттям сучасності, сьогодення. До третьої групи підходів віднесено розуміння модернізації як зусилля, які прикладають менш розвинені країни на шляху відбудови економіки та промислового потенціалу в намаганні наздогнати у розвитку провідні технологічно розвинені країни світу [1, с. 170–171]. Частково погоджуючись із такою систематизацією, слід зазначити, що вона видається неповною та не охоплює всіх наявних сьогодні наукових методологічних підходів до дослідження такого складного, фундаментального та водночас сконцентрованого у часі та ресурсах явища й процесу, як

модернізація, а тому потребує значно ширшого розгляду та дослідження.

Одним із найбільш фундаментальних та досліджених, що має значну частку наукових прихильників, є методологічний підхід на основі хвиль Е. Тоффлера, що обґрунтовує три основні стадії, «хвилі» модернізації [2, с. 60–62]. Так, перша хвиля модернізації асоціюється з доіндустріальною революцією, друга хвиля пов'язується науковцем з індустріальною революцією та зростанням промислового виробництва, третя хвиля, постіндустріальна, визначається як високотехнологічна і водночас антиіндустріальна, оскільки вона суперечить старій індустріальній цивілізації [2, с. 33]. Такий підхід пов'язує процеси модернізації з хвилями революцій і дає можливість дослідження модернізаційних процесів в історично-соціальному контексті, проте не розкриває економічних та технологічних аспектів модернізаційних процесів, як і не визначає ролі держави в процесах модернізації, визначення та впровадження їх інвестиційно-інноваційного забезпечення.

Методологічний підхід, який застосували науковці Р. Інглхарт та К. Велзел, досліджує еволюцію процесів індустріального розвитку, зумовлених модернізацією, і визначається як інноваційно-еволюційний. За цим підходом модернізація зумовлює індустріалізацію, яка набирає темпи та проникає в різні сфери економіки і впливає на суспільно-економічне життя: рівень освіти й професійну освіту, процеси урбанізації, розвиток міст і процеси спеціалізації виробництва, збільшення тривалості життя та забезпечення активного економічного розвитку [3, с. 33–48]. Отже, модернізація пов'язується з процесами розвитку, еволюціонуванням соціальних, освітніх, економічних систем завдяки змінам, розвитку, вдосконаленню рівня освіти, наукових знань, інноваційних здобутків і досягнень та їх упровадженню у виробництво і, відповідно, зростанню рівня життя суспільства внаслідок еволюційних процесів соціально-економічного розвитку.

За інноваційно-еволюційним підходом модернізація ототожнюється з процесами динамічного впровадження нових наукових знань, технологій у всі сфери життєдіяльності, що визначає високу динаміку інноваційного забезпечення; водночас динамічне впровадження інноваційних змін потребує системного інвестування в освіту, розвиток науки та накопичення фундаментальних наукових знань, НДДКР та освіту, що потребує спрямування інвестиційних ресурсів на формування науково-освітнього базису, накопичення, створення інновацій.

У дослідженнях методологічних підходів до модернізації промисловості у світі та Китаї Н. Лапіна застосовується еволюційний підхід, за яким модернізація розуміється як одна з глибин-

них змін цивілізації, що має багатолітню історію та є засобом вирішення економічних, управлінських, соціальних та інших завдань, що стоять перед державами під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз [4, с. 7]. Отже, модернізація розуміється як еволюційний процес, що є сукупністю економічних, суспільних, технічних процесів розвитку суспільства [4, с. 7]. За еволюційним підходом подібно до хвиль визначаються дві основні стадії модернізації: перша стадія первинної модернізації як перехід від аграрного до промислового суспільства та друга стадія, так звана вторинна модернізація, що визначає перехід від індустріального суспільства до суспільства знань. Третій тип модернізації – інтегрована модернізація – є поєднанням первинної та вторинної модернізації та визначає стан і відмінності їх координації та особливості еволюціонування в тій чи іншій країні. Особливостями інвестиційно-інноваційного забезпечення за цим підходом є необхідність ініціації та стимулювання інвестиційних та інноваційних процесів як рушійної сили еволюційних змін.

Підхід на основі взаємодії сучасних моделей індустріального розвитку, який можна визначити як індустріальний підхід у дослідженні модернізації промисловості, набув розвитку у працях науковців Інституту економіки промисловості НАН України В. Ляшенко, Є. Котова, К. Павлова. Сутністю цього підходу є виокремлення науковцями чотирьох сучасних моделей індустріалізації та дослідження взаємодії та взаємозв'язків між ними [5, с. 34]. Так, науковцями визначено модель традиційної індустріалізації, за якою модернізаційні процеси пов'язані з технологічним розвитком виробництва із метою збереження конкурентоспроможності та ринкових позицій. Друга модель некроіндустріалізації має ознаки процесів деіндустріалізації, за яких не відбувається модернізаційних змін, із наявним значним згортанням ініціатив. Отже, відбувається значне скорочення промислового виробництва внаслідок зношення виробничих потужностей та старіння технологій виробництва зі значною подальшою втратою конкурентних позицій. Третя модель класифікується як постіндустріалізаційна та характеризується постріндустріалізаційною модернізацією, пов'язаною з виведенням низькотехнологічного виробництва за межі розвинених країн. Четвертою моделлю за даною теорією визначено неоіндустріалізацію, що здійснюється на основі процесів неоіндустріальної модернізації, що характеризується розвитком біотехнологій, індивідуалізацією, когнітивізацією виробництва, розвитком високих технологій та зростанням частки національної високотехнологічної продукції в обсягах промислового виробництва. Важливим аспектом неоіндустріальної модернізації є зростання частки малого і середнього бізнесу, задіяного у розробленні та

впровадженні високих технологій [6, с. 14–26]. Таким чином, відбувається дослідження зв'язку та впливу моделей індустріалізації й визначається провідне значення модернізації у зміні тієї чи іншої моделі на засадах розвитку наукових знань та їх промислового впровадження, зміни технологій виробництва та структури промисловості.

За індустріальним підходом визначається необхідність значних обсягів та цілеспрямованого впровадження інвестиційно-інноваційного забезпечення, при цьому визначаються різні напрями спрямування інвестицій відповідно до моделей індустріалізації та модернізації, які розбудовано у країні. Так, для індустріальної первинної модернізації характерним є спрямування інвестицій в оновлення техніки, устаткування, технологій; для постіндустріальної модернізації характерним є активне інвестування в науку, освіту та інноваційне оновлення не лише економічного, а й суспільного життя; особливостями інвестиційного, інноваційного забезпечення неоіндустріальної модернізації є спрямування інвестиційних ресурсів на розвиток наукових знань, інновацій у всіх сферах та їх передачу, поширення застосування знань та інновацій.

Водночас розгляд наявних методологічних підходів до дослідження процесів модернізації невід'ємно пов'язаний із наведенням методологій, методик обґрунтування модернізаційних процесів із застосуванням системи індикаторів, за допомогою яких можна здійснити оцінку процесів розвитку. При цьому в переважній більшості пропонуються індикатори якісного оцінювання стадій модернізації, що мають певну суб'єктивність оцінки, яка позначається на точності отриманих результатів.

Так, за індустріальним підходом В. Ляшенко та Є. Котова запропонована система оціночних індикаторів, що дають змогу визначити кількісні параметри на різних стадіях модернізації на державному та регіональному рівнях із визначенням стимуляторів і дестимуляторів розвитку та розрахунком інтегрального індикатора відповідної стадії модернізації [7, с. 56–67]. Так, для визначення рівня індустріальної модернізації застосовуються економічні, соціальні індикатори та індикатори знань; для визначення рівня постіндустріальної модернізації здійснюється обчислення інновацій у знаннях та передачі знань, а також групи індикаторів якості життя та якості економіки; індекс рівня неоіндустріальної модернізації визначається розрахунком груп економічних індикаторів, соціальних індикаторів та індикаторів знань. Наведена методика, на нашу думку, є важливим інструментом дослідження процесів модернізації в аспектах індустріального розвитку.

Транзитивний підхід до трансформації соціально-економічних систем визначено та обґрунтовано у працях Д. Растоу [8, с. 5–15], С. Хантінг-

тона, Л. Потравки, О. Карташова. Транзитивний підхід формується на засадах теорії транзитології в дослідженні функціонування соціально-економічних систем. Його основою є дослідження соціально-економічних перетворень, що відбуваються між системами та виступають основним механізмом адаптації до умов Четвертої промислової революції і визначаються науковцями як економічна транзитологія. При цьому економічна транзитологія має різні способи прояву та впровадження в умовах традиційної перехідної економіки і перехідної економіки нового типу. За умов традиційної перехідної економіки відбувається формування типової економіки з різним рівнем розвитку секторів. В умовах економіки нового типу формування відбувається завдяки зростанню рівня спеціалізації виробництва та процесів ринкової саморегуляції [9, с. 214–215]. Відповідно, економічна транзитологія як науковий підхід виокремлює основні типи: перехідної економіки, що характеризує економічні системи, які знаходяться в процесі змін переходу від натурального до ринкового господарювання і формування багатокладної економіки, та перехідної економіки нового типу, для якої характерним є високий темп змін у розвитку економічних систем, функціонуванні внутрішнього ринку, наявності ринкової координації та регуляції економічних процесів. Отже, еволюція економічної транзитології відзначається проявами соціально-економічної та політичної модернізації функціонування традиційних економічних систем.

Досліджуючи вплив транзитології у зміні економічних систем, С. Хангтінтон розглянув та відзначив циклічну природу процесів модернізації та впливу інституційних чинників на прогресивний характер і формування модернізаційних процесів [10, с. 128]. Таким чином, формувалися засади інституційної парадигми та необхідності державного регулювання й упровадження процесу модернізації економічних систем. Транзитивний підхід дає можливість виявити деструктивні чинники економічного, соціального, політичного характеру у функціонуванні економіки. Водночас його застосування робить можливим виявлення основних чинників впливу, що є визначальними для швидкої адаптації національних економічних систем до світової економічної інтеграції та глобалізації. За цим підходом одними з таких ключових чинників впливу на ефективність та результативність трансформаційних процесів є наявність, достатність і цілеспрямованість інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку та поширення інноваційних змін.

Ліберально-еволюційний підхід до дослідження модернізації промисловості та її інвестиційно-інноваційного забезпечення досліджено та обґрунтовано у наукових працях В. Геєця та А. Гальчинського. Так, у працях В. Геєця провідною

ідеєю є те, що для стабільного функціонування та розвитку соціально-економічних систем базовою умовою є наявність довіри [11, с. 12]. За цим підходом провідним завданням держави її інституційного забезпечення є укріплення довіри, а ключовою ознакою лібералізму є побудова суспільного співробітництва, що забезпечуватиме суспільний розвиток. Водночас А. Гальчинський вважає, що лібералізаційний контекст в ідеології модернізації відображає процеси цивілізаційного розвитку. Він також наголошує на прямій залежності між зростанням самодостатності окремої особистості та зростанням «інтелектуального» потенціалу ринку, його здатності до вирішення завдань соціально-економічного розвитку [12, с. 23–24]. Відповідно, внаслідок цього еволюціонують стосунки державних та ринкових інститутів, що розбудовуються та завдяки модернізаційним процесам переходять на новий етап соціально-економічного розвитку.

Отже, ключовими чинниками впровадження модернізаційних змін, оновлення економічної системи є лібералізація інститутів державного управління й регулювання та лібералізація формування прозорих та ефективних механізмів взаємодії державних, ринкових інститутів, суспільства. При цьому ліберально-еволюційний підхід акцентує увагу на необхідності формування лібералізованого сприятливого інвестиційного середовища, спрямованого на створення та впровадження інновацій як рушійної сили прогресивних економічних, модернізаційних змін через створення прозорих, ефективних, ліберальних умов інвестування, захист прав власності на матеріальні та нематеріальні активи, інвестиції та активне залучення до процесів інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку громадян, бізнесу з упровадженням інструментів державного, приватного партнерства та засад суспільного договору.

За процесним підходом до дослідження модернізації промисловості та її інвестиційно-інноваційного забезпечення, визначеного у працях Ш. Ейзенштадта, модернізацією є процес змін у соціальній, економічній та політичній системах [13, с. 112]. Отже, модернізація є процесом, метою якого є вдосконалення та розвиток, перехід економічної системи на новий рівень, новий техніко-технологічний уклад, і завданням модернізації є забезпечення цього переходу. Особливість модернізації промисловості є, крім суспільно-економічного, техніко-технологічний аспект, оскільки невід'ємною умовою модернізації промисловості є оновлення техніко-технологічної бази виробництв, технологій, що забезпечується з упровадженням інновацій, а інновації мають можливість упровадження за відповідного інвестиційного забезпечення процесів інноваційного оновлення. Оскільки сама модернізація виступає процесом та водночас рушійною силою змін, еволюціонування, процесний підхід до

методології її дослідження передбачає розгляд не лише модернізації, а й формування засад, нормативної бази, інститутів та інституційних механізмів, інфраструктури, необхідної для впровадження інновацій та інвестиційного забезпечення процесів інноваційного розвитку, що й забезпечують можливість здійснення модернізації.

Висновки з проведеного дослідження. Огляд та систематизація основних методологічних підходів до дослідження модернізації промисловості та її інвестиційно-інноваційного забезпечення дали змогу виявити наявність та обґрунтувати еволюційно-синергетичний підхід до методології дослідження процесів модернізації. Обґрунтуванням необхідності формулювання еволюційно-синергетичного підходу є наявність характерних ознак еволюції та розвитку. Так, саме поняття модернізації асоціюється з переходом економічних та соціальних систем на новий рівень розвитку, який здійснюється внаслідок створення, накопичення та впровадження наукових, технічних, технологічних, освітніх змін, що мають прогресивний характер та визначаються як рух уперед, тобто розвиток. Водночас еволюція є новим рівнем розвитку, переходом на новий рівень соціально-економічних систем. Таким чином, основою еволюціонування, оновлення є процеси модернізації, що носять системний, цілеспрямований характер і потребують для їх реалізації відповідного інвестиційно-інноваційного забезпечення. Інноваційне забезпечення є основою прогресивних змін, а інвестиції, інвестиційне забезпечення є основним ресурсом забезпечення інноваційної діяльності та практичної реалізації впровадження модернізаційних процесів. На відміну від революційних процесів такий перехід є плановим, цілеспрямованим та забезпечує незворотність процесів еволюціонування та оновлення, що важливо у функціонуванні економічних систем, оскільки це унеможливорює прояви таких процесів, як деіндустріалізація, й убезпечить від ризиків функціонування економічних систем у перехідні періоди. Ефект синергії в еволюціонуванні економічних систем є результатом упровадження модернізаційних процесів і тією новою якістю економічних систем, що виникає внаслідок упровадження інноваційних змін у промисловості, а синергія проявляється у зростанні, збільшенні соціально-економічного ефекту, що виникає в процесі модернізаційних змін у всіх функціональних елементах системи та зміни якісних характеристик, таких як зростання стабільності, стійкості їх функціонування, зростання автономії, рівня технологій, якості та поширення знань, стабільності економічних, фінансових процесів та рівня соціально-економічного, суспільного розвитку країни та її населення.

Усе вище зазначене дає можливість обґрунтування еволюційно-синергетичного підходу до

модернізації, відповідно до якого модернізація являє собою поетапний процес накопичення критичної маси техніко-технологічних, управлінських, організаційних змін у всіх елементах системи, у результаті чого здійснюється перехід на новий рівень еволюціонування, що призводить до появи нової якості у функціонуванні економічної системи країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Штомпка П. Социология социальных изменений. Москва : Аспект Пресс, 1996. 416 с.
2. Тоффлер Э. Третья волна. Москва : АСТ, 1999. 261 с.
3. Inglehart R. How Development Leads to Democracy: What We Know About Modernization. *Foreign Affairs*. 2009. № 88(2). P. 33–48.
4. Лапин Н.И. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае. Москва : Весь Мир, 2011. 256 с.
5. Ляшенко В.І. Методичні підходи до оцінювання процесів модернізації промислово розвинутих територій України. *Економіка України*. 2015. № 10(647). С. 32–44.
6. Ляшенко В.І. Процессы и формы модернизации экономики на постсоветском пространстве. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2015. № 6(291). С. 14–26.
7. Котов Е.В. Оценка процессов модернизации Украины и её экономических районов. *Вісник економічної науки України*. 2013. № 1. С. 55–69.
8. Ростоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Полис*. 1995. № 5. 5–15.
9. Потравка Л.О. Теоретичні засади трансформації соціально економічних систем України в умовах Четвертої промислової революції. *Вісник Мукачівського державного університету*. 2018. № 14. С. 213.
10. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Москва : РОССПЕН, 2003. 280 с.
11. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України. *Економіка України*. 2010. № 3. С. 4–20.
12. Гальчинський А. Лібералізм – еволюційні трансформації. *Економіка України*. 2010. № 6. С. 23–34.
13. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. Москва : Аспект Пресс, 1999. 416 с.

REFERENCES:

1. Shtompka P. (1996) *Sotsyolohyia sotsyal'nykh yzmenenyj [Sociology of social change]*. Moskva: Aspekt Press. (in Russian)
2. Toffler E. (1999) *Tret'ia volna [The third wave]*. Moskva: AST. (in Russian)
3. Inglehart R. (2009) How Development Leads to Democracy: What We Know About Modernization. *Foreign Affairs*. 88. 33-48
4. Lapyn N.Y. (2011) *Obzornyj doklad o modernyzatsyy v myre y Kytae [Overview report on the modernization of China and in the world]*. Moskva: Ves' Myr. (in Russian)

5. Liashenko V.I. (2015) Metodychni pidkhody do otsiniuvannia protsesiv modernizatsii promyslovo rozvynutykh terytorij Ukrainy [Methodical approaches to the evaluation of the processes of modernisation of the industrially developed areas in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*.

6. Liashenko V.I. (2015) Protsessy y formy modernyzatsyy ekonomyky na postsovetskom prostranstve [Processes and forms of economic modernization in the post-Soviet space]. *Natsional'nye ynteresy: pryorytety y bezopasnost'*.

7. Kotov E.V. (2013) Otsenka protsessov modernyzatsyy Ukrainy y eio ekonomycheskykh rajonov [Evaluate the modernization of Ukraine and its economic regions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy* vol. 1, pp. 55-69.

8. Rostou D. (1995) Perekhody k demokratyy: popytka dynamycheskoj modely [Transitions to democracy: an attempt at a dynamic model]. *Polys*. vol. 5, pp. 5-15.

9. Potravka L.O. (2018) Teoretychni zasady transformatsii sotsial'no ekonomichnykh system Ukrainy v

umovakh Chetvertoi promyslovoi revoliutsii [The theoretical basis for the transformation of the socio economic systems of Ukraine in conditions of the fourth industrial revolution]. *Visnyk Mukachivs'koho derzhavnogo universytetu*. vol. 14, pp. 213-215.

10. Khantynhton S. (2003) *Tret'ia volna. Demokratyzatsiya v kontse KhKh veka*. [The third wave. Democratization in the late twentieth century]. Moskva: ROSS-PYeN. (in Russian)

11. Heiets' V. (2010) Liberal'no-demokratychni zasady: kurs na modernizatsiiu Ukrainy [Liberal-democratic principles: the course on modernization of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*. 3. 4-20

12. Hal'chyns'kyj A. (2010) Liberalizm – evoliutsijnii transformatsii [Liberalism is the evolutionary transformation]. *Ekonomika Ukrainy*. vol. 6, pp. 23-34.

13. Ejzenshtadt Sh. (1999) *Revoliutsiya y preobrazovanye obschestv. Sravnytel'noe yzuchenye tsyvylyzatsiy* [Revolution and transformation of societies. The comparative study of civilizations]. Moskva: Aspekt Press. (in Russian)

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТАТНЬОГО РІВНЯ ГРОМАДСЬКОГО ТРАНСПОРТНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ М. КИЄВА

THEORETICAL RATIONALE FOR ENSURING A SUFFICIENT LEVEL OF PUBLIC TRANSPORT SERVICES IN KYIV

УДК 330.342.3

Водовозов Є.Н.

к.е.н., доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування і регіонального розвитку Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Палант О.Ю.

д.е.н., доцент кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування і регіонального розвитку Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Vodovozov Yevgeniy

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Palant Oleksii

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

У статті подано теоретичне обґрунтування щодо забезпечення належного рівня громадського транспортного обслуговування міста Києва за розробленими та запропонованими коротко-, середньо- та довгостроковими сценаріями, що передбачають перетворення громадської транспортної мережі шляхом створення нових, видалення та модифікації існуючих маршрутів та вдосконалення наявної дорожньо-транспортної системи та транспортної моделі міста. Такі перетворення значно підвищать не тільки економічну ефективність функціонування транспортних підприємств, а й позитивно вплинуть на навколишнє середовище, зроблять громадський міський пасажирський транспорт більш привабливим для пасажирів, підвищать соціальний добробут громадян. Пропонується розбити місто на 12 умовних транспортних районів, до яких поступово застосовувати процес запропонованої оптимізації. Винайдено критерії оцінки і цільові показники, що якнайкраще описують транспортне сполучення міста, подано пропозиції щодо їх оптимізації.

Ключові слова: міський громадський транспорт, маршрутна мережа, транспортна модель, дорожньо-транспортна система, оптимізація.

В статье дано теоретическое обоснование достижения экономически устойчи-

вого уровня функционирования пассажирского транспортного сообщения города Киева. Разработаны и предложены кратко-, средне- и долгосрочные сценарии, предусматривающие преобразование общественной транспортной системы путем создания новых, изъятия и модификации существующих маршрутов с одновременным усовершенствованием существующей дорожно-транспортной сети и транспортной модели столицы. Такие преобразования значительно повысят не только экономическую эффективность функционирования транспортных предприятий, но и положительно скажутся на состоянии окружающей среды, сделают общественный городской пассажирский транспорт значительно более привлекательным, повысят социальное благополучие горожан. Предлагается разбить город на 12 условных транспортных районов, к которым последовательно применит процесс предложенной оптимизации. Выявлены критерии оценки и целевые показатели, которые наилучшим образом с экономической точки зрения описывают состояние транспорта города, поданы предложения по их оптимизации.

Ключевые слова: городской общественный транспорт, маршрутная сеть, транспортная модель, дорожно-транспортная система, оптимизация.

The article provides a theoretical and methodological rationale for the modernization of the public urban transport system in the capital of Ukraine. The emphasis is on the transformation of the current imperfect from the economic point of view route network. Having optimized it, the goal of bringing the rolling stock in compliance with the standards will be achieved, the time spent by passengers in transport will be significantly reduced, and the comfort, safety and reliability of transportation will increase. The proposed methodological approach is needed to substantiate and implement the modernization mechanism of the city's public transport system in Kyiv, scientific management of the process of bringing the industry out of a protracted crisis and achieving an economically sustainable level of passenger transport in the capital of Ukraine. Short-term, medium-term and long-term scenarios have been developed and proposed for transforming the passenger transport system in Kyiv. The ways of implementing the necessary transformations are indicated, in particular, a methodical approach to the creation of new ones, the withdrawal and modification of existing urban transport routes with the simultaneous improvement of the existing road-transport network and the existing transport model of the capital has been proposed. All scenarios involve the purchase of new units of rolling stock. Such transformations will significantly increase not only the economic efficiency of transport enterprises, but also have a positive impact on the state of the environment, will make public urban passenger transport much more attractive, will increase the social well-being of citizens. In the described model, it is proposed to divide the city into 12 conditional transport areas, to which the proposed optimization process is consistently applied. The evaluation criteria and target indicators that best describe the state of the transport system of the city of Kyiv from an economic point of view are identified. The article considers proposals for optimizing the identified criteria and target indicators.

Key words: urban public transport, route network, transport model, road-transport network, optimization.

Постановка проблеми. Збитковість міського громадського транспорту в крупних містах України є наслідком не тільки глобальної проблеми – неефективного управління галуззю, а й низки конкретних проблем, що роками залишаються невіршеними попри всі зусилля міських рад та підприємств-перевізників. Одне з невіршених питань, що залишається без розгляду, – застаріла нераціональна маршрутна мережа міського пасажирського транспорту.

Маршрутна мережа повинна мати за мету забезпечувати населення можливістю вибору шляху пересування з декількох наявних варіантів, що мають мінімально відрізнятися від найкоротшого

за часом і відстанню між точками відправлення та призначення. Досягнення цієї мети не тільки дасть змогу привести у відповідність до норм коефіцієнт заповнення салонів рухомого складу, а й скоротити час перебування пасажирів у транспорті, підвищить комфорт, безпеку та надійність здійснення перевезень, що позитивно відіб'ється на іміджі міського громадського транспорту, підвищить його привабливість серед пасажирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема недостатньої оптимізації діяльності міського громадського транспорту, а саме певна невідповідність між пропозицією та попитом на громадський транспорт, не оптимізована маршрутна мережа,

неузгодженість розкладів руху між різними видами громадського транспорту, дублювання маршрутів, фінансова нестабільність галузі та відсутність єдиної електронної системи оплати транспортних послуг, стала останнім часом предметом широкої дискусії як вітчизняних, так і закордонних фахівців [1–12]. Так, проблемами та перспективами розвитку міського електричного транспорту опікуються К.В. Гендіна [2] та В.С. Постніков [3], а Н.В. Добрава та ін. [4] досліджують напрями вдосконалення діяльності міського електротранспорту. Тенденції розвитку міського електротранспорту в контексті євроінтеграційних процесів в Україні досліджує д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємств, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова О.В. Димченко зі співробітниками [5]. В.П. Власова звертає увагу на особливості формування та функціонування систем пасажирського транспорту міста Києва, а Т.Г. Затонацька досліджує цю ж проблематику, але вже в рамках транспортного сектору економіки України. Автори даної статті теж не були осторонь проблематики забезпечення достатнього рівня розвитку транспортних систем громадського транспорту й її модернізації та реструктуризації як для конкретного міста, так і для України у цілому, що висвітили, зокрема, у роботах [1; 10; 12] та в низці інших.

Постановка завдання. У статті буде розглянуто питання щодо забезпечення достатнього рівня громадського транспортного обслуговування м. Києва шляхом упровадження декількох інноваційних заходів за умови, що всі транспортні райони та ділянки вулично-дорожньої мережі, включаючи мости через р. Дніпро, по яких здійснюється рух автобусів і тролейбусів, мають бути охоплені маршрутами знов сформованої маршрутної мережі.

Ключові цілі оптимізації маршрутної мережі столиці, на нашу думку, окреслено такими критеріями: 1) мережа, перш за все, відповідає потребам пасажирів; 2) мережа слугує потребам міста; 3) підвищується ефективність витрат на утримання мережі; 4) досягається мета щодо захисту довкілля та соціального добробуту громадян.

Отже, метою статті є надання теоретичних основ для розв'язання означених завдань щодо оптимізації маршрутів міського громадського транспорту столиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модель функціонування міської пасажирської транспортної системи загалом складається з моделі транспортної мережі, моделі потреб в пересуваннях, моделі маршрутної мережі та моделі розподілу пасажиропотоків [10]. Модель маршрутної мережі є ключовим наголосом моделювання. Вона складається з трас маршрутів та

їхніх провізних можливостей, що в підсумку визначають показники ефективності всієї транспортної системи. Алгоритм формування маршрутної мережі докладно описаний в [11], що нині стало класичним описом. Ми розширили схему алгоритму, що приведений в [11], створивши схему моделювання маршрутної мережі з розбивкою на блоки (рис. 1). Чотири етапи алгоритму (математичний опис транспортної мережі міста; визначення ємності транспортних районів; розрахунок матриці найкоротших відстаней; розрахунок матриці кореспонденцій) належать до блоку підготовки бази моделювання маршрутної мережі. Інші три етапи (визначення ймовірності вибору шляху прямування; розподіл пасажиропотоків між маршрутами; розрахунок інтегральних показників роботи маршрутів) належать до блоку визначення показників роботи транспортних підприємств. Ці два етапи (формування трас множини маршрутів та вибір маршрутів, що входять до мережі, із множини конкурентних маршрутів) належать до блоку формування маршрутної мережі міста.

Підготовка інформаційної бази моделювання транспортної мережі передбачає збір вихідних даних про наявну транспорту мережу міста, характеристики вулично-дорожньої мережі і транспортний попит на пересування пасажирів. Аналіз попиту на автобусне сполучення м. Києва зроблений авторами в попередній публікації [12].

Вирішуючи основну мету статті – розроблення раціональної маршрутної мережі Києва, – пропонується розбити місто на 12 умовних транспортних районів, до яких поступово застосовувати процес оптимізації, але цьому передує, як ми вже зазначили, вивчення існуючої транспортної мережі та транспортної моделі міста.

Процес вивчення кожного з визначених транспортних районів включає: оцінку існуючих маршрутів (фактичний пасажиропотік, наявність дублювання, чи потрібні подовження/скорочення, виправлення по прямоті прямування тощо); визначення нових стратегічно важливих маршрутів для перевезення на довгі відстані, що сьогодні не обслуговуються існуючими маршрутами, й які основані на аналізі переміщень між початковими та кінцевими точками та доступності їх у місцях найбільшого скупчення пасажирів; коригування маршрутів у зв'язку зі стратегічними пунктами пересадки в тих місцях, де це прийнятно пасажирам; коригування маршрутів у зв'язку з їх оптимальним об'єднанням/дрібненням, а також розвиток нових локальних (невеликих за протяжністю) маршрутів.

Критерії оцінки та цільові показники, що мають місце в сьогodenні автобусного сполучення столиці, зведено в табл. 1.

Пропонуються три сценарії перетворення громадського транспортного сполучення м. Києва:

короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий.

1. Короткостроковий сценарій пропонує деякі зміни маршрутів перевезень, що вимагають мінімальних вкладень на перебудову наявної транспортної інфраструктури (наприклад, прості зміни до існуючих розв'язок дорожньо-вуличної мережі), потребує інвестицій в оновлення парку рухомого складу.

2. Середньостроковий сценарій пропонує зміни маршрутів перевезень, що вимагають більш суттєвих вкладень у перебудову наявної інфраструктури, надання пріоритету автобусному сполученню.

2. Середньостроковий сценарій пропонує зміни маршрутів перевезень, що вимагають більш суттєвих вкладень у перебудову наявної інфраструктури, надання пріоритету автобусному сполученню.

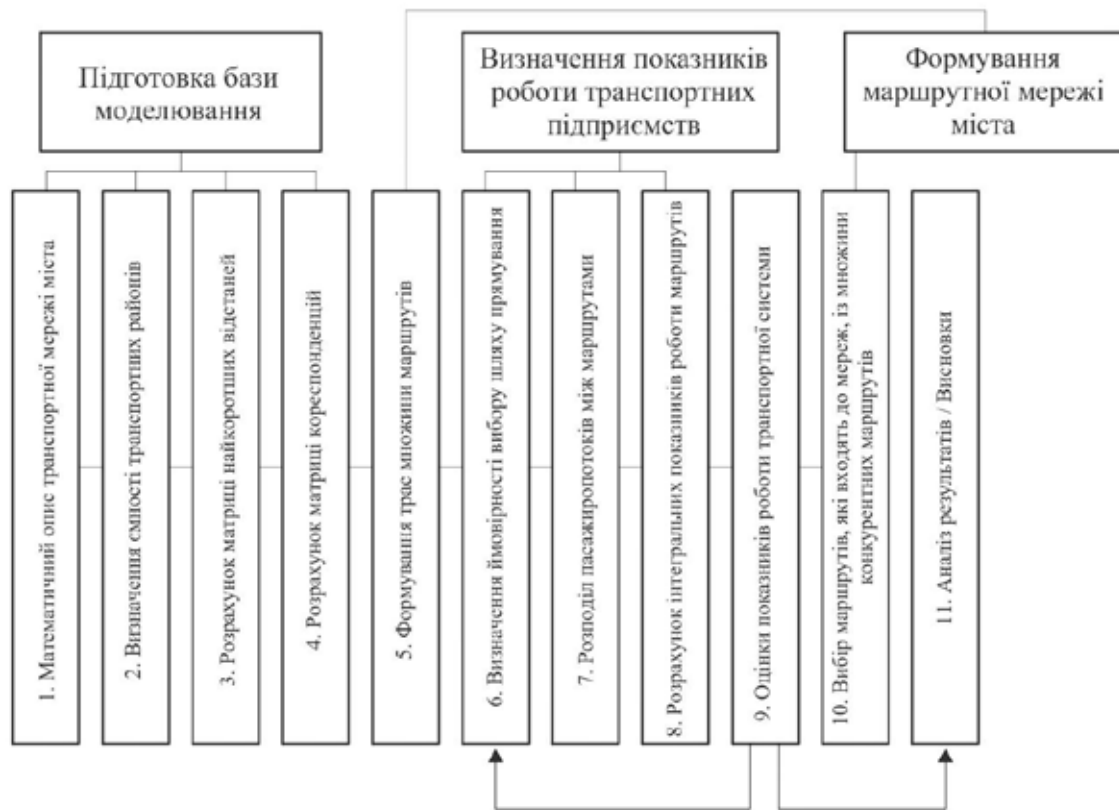

Рис. 1. Удосконалена схема моделювання маршрутної мережі

Таблиця 1

Критерії оцінки та цільові показники автобусного сполучення м. Києва

Цільові показники	Критерії вимірювання	Кількісні характеристики
Потужність	Кількість пасажирів, перевезених на 1 км пробігу транспортного засобу, осіб	5,7
	Середньоденна кількість пасажирів, перевезених одним транспортним засобом, осіб	1015
Енергоефективність	Загальнорічний обсяг споживання енергії, ТДж	2021
	Обсяг споживання енергії на пасажиро-кілометр пробігу, МДж/пас.-км	0,58
	Обсяг споживання енергії на машино-кілометр пробігу, МДж/маш.-км	11,8
Доступність до місця призначення за допомогою різних видів наземного транспорту	Відсоток населення, що за допомогою наземного громадського транспорту може протягом 60 хвилин дістатися, %:	
	– центра міста	35
	– Троєщини	30
	– Оболоні	68
	– промислової зони Відрадного	46
	– ТРЦ «Оушен Плаза»	41
Ефективність витрат на мережу	Середня операційна вартість забезпечення мережі відносно кількості перевезених пасажирів, грн/пас.	2,8
Пересадність	Середня кількість пересадок, що роблять пасажирів протягом однієї поїздки громадським транспортом, шт.	1,6

ченню в дорожньому русі, потребує інвестицій в оновлення парку рухомого складу.

3. Довгостроковий сценарій пропонує створення маршрутів для масових перевезень пасажирів, оснований на даних пасажиропотоків, включає перетворення за першим та другим сценаріями та також потребує інвестицій в оновлення парку рухомого складу.

У центрі уваги три перетворення громадської транспортної мережі: створення, видалення та модифікація маршрутів.

Наприклад, за короткостроковим сценарієм пропонується створення 16 нових маршрутів міського транспорту, зміна 38 існуючих маршрутів, видалення 107 маршрутів, 163 маршрути зберігаються, набуваючи новий план слідування. За середньостроковим сценарієм створюються три додаткові нові маршрути, шість маршрутів попереднього сценарію стають з автобусних тролейбусними та ще вісім модифікуються; 11 маршрутів видаляється додатково, 193 маршрути міського транспорту з попереднього сценарію зберігаються. За першим сценарієм загалом буде діяти 217 маршрутів, за другим – 210.

Причин видалення маршрутів може бути декілька. Наприклад, пасажирів може перебрати

на себе новий маршрут (59 маршрутів), відміна дублюючих маршрутів (34), маршрути, що є задовгими, замінюються маршрутами зі зручною пересадністю (11), маршрути з низьким пасажиропотоком (попитом) замінюють на інші маршрути (7). Для всіх видалень ураховано передачі пасажирів до інших маршрутів, а оптимізована в такий спосіб транспортна мережа стає більш прибутковою для підприємств-перевізників. Окрім того, за середньострокового сценарію передбачається подовження електромереж тролейбусного сполучення на 27,4 км, надання пріоритету смугам для руху автобусів на 62,3 км вулично-дорожньої мережі, поліпшення пунктів пересадок (шість приміських та 13 існуючих міських), створення чотирьох нових пересадок, перепроєктування 10 транспортних розв'язок.

Нами оцінено впливи оптимізації на автобусне сполучення м. Києва, цільові показники якого були приведені в табл. 1. Наведемо деякі з них, що дістали оптимізації, розмістивши в табл. 2.

Також було оцінено інші ключові показники роботи транспортних підприємств та їх зміни за умов упровадження коротко- та середньострокового сценаріїв, що наглядно показано на діаграмах рис. 2–5.

Таблиця 2

Оцінка впливів оптимізації автобусного сполучення м. Києва

Цільові показники і вплив на них заходів, що пропонуються	Критерії вимірювання	Існуючі кількісні характеристики	Короткостроковий сценарій	Середньостроковий сценарій
Потужність, збільшення на 45 %	Кількість пасажирів, перевезених на 1 км пробігу транспортного засобу, осіб	5,7	7,8	8,2
	Середньоденна кількість пасажирів, перевезених одним транспортним засобом, осіб	1015	1243	1274
Енергоефективність, суттєві поліпшення	Загальнорічний обсяг споживання енергії, ТДж	2021	1551	1494
	Обсяг споживання енергії на пасажиро-кілометр пробігу, МДж/пас.-км	0,58	0,45	0,43
	Обсяг споживання енергії на машино-кілометр пробігу, МДж/маш.-км	11,8	12,5	12,7
Доступність до місця призначення за допомогою різних видів наземного транспорту, зріс майже вдвічі	Відсоток населення, що за допомогою наземного громадського транспорту може протягом 60 хвилин дістатися, %:			
	– центра міста	35	75	
	– Троєщини	30	67	
	– Оболоні	68	63	
	– промислової зони Відрадного	46	74	
– ТРЦ «Оушен Плаза»	41	61		
Ефективність витрат на мережу, скорочення на 14 %	Середня операційна вартість забезпечення мережі відносно кількості перевезених пасажирів, грн/пас.	2,8	2,50	2,47
Пересадність, скорочення на 20%	Середня кількість пересадок, що роблять пасажирів протягом однієї поїздки громадським транспортом, шт.	1,6	1,49	1,47

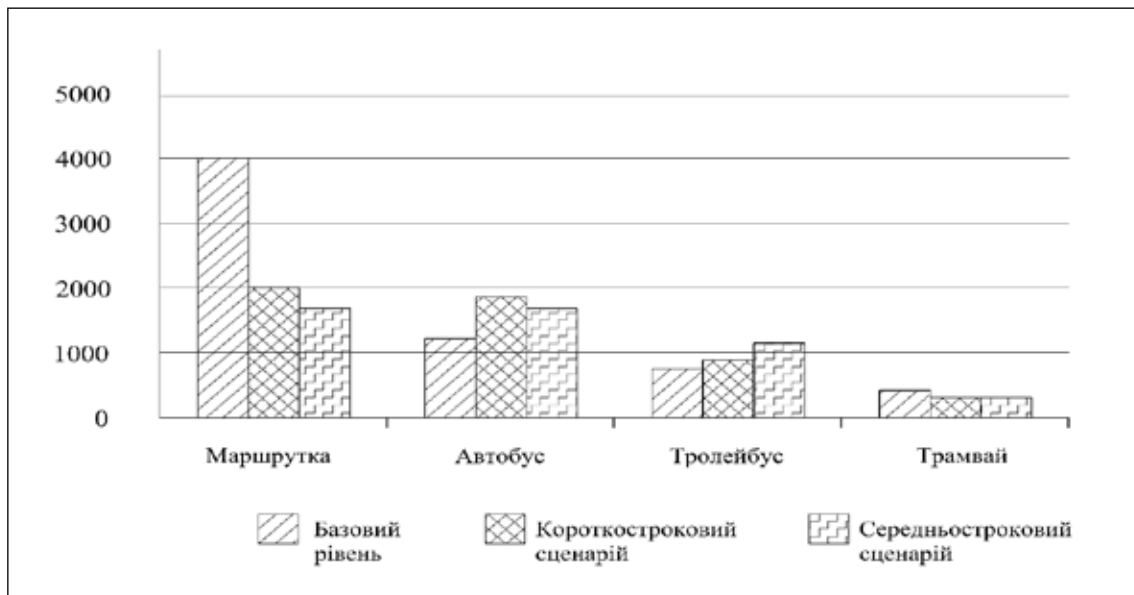

Рис. 2. Загальна довжина мережі, км

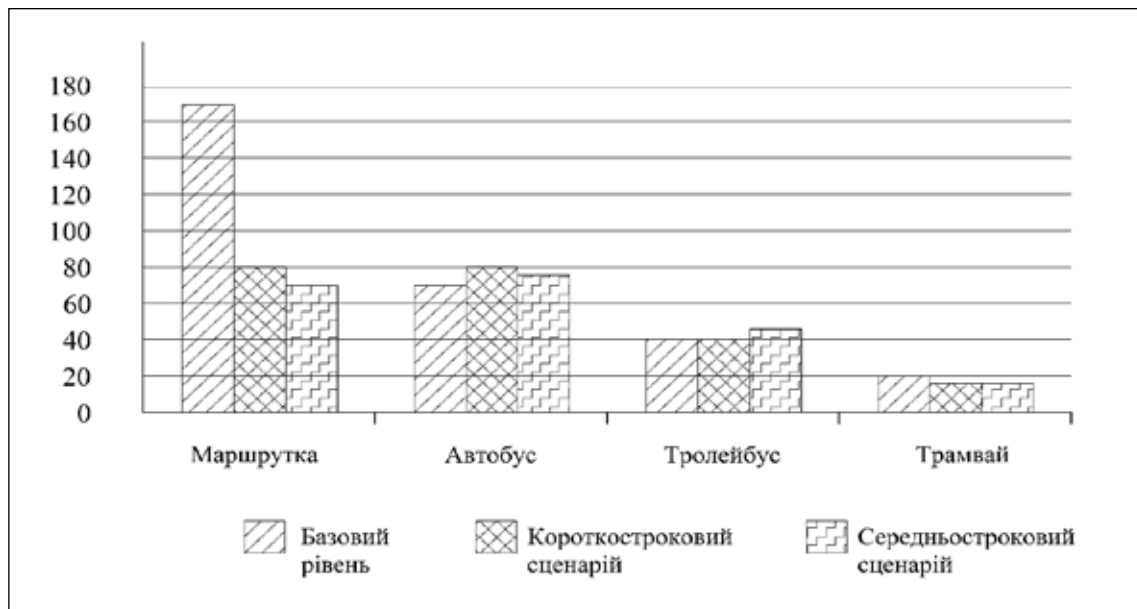

Рис. 3. Кількість маршрутів, шт.

Вплив упровадження коротко- та середньострокового сценаріїв на розмір парку рухомого складу м. Києва показаний у табл. 3.

Також оцінено вплив упровадження коротко- та середньострокового сценаріїв на енергоспоживання, показаний на діаграмах (рис. 6–8).

Так, за короткостроковим сценарієм використання дизельного палива скорочується на 36% (рис. 6), але підвищується використання електроенергії на 17% (рис. 7), але разом із тим загальне енергоспоживання зменшується на 23% (рис. 8). Обсяги викидів парникових газів від транспортних засобів за обома сценаріями зменшуються на 20% (рис. 9).

Вплив на річні операційні витрати за коротко- та середньостроковим сценаріями зведений у табл. 4.

Вплив на частку видів громадського транспорту в транспортному сполученні м. Києва за коротко- та середньостроковим сценаріями показаний на діаграмі рис. 10.

Висновки з проведеного дослідження. Існуюча мережа громадського транспорту м. Києва погано слугує потребам міста та пасажирів. Проведений аналіз показує значне поліпшення потенціалу громадського транспортного сполучення завдяки оптимізації мережі навіть за коротко- та середньостроковим сценаріями. Запропоновані сценарії можуть бути використані поступово для

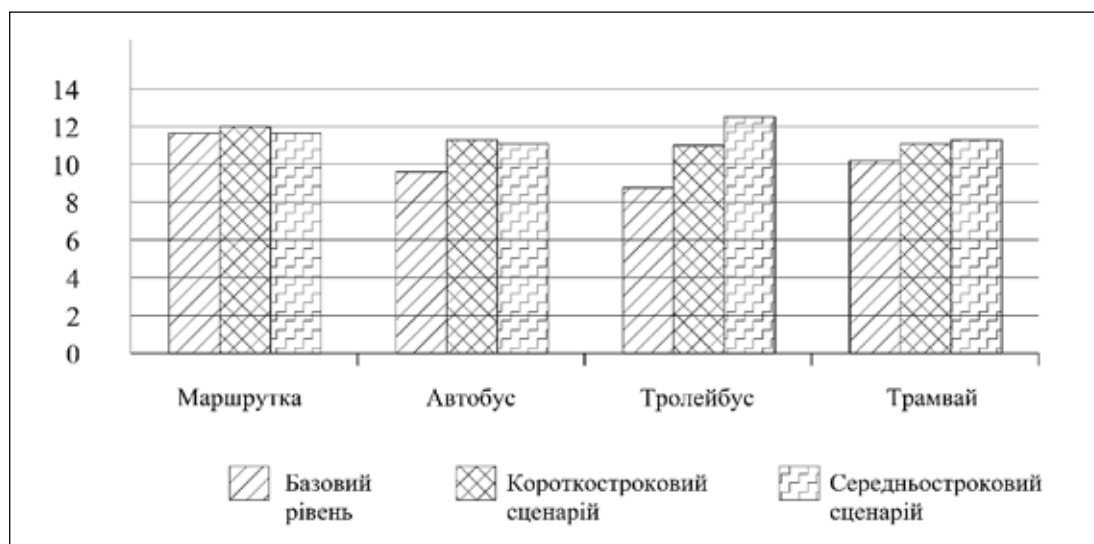

Рис. 4. Середня довжина маршруту, км

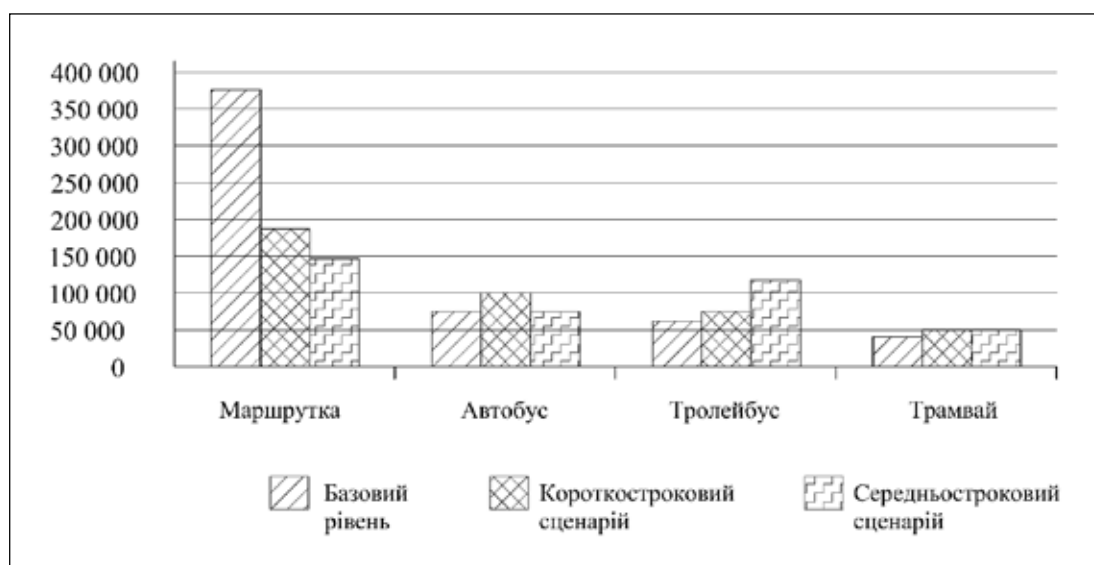

Рис. 5. Відстань, яку проїжджає транспортний засіб за день, км

Таблиця 3

Вплив упровадження коротко- та середньострокового сценаріїв на розмір парку рухомого складу м. Києва

Види міського громадського транспорту	Розмір парку рухомого складу				Зміна розміру парку рухомого складу	
	Базовий рівень		за короткостроковим сценарієм	за середньостроковим сценарієм	за короткостроковим сценарієм	за середньостроковим сценарієм
	загальна кількість рухомого складу підприємств	кількість рухомого складу, що використовується				
маршрутка	2062	1804	1051	861	-753	-943
автобус	567	370	601	474	+231	+104
тролейбус	500	369	541	787	+172	+418
трамвай	378	289	351	361	+62	+72
разом	3507	2832	2543	2483	-289	-349

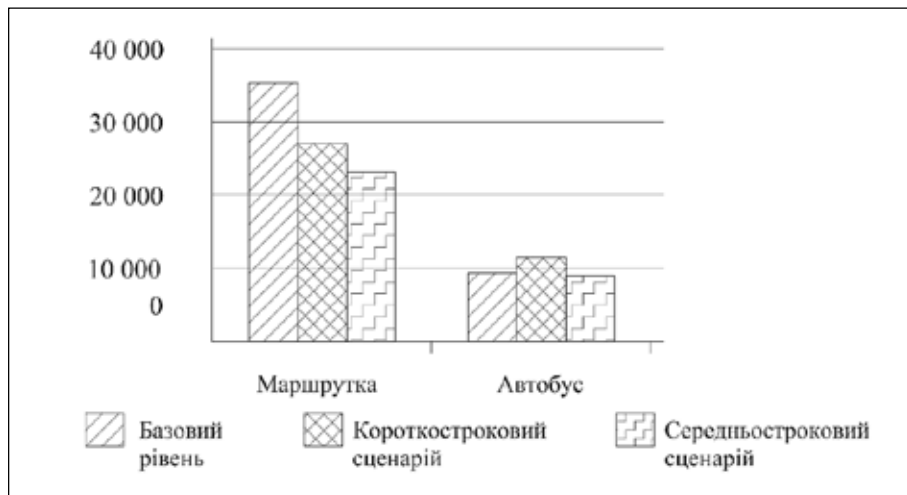

Рис. 6. Використання дизельного палива, л/рік

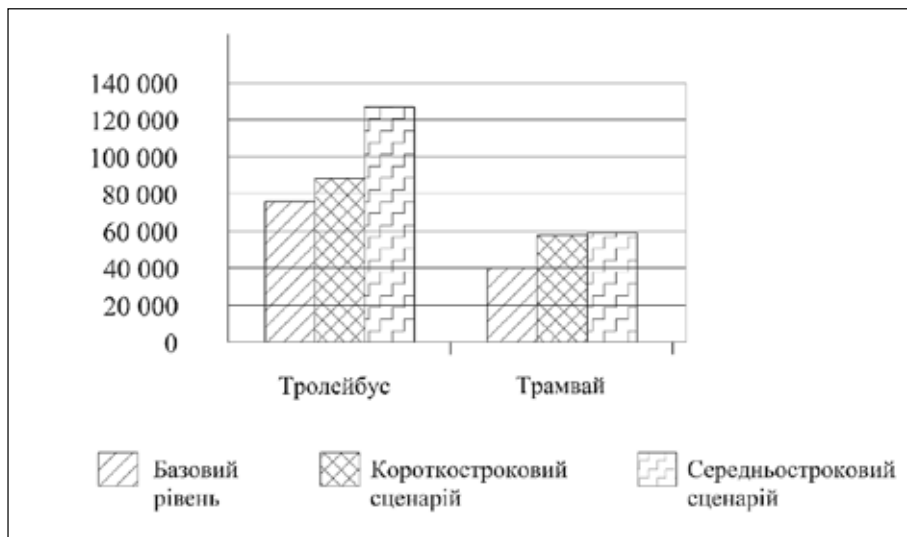

Рис. 7. Використання електроенергії, кВт-год/рік

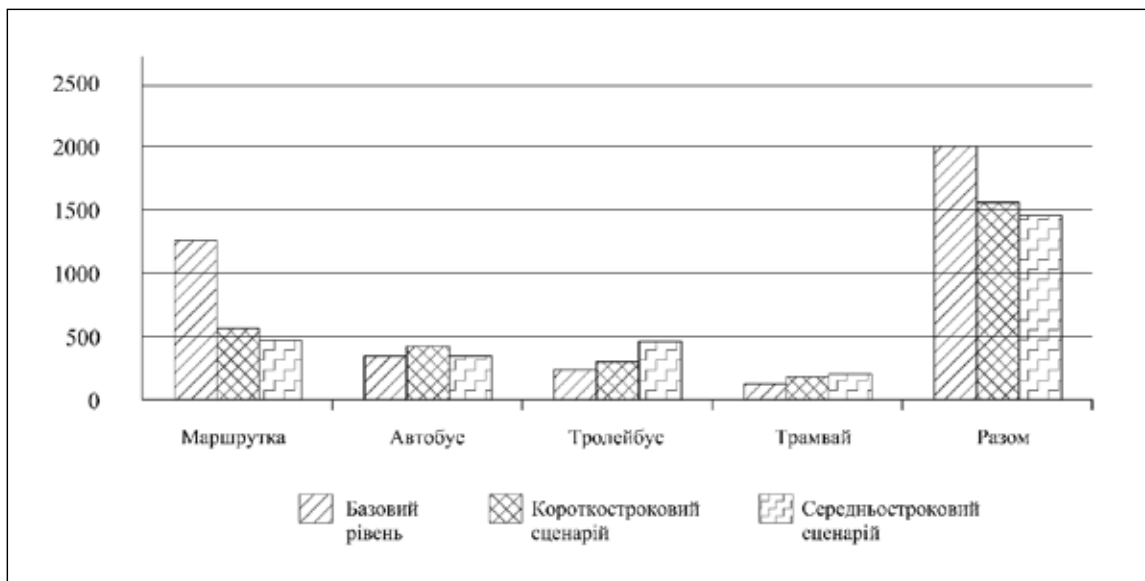

Рис. 8. Енергоспоживання, ТДж/рік

кожного з визначених транспортних районів столиці: короткостроковий із легкістю може бути реалізований просто зараз, середньостроковий вимагає інвестицій і перегляду існуючого дорожнього руху, а довгостроковий потребує більш детальної та довгої підготовки, але є, безумовно, найперспек-

тивнішим із погляду оптимізації. За запропонованими сценаріями скорочуються операційні витрати на утримання мережі, що позитивно відіб'ється на економічному ефекті від упровадження заходів, що пропонуються; крім того, ефективність заходів досягається в частині енергоспоживання, викорис-

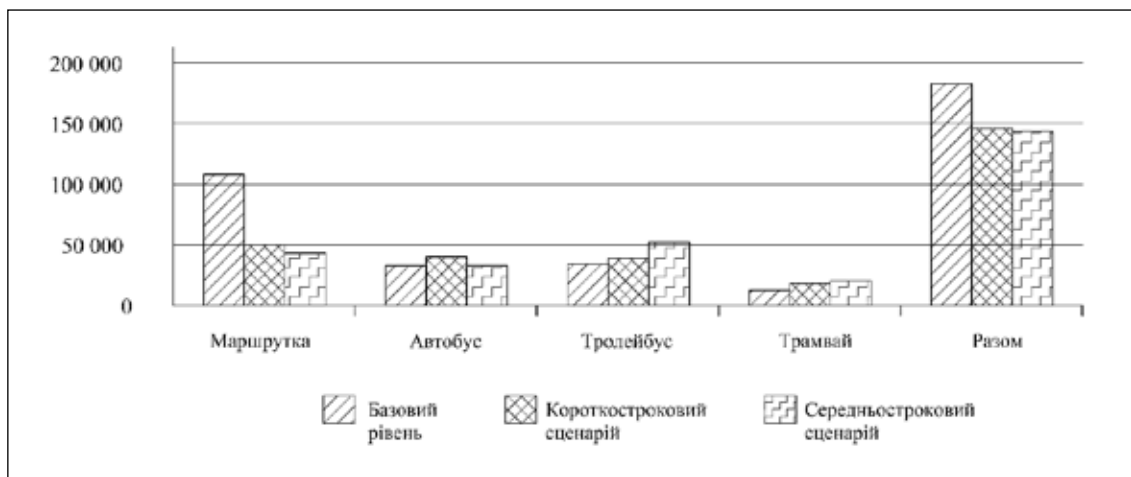

Рис. 9. Узагальнені річні викиди CO₂ (вихлопні гази + виробничі викиди)

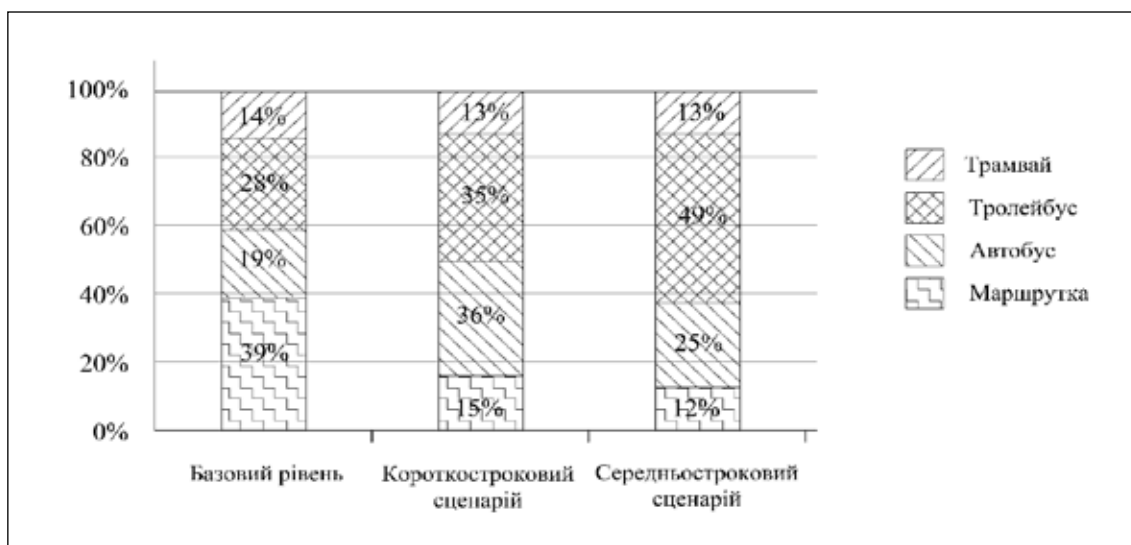

Рис. 10. Частка наземних видів громадського транспорту

Таблиця 4

Вплив на річні операційні витрати громадського транспортного сполучення м. Києва

Види міського громадського транспорту	Оцінені річні операційні витрати, млн грн		
	базовий рівень	за короткостроковим сценарієм	за середньостроковим сценарієм
маршрутка	1212	578	469
автобус	551	694	535
тролейбус	429	501	738
трамвай	245	337	345
разом	2436	2110	2088
Оцінене чисте скорочення		-326	-348

тання палива та обсягів викидів. За запропонованими сценаріями досягається мета щодо захисту довкілля та соціального добробуту громадян.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Палант О.Ю. Стратегія системної модернізації міського електричного транспорту. Харків : Золоті сторінки, 2016. 360 с.
2. Гнедіна К.В. Проблеми та перспективи розвитку міського електричного транспорту. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2017. № 74. С. 11.
3. Постніков В.С. Сучасні проблеми та перспективи розвитку систем міського транспорту. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 2. С. 64–70.
4. Добрава Н.В., Осипова М.М., Нечепуренко М.С. Напрями удосконалення діяльності міського електротранспорту. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 58–64.
5. Димченко О.В., Курду А.С. Обґрунтування тенденцій розвитку підприємств міського електричного транспорту у контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Комунальне господарство міст*. 2014. № 113. С. 3–10.
6. Власова В.П. Особливості формування та функціонування системи пасажирського транспорту міста Києва. *Сталий розвиток міст. Управління проектами і програмами міського і регіонального розвитку*. 2012. URL : <http://eprints.kname.edu.ua/29813/1/82.pdf> (дата звернення: 11.06.2019).
7. Затонацька Т.Г. Розвиток транспортного сектору економіки України: існуючий стан та європейський досвід. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 1(17). С. 180–189. URL : <http://economics.ohu.ua/files/archive/2015/n1.html> (дата звернення: 12.06.2019).
8. Who uses smart card? Understanding public transport payment preference in developing contexts, a case study of Manila's LRT-1 / Y. Lu et al. *IATSS Research*. 2019. № 43. P. 60–68. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0386111218300670> (дата звернення: 28.05.2019).
9. Olivková I. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. *Procedia Engineering*. 2017. № 178. P. 515–525. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817300991> (дата звернення: 29.05.2019).
10. Палант О.Ю. Методика формування раціональної маршрутної мережі міського пасажирського транспорту із множини конкурентоздатних маршрутів. *Управління сучасним містом*. 2013. № 3–4/7–12(51–52). С. 35–39.
11. Доля В.К. Пасажирські перевезення : підручник. Харків : Форт, 2011. 504 с.
12. Водовозов Е.Н., Палант А.Ю. Оценка спроса на услуги городского транспорта г. Киева. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2019. № 3(108). С. 118–123.

REFERENCES:

1. Palant O. (2016) Stratehiya systemnoyi modernizatsiyi mis'koho elektrychnoho transportu [Strategy of system modernization of urban electric transport]. Kharkiv: Golden Pages. 360 p.

2. Hnedina K.V. (2017) Problemy ta perspektyvy rozvytku mis'koho elektrychnoho transportu [Problems and prospects of urban electric transport development]. *Bulletin of the Chernihiv State Technological University*, no. 74, pp. 11-19.
3. Postnikov V.S. (2018) Suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku system mis'koho transport [Modern problems and prospects of urban transport systems development]. *Economic analysis*, vol. 28, no. 2, pp. 64-70.
4. Dobrava N.V., Osypova M.M., Nepochurenko M.S. (2017) Napryamy udoskonalennya diyal'nosti mis'koho elektrotransportu [Directions of improvement of activity of city electric transport]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 14, pp. 58-64.
5. Dimchenko O.V., Kurdu A.C. (2014) Obgruntuvannya tendentsiy rozvytku pidpryyemstv mis'koho elektrychnoho transportu u konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv v Ukrayini [Substantiation of tendencies of development of enterprises of urban electric transport in the context of European integration processes in Ukraine]. *Municipal economy of cities*, no. 113, pp. 3-10.
6. Vlasova V.P. (2012) Osoblyvosti formuvannya ta funktsionuvannya system pasazhyrskoho transportu mista Kyieva [Features of the formation and functioning of the passenger transport system of the city of Kiev]. *Stalyi rozvytok mist. Upravlinnia proektamy miskoho i rehionalnogo rozvytku* [Sustainable urban development. Management of projects and programs of urban and regional development] (electronic journal). Available at: <http://eprints.kname.edu.ua/29813/1/82.pdf> (assessed 11 June 2019).
7. Zatonatskaya T.G. (2015) Rozvytok transportnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny: isnuuyuchy stan ta yevropeys'kyy dosvid [Development of the transport sector of the Ukrainian economy: the current state and European experience]. *Ekonomika: realiyi chasu* [Economics: realities of time] (electronic journal), no. 1(17), pp. 180-189. Available at: <http://economics.ohu.ua/files/archive/2015/n1.html> (assessed 12 June 2019).
8. Who uses smart card? Understanding public transport payment preference in developing contexts, a case study of Manila's LRT-1. Y. Lu et al. / *IATSS Research* 43 (2019) 60–68. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0386111218300670> (assessed 28 May 2019).
9. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. Ivana Olivková / *Procedia Engineering* 178 (2017) 515–525. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817300991> (assessed 29 May 2019).
10. Palant O. (2013) Metodyka formuvannya ratsional'noyi marshrutnoyi merezhi mis'koho pasazhyrskoho transportu iz mnozhyny konkurentozdatnykh marshrutiv. [Methodology of forming a rational route network of urban passenger transport from a variety of competitive route]. *Contemporary city management*, no. 3-4/7-12 (51-52), pp. 35-39.
11. Dolia V.K. (2011), Passazhirski perevezennia [Passenger transportation], textbook. Kharkiv: Fort, 504 p. (in Ukraine).
12. Vodovozov Ye., Palant O. (2019) Otsenka sprosa na usluzhi gorodskogo transporta g. Kyieva [Estimation of demand for urban transport services in Kyiv]. *State and regions. Series: Economics and Business*, no. 3, pp. 118-123.

ЧИННИКИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СТУПІНЬ ВПЛИВУ

FACTORS OF INVESTMENT-INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION: CLASSIFICATION AND DEGREE OF IMPACT

У статті розглянуто чинники, які впливають на процес інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва в сучасних умовах. Відповідно до цього, проведено їх групування, класифікація та визначено ступінь впливу на процес інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва в умовах інституційних трансформацій. На основі проведеного дослідження встановлено, що чинники, які впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного виробництва, поділяються, в першу чергу, за можливістю впливу на них із боку суспільства на об'єктивні і суб'єктивні. Деякі чинники сприяють інвестиційній активності, їх можна характеризувати як позитивні, інші стримують розвиток інвестиційного процесу та є негативними у цьому відношенні. Зроблено висновок, що на розвиток діяльності в аграрному секторі впливає комплекс різноманітних чинників мікро- та макросередовища, а їх оптимальне поєднання дає змогу ефективно працювати сільськогосподарським підприємствам й окремим галузям.

Ключові слова: чинники, класифікація, інвестиційно-інноваційний розвиток, аграрне виробництво, регулювання.

онного розвитку аграрного виробництва в сучасних умовах. В соответствии с этим, проведено их группирование, классификация и определена степень влияния на процесс инвестиционно-инновационного развития аграрного производства в условиях институциональных трансформаций. На основе проведенного исследования установлено, что факторы, влияющие на инвестиционно-инновационное развитие аграрного производства, делятся, в первую очередь, по возможности воздействия на них со стороны общества на объективные и субъективные. Некоторые факторы способствуют инвестиционной активности, и их можно характеризовать как положительные, другие сдерживают развитие инвестиционного процесса и являются отрицательными в этом отношении. Сделан вывод, что на развитие деятельности в аграрном секторе влияет комплекс различных факторов микро- и макросреды, а их оптимальное сочетание дает возможность эффективно работать сельскохозяйственным предприятиям и отдельным отраслям.

Ключевые слова: факторы, классификация, инвестиционно-инновационное развитие, аграрное производство, регулирование.

УДК 65.011.47:658.27:631.11

Голбан Т.Т.

здобувач кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія

Golban Tymofii

Poltava State Agrarian Academy

В статье рассмотрены факторы, влияющие на процесс инвестиционно-инноваци-

The article considers the factors that influence the process of investment and innovation development of agricultural production in modern conditions. Accordingly, their grouping, classification and the degree of influence on the process of investment-innovative development of agricultural production in terms of institutional transformations were conducted. It is established that the factors influencing the investment-innovative development of agricultural production are divided, first of all, with the possibility of influencing them on the part of the society on objective and subjective. Objective factors are the supply of raw materials, the climate. Objective factors that hamper the investment and innovation development inherent in agriculture: a pronounced seasonality of production; long production cycle; slow investment cycle; high capital intensity of products; climate, demographic factors and others. Subjective factors, in turn, are related to management activities. Some factors contribute to investment activity and can be characterized as positive, others impede the development of the investment process and are negative in this regard. External factors are virtually uncontrolled and unmanaged from the point of view of enterprises (industries) that need to adapt and adapt to them. Internal factors are the set of elements inherent in the economic system that determine the processes of its life. Internal factors may include the potential that enables the economic system to function, survive and evolve over a period of time. However, internal factors can also be a source of problems if they do not ensure the optimal functioning of the system. The paper concludes that the development of activities in the agrarian sector is influenced by a complex of various factors of micro and macro environment, and their optimal combination provides an opportunity to work effectively for agricultural enterprises and individual industries. Accordingly, it is necessary to strengthen state foreign trade regulation, to improve land relations, to solve problems of social development of villages and rural territories.

Key words: factors, classification, investment-innovative development, agrarian production, regulation.

Постановка проблеми. Економічні перетворення та бажання України до повноцінного інтегрування у європейський простір і світову ринкову економіку передбачають зростання інвестиційно-інноваційної активності в усіх сферах національного господарства, включаючи аграрний сектор, його підприємства й галузі виробництва, від ефективного розвитку яких залежить продовольча та економічна безпека країни.

Нині для аграрного сектору як економічної системи, яка має свою специфіку, що проявляється в безпосередній залежності від природно-кліматичних умов, сезонності виробництва та особливих характеристиках технологічного процесу, особливої актуальності набувають питання пошуку

джерел залучення інвестицій, використання інвестиційних ресурсів саме для пожвавлення інноваційної активності, що сприятиме відновленню розширеного відтворювального процесу. Вирішення вищезазначених проблем можливе за умови необхідної відповідності інвестицій інноваціям, тісної взаємодії інвестиційних та інноваційних процесів в аграрному секторі економіки. Такий підхід вимагає розгляду інвестицій та інновацій як єдиної системи, від успішного розвитку і функціонування якої залежать рівень економічного зростання та стабілізація розвитку сільського господарства й аграрного сектору економіки нашої держави у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практичні аспекти

інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва досліджено і висвітлено у роботах багатьох вітчизняних учених. Найбільш вагомий внесок у розгляд цього питання, на нашу думку, зробили: І. Вініченко [1], В. Геєць [2], О. Дацій [3], О. Єрмаков [4], С. Ілляшенко [5], І. Ксьонжик [7], Ю. Лупенко [6], М. Малік [6], Л. Мармуль [7], В. Плаксієнко [9], П. Саблук [8], Ю. Хвесик [10], О. Шпикуляк [6] та ін. Разом із тим дослідження проблем класифікації та визначення впливу чинників на процес інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва в умовах інституційних трансформацій висвітлено, на нашу думку, не повною мірою.

Постановка завдання. На інвестиційно-інноваційний розвиток в аграрному секторі впливає безліч чинників, які різноспрямовано впливають на інвестиційний та інноваційний процеси. Деякі чинники сприяють інвестиційній активності, і їх можна характеризувати як позитивні, інші стримують розвиток інвестиційного процесу та є негативними у цьому відношенні. З огляду на різноманіття і неоднорідність цих чинників, високий ступінь їх невизначеності, вивчення цих чинників є непростою науково-практичною проблемою. У зв'язку із цим в економічній науці всі чинники, що впливають на соціально-економічні системи, прийнято певним чином об'єднувати в однорідні групи (тобто класифікувати): зовнішні чинники; внутрішні чинники і т. д.

Відповідно до цього, метою нашої роботи є розгляд чинників, які впливають на процес інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва в сучасних умовах. На основі цього необхідно провести їх групування, класифікацію та визначити ступінь впливу на процес інвестиційно-інноваційного розвитку аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як встановлено нами, проблема інвестицій в аграрний сектор не обмежується питаннями залучення капіталу з інших галузей аграрного сектору. Це проблема і міжгалузевого та внутрішньогалузевого перетікання капіталу всередині галузей аграрного сектору, кожна з яких застосовує властиві тільки їй специфічні виробничі процеси. Одним із важливих аспектів, що мають істотний вплив на напрям використання інвестицій, є біологічний характер сільськогосподарського виробництва, тому важливою умовою визначення напрямку інвестицій повинно стати врахування особливостей сільськогосподарського виробництва. Це формує специфіку механізму ціноутворення, у тому числі й на інвестиційні ресурси, який повинен враховувати інвестиційні ризики. Відповідно до цього, аграрний сектор є малопривабливим для інвесторів без застосування державних інструментів регулювання інвестиційних процесів.

На нашу думку, чинники, які впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного виробництва, поділяються, в першу чергу, за можливістю впливу на них із боку суспільства на об'єктивні і суб'єктивні (рис. 1).

Об'єктивні чинники – це забезпеченість сировинними ресурсами, кліматичні умови. Об'єктивні чинники, які стримують інвестиційно-інноваційний розвиток, притаманні сільському господарству: яскраво виражена сезонність виробництва; довгий виробничий цикл; повільний кругообіг інвестицій; висока капіталомісткість продукції; природно-кліматичні, демографічні чинники та ін. Суб'єктивні чинники, своєю чергою, пов'язані з управлінською діяльністю.

Зовнішні чинники є практично неконтрольованими і некерованими з позиції підприємств (галузей), які повинні адаптуватися і пристосовуватися до них. Серед зовнішніх чинників, що впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток, слід виділити:

- економічні (інфляція, нестабільність національної валюти, ставки по кредитах, податкове навантаження, облікова ставка НБУ і т. д.);
- політичні та правові (державне регулювання економіки, пільги, інвестиційна політика, антимонопольна політика, митна політика і т. д.);
- ринкові (інтенсивність конкуренції, ціни на товари, платоспроможний попит, динаміка попиту та пропозиції);
- технологічні (нові технології, що впливають на собівартість продукції, розвиток технологій, які можуть вплинути на попит на продукцію, і т. д.);
- соціальні (чисельність і темпи приросту населення, вікова структура населення, ринок праці та ін.);
- екологічні (скорочення запасів природних ресурсів, захист навколишнього середовища і т. д.).

У зовнішньому середовищі постійно протікають динамічні процеси. Частина цих процесів відкриває нові можливості для розвитку системи, створює для неї сприятливі умови. Інша частина, навпаки, створює додаткові труднощі й обмеження. Під внутрішніми чинниками розуміється сукупність притаманних економічній системі елементів, які визначають процеси її життєдіяльності. Внутрішні чинники можуть містити в собі потенціал, який дає можливість економічній системі функціонувати, виживати та розвиватися в певному проміжку часу. Проте внутрішні чинники можуть також бути джерелом проблем, якщо вони не забезпечують оптимального функціонування системи. До основних внутрішніх чинників, що визначають інвестиційно-інноваційний розвиток в аграрному секторі, можна віднести:

- фінансово-економічний стан підприємств та галузі у цілому;
- рівень організації та управління на підприємствах;

Рис. 1. Чинники, що впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного виробництва

- стан матеріально-технічної бази;
- систему виробничих відносин між господарюючими суб'єктами;
- кадрове забезпечення тощо.

До найбільш значущих зовнішніх чинників, які негативно впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток аграрного виробництва протягом

усього постреформаційного періоду в економіці нашої держави, слід віднести:

1. Високий рівень інфляції, який не вдається подолати дотепер.
2. Посилення диспаритету цін на продукцію промисловості та продукцію аграрного сектора. У підприємств аграрної сфери із цієї причини

постійно знижувалися можливості для застосування самофінансування інвестицій, оскільки зростання цін на ресурси (машини й обладнання, будівельні матеріали, паливо, електроенергію, мінеральні добрива, запасні частини і т. д.) значно випереджає зростання цін на сільськогосподарську продукцію.

3. Висока вартість кредитних ресурсів. Незважаючи на позитивні тенденції в розвитку кредитно-фінансової та банківської систем, надання субсидування відсоткової ставки по кредитах для деяких підприємств із бюджету, ці сфери значно відстають від рівня, який визначається сучасним станом економіки. В умовах дефіциту оборотних коштів кредити використовуються на купівлю ПММ, насіння, виплату заробітної плати, тобто на поточні витрати, а не на відтворення матеріально-технічної бази.

4. За оцінками фахівців усіх рівнів і напрямів діяльності, вкрай недосконала податкова система, що негативно впливає на формування інвестиційного потенціалу та ефективність роботи всіх підприємств галузі. Податкова реформа на разі не призвела до позитивних результатів, незважаючи на те, що сільськогосподарські підприємства мають більш «м'який» податковий режим.

Нами визначено такі негативні явища серед політико-правових чинників:

1. Політична нестабільність.

2. Недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази.

3. Залежність ефективності функціонування економіки України від кризових явищ в окремих регіонах світу.

До позитивних зовнішніх чинників інвестиційно-інноваційної діяльності слід віднести такі:

1. Зниження облікової ставки НБУ, що створює кращі умови для переказу коштів кредитних організацій в інвестиційний сектор економіки.

2. Створення та активізація діяльності спеціалізованої ринкової інфраструктури. Це банки, біржі, інвестиційні фонди, консалтингові організації, страхові організації, рекламні агентства, мережі комунікацій та ін. За оцінкою зарубіжних фахівців, нові форми ринкової інфраструктури ще далекі від досконалості, але вже можна говорити, що початок покладено.

3. У результаті реалізації освітніх програм в Україні з'явилися фахівці, здатні працювати в нових умовах господарювання. Особливо це відноситься до підготовки кадрів для роботи в абсолютно нових для України сферах діяльності.

Серед несприятливих внутрішніх чинників інвестиційно-інноваційної діяльності в аграрному секторі можна відзначити такі:

1. Низька прибутковість чи навіть збитковість деяких галузей і підприємств, що не сприяє інвестиційній привабливості аграрного сектору.

2. Монополізм окремих підприємств і сфер, який негативно впливає на міжгалузеві взаємини, призводить до диспропорцій у розвитку галузей.

3. Нестійкість аграрного виробництва, зумовлена дією природного чинника.

4. Негативна соціально-демографічна ситуація в сільській місцевості.

5. Занепад виробничо-ресурсного потенціалу більшості сільськогосподарських підприємств.

6. Використання застарілих технологій, фізично і морально застарілої техніки, що не дає успішно конкурувати на ринку продовольства, уповільнює інвестиційний процес.

Таким чином, на розвиток діяльності в аграрному секторі впливає комплекс різноманітних чинників мікро- та макросередовища, їх оптимальне поєднання дає можливість ефективно працювати сільськогосподарським підприємствам і окремим галузям. Відповідно до цього, на нашу думку, необхідно посилити державне зовнішньоторгівельне регулювання, вдосконалювати земельні відносини, вирішувати проблеми соціального розвитку села та сільських територій.

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з вищевикладеного, для розвитку й удосконалення інвестиційно-інноваційної діяльності в аграрному секторі необхідно: здійснити фінансове оздоровлення галузі, у тому числі за рахунок реструктуризації заборгованостей підприємств бюджетам усіх рівнів, державних позабюджетних фондів, постачальникам паливно-енергетичних та інших ресурсів; створити юридичні й економічні умови для концентрації землі і капіталу в руках ефективних виробників; відтворити з урахуванням ринкових умов систему страхування в аграрному секторі; виробити дієву систему кредитно-фінансового обслуговування аграрного сектору; розробити систему державного регулювання ринків основних видів сільськогосподарської продукції; сформулювати умови для технологічного переоснащення аграрного виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 444 с.

2. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. Харків : Константа, 2006. 272 с.

3. Дацій О.І. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в агропромисловому комплексі України. *Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку*. 2011. № 1. С. 65–76.

4. Єрмаков О.Ю., Харченко Г.А. Агропродовольчий потенціал сільськогосподарських підприємств: формування та ефективність використання : монографія. Київ : Компрінт, 2014. 218 с.

5. Ілляшенко С.М. Інвестиційна політика держави як інструмент економічного розвитку країни. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 2(19). С. 207–210.

6. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Ю.О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.

7. Мармуль Л.О., Ксьонжик І.В. Інвестування інноваційного розвитку харчових і переробних підприємств : монографія. Миколаїв, 2011. 153 с.

8. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 342 с.

9. Плаксієнко В.Я. Формування інвестиційного клімату в підприємствах аграрного сектору України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*, 2011. № 2. С. 202–206.

10. Хвесик Ю.М. Інвестиції в аграрний сектор: пріоритети та механізми нарощення. *Інвестиції: практика та досвід*, 2016. № 22. С. 5–8.

REFERENCES:

1. Vinichenko, I.I. (2010), Investytsijna diial'nist' sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv [Investment activity of agricultural enterprises], Yuho-Vostok, Donetsk, Ukraine.

2. Heiets V.M., Semynozhenko V.P. Innovatsiini perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]. Kh.: Konstanta, 2006. 272 s. [in Ukrainian].

3. Datsiy O.I. (2011). Finansove zabezpechennya innovatsiy v ahropromyslovomu kompleksi Ukrayiny [Financial support innovation in agriculture Ukraine]. Problemy investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku, No 1, pp. 65-76 [in Ukrainian].

4. Yermakov O. Yu. and Kharchenko H. A. (2014), Ahroprodovol'chij potentsial sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv: formuvannia ta efektyvnist' vykorystannia [Agri-food potential of agricultural enterprises: development and efficiency], Komprint, Kyiv, Ukraine.

5. Illiashenko, S. M. Investytsiina polityka derzhavy iak instrument ekonomichnoho rozvytku krainy [The investment policy of the state as an instrument of economic development]. Stalyi rozvytok ekonomiky, no. 2 (19) (2013): 207-210.

6. Lupenko Yu. O., Malik M. J., Shpykuliak O. H. and other (2014), Innovatsijne zabezpechennia rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Innovative software of development of agriculture Ukraine: Problems and Prospects], Institute of Agrarian Economy, Kyiv, Ukraine.

7. Marmul', L.O. and Ks'onzhyk, I.V. (2011), Investuvannia innovatsiynoho rozvytku kharchovykh i pererobnykh pidpriemstv [Investment innovative development of food and processing enterprises], Mykolaiv, Ukraine.

8. Sabluk P.T. (2011). Orhanizatsiyno-ekonomichna modernizatsiya ahrarnoyi sfery [Organizational and economic modernization of the agricultural sector]. Kyiv: NNTs IAE, p. 342 [in Ukrainian].

9. Plaksiienko, V.Ya. (2011), Formuvannya investytsiynoho klimatu v pidpriemstvakh ahrarnoho sektoru Ukrayiny [Formation of the investment climate in enterprises of the Ukrainian agrarian sector], Visnyk Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 2, pp. 202-206.

10. Khvesyk, Yu.M. (2016), Investytsiyi v ahrarnyy sektor: priorytety ta mekhanizmy naroshchennya [Investment in agrarian sector: priorities and increase mechanisms], Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 5-8.

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОМИСЛОВОСТІ» ТА ВИДІВ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ГАЛУЗЕЙ)

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «COMPETITIVENESS OF INDUSTRY» AND ITS TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY (BRANCHES OF INDUSTRY)

УДК 339.137.2

Крамарев Г.В.

к.е.н., здобувач

Науково-дослідний центр
індустріальних проблем розвитку
Національної академії наук України

Kramarev Hennadii

Research Centre of Industrial Problems
of Development of National Academy
of Sciences of Ukraine

Метою статті є аналіз та уточнення сутності поняття «конкурентоспроможність промисловості» та її видів економічної діяльності – ВЕД (галузей). Визначено основні рівні управління конкурентоспроможністю. Проведено аналіз поглядів науковців на розуміння сутності поняття «конкурентоспроможність галузі». Визначено загальні риси досліджених визначень. Доведено, що трактування суті цього поняття залежать від спрямованості виконуваних досліджень. Проаналізовано специфічні особливості та ключові чинники галузевої конкурентоспроможності. Виходячи з проведеного аналізу, запропоновано під поняттям «конкурентоспроможність промисловості» розуміти сукупну характеристику спрямованості та ефективності ВЕД (галузей), які входять до складу промисловості, при цьому конкурентоспроможність ВЕД (галузі) виступає характеристикою спрямованості та ефективності окремої ВЕД (галузі), яка входить до складу промисловості.

Ключові слова: конкурентоспроможність, промисловість, вид економічної діяльності, галузь, сутність поняття.

Целью статьи является анализ и уточнение сущности понятия «конкурентос-

пособность промышленности» и ее видов экономической деятельности – ВЭД (отраслей). Определены основные уровни управления конкурентоспособностью. Проведен анализ взглядов ученых на сущность понятия «конкурентоспособность отрасли». Выделены общие черты исследованных определений. Доказано, что определения сути этого понятия зависят от направленности проводимых исследований. Проанализированы специфические особенности и ключевые факторы отраслевой конкурентоспособности. Исходя из проведенного анализа, предложено под понятием «конкурентоспособность промышленности» понимать совокупную характеристику направленности и эффективности ВЭД (отраслей), которые входят в состав промышленности, при этом конкурентоспособность ВЭД (отрасли) выступает характеристикой направленности и эффективности отдельной ВЭД (отрасли), которая входит в состав промышленности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, промышленность, вид экономической деятельности, отрасль, сущность понятия.

The article demonstrates that the emergence of new determinants of competitive advantages requires updating the dimensions of industrial growth for all countries of the world, and, under these conditions, understanding the essence and content of the concept "competitiveness" of industry and its economic activities (EAs) remains relevant. Thus, the aim of the article is to analyze and clarify the essence of the concept "competitiveness" of industry and its EAs (branches of industry). It is determined that scientists distinguish three main levels of competitiveness management: micro, meso and macro level, and that the content of the concept "competitiveness" is different for each of the levels. The analysis of views of scientists on the understanding of the essence of the concept "competitiveness of a branch of industry" is carried out. It is revealed that they have no single vision of the essence of this concept due to its complexity and versatility. It is determined that the common features of the studied definitions of the concept "competitiveness of a branch of industry" are: presence of dynamic stable trends in the functioning and development of a set of enterprises; use of competitive advantages as a basis for competitiveness; effectiveness of attracting and utilizing resources (financial and investment, innovation, technological, labor ones, etc.); production and sale of high-quality products with increasing value added that meet the needs of consumers; interaction with internal and external markets; availability of effective management. It is proved that the interpretation of the essence of the concept "competitiveness of a branch of industry" to a large extent depends on the focus of research conducted in this field. The specific features and key factors of competitiveness of a branch of industry are investigated. Based on the analysis, it is suggested that the term "competitiveness of industry" be understood as a cumulative characteristic of the orientation and efficiency of EAs (branches of industry) that are part of industry, while competitiveness of an EA (branch of industry) acts as a characteristic of the orientation and efficiency of an individual EA (branch of industry) that is part of industry.

Key words: competitiveness, industry, type of economic activity, industry, the essence of the concept.

Постановка проблеми. Підвищення конкурентоспроможності галузей вітчизняної промисловості є однією з ключових проблем довгострокового економічного розвитку національної економіки. Нерозвиненість внутрішнього ринку, низький рівень конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, послаблення державного управління національною економікою, зокрема її промисловим комплексом, протягом останніх двох десятиліть погіршують стратегічні перспективи розвитку країни. Такий стан справ викликаний глибокими структурними диспропорціями: значна частка виробництва є матеріало-, енерго- та трудомісткою [1]. Водночас глибокі технологічні зміни, що впливають на всі види економічної діяльності,

поява нових детермінант конкурентних переваг вимагають оновлення напрямів індустріального зростання для майже всіх країн світу. У цих умовах залишається актуальним осмислення сутності та змісту поняття «конкурентоспроможність промисловості» та видів її економічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню змістовного наповнення поняття «конкурентоспроможність» присвячено багато робіт закордонних та вітчизняних науковців: М. Портера, О. Гохберга, О. Акуліч, В. Васяйчева, М. Гельвановського, І. Должанського, М. Кизима, О. Кузьміна, Ю. Мануйлович, Н. Побережець, П. Пуцентейла, Г. Скударь, В. Хаустової, А. Хачатряна та ін. [2–18]. Проте, як показав проведений

аналіз, серед науковців немає єдиного бачення сутності даного поняття в силу його складності й багатогранності. Отже, дане питання потребує подальших досліджень та міркувань.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та уточнення сутності поняття «конкурентоспроможність промисловості» та видів її економічної діяльності (галузей).

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі [2–5] науковці виокремлюють три основні рівні управління конкурентоспроможністю: мікрорівень, на якому здійснюють управління конкурентоспроможністю товарів і підприємств; мезорівень, на якому здійснюють управління конкурентоспроможністю галузей, кластерів; макрорівень, на якому здійснюють управління конкурентоспроможністю територій, регіонів, країн. Між усіма рівнями існує певний взаємозв'язок, адже конкурентоспроможність країни і галузі залежить від здатності конкурентних виробників випускати конкурентоспроможну продукцію.

О. Акуліч зазначає, що галузева конкурентоспроможність визначається, з одного боку, конкурентоспроможністю фірм, які формують галузь, з іншого – станом їхнього зовнішнього середовища, рівнем розвитку галузевих інститутів та кооперацією між фірмами [6].

Цілком зрозуміло, що зміст поняття «конкурентоспроможність» стосовно кожного рівня буде сильно відрізнятись: неможливо однаково підходити до аналізу конкурентоспроможності товару й країни або країни та фірми. Однак при цьому не слід забувати, що ці різні рівні формування конкурентних переваг не існують ізольовано один від одного. Втім, саме ця обставина далеко не завжди враховується аналітиками [7].

Одним із перших визначення конкурентоспроможності галузі дав М. Портер [8], визначивши галузь конкретної держави як таку, що успішно функціонує в міжнародних масштабах у тому разі, якщо вона володіла конкурентними перевагами порівняно з найбільш конкурентоспроможними учасниками світового ринку, найбільш оптимальними параметрами визначивши наявність істотного й стабільного експорту в досить велику кількість інших країн і/або вагомий експорт інвестицій, що базується на досвіді та створених активах у своїй країні. Таким чином, визначення конкурентоспроможності галузі за М. Портером базується на спроможності галузі експортувати створені в країні товари та інвестиції до інших країн.

О. Гохберг конкурентоспроможність галузі пропонує розглядати як ступінь можливості галузі в умовах вільного ринку створювати блага, які відповідають вимогам як внутрішнього, так і зовнішніх ринків та одночасного забезпечення стабільного зростання та розвитку відповідного сектору економічної діяльності [9]. Таким чином, автор роз-

глядає конкурентоспроможність галузі на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Проведений О. Акуліч контент-аналіз понять конкурентоспроможності галузей дав змогу виділити ключові характеристики [6]: конкурентоспроможність галузі носить системний характер – вона визначається конкурентоспроможністю суб'єктів, що становлять галузь, і конкурентоспроможністю макросередовища, в якій функціонує галузь; базою для побудови конкурентоспроможності галузі є конкурентні переваги; конкурентоспроможність окремої галузі проявляється у порівнянні її з конкуруючими галузями, тобто вона відносна; конкурентоспроможність галузі не є чимось раз і назавжди даним, вона може зникати й з'являтися, знижуватися або підвищуватися, тобто носить динамічний характер; кінцева оцінка конкурентоспроможності галузі втілюватися в дійсність споживачем товару, що випускається галуззю; галузева конкурентоспроможність є керованою характеристикою.

Дослідивши специфіку конкурентоспроможності галузі, А. Хачатрян зазначає, що галузь є суб'єктом мезорівня, тому визначення її конкурентоспроможності тільки з використанням підходів, характерних для макроконкурентоспроможності або мікроконкурентоспроможності, є неприйнятним [10]. Специфіка галузі як проміжного суб'єкта між мікро- та макрорівнем зумовлює необхідність відображення у визначенні конкурентоспроможності галузі поєднання, взаємозв'язку ключових компонентів визначень макро- та мікроконкурентоспроможності. З одного боку, галузь як агрегований суб'єкт мезорівня повинна забезпечувати реалізацію основних цілей формування конкурентоспроможності країни. З іншого боку, слід урахувувати, що конкурентоспроможність галузі передусім визначається конкурентоспроможністю підприємств галузі й ефективністю механізму управління галуззю.

Загалом аналіз цілої низки робіт науковців [1–18] щодо визначення поняття «конкурентоспроможність галузі» показав, що серед них відсутнє єдине бачення сутності даного поняття в силу його складності й багатогранності. Загальними рисами досліджених визначень поняття «конкурентоспроможність галузі» є: наявність динамічних стійких властивостей функціонування та розвитку сукупності підприємств; використання конкурентних переваг як основи конкурентоспроможності; ефективність залучення та використання ресурсів (фінансово-інвестиційних, інноваційних, технологічних, трудових та ін.); виробництво та реалізація високоякісної продукції зі зростаючою доданою вартістю, що задовольняє потреби споживачів; взаємодія з внутрішніми та зовнішніми ринками; наявність ефективного управління.

Таким чином, трактування сутності поняття «конкурентоспроможність галузі» великою мірою

залежить від спрямованості досліджень, що проводяться авторами в даній сфері. Дослідимо більш детально специфічні особливості та ключові чинники галузевої конкурентоспроможності, що визначають дослідники даного поняття.

П. Пуцентейло до найбільш значущих чинників, які впливають на конкурентоспроможний розвиток галузі, відносить такі: позиціонування на світовому ринку (ступінь експортної орієнтованості виробництва – частка експорту у випуску та її тренд); позиціонування на внутрішньому ринку порівняно з іноземними конкурентами (частка імпорту готової продукції на ринку та її динаміка); рівень концентрації на ринках (наявність великих ефективних вітчизняних компаній), достатній для конкуренції зі світовими компаніями – лідерами у відповідних галузях; забезпеченість сировинною базою, розвиненість коопераційних зв'язків (приєднання до кластерів конкурентоспроможності); історична прихильність споживачів до виробників; масштаби тіньового сектору та рівень правового застосування [12].

На думку О. Беззубченко, на конкурентоспроможність галузі впливають такі чинники: природні ресурси (кількісні, вартісні та якісні параметри); людські ресурси (кількість, вартість, управління); інформаційні ресурси (обсяг та якість науково-технічної інформації); фінансові ресурси (вартість капіталу і інвестиції); інфраструктура (її якість і вартість); процеси (технологія, НТП, інновації); привабливість (фінансові результати діяльності підприємств галузі); соціально-політичний клімат у країні [13].

Автори роботи [15] встановили, що конкурентоспроможність промислової галузі можна визначити, оцінивши такі показники: інноваційно-інвестиційний потенціал розвитку; ступінь адаптивності до різних варіантів розвитку економіки; здатність створювати зростаючий обсяг доданої вартості на основі підвищення ефективності використання чинників виробництва; частка ринку, яку займають провідні компанії галузі; ліквідність та рентабельність підприємств; наявність технічних, економічних й організаційних умов для виробництва продукції високої якості, що задовольняє вимоги ринку та потреби покупців; наявність прогресивної системи НДДКР; інфраструктура галузі; рівень інформатизації; кваліфікація, професіоналізм та рівень трудового потенціалу (конкурентоспроможність) персоналу підприємств галузі; ступінь експортної орієнтації чи імпортової залежності; відповідність рівня розвитку галузі загальному рівню розвитку національного господарства; ступінь використання продукції в різних галузях народного господарства.

У роботі [16] автори роблять акцент на зовнішніх та внутрішніх чинниках конкурентоспроможності галузі, зокрема: 1 – зовнішні: високий рівень

конкурентоспроможності країни; активна державна підтримка малого та середнього бізнесу; якісне правове регулювання економіки країни; відкритість суспільства та ринків; високий науковий рівень управління економікою країни; гармонізація національної системи стандартизації і сертифікації з міжнародною системою; відповідна державна підтримка науки й інноваційної діяльності; висока якість інформаційного забезпечення; високий рівень інтеграції всередині країни й у межах світового товариства; низькі податкові ставки в країні; наявність доступних і дешевих ресурсів; якісна система підготовки та перепідготовки управлінських кадрів; сприятливі кліматичні умови та географічне положення країни; високий рівень конкуренції в усіх сферах діяльності у країні; 2 – внутрішні: значна потреба в товарі галузі; оптимальний рівень концентрації, спеціалізації й кооперування галузі; оптимальний рівень уніфікації і стандартизації товарів галузі; висока відносна вага конкурентоспроможного персоналу в галузі; якісна інформаційна та нормативно-методична база управління в галузі; конкурентоспроможні постачальники; наявність доступу до якісних дешевих ресурсів; виконання робіт з оптимізації ефективності використання ресурсів; значний рівень інновацій; функціонування в організаціях галузі системи забезпечення конкурентоспроможності; сертифікація продукції; ексклюзивність товару галузі; висока ефективність організації галузі; значна частка експорту наукомістких товарів; значна питома вага конкурентоспроможних організацій і товарів галузі тощо.

Деяко інший склад зовнішніх та внутрішніх чинників конкурентоспроможності наводять І. Должанський та Т. Загорна [17]. Так, до зовнішніх чинників конкурентоспроможності віднесено: політичний стан у державі, економічні зв'язки, наявність конкурентів, розміщення виробничих сил, наявність сировинних ресурсів, загальний рівень техніки та технологій, систему управління промисловістю, концентрацію виробництва, законодавчу базу; до внутрішніх: систему та методи управління підприємством, рівень технологій та організації процесу виробництва, систему довгострокового планування, орієнтацію на маркетингову концепцію, інноваційний характер виробництва.

Досліджуючи конкурентоспроможність галузі на світовому ринку, Н. Побережець виділяє такі особливості галузевої конкуренції [18]: а) галузь утрачає свою конкурентоспроможність, якщо її частка знижується в загальному обсязі національного експорту або зростає загальний обсяг імпорту, дефльований на частку цього товару в загальному обсязі національного виробництва або споживання; б) галузь утрачає конкурентоспроможність, якщо її частка знижується в загальному обсязі світового експорту або зростає частка

світового імпорту, скоригована на частку країни у світовій торгівлі.

Досліджуючи питання методології конкурентоспроможності різних рівнів, М. Гельвановский зазначає, що з усього набору конкурентних переваг, якими володіє економіка країни та підприємства, що працюють на її території, головною конкурентною перевагою є наявність ефективної стратегії розвитку економіки та механізмів реалізації цієї стратегії окремими підприємствами, фірмами та функціональними ланками національного господарського комплексу, що забезпечують безперебійний ритм роботи вітчизняних підприємств [7].

Загалом варто зазначити, що здебільшого відібрані чинники визначають конкурентоспроможність продукції або підприємства і можуть здійснювати лише опосередкований вплив на конкурентоспроможність галузі у цілому.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу поглядів науковців на сутність поняття «конкурентоспроможність», уважаємо, що під поняттям «конкурентоспроможність промисловості» слід розуміти сукупну характеристику спрямованості та ефективності ВЕД (галузей), які входять до складу промисловості. У такому разі конкурентоспроможність ВЕД (галузі) є характеристикою спрямованості та ефективності окремої ВЕД (галузі), яка входить до складу промисловості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна програма розвитку внутрішнього виробництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2011 р. № 1130. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-p> (дата звернення: 02.06.2019).
2. Скударь Г.М. Управление конкурентоспособностью крупного АО: проблемы и решения. Киев : Наук. думка, 1999. 496 с.
3. Мануйлович Ю.М. Дослідження сутності та трактування поняття конкурентоспроможності підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 4. С. 274–280.
4. Конкурентні переваги промислового сектору економіки України: регіональний вимір : колективна монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2018. 246 с.
5. Гельвановский М.И. Конкурентоспособность национальной экономики: проблемы статистического сопровождения. *Вопросы экономики*. 2004. № 7. С. 3–15.
6. Акулич О.В. Методологическая аргументация определения конкурентоспособности отрасли. *Известия Байкальского государственного университета*. 2011. № 3(77). С. 86–89.
7. Гельвановский М.И. Конкурентоспособность: микро-, мезо- и макроуровни. *Вопросы методологии. Высшее образование в России*. 2006. № 10. С. 32–40.

8. Портер М. Международная конкуренция. Москва : Междунар. отношения, 1993. 896 с.

9. Гохберг О.Ю. Конкурентоспроможність бізнесу: теоретико-методологічні основи аналізу. *Вісник Львівської державної фінансової академії*. 2010. № 18. С. 50–56.

10. Хачатрян А.Х. Мезоуровень как составляющая в системе конкурентоспособности. *Вестник Ростовского государственного экономического университета «РИНХ»*. 2008. № 2. С. 64–70.

11. Хаустова В.Є., Колодяжна Т.В. Вплив процесів злиттів та поглинань на конкурентоспроможність економіки в умовах глобалізації : монографія. ФОРП Лібуркіна Л.М., 2019. 400 С.

12. Пуцентейло П.Р. Конкурентоспроможний розвиток галузі тваринництва як найвищий рівень прояву конкуренції. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3. С. 55–61.

13. Беззубченко О.А. Оцінка конкурентоспроможності галузей національної економіки в умовах глобалізації. *Економічний простір*. 2009. № 21. С. 85–93.

14. Хаустова В.Є., Крячко Є.М., Колодяжна Т.В. Оцінка конкурентоспроможності економік країн світу: теорія та практика. *Бізнес Інформ*. 2017. № 8. С. 49–56.

15. Кутикова И.Н., Османкин Н.Н. Методы анализа факторов конкуренции и самофинансирования в организации развития высокотехнологических предприятий в условиях глобализации. *Вестник Самарского государственного университета*. 2007. № 3(53). С. 132–137.

16. Кузьмін О.Є., Горбаль Н.І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства (організації) : навчальний посібник. Львів : Львівська політехніка, 2004. 188 с.

17. Должанский И.З., Загорная Т.О. Конкурентоспособность предприятия. Киев : Центр науч. лит., 2006. 384 с.

18. Побережець Н.Б. Оцінка конкурентоспроможності олійної галузі України на світовому ринку. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва*. 2009. № 11. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnauekon/2009_11/pdf/11_43.pdf (дата звернення: 20.06.2019).

REFERENCES:

1. Derzhavna prohrama rozvytku vnutrishnoho vyrobnytstva [State program of development of domestic production] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 veresnia 2011 r. № 1130. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-p> (in Ukrainian) (accessed 02 June 2019).
2. Skudar G. M. (1999) Upravlenie konkurentosposobnostyu krupnogo AO: problemy i resheniya [Managing the competitiveness of a large joint-stock company: problems and solutions]. Kiev : Nauk. dumka, 1999. 496 p. (in Russian)
3. Manuilovych Yu. M. (2013) Doslidzhennia sutnosti ta traktuvannia poniattia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Investigation of the essence and interpretation of the concept of enterprise competitiveness.]. *Marketing i menedzhment innovatsii*. № 4. pp. 274–280. (in Ukrainian)

4. (2018) Konkurentni perevahy promyslovoho sektora ekonomiky Ukrainy: rehionalnyi vymir [Competitive Advantages of Ukraine's Industrial Sector: A Regional Dimension] : kol. monohrafiia. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy». Lviv, 246 p. (in Ukrainian)
5. Gel'vanovskij M. I. (2004) Konkurentosposobnost' nacional'noj jekonomiki: problemy statisticheskogo soprovozhdenija [Competitiveness of the national economy: problems of statistical support]. *Voprosy jekonomiki*. № 7. pp. 3–15. (in Russian)
6. Akulich O. V. (2011) Metodologicheskaya argumentaciya opredeleniya konkurentosposobnosti otrasli [Methodological argumentation of determining the competitiveness of the industry]. *Izvestiya Bajkalskogo Gosudarstvennogo universiteta*. № 3 (77). pp. 86–89. (in Russian)
7. Gelvanovskij M. I. (2006) Konkurentosposobnost: mikro-, mezo- i makrourovni [Competitiveness: micro-, meso- and macro- levels]. *Voprosy metodologii. Vysshee obrazovanie v Rossii*. № 10. pp. 32–40. (in Russian)
8. Porter M. (1993) Mezhdunarodnaya konkurenciya [International competition]. M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1993. 896 p. (in Russian)
9. Hokhberh O. Yu. (2010) Konkurentospromozhnist biznesu: teoretyko-metodolohichni osnovy analizu [Business competitiveness: theoretical and methodological foundations of analysis]. *Visnyk Lvivskoi derzhavnoi finansovoi akademii*. № 18. pp. 50–56. (in Ukrainian)
10. Hachatrian A. H. (2008) Mezouroven kak sostavlyayushaya v sisteme konkurentosposobnosti [Meso-level as a component in the competitive system]. *Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta «RINH»*. № 2. pp. 64–70. (in Russian)
11. Khaustova V. Ye., Kolodiazhna T. V. (2019) Vplyv protsesiv zlyttiv ta pohlynan na konkurentospromozhnist ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [Impact of mergers and acquisitions on the competitiveness of the economy in a globalized environment]. Monohrafiia. FOP Liburkina L.M. 400 p. (in Ukrainian)
12. Putsenteilo P. R. (2014) Konkurentospromozhnyi rozvytok haluzi tvarynytstva yak naivysshchy riven proiavu konkurencii [Competitive development of the livestock industry as the highest level of competition]. *Innovatsiina ekonomika*. № 3. pp. 55–61. (in Ukrainian)
13. Bezzubchenko O. A. (2009) Otsinka konkurentospromozhnosti haluzei natsionalnoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [Assessment of the competitiveness of the national economy in the conditions of globalization]. *Ekonomichnyi prostir*. № 21. pp. 85–93. (in Ukrainian)
14. Khaustova V. Ye., Kriachko Ye. M., Kolodiazhna T. V. (2017) Otsinka konkurentospromozhnosti ekonomik krain svitu: teoriia ta praktyka [Assessing the competitiveness of countries' economies: theory and practice]. *Biznes Inform*. № 8. pp. 49–56. (in Ukrainian)
15. Kutikova I. N., Osmankin N. N. (2007) Metody analiza faktorov konkurencii i samofinansirovaniya v organizacii razvitiya vysokotekhnologichnyh predpriyatij v usloviyah globalizacii [Methods for analyzing the factors of competition and self-financing in the organization of the development of high-tech enterprises in the context of globalization]. *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta*. № 3(53). pp. 132–137. (in Russian)
16. Kuzmin O. Ye., Horbal N. I. (2004) Upravlinnia mizhnarodnoiu konkurentospromozhnistiu pidpriemstva (orhanizatsii) [Management of international competitiveness of the enterprise (organization)]: navch. posib. Lviv : Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnik», 2004. 188 p. (in Ukrainian)
17. Dolzhanskij I. Z., Zagornaya T. O. (2006) Konkurentosposobnost predpriyatiya [The competitiveness of the enterprise]. Kiev: Centr nauch. lit. 384 p. (in Russian)
18. Poberezhets N. B. (2009) Otsinka konkurentospromozhnosti oliinoi haluzi Ukrainy na svitovomu rynku [Assessment of the competitiveness of the oil industry of Ukraine in the world market]. *Visnyk Kharkivskoho NAU im. V. V. Dokuchaieva*. № 11. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkh Nau_ekon/2009_11/pdf/11_43.pdf (in Ukrainian) (accessed 20 June 2019).

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЙОГО ОЦІНКИ

CURRENT SITUATION OF FOOD SECURITY OF UKRAINE AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO ITS EVALUATION

У статті досліджено особливості методичного забезпечення оцінки стану продовольчої безпеки в Україні. Розглянуто ключові нормативно-правові акти у сфері регулювання оцінки продовольчої безпеки держави. Проведено оцінку стану продовольчої безпеки на основі статистичних даних за показниками та їхніми граничними значеннями, що містяться в розроблених методичних рекомендаціях органів державної влади й управління України. Представлено результати оцінки таких показників продовольчої безпеки, як добова енергетична цінність раціону; достатність споживання в розрізі основних видів продовольства; достатність державних запасів продовольчого зерна; економічна доступність продуктів харчування; диференціація вартості продуктів харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку; продовольча незалежність за продуктами харчування. Сформульовано висновки щодо сучасних тенденцій продовольчої безпеки держави. Проведено об'єктивний критичний аналіз та доведено недосконалість методичної бази оцінки продовольчої безпеки, результати якої не дають змоги створити надійну та повну базу для розроблення стратегії продовольчої безпеки держави і прийняття відповідних стратегічних рішень. Надано основні рекомендації щодо вдосконалення аналітичної бази для формування стратегії продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, методичні підходи, аналіз та оцінка стану продовольчої безпеки.

В статье исследованы особенности методического обеспечения оценки состояния продовольственной безопасности в Украине. Рассмотрены ключевые нормативно-

правовые акты в сфере регулирования оценки продовольственной безопасности государства. Проведена оценка состояния продовольственной безопасности на основе статистических данных по показателям и их предельным значениям, содержащимся в разработанных методических рекомендациях органов государственной власти и управления Украины. Представлены результаты оценки таких показателей продовольственной безопасности, как суточная энергетическая ценность рациона; достаточность потребления в разрезе основных видов продовольствия; достаточность государственных запасов продовольственного зерна; экономическая доступность продуктов питания; дифференциация стоимости продуктов питания по социальным группам; емкость внутреннего рынка; продовольственная независимость по продуктам питания. Сформулированы выводы о современных тенденциях продовольственной безопасности государства. Проведен объективный критический анализ и доказано несовершенство методической базы оценки продовольственной безопасности, результаты которой не позволяют создать надежную и полную базу для разработки стратегии продовольственной безопасности государства и принятия соответствующих стратегических решений. Предоставлены основные рекомендации по совершенствованию аналитической базы для формирования стратегии продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, методические подходы, анализ и оценка состояния продовольственной безопасности.

УДК 338.439.02

Мостова А.Д.

к.е.н., старший викладач кафедри міжнародного маркетингу
Університет імені Альфреда Нобеля

Mostova Anastasiia

Alfred Nobel University

The article analyzes modern methodological support for the analysis of the state of food security in Ukraine. The main methodological approaches to the assessment of food security in accordance with the regulation documents are investigated. The state of food security is estimated on the basis of statistical data on indicators and their limit values contained in the developed methodological recommendations of public authorities and management of Ukraine. The main reasons of the threats of food security are systemized. There are presented the results of the assessment of such food security indicators, as: the daily energy value of the diet; the sufficiency of consumption in the context of the main types of food; the adequacy of the state's food grain reserves; the economical availability of food; the differentiation of the cost of food by social groups; the domestic market capacity; the food independence by products. The conclusions on current trends of the state food security are formulated. It is established that the main threats to the food security of the state are the imbalanced consumption of food and low solvency of the population. Malnutrition in food groups such as meat, milk, fish, fruits and berries is reported. The high differentiation of the level of living of the population by social groups and the economic inaccessibility of food due to low and unstable incomes of the Ukrainian people, rising consumer prices for foodstuffs at a faster rate than incomes, does not allow to ensure food security at a sufficient level for high-quality and complete nutrition of the population. The advantages and disadvantages of the existing methods of analysis of the state of food security of the country from the point of view of further development of the food security strategy are highlighted. The methodological base for defining a food security strategy and making appropriate strategic decisions has been identified. It is proved that the food security assessment is carried out in a fragmentary way with the inability to identify the problem components and identify priority areas of strategic planning. Basic recommendations to improve the analytical framework for the formulation of a food security strategy are given in the article.

Key words: food security, methodological approaches, analysis and assessment of food security

Постановка проблеми. Продовольча безпека є важливим складником економічної та національної безпеки держави. Сучасний кризовий стан української економіки зумовлює поглиблення соціально-економічних проблем, що призводять, своєю чергою, до погіршення продовольчого забезпечення населення. На тенденції

продовольчої безпеки позитивний вплив мають такі чинники, як достатньо розвинутий аграрний сектор економіки, забезпеченість продовольчими ресурсами за рахунок нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення самозабезпечення держави продовольством.

Однак, незважаючи на вказані сприятливі чинники, стан продовольчої безпеки держави все ще залишається незадовільним, оскільки фактичний рівень споживання продуктів харчування населенням не відповідає раціональним нормам, спостерігається незбалансованість раціону. Через низьку купівельну спроможність забезпечувати потреби у поживних речовинах громадянам України доводиться за рахунок дешевших і менш якісних продуктів харчування. За достатньої кількості продовольства населення країни не може дозволити собі споживання життєво важливих продуктів харчування на достатньому з медичного погляду рівні. Окреслене коло проблем підсилюється нерозвиненою системою державного контролю над якістю продовольства, невідповідністю державних інструментів регулювання ринковим потребам. Наслідками є гальмування розвитку експортного потенціалу держави, зниження конкурентоспроможності аграрного сектору на вітчизняному та світових ринках.

Таким чином, необхідна ефективна стратегія державної продовольчої безпеки, яка, своєю чергою, потребує об'єктивної аналітичної основи. Тому оцінка сучасних тенденцій продовольчої безпеки та виявлення ключових проблем підсилює необхідність удосконалення методичного забезпечення аналізу стану продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження ключових питань продовольчої безпеки держави досить ґрунтовно проведено у фундаментальних працях таких учених, як: О. Білорус, О. Бородіна, Я. Жаліло, Г. Калетнік, С. Кваша, Б. Пасхавер, Р. Тринько, І. Романюк, В. Трегобчук, О. Шпичак та ін. Регулювання питань методичного забезпечення оцінки стану продовольчої безпеки України за розробленими індикаторами здійснюється чинними нормативно-правовими актами та методичними рекомендаціями. Теоретичні та методичні аспекти оцінки державної продовольчої безпеки представлено у наукових працях В. Власова, О. Гойчук, О. Кардаш, П. Саблука та ін. Незважаючи на те що вітчизняні та зарубіжні фахівці та законотворці зробили суттєвий внесок у формування методичних засад аналізу стану продовольчої безпеки, більшість розглянутих методик у нормативно-правових актах та авторських працях залишає осторонь необхідність подальшого розроблення стратегії на основі аналітичної бази за існуючими показниками та індикаторами. У результаті оцінка продовольчої безпеки проводиться фрагментарно, достатньо складно виокремити проблемні складники та окреслити пріоритетні вектори стратегічного планування. Розроблення та реалізація стратегії продовольчої безпеки потребує поглибленої аналітичної бази для виявлення існуючих проблем і розроблення рекомендацій щодо їх усунення у довгостроковій перспективі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних методичних підходів до оцінки стану державної продовольчої безпеки та аналіз тенденцій продовольчої безпеки за допомогою системи індикаторів продовольчої безпеки та їхніх граничних значень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальні методичні підходи до аналізу стану продовольчої безпеки як одного зі складників економічної безпеки викладені у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 № 1277. Оцінка рівня продовольчої безпеки, згідно з указаними рекомендаціями, проводиться за допомогою системи індикаторів, серед яких: добова калорійність харчування, тис ккал; співвідношення обсягів виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів, %; виробництво зерна на 1 особу, т; рівень запасів зерна на кінець періоду, % до споживання; частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, % [5]. У Методичних рекомендаціях представлений алгоритм розрахунку показників та джерела вхідної інформації. Наведені показники не дають змоги ефективно оцінити рівень продовольчої безпеки через відсутність важливих складників економічної доступності продовольства для громадян.

Оцінювання рівня продовольчої безпеки найчастіше проводиться за методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки», яка містить такі індикатори та їхні порогові значення [2].

1. Добова енергетична цінність раціону, що дорівнює сумі добутків маси продуктів, спожитих людиною за добу, та їх енергетичної цінності. Мінімальне граничне значення становить 2 500 ккал на добу, при цьому в добовому раціоні продуктів тваринного походження повинно бути 55%.

У таблиці представлено дані щодо добової енергетичної цінності раціону та розраховано структуру харчування.

Таким чином, можна зробити висновок, що хоча калорійність середньодобового раціону населення і перевищує рекомендоване значення 2 500 ккал, але перевищення є несуттєвим. Окрім того, у добовому раціоні частка продуктів тваринного походження становить лише 29% за норми 55%. Спостерігається низький рівень споживання продуктів тваринного походження в раціоні населення. Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження.

2. Достатність споживання у розрізі основних видів продуктів харчування, що розраховується як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою з медичного погляду.

Таблиця 1

Добова енергетична цінність раціону

Показники та одиниці виміру	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Калорійність середньодобового раціону населення, ккал	2969,0	2939,0	2799,0	2742	2707
у т. ч. продукти тваринного походження	868,0	849,0	791,0	790	781
продукти рослинного походження	2101,0	2090,0	2008,0	1952	1926
Частка продуктів тваринного походження у раціоні (нормативне значення – 55%)	29	29	28	29	29

Джерело: складено автором за даними [14]

Таблиця 2

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування

Види продуктів харчування та одиниці виміру	Раціональна норма споживання на особу за рік [6; 7]	Фактичне споживання					Індикатор достатності споживання				
		2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
м'ясо і м'ясопродукти, кг	80	54,1	50,9	51,4	51,7	58,8	0,68	0,64	0,64	0,65	0,74
молоко і молочні продукти, кг	380	222,8	209,9	209,5	200	229,2	0,59	0,55	0,55	0,53	0,60
яйця, шт.	290	310,0	280,0	267	273	228	1,07	0,97	0,92	0,94	0,79
риба і рибопродукти, кг	20	11,1	8,6	9,6	10,8	16,8	0,56	0,43	0,48	0,54	0,84
цукор, кг	38	36,3	35,7	33,3	30,4	32,4	0,96	0,94	0,88	0,80	0,85
олія та інші рослинні жири, кг	13	13,1	12,3	11,7	11,7	18	1,01	0,95	0,90	0,90	1,38
картопля, кг	124	141,0	137,5	139,8	143,4	75,6	1,14	1,11	1,13	1,16	0,61
овочі та баштанні продовольчі культури, кг	161	163,2	160,8	163,7	159,7	106,8	1,01	1,00	1,02	0,99	0,66
фрукти, ягоди та виноград, кг	90	52,3	50,9	49,7	52,8	45,6	0,58	0,57	0,55	0,59	0,51
хліб і хлібні продукти, кг	101	108,5	103,2	101	100,8	99,6	1,07	1,02	1,00	1,00	0,99

Джерело: складено автором за даними [14]

У таблиці представлено дані щодо достатності споживання основних продуктів харчування населенням України та обчислено індикатор достатності споживання.

Аналіз даних таблиці дає змогу зробити висновок, що населення України не має можливості достатнього харчування відповідно до потреб організму майже за всіма видами продовольства, крім олії та рослинних жирів. Це свідчить про негативні тенденції та наближення рівня продовольчої безпеки за даним показником до критичного рівня. Низький рівень споживання продуктів харчування є наслідком не стільки недостатніх обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, скільки низької платоспроможності населення, особливо певних соціальних груп.

3. Достатність державних продовольчих запасів зерна, що обчислюється як співвідношення між обсягами державного резерву зерна та обсягами споживання населенням хліба й хлібопродуктів у

перерахунку на зерно. Згідно зі ст. 9 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства», Аграрний фонд створює державний інтервенційний фонд для забезпечення продовольчої безпеки, який повинен перевищувати 20% обсягу річного внутрішнього споживання продукту за попередній маркетинговий період [1].

У таблиці показано обсяги державних продовольчих запасів зерна за останні роки.

Очевидно, що зі зростанням обсягів споживання продовольчого зерна скорочується й обсяг державного продовольчого резерву.

4. Економічна доступність продовольства, що дорівнює частці сукупних витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств. Гранічне максимальне значення показника – 60%.

Проведемо аналіз економічної доступності продуктів харчування за даними таблиці.

Згідно з даними таблиці, можна стверджувати, що у структурі витрат населення витрати на про-

Таблиця 3

Обсяг державних продовольчих запасів зерна

Показники та одиниці виміру	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Визначений Законом України «Про державну підтримку сільського господарства» обсяг державного інтервенційного фонду, % до обсягів внутрішнього споживання	20	20	20	20
Середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, тис т	6224	5897	5745	5655
Обсяги продовольчого зерна в державному продовольчому резерві, тис т	124480	117940	114900	113100

Джерело: складено автором за даними [14]

Таблиця 4

Економічна доступність продовольства

Показники та одиниці виміру	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	4048,9	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6
Сукупні витрати на продукти харчування в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	2101,4	2629,5	2848,8	3419,8	3963,2
Частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої у структурі сукупних витрат домогосподарств, %	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7

Джерело: складено автором за даними [14]

Таблиця 5

Аналіз диференціації вартості харчування за соціальними групами

Показники та одиниці виміру	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Витрати на продукти харчування 20% домогосподарств із найнижчими доходами, грн/міс.	2189,35	2228,44	2289,53	2761,87
Витрати на продукти харчування 20% домогосподарств із найвищими доходами, грн/міс.	3284,03	3298,68	3650,14	4464,24
Диференціація вартості харчування за соціальними групами, разів	1,50	1,48	1,59	1,62

Джерело: складено автором за даними [10; 14]

довольство менше нормативного значення 60%, при цьому в економічно розвинених державах цей показник становить від 10% до 15%. Незважаючи на те що формально умова забезпечення продовольчої безпеки виконується, продовольчі витрати становлять близько половини витрат населення, що свідчить про низький рівень життя населення та загрозу продовольчій безпеці. Низька купівельна спроможність населення є найбільш важливим чинником низького продовольчого забезпечення українців.

5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами, що визначається як відношення витрат на харчування 20% домогосподарств із найвищими доходами до витрат на харчування 20% домогосподарств із найнижчими.

У таблиці показано динаміку даного показника продовольчої безпеки.

Таким чином, коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,62 проти 1,59 у 2016 р. Домогосподарства, які за

рівнем середньодушових еквівалентних доходів належать до першого квінтіля, практично перебувають на межі продовольчої небезпеки, оскільки частка їхніх споживчих витрат на продовольство наближається до порогового критерія (60%) [10].

6. Ємність внутрішнього ринку, що розраховується у натуральних показниках у розрізі видів продуктів та дорівнює добутку споживання харчового продукту та середньорічної кількості населення.

Показник ємності внутрішнього ринку є важливим складником для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом. У таблиці нижче покажемо ємність внутрішнього ринку окремих видів продовольства.

Таким чином, у зв'язку зі зменшенням обсягів споживання населенням окремих продуктів харчування, спостерігається зменшення ємності внутрішнього ринку, що видно по результатах аналізу. Скорочення ємності внутрішнього ринку спостеріга-

Таблиця 6

Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, тис т

Види продуктів харчування	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
м'ясо і м'ясопродукти	2447,8	2176,5	2188,8	2191,4	2478,6
молоко і молочні продукти	10080,8	8975,3	8921,5	8477,3	9661,5
яйця	14026,2	11972,7	11370,1	11571,5	9610,9
риба і рибопродукти	502,2	367,7	408,8	457,8	708,2
цукор	1642,4	1526,5	1418,1	1288,5	1365,8
олія та інші рослинні жири	592,7	525,9	498,2	495,9	758,8
картопля	6379,7	5879,5	5953,3	6078,2	3186,8
овочі та баштанні продовольчі культури	7384,1	6875,8	6971,1	6769,1	4502,0
фрукти, ягоди та виноград	2366,4	2176,5	2116,4	2238,0	1922,2
хліб і хлібні продукти	4909,2	4412,8	4301,0	4272,5	4198,5

Джерело: складено автором за даними [14]

Таблиця 7

Продовольча незалежність за основними продуктами харчування, %

Види продуктів харчування	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
м'ясо і м'ясопродукти	8,21	7,26	8,31	10,63
молоко і молочні продукти	3,54	0,87	1,18	1,56
яйця	0,86	1,59	0,76	1,05
цукор	0,43	0,26	0,35	0,54
олія та інші рослинні жири	37,62	30,42	43,95	48,19
картопля	0,63	0,29	0,45	0,39
овочі та баштанні продовольчі культури	3,05	1,38	1,95	1,91
фрукти, ягоди та виноград	36,17	27,02	34,59	36,60
хліб і хлібні продукти	5,36	4,31	5,58	5,97

Джерело: складено автором за даними [14]

ється по таких видах продовольства, як картопля, овочі та баштанні продовольчі культури, фрукти, ягоди та виноград, хліб і хлібні продукти, яйця.

7. Продовольча незалежність за окремим продуктом, що дорівнює відношенню обсягу імпорту та ємності внутрішнього ринку в натуральних показниках. Граничний максимальний критерій встановлено на рівні 30%. Методика № 1379 зобов'язує також проводити щорічну оцінку стану продовольчої безпеки держави за представленими індикаторами [2].

У таблиці показано динаміку продовольчої незалежності за основними продуктами харчування.

Аналіз таблиці дає змогу зробити висновок, що продовольча незалежність перевищує 30%-й рівень за такими продуктами харчування, як олія та інші рослинні жири та фрукти, ягоди та виноград. У цілому можна стверджувати, що в Україні продовольча незалежність забезпечена практично за всіма видами продовольства на високому рівні протягом останніх років. Задоволення потреб населення в життєво важливих продуктах харчування здійснюється за рахунок вітчизняного виробництва.

На основі аналізу стану продовольчої безпеки за Методикою № 1379 можна зробити загальний висновок, що розглянута система індикато-

рів не дає змоги об'єктивно оцінити стан продовольчої безпеки України, оскільки до Методики не включено показники аграрного виробництва та його ефективності. Також не передбачено оцінку ресурсного забезпечення аграрного сектору та імпортозалежності продовольчого постачання країни, що надзвичайно важливо для стратегічного планування. Крім того, достатність споживання основних харчових продуктів оцінюється лише за відповідністю раціональним нормам та енергетичною цінністю, при цьому не враховується збалансованість харчування за видами походження продовольства, що становить основу повноцінного харчування. Не передбачено показники якості й безпечності продуктів харчування, що особливо актуально в сучасних умовах.

У проєкті закону України «Про продовольчу безпеку» № 8370-1 надано перелік із восьми індикаторів, що характеризують стан загрози продовольчій безпеці України за невідповідності фактичних значень індикаторів установленим граничним показникам [3]. Законопроектом пропонуються граничні значення тільки для трьох із восьми індикаторів.

На основі порівняльного аналізу розглянутих нормативних документів можна зробити висновок, що лише один із них – *індикатор економічної доступності харчових продуктів* – включений

Індекси цін на сільськогосподарську продукцію, у відсотках до попереднього року

Види продуктів харчування	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
м'ясо і м'ясопродукти (у середньому)	122,9	138,6	100,4	140,1
молоко і молочні продукти	106,5	120,8	126,1	131
яйця	118,6	167,5	83,5	104,3
цукор	122,1	160,5	105,9	98,1
олія	124,9	182,8	114,2	104,2
картопля	112,3	79,9	104,9	127,1
овочі та баштанні продовольчі культури	137,6	142,7	108,4	112,4
фрукти, ягоди та виноград	116,6	163,7	99,1	134,4
хліб і хлібні продукти (зерно)	132,8	156,6	119	109,2

Джерело: складено автором за даними [14]

в обидва переліки в однаковому формулюванні. Передбачений законопроектом індикатор рівня споживання населенням харчових продуктів складається з двох основних індикаторів, наведених у Методиці: забезпечення раціону основними видами продуктів (мінімально допустимий критерій – 17%) та добової енергетичної цінності раціону (мінімально допустимий критерій – 2 500 ккал).

У законопроекті відсутні основні цільові соціальні індикатори продовольчої безпеки (диференціація вартості харчування за соціальними групами та ємність внутрішнього ринку), які включені в Методику. Однак система індикаторів законопроекту розширена новими:

- 1) фізична доступність продуктів харчування, що включає додатково сім показників;
- 2) стійкість продовольчого ринку, що включає додатково чотири показники;
- 3) безпечність і якість продуктів харчування, що включає додатково три показники;
- 4) рівень розвитку агропродовольчої сфери, що включає додатково сім показників;
- 5) характеристика природно-ресурсного потенціалу та ефективність використання, що включає додатково три показники.

Таким чином, можна спостерігати перехід від акценту індивідуальної продовольчої безпеки (окремої людини) до загальної (наявність ресурсу в цілому). Згідно із законопроектом, у системі індикаторів продовольчої безпеки України під час оцінки її загроз особлива увага приділяється рівню незалежності продовольчого ринку, який визначається показниками:

- 1) продовольча незалежність продуктів харчування (частка імпорту у загальній структурі їх реалізації);
- 2) рівень самозабезпеченості продовольчими товарами (достатність їх запасів);
- 3) обсяг державних запасів продовольства;
- 4) баланс зовнішньої торгівлі харчовими продуктами.

На основі специфіки показників продовольчої безпеки, згідно з проектом закону України

№ 8370-1, доповнимо проведений аналіз стану продовольчої безпеки оцінкою індексів цін на продовольство, рівня рентабельності та рівня самозабезпеченості продовольчими товарами, що розрахована як відношення обсягів виробництва до обсягів внутрішнього використання на території України.

Таким чином, суттєве зростання цін на основні продукти харчування призводить до підвищення витрат домогосподарств, зниження економічної доступності та порушення збалансованої структури харчування і погіршення його якості. Найбільш стрімким виявилось зростання цін на продукти тваринницького походження (м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молочні продукти) та фрукти.

За даними таблиці можна зробити висновок, що в Україні нерентабельне виробництво м'яса і м'ясопродуктів, яєць, низькорентабельне виробництво цукру, картоплі, овочів. Це означає, що для повноцінного харчування населення даними видами продовольства за доступними цінами необхідні заходи державної підтримки товаровиробників та регулювання цін.

Необхідність гарантування продовольчої безпеки вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення за умови застосування ефективної державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та контролю імпорту для захисту внутрішнього ринку від конкуренції. У таблиці представлено показники самозабезпеченості видами продовольства в Україні.

Таким чином, за рахунок власного виробництва повністю забезпечується споживання населенням м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, хліба та хлібобулочних виробів, яєць, овочів і баштанних продовольчих культур, картоплі, олії, цукру. Виробництво олійних, зернових культур покриває фонд споживання всередині країни в декілька разів та формує потужну базу українського аграрного експорту.

Проведемо аналіз балансу зовнішньої торгівлі харчовими продуктами за допомогою показників:

Таблиця 9

Рівень рентабельності виробництва основних видів продовольства, %

Види продуктів харчування	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
м'ясо і м'ясопродукти (у середньому)	-21,13	-9,08	-13,85	-6,43	-5,42
молоко і молочні продукти	11,10	12,70	18,60	26,90	16,1
яйця	58,80	60,90	0,50	-9,00	5,4
цукор	17,80	27,70	24,60	12,40	-11,4
олія	36,70	78,40	61,90	41,30	32,5
картопля	9,90	24,60	0,60	10,00	6,8
овочі та баштанні продовольчі культури	14,50	32,00	15,30	9,90	16,7
фрукти, ягоди, виноград	65,80	58,30	25,00	35,40	38,2
хліб і хлібні продукти (зерно)	25,70	42,60	37,80	25,00	24,7

Джерело: складено автором за даними [14]

Таблиця 10

Самозабезпеченість основними видами продовольства

Види продуктів харчування	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
м'ясо і м'ясопродукти	101,20	106,2	105,4	105,1
молоко і молочні продукти	103,60	105,0	103,6	107,7
яйця	116,50	113,9	114,0	119,8
цукор	131,7	95,5	142,3	158,4
олія та інші рослинні жири	878,1	872,6	1088,3	1265,5
картопля	105,50	96,3	101,6	101,7
овочі та баштанні продовольчі культури	103,40	100,3	101,6	102,9
фрукти, ягоди та виноград	82,00	92,3	84,9	82,9
хліб і хлібні продукти	230,90	238,9	290,5	292,2

Джерело: складено автором за даними [14]

Таблиця 11

Аналіз балансу зовнішньої торгівлі харчовими продуктами

Види продуктів харчування	Торговельне сальдо, тис т				Коефіцієнт покриття імпорту експортом			
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
м'ясо і м'ясопродукти, кг	17,0	87,0	121,0	118,0	1,08	1,55	1,66	1,51
молоко і молочні продукти, кг	170,0	386,0	329,0	703,0	1,48	5,95	4,13	6,33
яйця, шт.	2424,2	1991,3	1852,8	2562,8	21,00	11,45	22,40	22,14
цукор, кг	33,0	149,0	500,0	610,0	5,71	38,25	101,00	88,14
олія та інші рослинні жири, кг	4355,0	4093,0	4885,0	5749,0	20,53	26,58	23,31	25,05
картопля, кг	-23,0	-2,0	-22,0	-6,0	0,43	0,88	0,19	0,75
овочі та баштанні продовольчі культури, кг	69,0	117,0	88,0	315,0	1,31	2,23	1,65	3,44
фрукти, ягоди та виноград, кг	-506,0	-264,0	-449,0	-528,0	0,41	0,55	0,39	0,36
хліб і хлібні продукти, кг	33160,0	38148,0	41211,0	42244,0	127,08	201,78	172,71	166,66

Джерело: складено автором за даними [14]

торговельне сальдо, що визначається як різниця вартісних обсягів експорту й імпорту продовольства, та коефіцієнту покриття імпорту експортом (індекс стану балансу), що визначається відношенням обсягів експорту продовольства до обсягів імпорту [17].

Аналіз незалежності продовольчого ринку є ключовим у зовнішній торгівлі України продо-

вольством, оскільки за результатами розрахунків його критеріїв уводяться законні обмеження щодо експорту та імпорту продовольства або інші обмеження стосовно забезпечення продовольчої безпеки без порушення міжнародно-правових зобов'язань держави, зокрема норм СОТ.

Критичне осмислення положень законопроекту № 8370-1 дає змогу зробити висновок, що

врахування показників оцінки продовольчого ринку та державних запасів продовольства вкрай важливе для формування ефективної стратегії продовольчої безпеки. Але серед переліку показників законопроекту відсутні ті, що відображають ефективність виробництва продовольства та забезпечення ним внутрішніх потреб країни. Нормативні документи містять методичні підходи до розрахунку показників та їх інформаційних джерел, але є недостатньо досконаліми і потребують уточнень, ґрунтовних досліджень й аргументованих рекомендацій.

У працях вітчизняних науковців зміст поняття продовольчої безпеки зводиться до визначення системи критеріїв і показників, що дають змогу всебічно охарактеризувати її поточний стан, динаміку і тенденції зміни. Під час оцінювання продовольчої безпеки виділяють такі блоки індикаторів: достатності, доступності, незалежності, стійкості, безпечності та якості, фізичної доступності, економічної доступності. Також пропонується розподілити сформовану множину показників за кожним із блоків індикаторів [9].

Інші дослідники пропонують для діагностики продовольчої безпеки враховувати такі чинники: рівень і структуру кінцевого споживання продуктів харчування; стан продовольчого потенціалу сфер АПК і природних ресурсів сільськогосподарського призначення; обсяги і структуру експорту-імпорту продовольства в регіоні, які характеризують між-регіональний аспект відтворення; якість і безпеку продовольства [8].

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що наявні методичні підходи до аналізу стану продовольчої безпеки в Україні представлені сукупністю нормативно-правових актів, недостатньо узгоджених між собою. Граничні значення встановлені не для всіх розглянутих індикаторів, при цьому відсутні навіть рекомендовані порогові значення. Прийнята система індикаторів не дає змоги об'єктивно й усебічно оцінити стан і динаміку продовольчої безпеки з урахуванням завдань стратегічного планування та прийняття обґрунтованих стратегічних рішень, а тому не може бути ефективною методичною базою для розроблення стратегії продовольчої безпеки. Сьогодні економічна наука та законодавча база не мають єдиного підходу до аналізу стану продовольчої безпеки. Необхідне розроблення аналітичної бази для формування стратегії продовольчої безпеки, що може охоплювати:

- розроблення об'єктивної системи показників, яка б урахувала всі складники, від яких залежить продовольча безпека, а саме: виробництво, ринок, ресурси та соціальний аспект;
- розроблення системи інформаційного забезпечення оцінювання та попередження загроз продовольчій безпеці;

- розроблення інформаційної системи для автоматизації моніторингу стану продовольчої безпеки;

- застосування методологічних підходів стратегічного планування для вдосконалення процесу формування стратегії продовольчої безпеки та її реалізації.

Висновки з проведеного дослідження.

Оцінка стану продовольчої безпеки показала, що основними загрозами продовольчій безпеці держави є незбалансоване споживання продуктів харчування. Відзначається недоїдання за такими групами продовольства, як м'ясо, молоко, риба, плоди та ягоди. Висока диференціація рівня життя населення за соціальними групами та економічна недоступність продовольства через невисокі та нестабільні доходи населення, зростання споживчих цін на продовольчі товари швидшими темпами, ніж доходи, не дають змоги забезпечити продовольчу безпеку на достатньому рівні для якісного і повноцінного харчування населення.

Проведене дослідження наявних методичних підходів до аналізу стану продовольчої безпеки країни свідчить, що державні нормативно-правові акти, які регулюють методичне забезпечення її оцінки, не узгоджені між собою у частині переліку показників та їхніх нормативних значень. Запропоновані індикатори не дають змоги провести об'єктивний системний аналіз стану і динаміки продовольчої безпеки з урахуванням стратегічних завдань. Методична основа формування та реалізації стратегії продовольчої безпеки сьогодні остаточно не сформована. Критичний аналіз наукової літератури та нормативно-правового забезпечення показав, що в сучасних умовах в Україні не прийнятий єдиний методичний підхід до аналізу й оцінки стану продовольчої безпеки за системою показників, які безпосередньо визначають її рівень.

Таким чином, постає необхідність удосконалення методичного та методологічного забезпечення оцінки продовольчої безпеки, яка б урахувала складники стратегії продовольчої безпеки та давала б змогу виявити напрями стратегічного планування, що потребують посиленої уваги, і, навпаки, напрями, на основі яких можна сформувати надійне підґрунтя для укріплення продовольчої безпеки країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про державну підтримку сільськогосподарства» від 24.06.2004 № 1877-IV (редакція від 15.08.2018). URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15> (дата звернення: 25.07.2019).
2. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена Постановою

Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» (редакція від 21.10.2011). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п> (дата звернення: 25.07.2019).

3. Проект закону України «Про продовольчу безпеку України» від 28.04.2011 № 8370-1. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html (дата звернення: 25.07.2019).

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-п> (дата звернення: 25.07.2019).

5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsi> (дата звернення: 25.07.2019).

6. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14.01.2013 № 16 «Про затвердження Методичних рекомендацій для лікарів загальної практики – сімейної медицини з приводу консультування пацієнтів щодо основних засад здорового харчування». URL : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20130114_0016.html (дата звернення: 25.07.2019).

7. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» від 18.11.1999 № 272. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0834-99> (дата звернення: 25.07.2019).

8. Власов В.І., Саблук В.П., Лисак М.А. Методичні підходи до оцінки продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2009. № 8. С. 43–45.

9. Кардаш О.Л. Сучасне методичне забезпечення оцінювання продовольчої безпеки України. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 5(1). С. 194–199.

10. Продовольча безпека в Україні у 2017 році. Огляд основних індикаторів. URL : <http://edclub.com.ua/> (дата звернення: 25.07.2019).

11. Гойчук О.І. Критерії продовольчої безпеки. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2004. № 1. С. 42–44.

12. Гуменний В.Д., Музика П.М. Стан продовольчої безпеки населення України на початку тисячоліття. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2014. Т. 16. № 1(1). С. 134–150.

13. Жаліло Я.А. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2011. 104 с.

14. Сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.07.2019).

15. Малигіна В.Д. Методологія забезпечення продовольчої безпеки країни : монографія ; Донець, нац.

ун-т економіки і торгівлі ім. М.І. Туган-Барановського. Донецьк : Ноулідж, 2011. 471 с.

16. Мостова А.Д. Удосконалення методичного забезпечення аналізу стану продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2017. № 10. С. 42–47.

17. Міжнародна торгівля : підручник / Ю.Г. Козак та ін. Київ – Катовіце – Краков : Центр учбової літератури, 2015. 272 с.

18. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення : монографія / Р.І. Тринько та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 303 с.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004) Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva [On state support for agriculture]. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15> (Accessed 25 July 2019).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007) Metodyka vyznachennia osnovnykh indyikatoriv prodovolchoi bezpeky "Deiaki pytannia prodovolchoi bezpeky" [Methodology for determining the main indicators of food security "Some issues of food security"]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п> (Accessed 25 July 2019).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011) Pro prodovolchu bezpeku Ukrainy [About the food security of Ukraine]. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html (Accessed 25 July 2019).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016) Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchykh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demohrafichnykh hrup naseleennia [On approving sets of food products, sets of non-food products and sets of services for major social and demographic groups]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-п> (Accessed 25 July 2019).

5. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013) Metodychni rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine]. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsi> (Accessed 25 July 2019).

6. Ministry of Health of Ukraine (2013) Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii dlia likariv zahalnoi praktyky – simeinoi medytsyny z pryvodu konsultuvannia patsientiv shchodo osnovnykh zasad zdorovoho kharchuvannia [On Approval of Methodological Recommendations for General Practitioners – Family Medicine on Consultation of Patients on the Basic Principles of Healthy Nutrition]. Available at: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20130114_0016.html (Accessed 25 July 2019).

7. Ministry of Health of Ukraine (1999) Pro zatverdzhennia Norm fiziologichnykh potreb naseleennia Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rehovynakh ta enerhii [On Approval of the Norms of Physiological Needs of the Population of Ukraine in the Basic Nutrients and Energy]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0834-99> (Accessed 25 July 2019).

8. Vlasov V.I., Sabluk V.P. and Lysak, M.A. (2009) *Metodychni pidkhody shchodo otsinky prodovolchoi bezpeky krainy* [Methodological Approaches to Assessing Food Security of the Country], *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 43-45. (in Ukrainian)
9. Kardash O.L. (2015) *Suchasne metodychne zabezpechennia otsiniuvannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy* [Modern methodological support for food safety assessment of Ukraine], *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 5(1), pp. 194-199. (in Ukrainian)
10. *Prodovolcha bezpeka v Ukraini u 2017 rotsi. Ohliad osnovnykh indyikatoriv* [Food security in Ukraine in 2017. Overview of the Main Indicators]. Available at: <http://edclub.com.ua/> (Accessed 25 July 2019).
11. Hojchuk O.I. (2004) *Kryterii prodovolchoi bezpeky* [Criteria for food security], *Visnyk Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol 1, pp. 42-44. (in Ukrainian)
12. Humennyj V.D. and Muzyka P.M. (2014) *Stan prodovolchoi bezpeky naseleння Ukrainy na pochatku tysiacholittia* [The state of food security of the population of Ukraine at the beginning of the millennium], *Naukovyj visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu veterinarnoi medytsyny ta biotekhnolohij im. Gzhyts'koho*, vol. 16, № 1(1), pp. 134-150. (in Ukrainian)
13. Zhalilo Ya.A. (2011) *Rozvytok ahrarnoho vyrobnytstva iak peredumova zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy* [Development of agrarian production as a prerequisite for ensuring food security of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian)
14. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 July 2019)
15. Malyhina V.D. (2011) *Metodolohiia zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy* [Methodology of ensuring food safety of the country], NOULIDZh, Donetsk, Ukraine. (in Ukrainian)
16. Mostova A.D. (2017) *Udoskonalennia metodychnoho zabezpechennia analizu stanu prodovolchoi bezpeky krainy* [Improvement of the methodological support of the analysis of the state of food security of the country], *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 42-47. (in Ukrainian)
17. Kozak Yu.H. (2015) *Mizhnarodna torhivlia* [International Trade]. Kyiv – Katovitse – Krakov: Tsentр uchbovoi literatury, Ukraine. (in Ukrainian)
18. Tryn'ko R.I. (2011) *Prodovol'cha bezpeka krainy: stan ta perspektyvy zmitsnennia* [Food safety of the country: the state and prospects of strengthening], L'VDUVS, L'viv, Ukraine. (in Ukrainian)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЕКСПЕРТНИЙ ПІДХІД

PROBLEMATIC ASPECTS OF DIAGNOSTICS OF THE STATE OF FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE: EXPERT APPROACH

У статті за результатами експертного опитування та на основі аналізу фахової літератури встановлено проблемні аспекти оцінювання рівня фінансової безпеки держави за традиційними методичними підходами, до яких віднесено: різну кількість індикаторів для стану різних складників фінансової безпеки, надмірну кількість якісних оцінок для рівнів фінансової безпеки, неможливість отримання інформації для розрахунків, відсутність за окремими показниками загальнознаних нормативних або орієнтовних значень, утрату актуальності окремих показників. Проведено огляд фундаментальних положень авторських методологій діагностики рівня фінансової безпеки країни. Запропоновано трикомпонентну структуру системи фінансової безпеки держави, що містить безпеку фінансового ринку, грошово-кредитну безпеку та безпеку публічних фінансів. Розраховано питому вагу кожного з трьох складників у підсумковому індикаторі рівня фінансової безпеки держави. **Ключові слова:** фінансова безпека держави, оцінка, діагностика, рівень фінансової безпеки, індикатори, показники.

установлены проблемные аспекты оценки уровня финансовой безопасности государства согласно традиционным методическими подходами, к которым отнесены: разное количество индикаторов для оценки состояния различных составляющих финансовой безопасности, избыточное количество качественных оценок для уровней финансовой безопасности, невозможность получения информации для расчетов, отсутствие по отдельным показателям общепризнанных нормативных или ориентировочных значений, потеря актуальности отдельных показателей. Проведен обзор фундаментальных положений авторских методологий диагностики уровня финансовой безопасности страны. Предложена трехкомпонентная структура системы финансовой безопасности государства, которая содержит безопасность рынка, денежно-кредитную безопасность и безопасность публичных финансов. Рассчитан удельный вес каждой из трех составляющих в итоговом индикаторе уровня финансовой безопасности государства. **Ключевые слова:** финансовая безопасность государства, оценка, диагностика, уровень финансовой безопасности, индикаторы, показатели.

УДК 338.24.01

Носань Н.С.

к.і.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та підприємництва
Черкаський державний технологічний
університет

Nosan Nataliia

Cherkasy State Technological University

В статті по результатах експертного опроса и на основе анализа литературы

The purpose of the study is to substantiate the possibilities of using the expert method in the process of assessing the level of financial security of the state, as well as to find ways to rationally combine the results of expert polls with mathematical calculations to realize the task of determining the specific weight of the level of each financial security subsystem of the state in its final result indicator. The article on the results of the expert survey and on the basis of the analysis of the professional literature identifies the problematic aspects of assessing the level of financial security of the state by traditional methodical approaches, which include: different number of indicators for the state of different components of financial security, excessive number of qualitative assessments for the levels of financial security, inability to obtain information for calculations, lack of individually recognized normative or indicative values of indicators, loss of relevance of some indicators. The fundamental provisions of the author's methodologies for diagnosing the level of financial security of the country are reviewed. A three-component structure of the state financial security system is proposed, which contains financial market security, monetary and credit security, and public finance security. The share of each of the three components in the final indicator of the level of financial security of the state was calculated. According to the expert survey, the share of the financial market security subindexes in the final indicator of the level of financial security of the state should be 0.4, public finance security – 0.37, and financial and credit security – 0.23. It is established that the use of the expert method will be appropriate at the stages of determining a specific list of indicators for assessing the status of each financial security subsystem, and for solving the identified problems of lack of indicative values for indicators and correct transformation of quantitative assessment into a qualitative characteristic of the level of financial security. The prospects for further research are to identify a set of indicators for the diagnosis of the status of each of the three indicated subsystems.

Key words: financial security of the state, assessment, diagnostics, level of financial security, indicators.

Постановка проблеми. Важливою науково-методологічною та прикладною проблемою для вітчизняних фахівців у царині безпекознавства нині є діагностика рівня фінансової безпеки держави. Варто відзначити, що останнім часом вирішення питань, які стосуються тих чи інших тенденцій поточного стану або розвитку фінансової системи України, покладаються на експертів. Експертна думка враховується під час прогнозування динаміки курсів валют, береться до уваги під час визначення майбутнього рівня інфляції, цін на нерухомість, вартості кредитних, депозитних, страхових послуг тощо. Причиною цього є той факт, що економіка України та її фінансовий сектор перебувають під впливом численних вну-

трішніх і зовнішніх чинників і викликів, які дестабілізують їхній стан і спрямовують вектори еволюції часто у зовсім непрогнозованих напрямках, про існування та можливість настання яких експерти у царині фінансів, тим не менше, можуть здогадуватися. Таким чином, сучасну економіку неможливо вивчати суто математичними або статистичними методами, тим більше у контексті дослідження стану фінансової безпеки, враховуючи незавершеність і недосконалість інструментарію оцінювання її рівня. Залишається варіант експертної оцінки, для достовірності якої вкрай важливо впевнитися в об'єктивності і кваліфікації експертів, а також забезпечити послідовність та якість проходження процесу аналізу експертами інформації, повноту

якої також непросто гарантувати у сучасних умовах розширення масштабів інформаційної війни та перманентних кіберзагроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематиці забезпечення фінансової безпеки держави, зокрема і питанням та прикладним аспектам оцінювання її рівня, присвячено численні публікації вітчизняних дослідників, таких як Н.В. Зачосова, Н.О. Бабіна, О.М. Герасименко, В.О. Занора, А.М. Шевченко [1–4]. Критику наявних методологічних засад діагностики стану фінансової безпеки на макрорівні, а також власне авторське бачення процесу аналізу значень індикаторів банківського, бюджетного, податкового та інших функціональних складників фінансової безпеки країни пропонують у своїх наукових публікаціях С.М. Дячек, Ю.О. Легенчук [5], Л.Г. Шемаєва, П.О. Толок [6], Н.В. Наконечна [7], Н.В. Винниченко, О.М. Есманов [8], О.Ю. Коваленко [9], С.В. Лелюк [10], В.М. Мирончук, Ю.М. Паночин [11], А.С. Полторак, Н.О. Тусова [12], І.І. Рекуненко, Т.О. Бочкарьова, С.В. Кононенко [13]. Водночас фахівцям не вдалося дійти єдиної думки щодо механізму оцінювання рівня безпеки, а також щодо конкретного набору показників для проведення розрахунків і процедури визначення їх нормативних, орієнтованих, максимальних та мінімальних значень. Більшість методик передбачає обрахунок результуючого, підсумкового індикатора або індексу рівня фінансової безпеки на основі значень його складників – субіндексів, які відображають оцінки стану функціональних підсистем системи фінансової безпеки держави. Однак рідко можна зустріти пояснення щодо того, як проводиться розрахунок підсумкового значення рівня фінансової безпеки. Зазвичай його оцінка – арифметична сума значень усіх субіндексів. На нашу думку, такий підхід потребує перегляду та модернізації.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування можливостей використання експертного методу в процесі оцінювання рівня фінансової безпеки держави, а також пошук шляхів раціонального поєднання результатів експертних опитувань із математичними розрахунками для реалізації завдання визначення питомої ваги рівня кожної підсистеми фінансової безпеки держави у підсумковому результуючому індикаторі її рівня.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Спроби комплексного оцінювання рівня фінансової безпеки держави ґрунтуються на пропонуванні авторського набору індикаторів стану різних підсистем фінансової безпеки, розрахунку або пошуку у статистичних базах їхніх фактичних значень і формуванні на цій основі висновку щодо стану захищеності національної фінансової системи та процесів, які у ній протікають, від різного

роду зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз. Пропоновані показники можуть бути традиційними, що знайшли відображення у Методичних рекомендаціях щодо оцінювання рівня економічної безпеки, схвалених на державному рівні ще в 2013 р., або ж інноваційними, що відображають авторський підхід до досліджуваної проблематики. Зокрема, у джерелі [13] з-поміж інших пропонуються нетрадиційні показники для оцінювання рівня функціональних складників фінансової безпеки держави, такі як рівень капіталізації лістингових компаній, рівень волатильності індексу ПФТС, Індекс EMVI + Україна, різниця між форвардним та офіційним курсами гривні, загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни тощо. Загалом розраховано значення 31 показника за шістьма класичними функціональними підсистемами фінансової безпеки.

У контексті дослідження фінансової безпеки регіонів як елемента системи фінансової безпеки держави С.В. Лелюк пропонує семиетапний підхід до отримання кінцевої оцінки результуючого показника. Для проходження першого кроку, суть якого полягає у визначенні складників фінансової безпеки на рівні регіону, авторка зверталася до досліджень точок зору різних науковців [10, с. 140], тобто певною мірою нею було використано експертний метод дослідження. Результати розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки регіонів України представлено у джерелі [10] з використанням принципу графічного методу «площ чотирикутників». Також у методиці використано порівняння значення інтегральних показників складників фінансової безпеки у поточному та попередньому періодах.

А.С. Полторак та Н.О. Тусова ведуть мову про необхідність урахувати значення тимчасово впливових чинників на стан фінансової безпеки держави у процесі оцінювання значень індикаторів рівня безпеки окремих функціональних складників, а також пропонують розширення і без того значного за обсягом переліку показників рівня фінансової безпеки показниками безпеки системи оподаткування [12, с. 330].

Н.В. Наконечна констатує необхідність урахування наявності загроз і ризиків для стану фінансової безпеки держави у процесі діагностики її рівня [7, с. 285–286], що, на нашу думку, є завданням, яке не може бути виконане без залучення експертів, оскільки конкретний перелік викликів і небезпек формується на основі думок професіоналів у царині безпекознавства, і лише потім до аналітичного процесу залучається математичний апарат для оцінки ризику і встановлення можливих збитків від його прояву.

Експертний метод доцільно використовувати для оцінювання рівня фінансової безпеки держави одразу в кількох площинах. Так, на початку

2019 р. нами було проведено експертне опитування для встановлення проблемних аспектів сучасних механізмів діагностики рівня фінансової безпеки України. Респондентами виступили 50 осіб, які є представниками державних органів влади, працівниками закладів вищої освіти та практиками у царині організації і контролю фінансових відносин. Результати анкетування експертів узагальнено на рис. 1.

Отже, основними недоліками сучасних підходів до діагностики стану фінансової безпеки держави фахівці визнають неможливість отримання інформації, необхідної для розрахунків, із загальнодоступних джерел, надмірну кількість показників або індикаторів, значення яких потрібно розрахувати, та наявність серед них таких, які втратили свою актуальність на поточний момент часу.

Важкою низкою авторських методик оцінювання рівня фінансової макробезпеки вважаємо відсутність конкретизації того аспекту, як визначається питома вага кожного складника підсумкового індикатора – остаточного рівня фінансової безпеки. Для вирішення цього методологічного та прикладного завдання пропонується застосувати експертний метод і поєднати його з математичним апаратом.

Наприклад, визначимо вагові коефіцієнти для підсистем системи фінансової безпеки держави за допомогою шкали Фішберна за методикою, яку пропонує у своїх дослідженнях Н.В. Зачосова [14; 15]:

$$a_i = \frac{2 \cdot (n - i + 1)}{n \cdot (n + 1)} \quad (1)$$

Для отримання достовірної оцінки рівня фінансової безпеки держави пропонується ідентифіку-

вати стан безпеки фінансового ринку (до цього складника відносимо рівень банківської безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору), грошово-кредитної безпеки (у тому числі валютної безпеки) та безпеки публічних фінансів (містить складники бюджетної та боргової безпеки). У кожній групі маємо такі можливі варіанти ваги для пропонованих індикаторів:

$$a_1 = \frac{2 \cdot 3}{3 \cdot 4} = \frac{1}{2} = 0,5$$

$$a_2 = \frac{2 \cdot 2}{3 \cdot 4} = \frac{1}{3} = 0,3333$$

$$a_3 = \frac{2 \cdot 1}{3 \cdot 4} = \frac{1}{6} = 0,1667$$

Для побудови системи ваг було опитано п'ять експертів (для кожної групи показників). Підсумковий ваговий коефіцієнт розраховується як середнє арифметичне ваг, визначених експертами. Табл. 1 демонструє результати експертної оцінки вагових коефіцієнтів індикаторів рівня функціональних складників системи фінансової безпеки України.

Таким чином, формула розрахунку рівня фінансової безпеки держави на основі авторського підходу до сегментації її системи для потреб діагностики на три функціональні складники – безпеку фінансового ринку, грошово-кредитну безпеку та безпеку публічних фінансів – має вигляд:

$$I_{\text{рфб держави}} = 0,4 I_{\text{бфр}} + 0,23 I_{\text{ркс}} + 0,37 I_{\text{бпф}} \quad (2)$$

Використання експертного методу буде доцільним і на етапах визначення конкретного переліку показників для оцінювання стану кожної підсистеми фінансової безпеки, і для вирішення іден-

Рис. 1. Діаграма результатів експертного опитування щодо проблемних аспектів використання існуючих методик оцінювання рівня фінансової безпеки держави

Джерело: складено автором на основі анкетування експертів

Результати експертної оцінки ваги індикаторів фінансової безпеки

Експерти	Фінансова безпека держави		
	Безпека фінансового ринку	Грошово-кредитна безпека	Безпека публічних фінансів
Перший	0,3333	0,1667	0,5
Другий	0,5	0,1667	0,3333
Третій	0,5	0,1667	0,3333
Четвертий	0,5	0,3333	0,1667
П'ятий	0,1667	0,3333	0,5
Середнє	0,4	0,23334	0,36666

Джерело: складено автором на основі експертних опитувань

тифікованих проблем відсутності орієнтовних значень для індикаторів, і для правильної трансформації кількісної оцінки в якісну характеристику рівня фінансової безпеки.

Висновки з проведеного дослідження.

Виявлення проблемних аспектів діагностики стану фінансової безпеки України дало змогу визначити можливості використання експертного методу для їх уникнення. Так, із використанням експертного опитування та на основі аналізу фахової літератури встановлено такі проблемні аспекти діагностики рівня фінансової безпеки держави за традиційними методичними підходами, як: різна кількість індикаторів для стану різних складників фінансової безпеки, надмірна кількість якісних оцінок для рівнів фінансової безпеки, неможливість отримання інформації для розрахунків, відсутність за окремими показниками загально визначених нормативних або орієнтовних значень, утрата актуальності окремих показників. Окрім того, експертний метод застосовано для обрахунку питомої ваги субіндексів підсумкового індикатора рівня фінансової безпеки держави, які відображають стан трьох запропонованих функціональних складників системи фінансової безпеки держави: безпеки фінансового ринку, грошово-кредитної безпеки та безпеки публічних фінансів.

Перспектива подальших досліджень полягає у визначенні набору показників для діагностики стану кожної із трьох зазначених підсистем і розрахунку їхньої питомої ваги у результуючих показниках із використанням формули Фішберна.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Zachosova N., Herasymenko O., Shevchenko A. Risk sand possibilities of the effect of financial in clusion on managing the financial security at the macrolevel. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. № 15(4). P. 304–319.
- Zachosova N., Babina N., Zanora V. Research and methodological framework for managing the economic security of financial intermediaries in Ukraine. *Banks and Bank Systems*. 2018. Volume 13. Issue 4. P. 119–130.

- Zachosova N.V. Рівень економічної свободи як індикатор стану економічної безпеки держави та фактор впливу на забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. *Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 30–45.

- Zachosova N.V. Особливості аналізу рівня фінансової безпеки держави та значення оцінки стану економічної безпеки фінансових установ у цьому процесі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2015. Вип. 12. С. 191–194.

- Дячек С.М., Легенчук Ю.О. Оцінка рівня фінансової безпеки держави: проблеми та шляхи вирішення. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2013. № 2. С. 219–226.

- Шемаєва Л.Г., Толок П.О. Підходи до оцінки взаємовпливу фінансової безпеки суб'єктів господарювання та фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 23(2). С. 4–8.

- Наконечна Н.В. Методологічні підходи щодо оцінювання рівня фінансової безпеки України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.14. С. 281–287.

- Винниченко Н.В., Есманов О.М. Оцінка стану фінансової безпеки в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 3–4(2). С. 47–50.

- Коваленко О.Ю. Аналіз та оцінка рівня фінансової безпеки України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія «Економіка». 2010. Т. 133. Вип. 120. С. 56–61.

- Лелюк С.В. Методичний підхід до оцінювання фінансової безпеки регіонів України. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 17(1). С. 139–145.

- Мирончук В.М., Паночішин Ю.М. Оцінка рівня фінансової безпеки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 13(2). С. 31–34.

- Полторах А.С., Тусова Н.О. Напрями удосконалення методичного інструментарію оцінки стану фінансової безпеки України. *Економічний форум*. 2018. № 2. С. 324–330.

- Рекуненко І.І. Бочкарьова Т.О., Кононенко С.В. Оцінка рівня фінансової безпеки України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 40. С. 211–216.

14. Зачосова Н.В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ : монографія. Черкаси : ПП Ю.А. Чабаненко, 2016. 375 с.

15. Зачосова Н.В. Фінансова безпека: проблеми оперативного і стратегічного управління, ризику та особливості державного регулювання : монографія. Черкаси : ПП Ю.А. Чабаненко, 2019. 160 с.

REFERENCES:

1. Zachosova N., Herasymenko O., Shevchenko A. (2018). Risk and possibilities of the effect of financial inclusion on managing the financial security at the macrolevel. *Investment Management and Financial Innovations*, no 15(4), pp. 304-319.

2. Zachosova N., Babina N., Zanora V. (2018). Research and methodological framework for managing the economic security of financial intermediaries in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, no 13/4, pp. 119-130.

3. Zachosova N.V. (2017). Riven ekonomichnoyi svobody yak indyikator stanu ekonomichnoyi bezpeky derzhavy ta faktor vplyvu na zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky subyektiv hospodarskoyi diyalnosti [The level of economic freedom as an indicator of the state of economic security of the state and a factor of influence on ensuring the economic security of business entities]. *Bulletin of Cherkasy University. Series "Economic Sciences"*, no 2/2, pp. 30-45 (in Ukrainian).

4. Zachosova N. V. (2015). Osoblyvosti analizu rivnya finansovoyi bezpeky derzhavy ta znachennya otsinky stanu ekonomichnoyi bezpeky finansovykh ustanov u tsomu protsesi [Features of the analysis of the level of financial security of the state and the value of assessment of the economic security of financial institutions in this process]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, no 12, pp. 191-194 (in Ukrainian).

5. Dyachek S. M., Lehenchuk YU. O. (2013). Otsinka rivnya finansovoyi bezpeky derzhavy: problemy ta shlyakhy vyrishennya [Estimation of the level of financial security of the state: problems and solutions]. *Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Ser.: Economic Sciences*, no 2, pp. 219-226 (in Ukrainian).

6. Shemayeva L. H., Tolok P. O. (2017). Pidkhody do otsinky vzayemovplyvu finansovoyi bezpeky subyektiv hospodaryuvannya ta finansovoyi bezpeky derzhavy [Approaches to the evaluation of mutual influence of financial security of economic entities and financial security of the state]. *Scientific Bulletin of the Interna-*

tional Humanities University. Series: Economics and Management, no 23 (2), pp. 4-8 (in Ukrainian).

7. Nakonechna N. V. (2013). Metodolohichni pidkhody shchodo otsynyuvannya rivnya finansovoyi bezpeky Ukrayiny [Methodological approaches to assessing the level of financial security of Ukraine]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, no 23.14, pp. 281-287 (in Ukrainian).

8. Vynnychenko N. V., Esmenov O. M. (2014). Otsinka stanu finansovoyi bezpeky v Ukrayini [Assessment of financial security in Ukraine]. *Economic Journal-XXI*, no 3-4 (2), pp. 47-50 (in Ukrainian).

9. Kovalenko O. YU. (2010). Analiz ta otsinka rivnya finansovoyi bezpeky Ukrayiny [Analysis and assessment of the level of financial security of Ukraine]. *Scientific works [Black Sea State University named after Peter Mohyla complex "Kyiv Mohyla Academy"]*. Series: *Economics*, no 133/120, pp. 56-61 (in Ukrainian).

10. Lelyuk S. V. (2014). Metodychnyy pidkhid do otsynyuvannya finansovoyi bezpeky rehioniv Ukrayiny [Methodical approach to the evaluation of financial security of the regions of Ukraine]. *Economic analysis*, no 17(1), pp. 139-145 (in Ukrainian).

11. Myronchuk V. M., Panochyshyn YU. M. (2017). Otsinka rivnya finansovoyi bezpeky v Ukrayini [Assessment of the level of financial security in Ukraine]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, no 13(2), pp. 31-34 (in Ukrainian).

12. Poltorak A. S., Tusova N. O. (2018). Napryamy udoskonalennya metodychnoho instrumentariyu otsinky stanu finansovoyi bezpeky Ukrayiny [Directions of improvement of methodical toolkit for assessment of financial security of Ukraine]. *Economic Forum*, no 2.2, pp. 324-330 (in Ukrainian).

13. Rekunenko I. I., Bochkarova T. O., Kononenko S. V. (2019). Otsinka rivnya finansovoyi bezpeky Ukrayiny [Assessment of the level of financial security of Ukraine]. *Black Sea Economic Studies*, no 40, pp. 211-216 (in Ukrainian).

14. Zachosova N.V. (2016). Formuvannya systemy ekonomichnoyi bezpeky finansovykh ustanov [Formation of the system of economic security of financial institutions]. Cherkasy: PP Chabanenko Yu.A. (in Ukrainian).

15. Zachosova N.V. (2019). Finansova bezpeka: problemy operatyvnoho i stratehichnoho upravlinnya, ryzyky ta osoblyvosti derzhavnogo rehulyuvannya [Financial security: problems of operational and strategic management, risks and features of state regulation]. Cherkasy: PP Chabanenko Yu.A. (in Ukrainian).

МЕРЕЖЕВИЙ АСПЕКТ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ¹

NETWORK FACTOR OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF INNOVATION DEVELOPMENT STRATEGIES

Дослідження присвячене аналізу особливостей урахування мережевого чинника під час побудови моделей управління в рамках інформаційно-аналітичного забезпечення стратегій інноваційного розвитку. Для цілей даного дослідження стратегічну мету інноваційної політики розглянуто з погляду створення стійкої та здатної до саморегулювання системи забезпечення розвитку відповідно до вибраних пріоритетів (економічних, соціальних, екологічних) з урахуванням оптимізації структури виробництва та споживання ресурсів. Розглянуто параметричний аналіз оцінки ефективності економічних агентів інноваційної системи. Наведені науково-методичні основи будуть корисними для побудови моделей інноваційного типу економічного росту, представлення економічної характеристики різних видів економічних інноваційних структур та інститутів мережевого типу, моделей оцінки мультипликативного та синергетичного ефектів інноваційних структур. **Ключові слова:** моделювання, інноваційні мережі, стратегія, проект.

при построении моделей управления в рамках информационно-аналитического обеспечения стратегий инновационного развития. Для целей данного исследования стратегическая цель инновационной политики рассмотрена с точки зрения создания устойчивой и способной к саморегулированию системы обеспечения развития согласно выбранным приоритетам (экономическим, социальным, экологическим) с учетом оптимизации структуры производства и потребления ресурсов. Рассмотрен параметрический анализ оценки эффективности экономических агентов инновационной системы. Разработанные научно-методические основы будут полезными для построения моделей инновационного типа экономического роста, представления экономической характеристики различных видов экономических инновационных структур и институтов сетевого типа, моделей оценки мультипликативного и синергетического эффектов инновационных структур. **Ключевые слова:** моделирование, инновационные сети, стратегия, проект.

УДК 338.1

Омельяненко В.А.

к.е.н., доцент, докторант
Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Omelianenko Vitaliy

Institute of Industrial Economics
National Academy of Sciences of Ukraine

Исследование посвящено анализу особенностей учета сетевого фактора

The research deals with the theoretical issues of analysis of peculiarities of network factor consideration in management models within the framework of information and analytical support of innovation development strategies. The relevance of these issues is caused by the fact that in the conditions of Industry 4.0 technologies development, the success of which is determined by the effectiveness of the interaction, there is a need to consider the network factor in the construction of innovative strategies at different levels. For the purposes of this research, the strategic goal of innovation policy is considered in terms of creating a sustainable and self-regulating system for development according with selected priorities (economic, social, environmental), taking into account the optimization of the production structure and resources consumption. The parametric analysis of the evaluation of the efficiency of the economic agents of the innovation system is considered. The given scientific and methodological foundations of network factor consideration in management models within the framework of information and analytical support of innovation development strategies will be useful for constructing models of innovation type of economic growth, representing the economic characteristics of different types of economic innovation structures and institutes of network type, models of estimation of multiplicative and synergetic effects of innovation structures. To adapt the estimates of the innovation priority of the sectors of the national economy of Ukraine based on the integrated approach, it is proposed to consider individual initiatives (innovation technological projects). In particular, for the optimization of technological level, it is suggested to use the analysis of separate characteristics of technologies based on the binary representation. An analysis of the accessibility, quality and economic implications of innovation network formation at various levels is of crucial importance for analyzing and generalizing the effects of the innovation network development.

Key words: modeling, innovation networks, strategy, project.

Постановка проблеми. Процеси побудови конкурентоспроможної економіки в сучасних умовах визначаються важливістю вирішення проблеми розвитку інноваційного потенціалу, що забезпечує динамічний розвиток національної економічної системи. Досвід провідних країн свідчить, що високий рівень національних економік забезпечується збалансованим розвитком елементів економічної системи на основі системних інновацій. Вирішити це завдання можливо через забезпечення переходу від простої інноваційної політики до політики

формування та розвитку інноваційних економічних структур й інститутів мережевого типу. За різними оцінками, самі мережеві ефекти забезпечили до 70% усієї вартості, створеної за допомогою нових технологій, із 1994 р. [1].

Зазначений аспект призводить до необхідності формування моделі експертно-аналітичного забезпечення інтегрованої підтримки й прийняття стратегічних і оперативних управлінських рішень у системі мережевої взаємодії під час реалізації інноваційних проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню особливостей оцінки мережевих ефектів економіки присвячено праці таких учених та практиків, як Дж. Куррієр, С.А. Дятлов, В.В. Ноздрін, В.В. Бердніков, А.М. Батьковський, В.В. Прудніков. Дослідження [2] розглядає сутність

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за проектом № 0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України» та проектом № 0119U100179 «Розроблення науково-методичних засад та практичного інструментарію оцінювання комерційних (ринкових) перспектив товарних інновацій».

мережевих ефектів сучасної економіки. У роботі [3] розглянуто особливості розвитку інноваційного середовища на основі мережевих форм та способів інтеграційної взаємодії бізнесу та освіти. У дослідженні [4] відзначається, що основну роль у цьому процесі відіграють оцінка вихідних ресурсів системи, її інноваційного потенціалу та інтенсивності їх використання, а також аналіз окремих проектів як складників загальної інноваційної політики. Зазначені аспекти суттєво ускладнюють розроблення інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної політики.

Дослідження [5] акцентує увагу на необхідності розроблення системи адаптивної оцінки ефективності й результативності інноваційної діяльності за допомогою сукупності діагностичних і прогностичних індикаторів стану та розвитку, а також розроблення механізму (моделі) використання результатів даних оцінок для стимулювання інноваційної діяльності на різних рівнях, що й попереджає реагування на погрози, які виявляються, що відкриваються можливості й що враховують плюралізм можливих сценаріїв використання нових знань і винаходів для формування стійких трендів розвитку. Автор також розглядає інтегровану стейкхолдерську модель оцінки інноваційної діяльності (ISMIM). Застосування стейкхолдерського підходу до оцінки ефективності інновацій, на думку автора, дає змогу звести до мінімуму ризики, пов'язані з фінансуванням та здійсненням інноваційної діяльності. Відзначаючи значний аналітико-інформаційний потенціал стейкхолдерської моделі, необхідно конкретизувати її до завдань інноваційної політики.

У дослідженнях [6–9] проведено системний аналіз інноваційно-технологічного розвитку та розроблено методологію оцінки інноваційної пріоритетності секторів національної економіки. Вказані методики забезпечують аналітичну базу для оцінки стану інноваційної системи, однак потребують адаптації до умов динамічних процесів управління та відповідних процесів оптимізації.

Таким чином, в умовах необхідності розвитку технологій Індустрії 4.0, успіх в умовах якої визначається ефективністю взаємодії, виникає необхідність урахування мережевого чинника під час побудови інноваційних стратегій на різних рівнях.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз особливостей урахування мережевого чинника під час побудови моделей управління в рамках інформаційно-аналітичного забезпечення стратегій інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для цілей даного дослідження стратегічну мету інноваційної політики буде розглянуто з погляду створення стійкої та здатної до саморегулювання системи забезпечення розвитку відповідно до пріоритетів (економічних, соціальних, екологічних)

через оптимізацію структури виробництва і споживання ресурсів.

Також варто врахувати вплив основних відмінностей нелінійної (інтерактивної) моделі інноваційного процесу, розглянутих у дослідженні [10, с. 40–41], що передбачають вплив мережевого чинника:

- нові ідеї виникають на всіх стадіях інноваційного процесу. Отже, фундаментальні дослідження не розглядаються як єдина ініціююча сила інноваційних ідей. Відповідно, виникає необхідність коректування моделей та планових розрахунків на різних етапах інноваційного процесу та рівнів управління залежно від залучення нових учасників до мережі;

- інтерактивні моделі передбачають, що між стадіями інноваційного процесу виникають якісно нові види зв'язків, що поєднують його елементи, завдання яких – не допустити поділу інноваційних процесів на незалежні (слабко залежні) частини, зменшуючи тим самим тривалість інноваційних процесів. Тому в рамках даної моделі допускається одночасне (паралельне) проектування, маркетинг та виробництво нового продукту шляхом створення мереж. Особливістю зворотних зв'язків є те, що вони мають місце не тільки в рамках системи, а й поєднують її із зовнішнім середовищем, ринком, споживачами, а також з іншими економічними суб'єктами;

- результати досліджень використовуються в різних формах на всіх стадіях інноваційного процесу, тобто комерціалізація і трансфер технологій можливі на всіх стадіях інноваційного процесу, що дає змогу одночасно отримати як додаткові ресурси, так і ризики;

- керована нелінійна модель ураховує роль інститутів-регуляторів інноваційного процесу та споживачів інноваційних продуктів. Ці інститути мають справу з різними стадіями інноваційного процесу та агентами і з урахуванням цього будують свою стратегію.

На основі вказаних відмінностей та з погляду перспектив розвитку системи моніторингу оцінки стану інноваційної діяльності та її результатів на різних рівнях можуть бути використані для:

- розподілу/перерозподілу ресурсів (рішень про участь або вихід із проектів, формування та ліквідацію інститутів (інституційних мереж), виділення ресурсів на перспективні проекти);

- оцінки, просування та стимулювання проектів (учасників);

- контролю та координації діяльності;

- безперервного розвитку і підвищення ефективності рішень, залучення нових учасників в інноваційний процес.

Розглядаючи інноваційне середовище економічних систем як простір особливих можливостей, у дослідженні [11] акцентується увага на принципі

узгодження пропускної здатності різних ланок економічної системи. Цей принцип можемо адаптувати й до мережевого підходу до управління інноваційним розвитком. Відповідно до нього, інноваційне середовище мережі має забезпечувати погоджену швидкість переробки вихідних ресурсів у кінцеву продукцію в різних ланках системи, щоб уникнути «вузьких місць», перевантажень вузлів системи або їх простоїв, що призводять до неефективного використання. Також у наведеному дослідженні ключовими принципами формування інноваційного середовища в економічних системах, що, на нашу думку, мають бути в основі оцінки мережевого чинника, запропоновано розглядати такі:

- 1) принцип забезпечення можливостей реалізації нових технологій (моделі пошуку нових комбінацій ресурсів розвитку);
- 2) принцип системного підходу;
- 3) принцип забезпечення безперервного розвитку;
- 4) принципи комплексності завдань єдності інформаційної бази;
- 5) принципи синергії та відкритості;
- 6) принцип узгодження пропускної здатності елементів системи.

Під час побудови моделей мережевої взаємодії варто враховувати, що кожний її учасник проявляє себе в таких аспектах, як: інтерес (поле пріоритетів), можливості (ресурси), ідея, діяльність, взаємодія (ефекти). Крім того, сучасна практика свідчить, що мережева взаємодія ефективна тоді, коли стратегії не сплановано заздалегідь, а формуються за ініціативою учасників, виходячи з потреб у рамках моделі «відкритих» інновацій, і саме із цієї причини виявляються цікавими для учасників мережі. На рис. 1 показано схему врахування мережевого аспекту під час інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційних стратегій.

Таким чином, для аналізу та узагальнення ефектів розвитку інноваційної мережі величезне значення має аналіз доступності, якості та еконо-

мічних наслідків формування інноваційної мережі на різних рівнях. Такий аналіз припускає побудову взаємозалежної системи індикаторів, яка включає:

- інтегральні оцінки, що дають змогу розпізнавати позитивні й негативні ефекти, які можуть дати підстави для експертних оцінок і розроблення пропозицій із коректування програм розвитку регіональної освітньої мережі на основі аналізу змін, що відбувся;
- основні показники, що характеризують якість, доступність й економічне становище учасників мережі;
- індикатори зміни якості, доступності та поточного економічного стану учасників мережі;
- сигнальні механізми, що дають змогу вчасно виявляти проблеми та бар'єри під час запровадження варіативних моделей мережі.

Оцінка ефективності мережевої взаємодії за допомогою вказаних індикаторів є джерелом інформації як про інноваційний розвиток відповідної підсистеми економіки (галузь, проект, регіон тощо), так і про комплексну (мережеву) результативність регулюючих впливів суб'єктів управління. Проведення даної оцінки й поширення інформації про її результати може стати основою для вироблення відповідних управлінських впливів. Із погляду моделювання мережеві ефекти мають розглядатися з позицій кожного суб'єкта у взаємозв'язку різних аспектів, це дасть змогу забезпечити погодженість і взаємовигідність системи.

Узагальнена модель інтеграційної взаємодії в інноваційній системі припускає виділення суб'єктів, що беруть участь у прийнятті колективних управлінських рішень. На вході поточний стан середовища формує набір цільових установок g для кожного суб'єкта системно-інтеграційної моделі:

$$g^s = \{g_i\}, i = \overline{1, n}, \quad (1)$$

де n – кількість цілей відповідних учасників мережі.

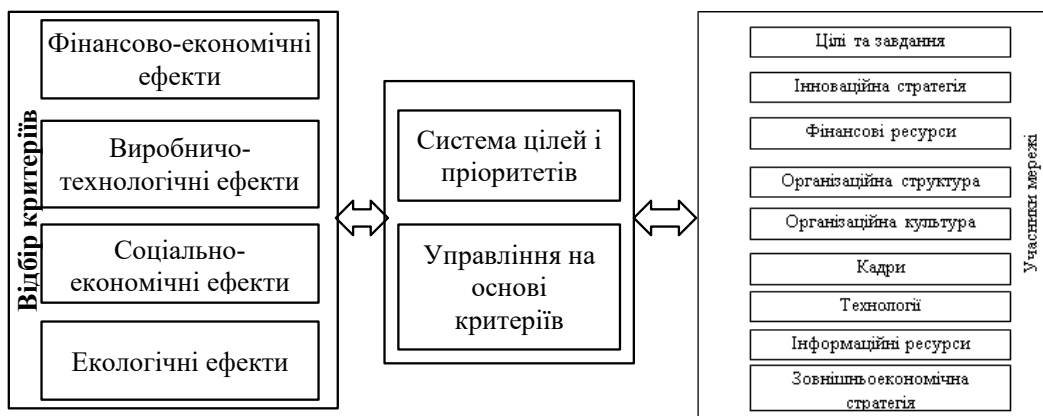

Рис. 1. Мережевий аспект інноваційних стратегій

На виході моделі інтеграційної взаємодії отримуємо набори управлінських рішень (R), які відображають сукупність взаємовигідних інтересів суб'єктів у рамках досягнення цілей, що були на вході мережі:

$$R = \{R_i\}, i = \overline{1, m}, \quad (2)$$

де m – кількість рішень відповідних суб'єктів інтеграції.

Якщо вважати, що сукупність управлінських рішень формує певну множину, то з позицій взаємовигідного співробітництва слід уважати, що всередині нього виділяється певна підмножина, що утворює оптимальну множину управлінських рішень, максимально погоджених між учасниками мережі. Результатом рішень у цій сфері буде формування пріоритетних напрямів інтеграційної взаємодії в інтересах розвитку інноваційного середовища. В основу моделі формування сфери оптимальної множини управлінських рішень мають бути покладені принципи інтеграційної взаємодії в оптимальному співвідношенні.

Оскільки сфера оптимальної множини управлінських рішень являє собою множину взаємовигідних управлінських рішень для учасників мережі, то завдання зводиться до визначення критеріального поля.

Для адаптації оцінок інноваційної пріоритетності секторів національної економіки України на основі інтегрального підходу доцільно розглядати окремі ініціативи (інноваційно-технологічні проекти). Зокрема, для оптимізації за технологічним рівнем пропонуємо використати аналіз окремих характеристик технологій на основі бінарного представлення [7]. Серед відповідних критеріїв такого представлення характеристик можна відзначити можливі варіанти: зменшення собівартості продукції (робіт, послуг) без погіршення основних споживчих характеристик; економія енергетичних ресурсів у процесі виробництва до досягнення середньогалузевих значень закордонних компаній; поліпшення споживчих характеристик продукції; підвищення показників до досягнення середньогалузевих значень закордонних компаній; підвищення екологічності процесу виробництва.

Використання бінарного способу представлення є реалізацією переходу від сукупності реальних ознак об'єкта до уніфікованої форми інформації про технології. Таке перетворення доцільно за незначної кількості критеріїв оптимізації. В умовах оцінки високих технологій маємо справу з великою кількістю параметрів, окремі рішення можуть мати досить малі відмінності, а тому для їх фіксації може знадобитися значно більше число характеристик.

Висновки з проведеного дослідження. У статті розглянуто передумови параметричного аналізу ефективності мережевої взаємодії в інноваційній системі. Для адаптації оцінок інноваційної

пріоритетності секторів національної економіки на основі інтегрального підходу запропоновано розглядати моделювання окремих ініціатив (інноваційно-технологічні проекти). Зокрема, для оптимізації за технологічним рівнем запропоновано використати аналіз окремих характеристик технологій на основі бінарного представлення. Наведені науково-методичні підходи будуть корисними для побудови моделей моделей характеристики інноваційного типу економічного росту, представлення економічної характеристики різних видів економічних інноваційних структур та інститутів мережевого типу, моделей оцінки мультиплікативного та синергетичного ефектів інноваційних структур.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Курриер Дж. Библия сетевых эффектов. URL : <https://hr-portal.ru/blog/bibliya-setevyh-effektov> (дата звернення: 22.07.2019).
2. Дятлов С.А. Сетевые эффекты и возрастающая отдача в информационно-инновационной экономике. *Известия СПбГЭУ*. 2014. № 2. С. 7–12.
3. Прудников В.В. Развитие инновационной среды на основе сетевых форм и способов интеграционного взаимодействия бизнеса и образования. 2013. URL : <http://economy-lib.com/razvitie-innovatsionnoy-sredy-na-osnove-setevyh-form-i-sposobov-integratsionnogo-vzaimodeystviya-biznesa-i-obrazovaniya> (дата звернення: 22.07.2019).
4. Батьковский А.М. Модели формирования и оценки программы инновационного развития экономической системы. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. 2011. № 9(51). С. 14–23.
5. Бердников В.В. Мониторинг и оценка эффективности инновационной деятельности организации: проблемы и решения. *Аудит и финансовый анализ*. 2014. № 5. С. 84–98.
6. Стратегічне управління системною стійкістю національної інноваційної системи : колективна монографія / за ред. О.В. Прокопенко, В.А. Омеляненка. Суми : Триторія, 2019. 222 с.
7. Омеляненко В.А. Аналіз теоретичних основ оптимізації портфеля високих технологій. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій»*. 2014. Т. 22. № 10/3. С. 53–61.
8. Омеляненко В.А. Науково-методичний підхід до аналітичного забезпечення проектів розвитку технологічних систем. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2016. № 2(58). С. 18–25.
9. National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice: monograph / ed. by O. Prokopenko, V. Omelyanenko, Yu. Ossik. Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, 2018.
10. Экономика инноваций. Москва : МГУ им. М.В. Ломоносова, 2016. URL : <http://library.asue.am/open/5042.pdf> (дата звернення: 22.07.2019).
11. Ноздрин В.В. Проблемы формирования инновационной среды в технических вузах. *Проблемы современной экономики*. 2011. № 4(40). URL : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3875> (дата звернення: 22.07.2019).

REFERENCES:

1. Kurrier G. Bibliya setevykh effektov [Bible of network effects]. Access mode: <https://hr-portal.ru/blog/bibliya-setevykh-effektov> (accessed: 22.07.2019).
2. Diatlov S. A. (2014) Setevye efekty i vozrastayushchaya otdacha v informatsionno-innovatsionnoy ekonomike [Network effects and increasing returns in an information and innovative economy]. *Izvestiya SPb-GEU*, № 2, pp. 7–12.
3. Prudnikov V. V. (2013) Razvitie innovatsionnoy sredy na osnove setevykh form i sposobov integratsionnogo vzaimodeystviya biznesa i obrazovaniya [Development of an innovation environment based on network forms and methods of integration interaction between business and education]. Access mode: <http://economy-lib.com/razvitie-innovatsionnoy-sredy-na-osnove-setevykh-form-i-sposobov-integratsionnogo-vzaimodeystviya-biznesa-i-obrazovaniya> (accessed: 22.07.2019).
4. Batkovskiy A. M. (2011). Modeli formirovaniya i otsenki programmy innovatsionnogo razvitiya ekonomicheskoy sistemy [Models of formation and evaluation of the program of innovation development of the economic system]. *Finansovaya analitika: problemy i resheniya*, № 9 (51), pp. 14–23.
5. Berdnokov V. V. (2014). Monitoring i otsenka effektivnosti innovatsionnoy deyatel'nosti organizatsii: problemy i resheniya [Monitoring and evaluating the effectiveness of innovation activities of organization: problems and solutions]. *Audit i finansovyy analiz*, № 5, pp. 84–98.
6. Prokopenko O.V., Omelyaenko V.A. (eds.) (2019) Stratehichne upravlinnia systemnoiu stiikistiu natsionalnoi innovatsiinoi systemy [Strategic management of the systemic stability of the national innovation system]. Sumy: Tritoria.
7. Omelyanenko V. A. (2014) Analiz teoretychnykh osnov optymizatsii portfelia vysokyykh tekhnolohii [Analysis of theoretical fundamentals of high technology portfolio optimization]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Menedzhment innovatsii»*, Vol. 22, № 10/3, pp. 53–61.
8. Omelyanenko V. A. (2016) Naukovo-metodychnyi pidkhid do analitychnoho zabezpechennia proektiv rozvytku tekhnolohichnykh system [Scientific and methodical approach to analytical support of technological systems development projects]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, № 2 (58), pp. 18–25.
9. Prokopenko O., Omelyanenko V., Ossik Yu. (eds.) (2018) National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice: monograph. Ruda Ślaska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium.
10. Ekonomika innovatsiy [Economics of Innovation]. Moscow: Lomonosov MSU, 2016. Access mode: <http://library.asue.am/open/5042.pdf> (accessed: 22.07.2019).
11. Nozdrin V. V. (2011) Problemy formirovaniya innovatsionnoy sredy v tekhnicheskikh vuzakh [Problems of formation of the innovation environment in technical universities]. *Problemy sovremennoi ekonomiki*, № 4 (40). Access mode: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3875> (accessed: 22.07.2019).

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

CLARIFICATION OF THE DEFINITION AND ECONOMIC CONTENT OF THE CATEGORY "SMARTIZATION"

УТОЧНЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «СМАРТИЗАЦІЯ»

The article analyses the works of Ukrainian and foreign scientists on the topic of the smart industry as a part of the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0). It was revealed that there is no definition of the concept of "smartization". The author's interpretation of the term is presented, which is based on three components: the SMART approach to the definition of goals, innovative activity (innovation), and intellectualization of production. The standard elements of the SMART approach are considered (according to Doran and Drucker), according to which the goals should be specific, measurable, achievable, relevant, and time-limited. The focus is on the two main advantages of smartization over innovation. The influence of the third component – production intellectualization – is considered. The impact of the essence of economic security on the definition of the term is also noted. The influence of all components was taken into account in the author's definition of the term "smartization", and is clearly shown in the figure.

Keywords: smartization, SMART, Industry 4.0, innovation, innovation activity, intelligent production, Fourth Industrial Revolution.

В статті проаналізовані твори українських і зарубіжних учених на тему смарт-індустрії як складової частини Четвертої промислової революції (Industry 4.0). Виявлено, що не існує визначення поняття «смартизація». Представлено авторське тлумачення терміна, яке базується на трьох складниках: SMART-підході до визначення цілей, інноваційної активності (інновація) і інтелектуалізації виробництва. Розглянуто класичні складники SMART-підходу (за Дораном та Друкером), згідно з яким цілі мають бути конкретними, вимірюваними, досяжними, актуальними та обмеженими часом. Визначено, що смартизація має дві основні переваги перед інноваціями: вона, швидше за все, спрацює (адже вибираються лише перевірені нововведення, які є тим, що підприємству потрібні для досягнення своїх цілей), і компанія не витрачає додаткових грошей на розвиток новітніх технологій. Так, на відміну від інновацій це не забезпечує підприємству «прорив» у галузі, але сенсація здатна досягти кінцевої мети підприємства – зменшення витрат, збільшення частки ринку, лояльності клієнтів тощо. Третій складник, вплив якого враховувався, – інтелектуалізація виробництва. Наголошено, що під інтелектуалізацією виробництва авторами розглядається повний комплексний погляд на запити клієнтів і обробки замовлень, контроль сировини та інгредієнтів на гнучку й ефективну виробничу продукцію, мінімізуючи відходи, споживання енергії і просто, де інтелектуальні машини, системи та мережі здатні самостійно обмінюватися інформацією й обробляти інформацію для управління промисловими виробничими процесами, а не інше трактування терміна – процес використання інтелектуального капіталу для створення інтелектуальних товарів. Також наголошено на впливі сутності економічної безпеки на визначення терміна, вплив якої, головним чином, відображається у ефективному використанні ресурсів, підтриманні нормальних умов праці та максимальному досягненні поставлених цілей у коротко- та довгостроковій постійній зміні середовища. Вплив усіх складників було враховано в авторському визначенні терміна «смартизація» і наочно наведено на рисунку.

промышленной революции (Industry 4.0). Выявлено, что не существует определения понятия «смартизация». Представлена авторская интерпретация термина, которая базируется на трех составляющих: SMART-подходе к определению целей, инновационной активности (инновациях) и интеллектуализации производства. Рассмотрены классические составляющие SMART-подхода (по Дорану и Друкеру), согласно которому цели должны быть конкретными, измеримыми, достижимыми, актуальными и ограниченными временем. Акцентируется внимание на двух основных преимуществах смартизации перед инновацией. Рассмотрено влияние третьей составляющей – интеллектуализации производства. Также отмечено влияние сущности экономической безопасности на определение термина. Влияние всех составляющих было учтено в авторском определении термина «смартизация» и наглядно отображено на рисунке.

Ключевые слова: смартизация, SMART, Industry 4.0, инновации, инновационная деятельность, интеллектуальное производство, Четвертая промышленная революция.

UDC 338:330.341.424

Bashynska Iryna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at Department of Accounting, Analysis and Audit Odessa National Polytechnic University

У статті проаналізовано праці українських та зарубіжних учених на тему смарт-індустрії як складової частини Четвертої промислової революції (Industry 4.0). Виявлено, що не існує визначення поняття «смартизація». Представлено авторське тлумачення терміна, яке базується на трьох складниках: SMART-підході до визначення цілей, інноваційної активності (інновація) і інтелектуалізації виробництва. Розглянуто класичні складники SMART-підходу (за Дораном та Друкером), згідно з яким цілі мають бути конкретними, вимірюваними, досяжними, актуальними та обмеженими часом. Визначено, що смартизація має дві основні переваги перед інноваціями: вона, швидше за все, спрацює (адже вибираються лише перевірені нововведення, які є тим, що підприємству потрібні для досягнення своїх цілей), і компанія не витрачає додаткових грошей на розвиток новітніх технологій. Так, на відміну від інновацій це не забезпечує підприємству «прорив» у галузі, але сенсація здатна досягти кінцевої мети підприємства – зменшення витрат, збільшення частки ринку, лояльності клієнтів тощо. Третій складник, вплив якого враховувався, – інтелектуалізація виробництва. Наголошено, що під інтелектуалізацією виробництва авторами розглядається повний комплексний погляд на запити клієнтів і обробки замовлень, контроль сировини та інгредієнтів на гнучку й ефективну виробничу продукцію, мінімізуючи відходи, споживання енергії і просто, де інтелектуальні машини, системи та мережі здатні самостійно обмінюватися інформацією й обробляти інформацію для управління промисловими виробничими процесами, а не інше трактування терміна – процес використання інтелектуального капіталу для створення інтелектуальних товарів. Також наголошено на впливі сутності економічної безпеки на визначення терміна, вплив якої, головним чином, відображається у ефективному використанні ресурсів, підтриманні нормальних умов праці та максимальному досягненні поставлених цілей у коротко- та довгостроковій постійній зміні середовища. Вплив усіх складників було враховано в авторському визначенні терміна «смартизація» і наочно наведено на рисунку.

Ключові слова: смартизація, SMART, Industry 4.0, інновації, інноваційна діяльність, інтелектуальне виробництво, Четверта промислова революція.

Formulation of the problem. The world is on the verge of a technological revolution that will fundamentally change the way we live, work and relate to one another [1-3]. We are living in the era of the Third Industrial (or Digital) Revolution, which began in the second half of the last century and is characterized by the spread of information and communication technologies, but modern world leaders are already actively preparing for a new era – the Fourth Industrial Revolution, a term created by Klaus Schwab [4], founder and

executive chairman of the World Economic Forum. Starting with Industry 4.0 (Industrie 4.0) in Germany and the subsequent New Strategy for American Innovation in the USA and Society 5.0 strategies in Japan, developed countries are pushing for national innovation strategies [1]. Similarly, China holds 2025 (Made in China 2025) [5] and Korea has announced an Innovation in Industry 3.0 strategy (Industry Innovation 3.0) [6]. The fact that the Fourth Industrial Revolution will lead to a redistribution of the labour market has

been actively discussed in Davos for several years in a row, with the latest (January 2019) pointing out that the analysis of recent data shows that with the development of artificial intelligence the process of substitution is accelerating [7].

In scale and complexity, the transformation will not be like what humanity has experienced before. It is not yet possible to predict with great precision how it will unfold, but one thing is clear: its response must be integrated and inclusive, involving all actors in the global public power, from the public and private sectors to academia and civil society.

Thus, the globalized world is changing rapidly and new challenges, practical tasks are constantly appearing before the subjects of the scientific and technological sphere, one of which is the need for constant development and self-improvement, which actualizes scientific research and substantiation on these issues (with the aim of their subsequent formalization and practically-oriented recommendations).

Literature review. Unfortunately, there is no thorough scientific research on the conceptual foundations and methodology of business activity smartization. Vernadsky National Library of Ukraine gives access to 2 abstracts of dissertations, in the texts of which the term “smart” (as of January 16, 2019), protected by technical specialties, none of the economic specialties and none containing the word “smart”. The word smart is found 6 times in the abstracts of dissertations but most (5) are foreign and only 2 have been defended in the last 5 years. The Russian State Library (also called the main library of the Russian Federation) has, on a similar request, only a few PhD theses – 2 in technical sciences (2005 and 2006) and 1 in economics (Karmanov [8], 2015), none.

There are only two groups that use the term “smart” in the context of the industry:

– Kyiv scientists A. Dasov, A. Madykh, O. Okhten [9; 10; 11], who deal with the issues of industrial enterprises’ deliberation, but for the most part use the terms “smart-industrialization” and “smart-industry.” The term “smartization” is interpreted as “... enhancing the role of digital information technology in all aspects of production activity” [11, p. 121]. We believe that this definition is too broad and focuses only on digital information technology but a wider range of technologies must be used to streamline production.

– academician O. Amosha and V. Nikiforova [12], who viewed smartization as “smart manufacturing.” Among their achievements are the main areas of focus and the implications of smartization. However, these assets have a narrow purpose – the metallurgical industry.

It should also be noted that in their writings, scientists refer either to their own work or to foreign scientists, which confirms the hypothesis that there is no definition of the term “smartization”, although it is used more and more frequently.

The term “smartization” has recently been used by domestic scientists, but the term quite does not have a definition. Moreover, this term is mostly considered in the context of smart-city [13-15] rather than industrial enterprises.

Setting objectives. The purpose of the article is to analyse the literature on the concept of “smartization” and to develop the own interpretation of the term.

The main material research. As the analysis showed, the term “smartization” does not exist or is used in the wrong context. Therefore, we present to you the concept of the author’s vision of the term.

It is believed that this approach was initiated by P. Drucker [16]. However, for the most part, he described the criteria for goals to be met by management goals, which should be written in the context of “sound management”, and the first known use of the term appeared in 1981 by George T. Doran [17]. In his view, goals should meet the following criteria:

- 1) specific – to be achieved;
- 2) measurable – how the result will be measured;
- 3) achievable – achievable (whereby goals can be achieved);
- 4) relevant – determining the truth of the goal;
- 5) time-bound – defining the time period after which the goal should be reached.

Secondly, we consider smarting as an identical term to innovation, innovation activity.

Innovation has always been a driving force for progress. These innovations enable the company to apply the cream removal strategy, to leave behind competitors, to improve its operations and, sometimes, the well-being of countries and the world as a whole. Many enterprises are one notch lower than the modern economy requires, therefore innovations deserve attention and are a good occasion to inform the professional public and the investment community about achievements in this area.

However, innovations have two drawbacks: they are expensive and very few of them achieve commercial success.

In other words, smarting differs from innovation by the approach to implementation, that is, it consumes financial and time resources for innovation, it may not “work” in the end. Smart, in turn, is the combination and use of existing innovative solutions to capture the same as that which provides innovation – ahead of competitors.

However, smartization has two major advantages over innovation – it is likely to work (because only proven innovations are chosen that are the ones that the enterprise needs to achieve its goals) and the company does not spend additional money to develop the latest technologies. Yes, unlike innovation, it does not provide the enterprise with a “breakthrough” in the industry but the smartization is able to meet the ultimate goal of the enterprise – reducing costs, increasing market share, customer loyalty and more.

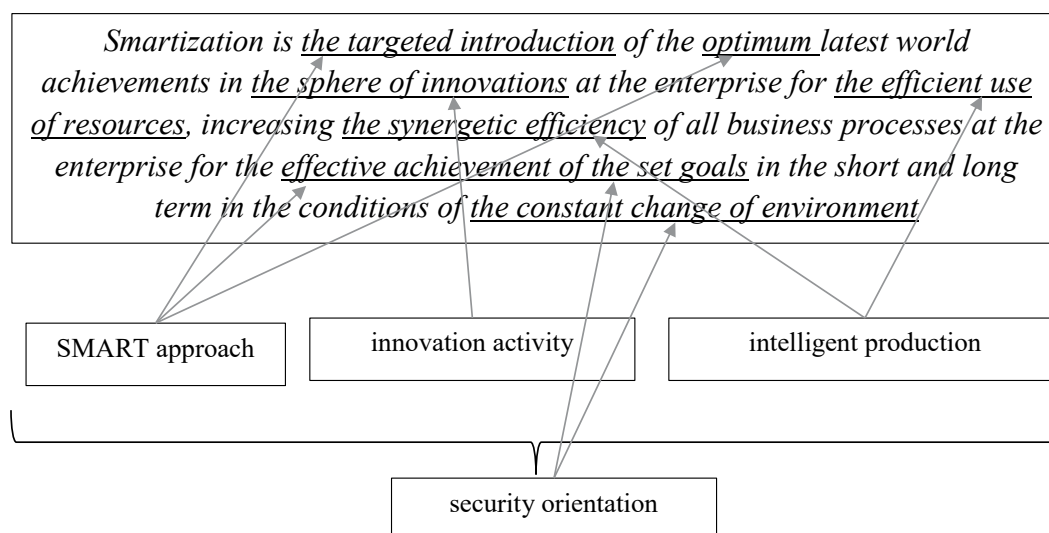

Fig. 1. The author's interpretation of the term "smartization"

Third, smartization translates as "intelligence", that is, intellectual production, intellectualization.

Smartization takes advantage of these three approaches, enabling you to more efficiently and rationally utilize resources and achieve goals.

There are two approaches to interpreting intellectual production.

The first means the process of using intellectual capital to create intellectual goods. This production is characterized by creatively-thinking and moral-oriented human activity.

Under intelligent production (Production Intellectualization), we consider a complete comprehensive view of customer requests and order processing, control of raw materials and ingredients for a flexible and efficient production, minimizing waste, energy consumption and simply where intelligent machines, systems, and networks are able to independently exchange information and process information for managing industrial production processes. This approach will form the basis for the definition of the term "smartization".

Under the term "smartization" we mean the targeted implementation of the latest innovations in the enterprise in order to ensure its economic security.

Economic security, in turn, is a state of the economic system characterized by the presence of competitive advantages achieved by efficient use of existing own and attracted resources, timely implementation of a set of measures in order to maintain the normal working conditions of the system for the maximum achievement of the set goals in the short and long term under the constant change of environment [9].

Clearer interpretation of the smartization is shown in Fig. 1

Conclusions from the conducted research.

The main question that a scientist has to solve in the

course of researching a problem is the question of the boundaries of the area involved in the research. Once the boundaries are established, everything is within those boundaries and that's enough to investigate the problem.

If this issue is resolved, then it can proceed to the central task – the definition of the concept of the conceptualization of the subject area ("conceptualization concept"). Thus, a clear understanding of the nature of the phenomenon (in this case, the term) allows further focused research in this area.

REFERENCES:

1. Bashynska I. (2019) Smartization as an alternative to innovative activity. *Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: collective monograph I* edited by M. Bezpartochnyi. ISMA University. Riga: Landmark SIA, Vol. 2. pp. 73-81
2. Bondarenko S.A. (2017) Synergetic management as a management technology of enterprise innovative development. *Journal of Applied Management and Investments (JAMI)*. Vol. 6. Issue 4. pp. 223-230.
3. Bondarenko S.A. (2019) Smart grid v zabezpechni intelektualizatsii enerhosystemy Ukrainy [Smart grid in providing intellectualization of the energy system of Ukraine]. *Social development & Security*. 9 (1). pp. 26-39. DOI: DOI: 10.33445/sds.2019.9.1.3 (in Ukrainian)
4. Schwab K. Foreign Affairs The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond. Available at: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab> (accessed 01 July 2019)
5. Shubin T., Zhi P. (2017) «Made in China 2025» and «Industrie 4.0» – In Motion Together. *The Internet of Things*. pp. 87-113 DOI: 10.1007/978-3-662-54904-9_7
6. Yong-Ki Min, Sang-Gun Lee, Yaichi Aoshima (2018) A comparative study on industrial spillover effects

among Korea, China, the USA, Germany and Japan. *Industrial Management & Data Systems*. DOI: 10.1108/IMDS-05-2018-0215

7. Davos International Economic Forum Available at: <http://www.furfur.me/furfur/changes/changes/216447-4-aya-promyshlennaya-revolyutsiya> (accessed 01 July 2019)

8. Karmanov A.M. (2015) Statisticheskoe issledovanie rasprostraneniya smart tehnologiy: na primere smartfonov [Statistical research on the proliferation of smart technologies: on the example of smartphones] (PhD Thesis). Moscow: Mosk. state University of Economics, Statistics and Informatics (in Russian)

9. Madyh A., Okhten O., Dasov A. (2018) Modeliuvannia faktorov tsyfrovizatsii vyrobnytstva v protsesi stanovlennia smart-promyslovosti (na prykladi pererobnoi promyslovosti Nimechchyny): naukovoanalychna dopovid [Modeling the factor of digitization of production in the process of becoming a smart industry (on the example of the German manufacturing industry): scientific-analytical report]. NAS of Ukraine, Institute of Economics prom-sti. Kyiv. 2018. 41 p. (in Ukrainian)

10. Madykh A., Okhten A. (2018) Modelirovanie transformatsii vliyaniya proizvodstvennykh faktorov na ekonomiku v protsesse stanovleniya smart-promyshlennosti [Modeling the transformation of the impact of production factors on the economy in the process of smart industry formation]. *Economy of Industry*. 4(84). pp. 26-41. DOI: 10.15407/econindustry2018.04.026. (in Russian)

11. Dasiv, A. F., Madykh, A. A., & Okhten, A. A. (2019) Modelirovanie otsenki urovnya smart-industrializatsii [Modelling the assessment of smart-industrialization level]. *Economy of Industry*. 2 (86). pp. 107-125 DOI: 10.15407/econindustry2019.02.107 (in Russian)

12. Amosha, O. I., & Nikiforova, V. A. (2019). Svitovyi dosvid stanovlennia metalurhiinykh smart-vyrobnytstv: osoblyvosti, napriamy, naslidky [World experience of steel smart productions development: features, trends, consequences]. *Economy of Industry*. 2 (86). pp. 84-106 DOI: 10.15407/econindustry2019.02.084 (in Ukrainian)

13. Bashynska I., Dyskina A. (2018) The overview-analytical document of the international experience of building smart city. *VERSLAS: TEORIJA IR PRAKTIKA / BUSINESS: THEORY AND PRACTICE*. 19. pp. 228-241 DOI: 10.3846/btp.2018.23

14. Bashynska I.O., Kaplun A.S. (2019) An overview-analytical document of the international experience of building smart-city. *Economy: the realities of time. Scientific journal*. № 5 (39). pp. 14-20 DOI: 10.5281/zenodo.2565323.

15. Bondarenko S., Klisiński Ja., Ossik Yu. (2018) Ocena analityczna, tendencje i czynniki innowacyjnego rozwoju przedsiębiorstw Ukrainy. *Marketing i Rynek*. pp. 39-57 (in Poland)

16. Drucker P. (1954) *The Practice of Management*. New York: Harper & Row. 1st ed. 553 p.

17. Doran G. T. (1981) There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives. *Management Review*. 70 (11). pp. 35-36.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДІЙНОГО СКЛАДНИКА РЕКЛАМНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF THE ADVERTISING AND COMMUNICATION MARKET OF UKRAINE

У статті розглянуто динаміку структурних елементів медійного рекламного ринку України за 2012–2018 рр. і прогноз на 2019 р. (телевізійна реклама, реклама на радіо, зовнішня реклама, реклама в мережі Інтернет); структуровано його обсяг. Телевізійну рекламу проаналізовано за активними рекламованими категоріями і за найбільш популярними телеканалами. Визначено тенденції розвитку друкованих ЗМІ як простору для проведення рекламних кампаній. Показано, що зовнішня реклама втрачає популярність, але зростає попит на транзитну рекламу. Особливу увагу приділено Digital-рекламі в Україні: способам розміщення, особливостям, портрету Інтернет-користувача, статистиці розширення цього сегмента ринку. Систематизовано позитивні та негативні тенденції розвитку рекламного ринку України. Запропоновано заходи щодо розширення медійного складника українського рекламного ринку і підвищення ефективності діяльності його функціонерів.

Ключові слова: реклама, медійний рекламний ринок, телевізійна реклама, реклама на радіо, зовнішня реклама, реклама в мережі Інтернет, цифрова зовнішня реклама, засоби масової інформації.

рынка Украины за 2012–2018 гг. и прогноз на 2019 г. (телевизионная реклама, реклама на радио, внешняя реклама, реклама в сети Интернет); структурирован его объем. Телевизионная реклама проанализирована по активным рекламным категориям и по наиболее популярным телеканалам. Определены тенденции развития печатных СМИ как пространства для проведения рекламных кампаний. Показано, что внешняя реклама теряет популярность, но возрастает спрос на транзитную рекламу. Особое внимание обращено на Digital-рекламу в Украине: способы размещения, особенности, портрет Интернет-пользователя, статистику расширения этого сегмента рынка. Систематизированы позитивные и негативные тенденции развития рекламного рынка Украины. Предложены меры для расширения медийной составляющей украинского рекламного рынка и повышения эффективности деятельности его функционеров.

Ключевые слова: реклама, медийный рекламный рынок, телевизионная реклама, реклама на радио, внешняя реклама, реклама в сети Интернет, цифровая внешняя реклама, средства массовой информации.

УДК 659.118(477)

Буторіна В.Б.

к.е.н., старший викладач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Butorina Veronika

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

В статье рассмотрена динамика структурных элементов медийного рекламного

The results of the research of the advertising and communication market of Ukraine for the period 2012-2018 showed that its structure since 2014 tends to develop. In particular, the media component prevails. The article deals with the dynamics of the structural elements of the media advertising market of Ukraine for 2012-2018 and the forecast for 2019 (television advertising, radio advertising, Out Of Home Media, Digital advertising). The volume of the studied market segment is structured. Television advertising is analyzed by active categories that are advertised: cosmetics, hygiene, entertainment. According to various indicators, the most popular TV channels – Studio “1 + 1”, “Inter”, “STB”, “Ukraine”, “TET”, “2 + 2”. Trends in the development of print media (national, regional, specialized) as a space for advertising campaigns are identified: print editions remain an important component of marketing mixes, although their share in them is shrinking. It is shown that the cities of Ukraine will gradually get rid of Out Of Home Media, but the demand for transit advertising will continue to grow. Particular attention is paid to digital advertising in Ukraine: placement methods, features, portrait of the Internet user, grouped types of network access by speed and popularity, statistics of expansion of this market segment. It is found that Digital advertising is developing most dynamically due to social networks and contextual advertising. The positive and negative tendencies of development of the advertising market of Ukraine are systematized. Among the positives, the focus is on: the use of CRM systems for personalization, digital, virtual, targeted technologies, the dynamism of outdoor advertising, the growth of advertising social responsibility. Among the negatives, attention was drawn to: limited Ukrainian-language Internet resources, a considerable share of foreign advertising product, a small share of specialized industry publications, a rise in advertising prices. Proposed measures to expand the media component of the Ukrainian advertising market and increase the efficiency of its functionaries.

Key words: advertising, media advertising market, television advertising, radio advertising, Out Of Home Media, Digital advertising, digital outdoor advertising, media.

Постановка проблеми. Еволюція ринкових відносин в Україні зумовлює необхідність вітчизняних підприємств самостійно формувати та реалізовувати свою рекламну діяльність. Їхні прагнення до підвищення ефективності рекламної діяльності гальмуються тим, що український споживач упереджено ставиться до рекламної інформації та не завжди готовий використовувати її для полегшення прийняття рішення про покупку; стан рекламно-комунікаційного ринку залежить від розвитку виробничої сфери, будучи, зі свого боку, відчутним чинником її зростання.

Найбільш динамічно змінюється медійний складник рекламно-комунікаційного ринку України, будучи

його «локомотивом». У розвитку медійного складника спостерігаються як негативні, так і позитивні тенденції, які потребують детальнішого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структуру і принципи функціонування рекламно-комунікаційного ринку досліджують А.О. Вітренко, О.М. Мельникович. Еволюцію рекламного ринку України вивчають К.А. Бондаренко, Т.С. Глущенко, В.В. Добрянська, І.М. Мушкало, У.В. Росола. У коло наукових інтересів Л.М. Шульгіної входить міжнародне співробітництво вітчизняного рекламного бізнесу. Сучасні тенденції реклами в мережі Інтернет досліджує З.М. Андрушкевич, а телевізійну і зовнішню рекламу – А.С. Крепак.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку медійного складника рекламно-комунікаційного ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку ринкового середовища значущість маркетингової діяльності вітчизняних підприємств важко переоцінити. Як зазначає Ф. Котлер, гіперконкуренція на ринках є причиною перевищення обсягів виробництва над збутовими можливостями маркетингу [1, с. 30].

Результати дослідження рекламно-комунікаційного ринку України за період 2012–2018 рр. показали, що його структура з 2014 р. має чітку тенденцію до розвитку. Зокрема, переважає медійний складник. Розглянемо динаміку структурних елементів медійного рекламного ринку України за 2012–2018 рр. і прогноз на 2019 р. (рис. 1).

Питома вага телевізійної реклами за досліджуваний період зростає із 45% до 52%, причиною чого стало загострення конкуренції між телеканалами. Хоча негативними чинниками для телеканалів були упереджене сприйняття телереклами та висока вартість одного рекламного звернення. Реклама на радіо становить незначну, але стабільну частку – 3,2%. У зв'язку з урізноманітненням

засобів зовнішньої реклами дещо збільшилася її частка у загальній структурі – на 3,4%. Перерозподіл у структурі медійних рекламних комунікацій відбувся переважно на користь Інтернет-реклами: її питома вага збільшилася у 2,5 рази. Інтернет-реклама розвивається найбільш динамічно завдяки рекламі у соціальних мережах і контекстній рекламі. Перевагами соціальних мереж є наявність цільової аудиторії, оперативність управління рекламою, економічність, зворотний зв'язок. Водночас можна спостерігати помітне скорочення частки реклами у пресі – у 3,5 рази.

Дані рис. 1 дають можливість побачити, що після падіння курсу гривні до долара в кінці 2014 р. рекламодавці переглянули плани і рекламні бюджети. Але рекламний ринок швидко впорався з потрясінням і повернувся до зростаючої динаміки, збільшивши за 2012–2018 рр. свій обсяг майже вдвічі і, згідно з прогнозом Всеукраїнської рекламної коаліції, у 2019 р. розшириться на чверть.

Проаналізуємо обсяг медійного рекламного ринку України за 2017–2018 рр. та розглянемо прогноз на 2019 р., за даними сайту Всеукраїнської рекламної коаліції (табл. 1).

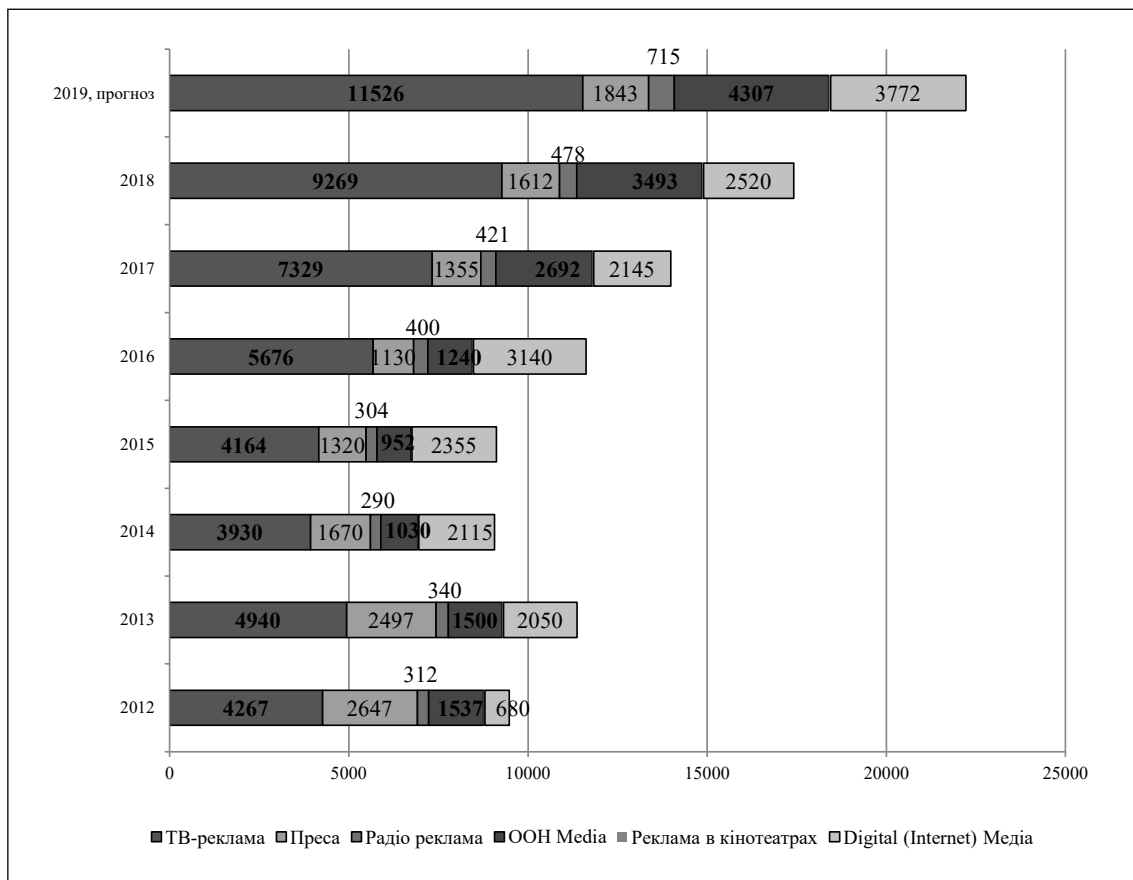

Рис. 1. Розподіл обсягу медійного складника рекламно-комунікаційного ринку України за сегментами за 2012–2018 рр. (прогноз на 2019 р.), млн грн

Джерело: складено за [2]

Таблиця 1

Обсяги медійного рекламного ринку України за 2017–2018 рр.

	Підсумки 2017 р., млн грн	Підсумки 2018 р., млн грн	Зміна 2018 р. до 2017 р., %	Прогноз, 2019 р., млн грн	Зміна 2019 р. до 2018 р., прогноз, %
<i>ТВ-реклама, всього</i>	7329	9 269	26%	11 526	24%
Пряма реклама	6 355	8071	27%	10 089	25%
Спонсорство	974	1198	23%	1 438	20%
<i>Преса, всього</i>	1 355	1612	18,9%	1 843	14,4%
<i>Національна преса</i>	816	965	18%	1 101	14%
<i>Регіональна преса</i>	224	277	24%	321	16%
<i>Спеціалізована преса</i>	315	370	18%	421	14%
<i>Радіо реклама, всього</i>	421	578	20%	715	24%
Національне радіо	348	418	20%	518	24%
Регіональне радіо	47	54	15%	65	20%
Спонсорство	85	106	25%	133	25%
<i>OOH Media, всього</i>	2 692	3493	30%	4 307	23%
Зовнішня реклама	2 263	2923	29%	3 601	23%
Транспортна реклама	327	444	36%	553	25%
Indoor-реклама (внутрішня реклама)	102	127	24%	152	20%
<i>Реклама в кінотеатрах, усього</i>	40	48	20%	58	20%
<i>Digital (Internet) медіа-реклама</i>	2 145	2520	17%	3 772	50%
<i>Загальний медіаринок</i>	14 041	17520	25%	22 221	27%

Джерело: складено за [3]

За 2018 р. загальний обсяг реклами в Україні становив 17 520 млн грн, що на чверть більше, ніж за 2017 р. Позитивною динамікою характеризуються усі складники медійного рекламного ринку.

Протягом четвертого кварталу 2018 р. обсяги прямої телереклами зросли, скоротилася активність алкогольних брендів щодо спонсорства, що дещо компенсувалося зростанням спонсорства з боку неалкогольних.

Якщо порівнювати українські телеканали у 2016 р., то можна розглянути такі показники популярності серед рекламодавців: обсяг проданої реклами у тис. дол. США (Студія «1+1», «Інтер», «СТБ», «Україна», «ТЕТ»); кількість виходів рекламних повідомлень (Студія «1+1», «2+2», «ТЕТ», «Інтер», «СТБ») [4].

За даними Marketing Media Review, зростання телеактивності у 2016 р. відбулося за рахунок рекламодавців таких категорій: «косметика» (+122%), «гігієна» (+32%), «розваги» (+20%) та ін. Скорочення активності відбулося за категоріями «безалкогольні напої» (-13%), «торгівля» (-6%). [5].

Як видно з табл. 1, поступово зростає інтерес до регіональної преси з боку національних рекламодавців, зокрема фармацевтичного сектору і фінансового. Спеціалізована преса все більше цікавить виробників лікарських засобів і АПК; реклама у спеціалізованій пресі набуде розвитку в 2019 р. в автомобільному та банківському секторах. Загалом друковані видання ще залишаються важливим складником маркетинг-міксів, хоча їхня питома вага в них скорочується.

Експертна рада Української асоціації медіа-бізнесу (УАМБ) запропонувала тенденції розвитку друкованих ЗМІ: інтерес до преси як одного з невід'ємних складників мультиплатформених рекламних кампаній, користь від географічного охоплення цільової аудиторії регіональними виданнями, спрямування окремих продуктивних категорій на цільові аудиторії конкретних видань, зростання довіри до преси, зростання ціни реклами у пресі.

Реклама на радіо тривалий час залишається популярною серед рекламодавців. На цій платформі найбільш активно рекламують фармацевтичну продукцію та продукти харчування, автозаправні комплекси. У зв'язку з новими технологічними можливостями та більшим використанням транспортних засобів прогнозується на 2019 р. стрімке зростання обсягів реклами на радіо – у 1,5 рази.

Під час створення рекламного продукту для трансляції на радіо рекламодавець повинен слідкувати за якістю аудіозапису, використовувати сучасні технології для обробки звуку, щоб досягти поставлених цілей.

Зовнішня реклама (*Out Of Home Media – OOH Media*) складається з реклами на носіях, розміщених уздовж вулиць чи міжміських доріг, оформлення вітрин і назв різноманітних закладів. Реклама на транспорті охоплює міський та міжміський його види. Indoor (внутрішня) реклама розміщена в місцях торгівлі та на виставках: секційні виставкові стенди, реклама

в торгових місцях, рекламні стояки, панелі-трансформери [6, с. 240].

Питома вага ООН Media за 2017–2018 рр. скоротилася на 0,6% у зв'язку з необхідністю оновлення рекламного інвентарю та новими вимогами до зовнішнього вигляду і розмірів зовнішніх рекламних носіїв. Міста України поступово будуть позбуватися вуличної реклами, яка не гармонує з архітектурою, водночас з'являтимуться нові технічні засоби рекламного інформування, які наблизять зовнішній вигляд міст до європейського.

Усе активніше в Україні використовується реклама на транспортних засобах. За 2017–2018 рр. обсяг її розміщення зріс на третину. Причиною є низка переваг транзитної реклами: підвищена увага потенційних споживачів; мобільність та охоплення широкої аудиторії; частота контактів; відносна економічність одного контакту; рекламна площа; незалежність від погоди; незалежність від часу; тривалість використання; скорочення конкуренції.

Розглянемо використання цифрової зовнішньої реклами (DOOH) в Україні: Digital Outdoor (екрани, медіафасади та цифрові панелі), Digital Indoor (цифрові монітори і постери в ТРЦ, ритейлі, ресторанах, сфері послуг, житлових комплексах), Digital Transit (цифрові монітори, проектори і постери в маршрутних таксі, метро, аеропортах, вокзалах, потягах, таксі), Нестандартні формати Digital ООН

(outdoor, indoor). Прогнозують, що в 2019 р. використання Digital ООН (без урахування кінотеатрів) зросте на 94% [3].

Рекламодавець, який бажає розмістити рекламу у формі *Digital (Internet)*, може оплатити за таку можливість трьома способами: за 1 тис показів, за дію, за клік. Систематизуємо основні види реклами в мережі Інтернет, які різняться способами оплати, розміщенням, складністю налаштування (табл. 2).

Наведемо статистичні дані про Інтернет-рекламу в Україні за 2017–2018 рр., скориставшись класифікацією IAB (Interactive Advertising Bureau). Обсяг доходів від банерної реклами, оголошень у соціальних мережах, rich-медіа зріс на 15%; цифрове відео, вкл. Youtube – на 91%; загалом Інтернет-медіа зріс на 17%. Пошук (платна видача в пошукових системах) за обсягом зріс на 261%. Інтернет-ринок у цілому за 2017–2018 рр. розширився на 120% [17].

Digital Media Agency Qreachers у 2015 р. зробила портрет Інтернет-користувачів України [21]. Переважала молода міська аудиторія (15–29 років – 37%, 30–44 роки – 36%), але аудиторія віком понад 45 років і сільські мешканці становили сегмент, що зростав найшвидшими темпами. Чоловіча та жіноча аудиторія поділена навпіл, 49% користувачів мережі Інтернет проживають у містах

Таблиця 2

Особливості популярних видів Digital-реклами в Україні

Вид реклами	Особливості	Відображення
Контекстна реклама (PPC, Pay Per Click)	Система оплати за клік, використання ключових слів	У пошуковому рядку, на сайтах партнерської мережі провайдера
Ремаркетинг	Можливості відслідковувати користувачів, які відвідали ваш сайт, і показувати їм оголошення повторно	На інших сайтах у медійній мережі
Пошукове просування (SEO, Search Engine Optimization)	Збільшення видимості сайту в пошукових системах, довгостроковий ефект	Пошукові системи
Медійна реклама (банерна)	Здійснюється оплата за тисячу показів чи за клік, можливість використовувати географічний і демографічний таргетинг	На сторонніх сайтах
Реклама в соціальних мережах	Формування та розвиток спільнот навколо сторінки бренду	Великі соціальні мережі
Тізерна реклама	Мікс із медійної і контекстної реклами, використовується яскравий заголовок, текст, який інтригує, і фото, яке привертає увагу	На сторонніх сайтах
CPA-реклама (Cost Per Action)	Оплата з боку рекламодавця проводиться тільки в разі здійснення певних дій із боку клієнта	На тематичних сайтах
Мобільна реклама (реклама на весь екран, продакшн-плейсмент, покази на мобільних у PPC)	Звернення до аудиторії через смартфон, користування точними налаштуваннями демографії та географічного таргетингу	Мобільний телефон
Email-розсилка	Може містити спам	Електронна пошта
Створення та просування сайтів, які містять інформаційний і рекламний контент	Потреба в залученні читачів, повний контроль над змістом, безперервність дії	сайт-візитівка, промосайт, корпоративний сайт, портал, Інтернет-магазин

Джерело: систематизовано автором із використанням [6, с. 240]

Таблиця 3

**Найкреативніші рекламні агенції України у 2018 р.
за результатами Київського міжнародного фестивалю реклами**

Номінація	Рекламна агенція
Дизайн та брендінг	Tough Slate Design, PlusOne, Canape Agency
Рекламні кампанії	Agama Digital Group, Kinograf
Медіареклама	BBDO Ukraine, Kinograf, Postmen DA
Рекламні інновації	Postmen DA, Kinograf, TWIGA Ukraine, Agama Digital Group, BBDO Ukraine
Відеореклама	Electric Sheep Film, FAMILY PRODUCTION, DGTL RLGN
Друкована реклама	Geometry Global Ukraine, R Agency
Вулична реклама	Geometry Global Ukraine
Аудіореклама	Agama Digital Group, BBDO Ukraine

Джерело: складено за [8]

Таблиця 4

Тенденції розвитку рекламного ринку України

Позитивні	Негативні
Використання вітчизняними рекламними агенціями закордонного досвіду та технологій для поліпшення якості рекламних продуктів	На тлі стрімкого розвитку Інтернет-реклами в нашій країні досі обмеженою є база україномовних Інтернет-ресурсів на відміну від російськомовних
Власники рекламних майданчиків частіше використовують програми лояльності, роблячи знижки	Обмежені можливості вітчизняних рекламних агенцій в отриманні прибутку внаслідок значної частки рекламного продукту, виготовленого за кордоном
Персоніфікація рекламних комунікацій завдяки CRM-системам	Скорочення використання радіо- та зовнішньої реклами
Частина друкованих ЗМІ доступні у мережі Інтернет	Подорожчання рекламного контакту в ЗМІ
Використання нових технологій: цифрових, віртуальних, таргетованих	Недостатня частка спеціалізованих галузевих видань, що ускладнює доступ до окремих цільових аудиторій
Зовнішня реклама зі статичної перетворюється на динамічну	Швидше зростання рекламних бюджетів порівняно з обсягами виробництва
Реклама тягнє до соціальної відповідальності	Іноземні компанії використовують переважно рекламу, зроблену за кордоном та спрямовану на іноземного споживача
Стрімкий розвиток мобільної реклами	

Джерело: згруповано автором з використанням [9, с. 80; 10, с. 498]

понад 100 тис, 24% – у селах. Найбільш популярні типи доступу в мережу були: стаціонарний домашній комп'ютер, домашній ноутбук, мобільний телефон, планшет. При цьому найшвидшими темпами зростає популярність доступу за допомогою мобільного телефону та планшета. Частота використання мережі Інтернет протягом дня була у 2015 р. такою: 94% українців віком 16–24 роки виходили онлайн щодня, віком 25–34 роки – 80%, 35–44 роки – 70%. 3-поміж вікової категорії старше 45 років активнішою були люди старше 55 років. Найпопулярнішими розділами серед користувачів соціальних мереж були стрічка новин (47% усіх переглядів сторінок), фотографії (12%). Лідером серед категорій Інтернет-покупок в Україні була електроніка (50% респондентів), домашній затишок, їжа (27%), авіаквитки (12%). Найпопулярніші джерела інформації про товари: пошукові системи, сайт бренду.

Отже, наведемо переваги Digital (Internet)-реклами: інформація про точну кількість споживачів, швидка їх реакція споживачів на рекламу, скорочення витрат на розміщення реклами.

На тлі все більшого інтересу рекламодавців до професійного рекламного продукту в Україні значна частина рекламних компаній залишається іноземними. Вітчизняні рекламні агенції змагаються у конкурентній боротьбі з ними за споживача своїх послуг. За висновком Київського міжнародного фестивалю реклами найкреативнішими є такі (табл. 3).

У країні є нагальна потреба створення вітчизняних рекламних агенцій. На жаль, якість рекламних продуктів українських підприємств не завжди може задовольнити сучасні вимоги рекламодавців, дається взнаки брак креативних кадрів у галузі. Часто підбір кадрів обмежується функціональним обов'язком із роздачі друкованої реклами перехожим. Систематизуємо тенденції розвитку рекламного ринку України (табл. 4).

Висновки з проведеного дослідження. Реклама є безпрограшним засобом продажу товарів і засобом впливу на аудиторію. Проаналізувавши показники медійного складника рекламного ринку України, можна зробити висновки про: розширення медіасегментів – Digital та цифрової зовнішньої реклами; посилення ролі загальнонаці-

ональної реклами; використання західними рекламодавцями вітчизняного медіапростору; формування загального медіапростору.

Для розширення медійного складника українського рекламного ринку і підвищення ефективності діяльності його функціонерів доцільно: ввести обмеження для іноземних компаній чи агенцій з іноземним капіталом; проводити тендери на рекламні кампанії іноземних товарів; поліпшувати кваліфікацію нового і наявного персоналу; використовувати рекламу в різних сферах життя; зміцнювати вітчизняних лідерів рекламного ринку для протидії іноземній конкуренції; сприяти просуванню брендів дрібніших рекламодавців; посилити гнучкість та індивідуальний підхід підприємств до роботи з клієнтами; охопити рекламою великі промислові галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Котлер Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга: отвечает Филипп Котлер / пер. с англ. Москва : Олимп-Бизнес, 2006. 224 с.
2. Офіційний сайт Всеукраїнської рекламної коаліції. URL : <http://vrk.org.ua/ad-market/> (дата звернення: 25.07.2019).
3. Всеукраїнська рекламна коаліція. Підсумки року 2018. URL : <http://vrk.org.ua/images/VRKAnnualReport2018.pdf> (дата звернення: 25.07.2019).
4. Крепак А. Телевізійна реклама: зважені рейтинги у медіаплануванні. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 1. С. 62–72.
5. Marketing Media Review. TOP-5 тенденцій на телебаченні у першому півріччі 2016 року. URL : http://mmr.ua/show/top-5_tendentsiy_na_tv_v_pervom_polugodii_2016 (дата звернення: 25.07.2019).
6. Скотникова Т.В. Напрями діяльності компанії на українському ринку рекламних та PR-послуг і регламент добирання інформації для аналізу контенту. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. Жовтень-грудень. С. 239–246.
7. Офіційний сайт Digital Media Agency Qreachers. URL : <https://www.slideshare.net/Qreachers/digital-media-landscape-ukraine-2015> (дата звернення: 25.07.2019).
8. Офіційний сайт Київського міжнародного фестивалю реклами. URL : <http://2018.kiaf.com.ua/results/> (дата звернення: 25.07.2019).
9. Мушкало І.М. Світовий досвід та тенденції розвитку рекламного ринку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. С. 80–82.

10. Росола У.В. Нові віхи розвитку українського рекламного ринку. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 495–499.

REFERENCES:

1. Kotler F. (2006) 300 kljucevikh voprosov marketingha: otvechaet Fylyp Kotler [300 Key Marketing Questions: Philip Kotler Answers]. Moscow: Olimp-Biznes, 224 p. (in Russian)
2. Ofitsiyni sait Vseukrainskoi reklamnoi koalitsii [Official site of the All-Ukrainian Advertising Coalition], available at : <http://vrk.org.ua/ad-market/> (accessed 25 July 2019).
3. Ofitsiyni sait Vseukrainskoi reklamnoi koalitsii. Pidsumky roku 2018 [Official site of the All-Ukrainian Advertising Coalition. The results of the year], available at : <http://vrk.org.ua/images/VRKAnnualReport2018.pdf> (accessed 25 July 2019).
4. Krepak A. (2017) "Televizijna reklama: zvažheni rejtyngy u mediaplanuvanni" [TV Advertising: Weighted Ratings in Media Planning], *Visnyk KNTEU*, No 1, pp. 62–72.
5. Marketing Media Review. TOP-5 tendencij na TV v pervom polugodii (2016) [Marketing Media Review. TOP-5 trends in television in the first half of 2016], available at : http://mmr.ua/show/top-5_tendentsiy_na_tv_v_pervom_polugodii_2016 (accessed 25 July 2019).
6. Skotnykova T. V. (2014) "Naprijamy dijajnosti kompanij na ukrajinskomu rynku reklamnykh ta PR-poslugh i rehlyament dobyrannja informaciji dlja analizu kontentu" [Directions of activity of companies in the Ukrainian market of advertising and PR-services and regulations of information selection for content analysis], *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, Vol. 57, pp. 239–246.
7. Oficijnyj sayt Digital Media Agency Qreachers [Official site of the Digital Media Agency Qreachers], available at : <https://www.slideshare.net/Qreachers/digital-media-landscape-ukraine-2015> (accessed 25 July 2019).
8. Oficijnyj sayt Kyjivskogho Mizhnarodnogho Festyvalju reklamy [Official site of the Kyiv International Advertising Festival], available at : <http://2018.kiaf.com.ua/results/> (accessed 25 July 2019)
9. Mushkalo I. M. (2011) Svitovyj dosvid ta tendenciji rozvytku reklamnogho rynku Ukrajinj [World experience and tendencies of development of advertising market of Ukraine], *Investyciji: praktyka ta dosvid*, pp. 80–82.
10. Rosola U.V. (2016) Novi vikhy rozvytku ukrainskogho reklamnogho rynku [New milestones in the development of the Ukrainian advertising market], *Ekonomika i suspilstvo*, Vol. 2, pp. 495–499.

МАРКЕТИНГ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ КОНКУРЕНТНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ

RELATIONSHIP MARKETING AS AN IMPORTANT ELEMENT OF COMPETITIVE MARKETING STRATEGY

УДК 658.8

Головчук Ю.О.

к.е.н., старший викладач кафедри маркетингу та реклами
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Дибчук Л.В.

к.і.н., доцент, завідувач кафедри маркетингу та підприємництва
Вінницький кооперативний інститут

Holovchuk Yuliia

Vinnitsia Trade and Economic Institute of Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

Dybchuk Liudmyla

Vinnitsia Cooperative Institute

У статті розглянуто значення та роль маркетингу взаємовідносин у конкурентній маркетинговій стратегії як однієї з ключових функціональних можливостей для підвищення ефективності бізнесу. Визначено основні чинники, за допомогою яких реалізуються конкурентні переваги і передумови їх створення, а також низку заходів, які можуть бути використані для управління відносинами. Представлено модель підвищення прибутковості маркетингових взаємовідносин та характеристику їх функціонування на різних рівнях. Проаналізовано зв'язки між виробником, посередником і споживачем, а також елементи, які сприяють та перешкоджають їх успішному створенню. Зокрема, встановлено, що метою успішної маркетингової стратегії є досягнення стійкої конкурентної переваги й у результаті підвищення фінансових показників фірми в довгостроковій перспективі. Більш детально звернено увагу на особливості маркетингу взаємовідносин у сприянні розвитку зовнішніх партнерств, а також на чинники, які безпосередньо впливають на формування лояльності споживача.

Ключові слова: маркетинг взаємовідносин, маркетингова стратегія, зв'язки, партнерство, конкуренція.

В статье рассмотрены значение и роль маркетинга взаимоотношений в конку-

рентной маркетинговой стратегии как одной из ключевых функциональных возможностей для повышения эффективности бизнеса. Определены основные факторы, с помощью которых реализуются конкурентные преимущества и предпосылки их создания, а также ряд действий, которые могут быть использованы для управления отношениями. Представлена модель повышения доходности маркетинговых взаимоотношений и характеристика их функционирования на разных уровнях. Проанализированы связи между производителем, посредником и потребителем, а также элементы, способствующие и препятствующие их успешному созданию. В частности, установлено, что целью успешной маркетинговой стратегии является достижение устойчивого конкурентного преимущества и в результате повышение финансовых показателей компании в долгосрочной перспективе. Более подробно обращено внимание на особенности маркетинга взаимоотношений в содействии развитию внешних партнерств, а также на факторы, которые непосредственно влияют на формирование лояльности потребителя.

Ключевые слова: маркетинг взаимоотношений, маркетинговая стратегия, связи, партнерство, конкуренция.

Relationship marketing serves as a moderator for the sustenance of positional advantages and influences the impact of competitive and market conditions on the formulation of the marketing mix. The premise of successful business or marketing relationships is to understand how customers trade with the organization and what service ethic they expect. That is, relationship marketing refers to all marketing activities directed toward beginning, building, and maintaining successful relational exchanges. Relationships between buyer and seller firms are both emotional and rational involving factors such as price, quality, reliability, and consistency. The purpose of this paper is to define marketing relationship, to present theories of relationship, and to explore the importance of marketing relationships to the marketing program. The importance and role of marketing of relations in competitive marketing strategy as one of the key functional possibilities of increasing business efficiency is considered. The main factors underlying the competitive advantages and conditions of their creation are determined, a number of measures that can be used for the management of relations are determined. In particular, this paper focuses on the qualities needed for successful marketing relationships, what builds marketing relationships, and what is detrimental to marketing relationships. Competitive marketing strategy has relationship marketing (RM) as one of the key functionality in enhancing business performance. RM is defined as the identification, establishment, maintenance, enhancement, modification and termination of relationships with customers to create value for customers and profit for organization by a series of relational exchanges that have both a history and a future. A model was also proposed to increase the profitability of marketing relationships and the characteristics of their operation at different levels. The relations between the manufacturer, the intermediary and the consumer are analyzed, as well as the elements that promote and hinder their successful creation. In particular, it was found that the goal of a successful marketing strategy is to achieve sustainable competitive advantages and, consequently, to increase the firm's financial performance in the long run. More attention is paid to the peculiarities of marketing relations in promoting the development of external partnerships, as well as factors that directly affect the formation of consumer loyalty.

Key words: relationship marketing, marketing strategy, communication, partnership, competitive.

Постановка проблеми. Безліч компаній формують конкурентні переваги шляхом удосконалення партнерських взаємовідносин зі своїми потенційними покупцями та наявними клієнтами. Побудова успішних маркетингових відносин має велике значення для організації та має багато переваг. Передумова створення ефективних ділових зв'язків має полягати в тому, щоб зрозуміти, як клієнти планують співпрацювати з підприємством та які пропозиції вони очікують. Відповідно, у сучасних ринкових умовах маркетингові відно-

сини вимагають часу та зусиль, що, своєю чергою, призводить до більшої лояльності клієнтів, збільшення частки ринку та збільшення прибутку. Саме тому якісно створена система партнерських угод, спільне створення цінностей та цілей, співробітництво та ефективно вирішення конфліктів завжди будуть залишатися актуальними серед основних позицій під час створення перспективних маркетингових взаємовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванням необхідності виникнення марке-

тингу взаємовідносин у конкурентній маркетинговій стратегії, визначенням основних типів та закономірностей розвитку відносин між фірмами та споживачами в умовах ринкової діяльності займалися такі провідні теоретики та дослідники, як: Ф. Бітнер, Т. Дункан, Ж. Ламбен, С. Моріарті, С. Мурман, Дж. Ново, Р. Франкел, Ф. Хевіт, П. Щерба та ін.

У сучасній літературі термін «маркетинг взаємовідносин» зустрічається в різних інтерпретаціях. Зокрема, Дж. Ново розглядає це поняття як підхід, у результаті застосування якого підприємство здатне отримати цілком задоволених споживачів та, відповідно, високу рентабельність. Водночас Дж. Гордон вважає, що маркетинг взаємовідносин – це так звана філософія ведення бізнесу, стратегія, яка фокусується швидше на втриманні та «поліпшенні» зв'язків з існуючими споживачами, ніж на залученні потенційних.

Аналіз публікацій із теми дослідження показав, що здебільшого вже було отримано достатньо повне наукове осмислення значущості маркетингових відносин і будь-яке трактування цього поняття має право на існування та залишається актуальним і досі. Однак зі стрімким розвитком економічної діяльності, вивчаючи особливості маркетингових взаємозв'язків, конкурентні стратегії повинні постійно вдосконалюватися і діяти відповідно до умов та потреб ринку з метою залучення і розвитку сегменту клієнтів. Постійний розвиток маркетингових відносин гарантуватиме більш ефективний розподіл ресурсів та лояльність клієнтів.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування важливості та визначення ролі маркетингу відносин у конкурентній маркетинговій стратегії, аналіз можливих зв'язків між виробником, посередником і споживачем, а також елементів, які впливають на їх успішне створення. Важливо також розглянути особливості формування маркетингових взаємовідносин та визначити цілі, на які спрямовується створення бізнес-зв'язків. Також необхідно приділити увагу значенню комунікацій, який є важливим елементом під час створення довіри між партнерами.

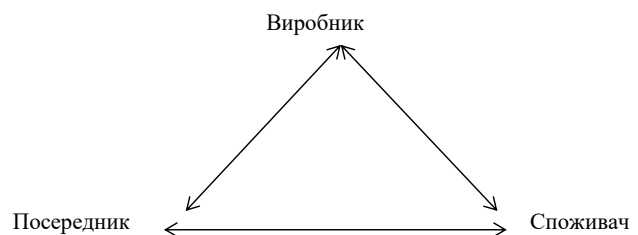
Виклад основного матеріалу дослідження. Успішні компанії сьогодні роблять усе можливе для збереження лідируючих позицій серед наявних та потенційних клієнтів. Для того щоб закріпитися на сучасному ринку, підприємствам необхідно зосередитися на потребах споживача і надати йому найвищу цінність. Більшість ринків уже досить стабільна, але конкуренція з часом посилюється, а вартість залучення нових споживачів зростає. Крім того, самі споживачі стають усе більш незалежними та вимогливими. Щоб залишатися конкурентоспроможним, сучасний бізнес повинен достатньо володіти інформацією про своїх клієнтів, розробляти нові бізнес-моделі, про-

понувати нетрадиційні рішення. Ділові відносини або маркетингові відносини повинні бути укладені тільки тоді, коли вони сприяють стійкій конкурентній перевазі. Саме розвиток партнерських відносин на етапі трансформації ділового партнерства підприємств у стратегічні альянси знаменує інтегративний перехід від маркетингу взаємовідносин до інтегрованого маркетингу [1, с. 124].

За збудованого маркетингу відносин компанія вже не залишається сам на сам із конкурентом. У боротьбу за покупця включається спільно з компанією-виробником ціла система ринкової взаємодії, тому слід виокремити основні елементи маркетингу відносин, а саме:

- створення реальної переваги пропозиції для партнерів;
- формулювання вигоди для партнерів від взаємодії;
- знаходження правильних (вигідних, що мають схожі цілі, погляди та ін.) партнерів;
- підвищення лояльності партнерів [2, с. 43].

Розвиток зв'язків між виробником, посередником і споживачем (рис. 1) також є важливою частиною існування маркетингових відносин у процесі реалізації конкурентної стратегії.

Рис. 1. Тристоронній зв'язок між виробником, посередником і споживачем

У такому контексті виробник і посередник перебувають у партнерських відносинах, які включають конкуренцію та конфлікт. І виробник, і торговельний посередник надають споживачеві цінність. У цьому тристоронньому зв'язку ефективність відносин для будь-якого окремого учасника залежить від якості та сили співпраці між двома іншими.

Отже, маркетинг взаємодії – це перспективна концепція організаційної взаємодії, зорієнтована на максимально ефективне використання особливостей довготривалої співпраці підприємства з його основними бізнес-партнерами, за рахунок чого досягається їх взаємопов'язаний спільний розвиток, який забезпечує ефект синергії для всіх учасників партнерства, як ресурсної, так і ринкової [3].

Доцільність побудови довготривалих взаємозв'язків між підприємством та покупцем, а саме реалізація клієнтоорієнтованих стратегій у рамках маркетингу відносин може бути пояснена, на нашу думку, такими перевагами, як:

- збільшення кількості повторних покупок; зниження втрат покупців через невдоволеність;
- залучення нових покупців; підвищення продуктивності; прискорення виводу нових продуктів і зниження ризиків.

Сучасні реалії вимагають перегляду всієї стратегії бізнесу, пристосування його до вимог глобальної економіки, змін мислення і світогляду. Розвинута система глобальних комунікацій спонукає сучасних бізнесменів кардинально переглянути своє ставлення до організації контактів із постачальниками і замовниками [4, с. 55].

Підсумовуючи вищезгадане, також можна додати, що маркетинг відносин визначається як ідентифікація, створення, підтримка, вдосконалення та модифікація відносин із клієнтами-споживачами для виявлення лояльності клієнтів й отримання прибутку.

Однією з основних цілей конкурентної маркетингової стратегії є поліпшення довгострокових фінансових результатів. Маркетинг взаємовідносин, спрямований на підвищення рентабельності на основі використання його взаємозв'язків, служить реалізації цілей фінансової діяльності маркетингової стратегії. Модель зворотного зв'язку, яка представлена на рис. 2, свідчить про те, що вдало створені ділові відносини призводять до якісної роботи та задоволення клієнтів.

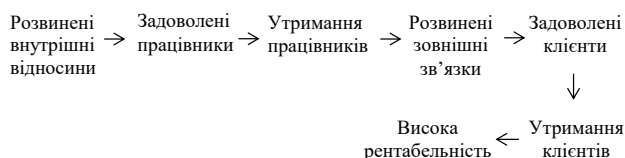

Рис. 2. Модель зворотного зв'язку [5, с. 170]

Аналізуючи рис. 2, можна стверджувати, що якісна робота виникає внаслідок розвитку внутрішніх відносин, тобто між працівниками. Споживач буде задоволений лише тоді, коли конкретні потреби та бажання розумітимуться та виконуватимуться краще, ніж у конкурентів, а також коли є необхідні ресурси. Отримання прихильності та лояльності споживачів призводить до створення міцних бізнес-відносин і, як наслідок, до підвищення прибутковості.

У цьому зв'язку виникає проблема встановлення даного типу взаємовідносин, адже він базується на особливостях поточної ситуації, але при цьому необхідно враховувати стратегічну перспективу та проходження усіх етапів взаємодії [5, с. 168].

Важливо відзначити, що для формування відносин потрібні «двоє». Таким чином, якщо фірма має постійну стратегію взаємодії зі своїми зацікавленими сторонами (клієнтами, постачальниками, працівниками, урядом тощо), то реалізація конкурентних маркетингових стратегій

(будь то політика ціноутворення або зміна позиціонування) стає більш чіткою та ефективною. Це пояснюється тим, що під час формування зв'язків зацікавлена сторона певною мірою оцінила цілі та стратегії фірми. У маркетингу відносин це досягається за рахунок скорочення витрат на рекламу та збільшення витрат на обслуговування клієнтів.

Інформатизація суспільних та економічних процесів суттєво змінює основні акценти у формуванні підприємством конкурентних переваг. Усе більше суб'єктів господарювання опиняються в ситуації, коли вони не можуть довго утримувати свої конкурентні позиції внаслідок активних дій конкурентів, які копіюють передовий досвід [6, с. 72].

Маркетинг відносин сприяє розвитку зовнішніх партнерств, які задовольняють потреби бізнесу. Глибокі особисті, соціальні контакти допомагають вирішувати зовнішні питання у відносинах між виробниками та клієнтами. Коли партнери працюють разом, то конкуренція між ними може бути корисною. Ураховуючи ці чинники, робота з партнерами має зосереджуватися на здатності планувати і працювати разом так, щоб результат був продуктивним та орієнтувався на рішення поставлених завдань.

Як відомо, будь-які відносини неможливі без спілкування. Комунікація відіграє важливу роль у залученні та утриманні клієнтів. Окрім того, переваги розуміння і застосування теорії комунікації та стратегії маркетингу є яскраво вираженими. Наприклад, зобов'язання щодо відносин та довіри розвиваються, коли компанії передають цінну інформацію, яка стосується ефективності роботи будь-якої зі структур діяльності партнера. Важливим також є те, що взаємодія сприяє розвитку співпраці, а також вирішенню спільних проблем. Інші способи зв'язку, наприклад електронна пошта, телефон і факс, спільні електронні бази даних тощо, є важливими і цінними способами обміну інформацією. Проте спілкування віч-на-віч підвищує розуміння та допомагає у генеруванні отриманих результатів.

Уважаємо, успішні маркетингові відносини – це відносини, в яких усі сторони шукають безпрограшних рішень із довгостроковою та довірливою перспективою, де заохочуються інновації та відкрите вирішування проблеми. Проте, незважаючи на безліч переваг створення маркетингових відносин, є чинники, які безпосередньо впливають на їх якість та довготривалість, основні з них представлено в табл. 1.

Висновки з проведеного дослідження. Розуміння та вчасне реагування компанії на потреби клієнтів може дати змогу побудувати більш значущі зв'язки зі споживачами, а також сприяти зниженню витрат, збільшенню доходів і створенню стійких конкурентних переваг. Саме тому поста-

Чинники, які впливають на маркетинг відносин

Чинники, які будують маркетингові відносини	Чинники, які руйнують маркетингові відносини
Поводження з новими клієнтами, як із давніми партнерами	Зосередження виключно на здійсненні продаж
Пропонування більшої кількості послуг, ніж клієнт бажає	Очікування вирішення проблеми
Розвиток комунікаційної сфери	Небажання сприймати позицію партнера, діяти на власний розсуд
Відповідальність за допущені помилки	Зосередження на власній вигоді
Створення довірливих відносин	Відсутність спільності в діях
Передбачення можливих прогалин	Небажання визнавати помилки
Створення спільних цілей та бажаного результату	Багато обіцянок/недостатнє постачання

чальники послуг повинні поліпшувати довіру, точність, адекватність та повноту інформації, а також джерело більш економічних засобів зв'язку через електронну пошту, особисті контакти та соціальні мережі з клієнтами. Підсумовуючи вищезгадане, також можна стверджувати, що більш цілеспрямована та поліпшена комунікація дасть змогу уникнути переходу клієнтів до конкурентів, а згодом вплине на їхню лояльність. Важливим складником маркетингу відносин також є формування довіри та збільшення цінності як для споживачів, так і для партнерів на ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Струк Н.С. Концептуальні засади розвитку маркетингу партнерських відносин підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30(1). С. 121–126. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_30\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_30(1)_28) (дата звернення: 19.07.2019).
2. Stadnyk V.V., Holovchuk Y.O. Marketing resources and technologies for innovative potential of industrial enterprise. *International Journal of Economics and Society*. 2017. Vol. 2. Iss. 9. P. 39–45. URL : <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/6597> (дата звернення: 18.07.2019).
3. Стадник В.В., Іжевський П.Г., Головчук Ю.О. Маркетинг взаємодії в розвитку інноваційного та ринкового потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6101> (дата звернення: 18.07.2019).
4. Дибчук Л.В. Інформаційні комунікаційні технології як потужний інструмент системи дистрибуції. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 5. Т. 2. С. 54–58. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5(2)_13) (дата звернення: 18.07.2019).
5. Решетілова Т.Б., Куваєва Т.В. Маркетинг партнерських відносин промислового підприємства. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2018. № 2. С. 167–173. URL : http://ev.nmu.org.ua/docs/2018/2/EV20182_167-173.pdf (дата звернення: 18.07.2019).
6. Головчук Ю.О. Маркетингова домінанта розвитку конкурентних переваг підприємства в умовах інформаційної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 3. С. 69–73. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

Vchnu_ekon_2017_6%281%29__15 (дата звернення: 19.07.2019).

REFERENCES:

1. Struk N. S. (2018) Kontseptualni zasady rozvytku marketynhu partnerskykh vidnosyn pidpriemstv [Conceptual framework for the development of marketing partnerships of enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studii.*, vol. 30(1), pp. 121-126. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_30\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_30(1)_28) (accessed 19 July 2019).
2. Stadnyk V.V., Holovchuk Y.O. (2017) Marketing resources and technologies for innovative potential of industrial enterprise. *International Journal of Economics and Society*, vol. 2, no. 9., pp. 39-45. Available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/6597> (accessed 18 July 2019).
3. Stadnyk V. V., Izhevskiy P. H., Holovchuk Y. O. (2018) Marketynh vzaïemodii v rozvytku innovatsiinoho ta rynkovoho potentsialu pidpriemstva. [Marketing interaction in the development of innovation and market potential of the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, vol. 3, no. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6101> (accessed 18 July 2019).
4. Dybchuk L.V. (2018) Informatsiini komunikatsiini tekhnolohii yak potuzhnyi instrument systemy dystributsii [Information communication technology as a powerful distribution system tool]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 2, no. 5, pp. 54-58. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2018_5(2)_13) (accessed 18 July 2019).
5. Reshetilova T. B., Kuvaieva T. V. (2018) Marketing partnerskykh vidnosyn promyslovoho pidpriemstva [Marketing of industrial relations partnerships]. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, vol. 7, no. 2, pp. 167-173. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_2_20 (accessed 18 July 2019).
6. Holovchuk Y. O. (2017) Marketynhova dominanta rozvytku konkurentnykh perevah pidpriemstva v umovakh informatsiinoi ekonomik [Marketing dominance of the development of competitive advantages of the enterprise in the conditions of information economics]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3, no. 3., pp. 69-73. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6%281%29__15 (accessed 19 July 2019).

МЕТОДИ ОЦІНКИ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

METHODS FOR ASSESSING THE ADAPTIVE CAPACITY OF RETAIL ENTERPRISES

УДК 65.012.23

Гросул В.А.

д.е.н., професор,
професор кафедри економіки
і управління

Харківський державний університет
харчування та торгівлі

Аскеров Т.Т.

аспірант кафедри економіки
і управління

Харківський державний університет
харчування та торгівлі

Grosul Victoria

Kharkiv State University of Food
Technology and Trade

Askerov Timur

Kharkiv State University of Food
Technology and Trade

У статті досліджено та охарактеризовано основні методи оцінки адаптаційного потенціалу підприємств роздрібною торгівлі: експертний, рейтинговий, метод відстаней, інтегральний, графоаналітичний, матричний, індикативний та метод адитивного згортання. Визначено переваги та недоліки кожного з розглянутих методів оцінки. Аргументовано доцільність комбінування декількох методів для всебічної та комплексної оцінки адаптаційного потенціалу підприємств роздрібною торгівлі. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до оцінки адаптаційного потенціалу підприємств роздрібною торгівлі, який передбачає врахування кількісних та якісних індикаторів під час формування системи показників його оцінювання. Встановлено перелік основних вимог до організації процесу оцінки адаптаційного потенціалу підприємств роздрібною торгівлі: адекватність цілям адаптивного управління; обґрунтований вибір критеріїв оцінки та можливість їх інтеграції на різних етапах прийняття управлінських рішень; оптимальність та взаємоузгодженість із цілями адаптивного управління; уникнення мультіколінеарності між індикаторами оцінки.

Ключові слова: адаптаційний потенціал, підприємство роздрібною торгівлі, оцінка, експертний метод, рейтинговий метод, метод відстаней, інтегральний метод, графоаналітичний метод, матричний метод, індикативний метод, метод адитивного згортання.

В статье исследованы и охарактеризованы основные методы оценки адапта-

ционного потенциала предприятий розничной торговли: экспертный, рейтинговый, метод расстояний, интегральный, графоаналитический, матричный, индикативный и метод аддитивного свертывания. Определены преимущества и недостатки каждого из рассмотренных методов оценки. Аргументирована целесообразность комплексного подхода к оценке адаптационного потенциала предприятий розничной торговли. Обоснована необходимость комплексного подхода к оценке адаптационного потенциала предприятий розничной торговли, который предполагает учет количественных и качественных индикаторов при формировании системы показателей его оценки. Установлен перечень основных требований к организации процесса оценки адаптационного потенциала предприятия розничной торговли: адекватность целям адаптивного управления; обоснованный выбор критериев оценки и возможность их интеграции на разных этапах принятия управленческих решений; оптимальность и взаимосогласованность с целями адаптивного управления; избежание мультиколлинеарности между индикаторами оценки.

Ключевые слова: адаптационный потенциал, предприятие розничной торговли, оценка, экспертный метод, рейтинговый метод, метод расстояний, интегральный метод, графоаналитический метод, матричный метод, индикативный метод, метод аддитивного свертывания.

The article investigates and characterizes the main methods for assessing the adaptive capacity of retail enterprises. It is determined that for qualitative characteristics of adaptive capacity, the most appropriate is the use of expert evaluation method. Generalization of adaptive capacity's characteristics of different qualities is possible based on the application of the rating method of its estimation. The possibility of establishing differences in the level of adaptive capacity is provided by the distance method. An integral method is used to aggregate the intermediate results of the adaptive capacity evaluation. For visualizing the results of descriptive or computational methods, it is appropriate to use a graphical method. Comparison of individual indicators of retail trade activity by key areas of activity is possible based on an indicative valuation method. The matrix method allows determining the position of a retail enterprise relative to other entities in terms of the level of adaptive capacity. In order to integrate individual characteristics of the enterprise's adaptive capacities into a single integrated indicator, as well as to evaluate the impact of each individual component on the overall level of adaptive capacity, the additive reduction method is the most effective. It is established that subjectivity is the main disadvantage of methods of estimating the adaptive capacity of a retail enterprise. The feasibility of combining several methods for a comprehensive and complex assessment of the adaptive capacity of retail enterprises is argued. The necessity of a comprehensive approach to the assessment of the adaptive capacity of retail enterprises, which involves taking into account quantitative and qualitative indicators in the formation of a system of indicators for its evaluation, is substantiated. The list of the main requirements to the organization of the process of assessment of the adaptive capacity of retail enterprises is established: adequacy to the goals of adaptive management; reasonable choice of evaluation criteria and possibility of their integration at different stages of managerial decision-making; optimality and consistency with the goals of adaptive management; avoidance of multicollinearity among the evaluation indicators.

Key words: adaptive capacity, retail enterprise, evaluation, expert method, rating method, distance method, integral method, grapho-analytical method, matrix method, indicative method, additive reduction method.

Постановка проблеми. Сучасне зовнішнє середовище, в якому здійснюють свою діяльність підприємства роздрібною торгівлі, характеризується нестабільністю, рухливістю, волатильністю і динамізмом, що негативно впливає на функціонування та розвиток суб'єктів господарювання. Економічні та політичні події останніх років стали причинами порушень рівноваги внутрішнього середовища підприємств багатьох видів діяльності. Це призвело

до порушення рівноваги в діяльності підприємств роздрібною торгівлі. Зважаючи на це, досить гостро постає питання забезпечення високого рівня адаптивності, який забезпечує здатність підприємств роздрібною торгівлі оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та їхні наслідки і дає змогу ефективно пристосовуватися до них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінки адаптаційного потенціалу під-

приємства розглянуто в працях багатьох учених, зокрема: В.А. Гросул, О.А. Круглової, О.Д. Рачкован [3], С.О. Зубкова [4], Н.В. Зяблицької [5], С.М. Ілляшенко [6], Н.С. Краснокутської [7], Л.О. Лігоненко [8], К.Є. Орлової [9] та багатьох інших. Разом із тим проблема комплексного оцінювання адаптаційного потенціалу торговельного підприємства залишається майже не вивченою. Однією з основних передумов, що дає змогу зробити відчутний крок у напрямі підвищення механізму управління адаптаційним потенціалом торговельного підприємства у частині обґрунтування рішень, є вдосконалення методичних основ оцінювання адаптаційного потенціалу підприємства торгівлі, що базуються на інструментарії комплексної оцінки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження методичних підходів до комплексного оцінювання адаптаційного потенціалу підприємства роздрібною торгівлі. Для реалізації поставленої мети у межах даної статті поставлено та вирішено такі наукові завдання: визначено основні методи оцінки адаптаційного потенціалу; виокремлено особливості методів оцінки адаптаційного потенціалу; визначено основні вимоги до організації процесу оцінки адаптаційного потенціалу на підприємстві роздрібною торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адаптаційний потенціал підприємств є доволі складною системою для дослідження, цим пояснюється основне обмеження оцінки його ефективності, а саме: можливість самостійного формування цілей і здатність до самоорганізації, необхідність урахування в процесі численних чинників, висока невизначеність вихідних даних, що впливають на процеси управління, суб'єктивність під час прийняття рішення, велике число і різноманітність зв'язків і відносин у системі, відсутність чітких взаємовідносин між системою управління потенціалом і його локальними складниками. Авторська позиція щодо визначення ефективної методики оцінки адаптаційного потенціалу підприємства роздрібною торгівлі ґрунтується на тому, що ефективність управління адаптаційним потенціалом підприємства роздрібною торгівлі тісно пов'язана з рівнем його адаптивності.

Аналіз економічної літератури на предмет визначення оптимальної етапності проведення аналізу підприємства дав змогу зробити висновок про те, що оцінка діяльності підприємства роздрібною торгівлі має бути комплексною, оскільки специфіка комплексної оцінки полягає у гармонізації результатів комплексного економічного аналізу. Така оцінка дасть змогу отримати узагальнені висновки про діяльність об'єкта дослідження, які базуються на принципах системності.

Забезпечення і підвищення загальної економічної ефективності функціонування підприємств роздрібною торгівлі як однієї з можливих страте-

гій їх розвитку залежить від об'єктивності аналізу адаптаційного потенціалу підприємства роздрібною торгівлі та оцінки його ефективності. Такий підхід зумовлює необхідність формування системи показників і критеріїв, які повною мірою будуть ураховувати кількісні й якісні оцінки адаптаційного потенціалу.

Ключовим аспектом оцінювання адаптаційного потенціалу підприємств роздрібною торгівлі є вибір певного методичного підходу. Залежно від різних трактувань адаптаційного потенціалу підприємства та підходів до визначення його структури науковці застосовують різні системи діагностики адаптаційного потенціалу, що відрізняються методами, складом та методикою розрахунку показників. Установлено, що у загальному вигляді для оцінювання адаптаційного потенціалу загалом та окремих його локальних складників використовують методичний інструментарій, який ґрунтується на засадах системного, процесного або функціонального підходів та реалізується з використанням різних методів (експертної, бальної, рейтингової, порівняльної оцінки, імітаційного моделювання, графоаналітичного методу) і показників (одиночних та узагальнюючих, абсолютних та відносних) [3; 7].

У сучасних умовах активних трансформацій у зовнішньому середовищі всі можливості, які забезпечують підприємству роздрібною торгівлі адаптивність, є основою його виживання, ефективної діяльності та довгострокового розвитку. В означеному аспекті заслуговує на увагу точка зору К.Є. Орлової, яка підкреслює, що «...існуючі методичні підходи до оцінки рівня адаптаційного потенціалу розглядають як об'єкт дослідження переважно підприємства, для яких пристосованість визначається ступенем відповідності внутрішніх параметрів зовнішнім» [9, с. 8]. Безперечно, здійснити порівняльну характеристику наявних методик оцінки адаптаційного потенціалу підприємства доволі складно, оскільки на сучасному етапі розвитку економічної науки не існує єдиного узагальнюючого підходу до оцінки. Кожен із наявних підходів має певні особливості залежно від напрямку дослідження, інформаційної бази у визначений проміжок часу, галузі й сфери діяльності.

Проведене дослідження економічної літератури [3; 5; 7–9] дало змогу узагальнити методичний інструментарій комплексної оцінки адаптаційного потенціалу торговельного підприємства (рис. 1).

Результати проведеного дослідження свідчать, що дослідниками використовуються різні методи і підходи до оцінки рівня адаптаційного потенціалу. При цьому релевантність результатів оцінки визначається кваліфікацією й об'єктивним підходом експертів до процедури оцінювання. Слід також підкреслити, що існуючі методи оцінки адаптаційного потенціалу підприємства не дають

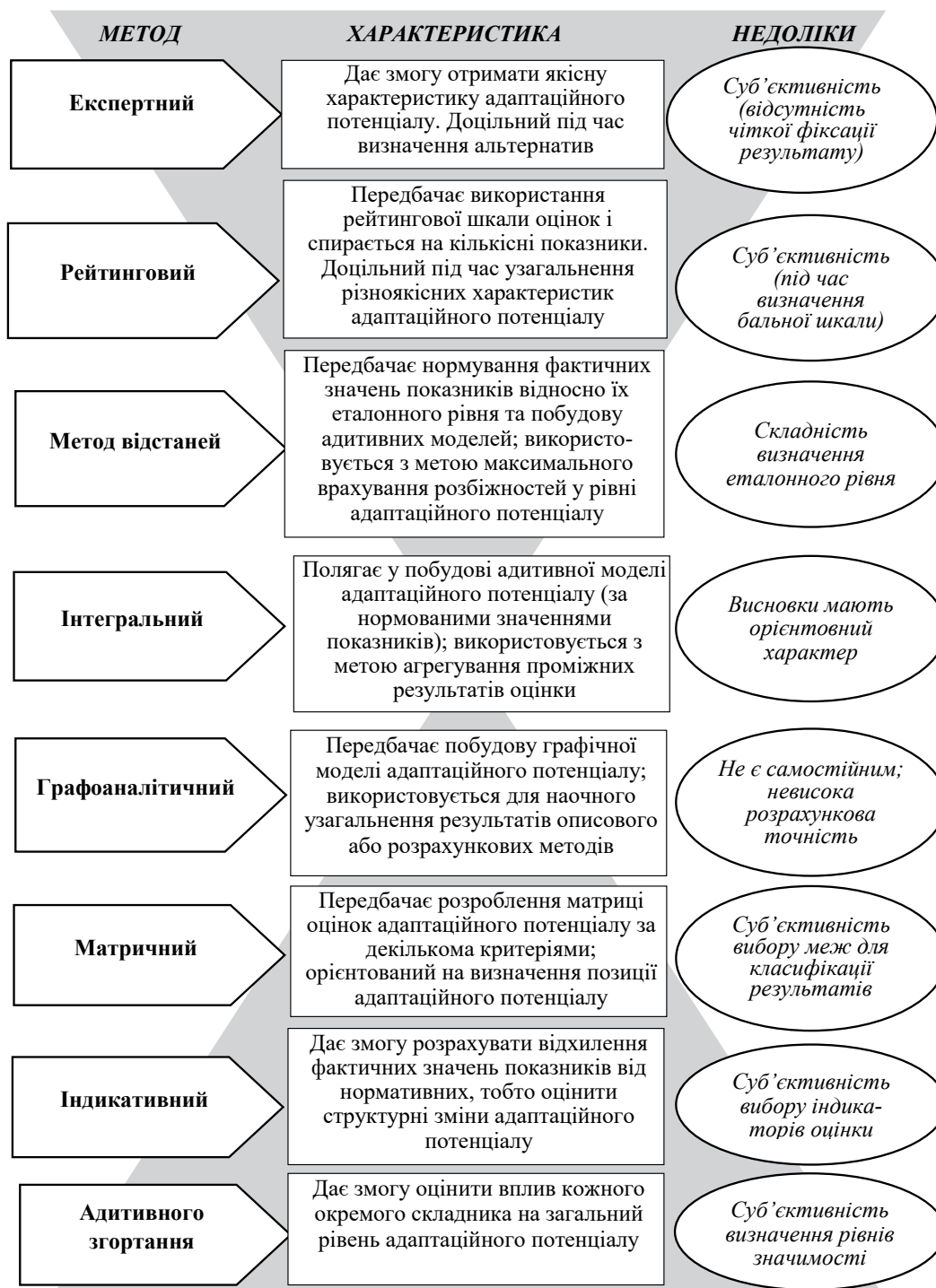

Рис. 1. Методи комплексної оцінки адаптаційного потенціалу підприємства

змоги повністю враховувати причино-наслідкові зв'язки між чинниками зовнішнього та внутрішнього оточення підприємства, що впливають на формування адаптаційного потенціалу. Зважаючи на те, що адаптаційний потенціал являє собою базис для формування стратегії адаптації, оцінка адаптаційного потенціалу підприємства роздрібної торгівлі повинна мати комплексний характер.

Комплексне оцінювання здійснюється в певній послідовності, що передбачає такі основні

етапи: 1) визначення об'єкта й мети оцінювання; 2) обґрунтування системи часткових показників; 3) вибір методики їх розрахунку та джерел інформації; 4) розрахунок інтегральних показників за вибраною методикою; 5) аналіз результатів. Основним етапом комплексного оцінювання є визначення узагальненої характеристики досліджуваного об'єкта. Для цього використовують два підходи, відповідно до яких висновок щодо об'єкта дослідження базується на результа-

тах розрахунку сукупності показників або єдиного узагальненого показника. Вибір на користь будь-якого із зазначених підходів визначається об'єктом і цільовими настановами комплексного оцінювання [3, с. 214].

На основі проведеного аналізу методів комплексної оцінки адаптаційного потенціалу підприємства (рис. 1) визначено, що залежно від об'єкта оцінювання, характеру показників і джерел їх формування адаптаційний потенціал оцінюється за даними фінансової та управлінської звітності, експертного опитування. При цьому для отримання узагальненого висновку щодо рівня розвитку та збалансованості локальних складників адаптаційного потенціалу підприємства найчастіше використовуються методи порівняльного оцінювання, індексний метод, адитивного чи мультиплікативного згортання, матричний метод, метод реляційних матриць, стратегічний аналіз тощо [3; 5; 7–9].

У найбільш систематизованому вигляді методичні підходи та класифікація методів оцінювання потенціалу підприємства наведено у роботі [7, с. 143]. Науковцем зроблена систематизація методів оцінювання потенціалу за такими класифікаційними ознаками, як: характер оціночних показників; зв'язок з об'єктом оцінки; універсальність застосування; методика дослідження оціночних показників; спосіб узагальнення результатів оцінки [7, с. 142].

Заслуговує на увагу запропонований Л.О. Лігоненко [8, с. 163] підхід до оцінювання потенціалу виживання підприємства. Базуючись на засадах комплексної оцінки, науковець зазначає, що «... рівень потенціалу виживання є комплексним показником, який розраховується за даними експертної оцінки його окремих складників [12, с. 507]». Для уникнення суб'єктивізму під час розроблення методичних підходів на базі експертного методу вважаємо, що потрібно розробляти деталізовану анкету, відповіді якої мають бути однозначними та незалежними від сприйняття респондента. Беручи до уваги, наприклад, характеристику «структура адаптаційного потенціалу» неможливо визначити її однозначно, тому що адаптаційний потенціал – це узагальнена характеристика, яка за одним напрямом може визначатися як стабільна, а за іншим – як збалансована.

Досить часто для оцінки рівня адаптивності діяльності підприємства застосовується метод експертних оцінок, й отримані під час опитування оцінки представляються у вигляді інтегрального показника. В одних випадках він розраховується як твір вхідних показників, в інших – як сума добуток вхідних показників та їх вагових коефіцієнтів. У деяких дослідженнях метод експертних оцінок виступає як основний [7, с. 167].

Звертає увагу підхід, запропонований В.Б. Горбуновою [2], яка пропонує здійснювати комплексне оцінювання економічного потенціалу підприємства шляхом використання теорії кореляції.

Вважаємо, що такий підхід має практичне застосування, оскільки, з одного боку, він є комплексним, тобто охоплює всі боки економічного процесу і виявляє всебічні причинні залежності, що впливають на діяльність організації; з іншого боку, даний аналіз забезпечує системний підхід, тобто потенціал кожного підприємства розглядається як складна система, що постійно змінюється і перебуває під впливом низки чинників.

Для оцінки ефективності використання складових елементів потенціалу С.О. Зубков [17, с. 148] пропонує використовувати динамічний коефіцієнт, що враховує динаміку витрат і результатів, а саме коефіцієнт відповідності темпів зростання товарообороту, темпам зростання потенціалу, який, своєю чергою, дає змогу визначити, наскільки ефективно було збільшено вартість потенціалу. Автор акцентує увагу на виборі товарообороту як результуючого показника оцінки потенціалу підприємства, оскільки товарооборот характеризує ефективність діяльності торговельного підприємства. Вважаємо, що такий підхід є доцільним коли йдеться про оцінку ресурсного потенціалу, тоді оцінка темпів зростання товарообороту над темпами зростання окремих складників потенціалу підприємства буде свідчити про ефективність використання ресурсів підприємства.

Доцільність застосування індикативного методу, що базується на розрахунку одиничних, групових показників та на їх базі комплексного індексу стану адаптивності підприємства, відзначено у публікаціях К.Є. Орлової. Вчений наголошує на тому, що «...виявлення стану адаптивності промислового підприємства на основі використання індикативного методу виступає важливим етапом процесу адаптації підприємства, оскільки формує інформаційний базис для визначення можливостей суб'єкта підприємницької діяльності у сфері впровадження адаптаційних заходів, а методика розрахунку інтегрального показника оцінки адаптаційного потенціалу передбачає співставлення індивідуальних показників діяльності підприємства, що визначають чотири ключові сфери: виробництво, маркетинг, фінанси, трудовий потенціал» [9, с. 12].

Процесно-системного підходу дотримується С.В. Артеменко, який пропонує методику комплексної оцінки маркетингового потенціалу торговельного підприємства, яка базується на основі тривимірної моделі, що передбачає побудову тетраедра, розрахованого за даними щодо ефективності взаємодії управління маркетинговими ресурсами та маркетинговим інструментарієм, маркетинговим інструментарієм та організацією маркетингової діяльності, а також маркетинговою діяльністю та маркетинговими ресурсами [1].

Методика оцінювання адаптаційного потенціалу підприємства, запропонована в роботі [5], ґрунтується на інтеграції окремих характеристик адаптаційних можливостей підприємства до єдиного комплексного показника. В основі розрахунку – модель адитивного згортання, компонентами якої є показники впливу певної групи умов на діяльність підприємства, а також відповідності виробничо-господарської політики та умов діяльності господарюючого суб'єкта. Особливістю авторського підходу є дотримання багатокритеріального підходу та оцінювання адаптаційного потенціалу з урахуванням критеріїв організаційної, соціальної, виробничо-технологічної та економічної єдності, ранжируваних відповідно до їх пріоритетності щодо ефективності розвитку підприємства. Методичний підхід, розроблений у роботі [5], передбачає етапи розрахунку критеріїв ефективності організаційної структури підприємства, його трудового потенціалу, виробничо-технологічних резервів та фінансової стійкості з урахуванням коефіцієнтів впливу кожного критерію на адаптаційний потенціал загалом, визначених на основі методу пріоритетів [5, с. 21–24].

Комплексного підходу до оцінки потенціалу підприємства дотримується С.М. Ілляшенко і рекомендує застосовувати метод відстаней. В основі запропонованої методики лежить оцінка якісних і кількісних показників інформаційних ресурсів і здатностей до їх реалізації. Згідно з авторською позицією, кількісні оцінки показників слід порівнювати безпосередньо, а якісні оцінки доцільно переводити у бальні. Узагальнений рівень інформаційного потенціалу підприємства визначається за результатами порівняння фактичних та бажаних параметрів [6, с. 12]. Основна проблема такого підходу полягає в обґрунтованому визначенні еталону для порівняння. Вважаємо, що використання такого підходу дасть змогу окремо визначити як ресурсну оснащеність підприємства, так і здатність до її реалізації та визначити на цій основі конкретні заходи з розвитку потенціалу.

Також зазначимо, що для цілей комплексної оцінки адаптаційного потенціалу підприємств досить часто використовуються графоаналітичні методи, які потребують побудови профілю об'єкта оцінки на основі фактичних даних і відрізняються наочністю результатів. На нашу думку, дані методи не можуть бути самостійними для оцінки адаптаційного потенціалу, оскільки для їх використання спочатку повинні бути обґрунтовані та розраховані показники адаптаційного потенціалу, а потім визначено еталонні рівні цих показників.

Таким чином, дослідження комплексних підходів до оцінювання адаптаційного потенціалу торговельного підприємства дає змогу встановити основні вимоги до організації процесу оцінки: адекватність цілям адаптивного управління під-

приємством роздрібною торгівлю; обґрунтований вибір критеріїв оцінки та можливість їх інтеграції на різних етапах прийняття управлінських рішень; оптимальність та взаємоузгодженість із цілями адаптивного управління підприємством роздрібною торгівлю; уникнення мільтиколінеарності між показниками оцінки; систематичний перегляд системи показників оцінки адаптаційного потенціалу з урахуванням зміни чинників зовнішнього середовища.

Узагальнюючи результати розглянутих методик комплексної оцінки адаптаційного потенціалу, підкреслимо, що всі вони мають певні обмеження та переваги. Ураховуючи комплексність самої категорії «адаптаційний потенціал», необхідно застосовувати одночасно декілька методів оцінки, що сприятиме отриманню релевантного цілям оцінки результату.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз наукових позицій учених і фахівців з інтерпретації, кількісного визначення та оцінки рівня адаптивності діяльності підприємства доводить, що кожна з методик має право на існування, оскільки призначена для реалізації поставлених цілей і дає змогу провести оцінку в межах конкретного предмета дослідження. Більшість із досліджених методик оцінки рівня адаптивності діяльності підприємства може використовуватися в практичній діяльності. Єдиною умовою є правильний вибір тієї чи іншої методики щодо масштабу і виду діяльності підприємства, рівень адаптивності якого планується оцінювати. Досі не існує єдиної думки щодо визначення системи показників оцінки адаптаційного потенціалу. У цьому аспекті актуальним є питання розроблення узагальнюючого інтегрального показника адаптаційного потенціалу підприємства. Спираючись на результати проведеного дослідження, у подальших наших дослідженнях буде обґрунтовано методичний інструментарій комплексної оцінки адаптаційного потенціалу торговельного підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артеменко С.В. Методика тривимірної оцінки маркетингового потенціалу торговельного підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2013. Вип. 2(2). С. 149–157. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2013_2\(2\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2013_2(2)_24) (дата звернення: 05.06.2019).
2. Горбунова В.Б. Методика оцінки економічного потенціалу підприємства з використанням теорії кореляції. *Управління економічними системами*. 2014. № 2. URL : <http://uecs.ru/uecs62-622014/item/2762-2014-02-18-07-23-18> (дата звернення: 12.07.2018).
3. Гросул В.А., Круглова О.А., Рачкован О.Д. Комплексне оцінювання адаптаційного потенціалу в системі адаптивного управління підприємствами торгівлі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 1. С. 213–222.

4. Зубков С.О. Показники оцінки ефективності використання елементів ресурсного потенціалу підприємства торгівлі. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 1. С. 147–158.

5. Зяблицкая Н.В. Оценка адаптационного потенциала предприятий нефтегазовой отрасли : монография. Нижневартовск : Нижневарт. гуманит. ун-т, 2011. 163 с.

6. Ілляшенко С.М. Інформаційний потенціал підприємства. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2004. № 9(68). С. 11–18.

7. Краснокутська Н.С. Управління потенціалом торговельного підприємства : монографія. Харків : ХДУХТ, 2012. 322 с.

8. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством в умовах економіки знань та інтелектуалізації менеджменту. *Економічний форум*. 2016. № 1. С. 161–170. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2016_1_2 (дата звернення: 15.07.2018).

9. Орлова К.Є. Механізм адаптації підприємств добувної промисловості до зовнішнього середовища : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 ; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». Київ, 2016. 24 с.

REFERENCES:

1. Artemenko S. B. (2013) *Metody`ka try`vy` mirnoyi ocinky` markety`ngovogo potencialu torgovel`nogo pidpry`emstva* [Method of three-dimensional estimation of marketing potential of a trading enterprise]. Kharkiv: Kharkiv State University of Food Technology and Trade, pp. 149-157. (in Ukrainian)

2. Gorbunova V.B. (2014) *Metodika otsenki ekonomicheskogo potentsiala predpriyatiya s ispolzovaniem teorii korrelyatsii* [Methods of assessing the economic potential of the enterprise using the theory of correla-

tion]. Kislovodsk. Upravlenie ekonomicheskimi sistemami. Elektronnyy nauchnyy jurnal. (in Russian)

3. Grosul V.A. & Rachkovan O.D. (2017) *Kompleksne ocinyuvannya adaptacijnogo potencialu v sy`stemi adaptyv`nogo upravlinnya pidpry`emstv torgivli* [Integrated assessment of adaptive capacity in the system of adaptive management of trade enterprises]. Sumi, SumDU, pp. 213–222. (in Ukrainian)

4. Zubkov S. O. (2014) *Pokaznyky otsinky efektyvnosti vykorystannia elementiv resursnoho potentsialu pidpriemstva torhivli* [Indicators for assessing the effectiveness of using elements of the resource potential of the trading company]. Kharkiv: Kharkiv State University of Food Technology and Trade, pp. 147-158. (in Ukrainian)

5. Zyablitskaya N.V. (2011) *Otsenka adaptatsionnogo potentsiala predpriyatiy neftegazovoy otrasli* [Assessment of the adaptation potential of oil and gas enterprises], Nijnevartovsk: Nijnevartovskiy gumanitarniy universitet. (in Russian)

6. Illiashenko S. M. (2004) *Informatsiinyi potentsial pidpriemstva* [Information potential of the enterprise]. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet, pp. 11-18. (in Ukrainian)

7. Krasnokutska N. S. (2012) *Upravlinnia potentsialom torhovelnoho pidpriemstva* [Management of potential commercial enterprise]. Kharkiv: KhDUKHT.

8. Lihonenko L. O. (2016) *Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh ekonomiky znan ta intelektualizatsii menedzhmentu* [Anticrisis management of the enterprise in the conditions of knowledge economy and intellectualization of management]. Lutsk: Lutskiy natsionalnyi tekhnichniy universytet, pp. 161-70. (in Ukrainian)

9. Orlova K. Y. (2016) *Mekhanizm adaptatsii pidpriemstv do buvnoi promyslovosti do zovnishnoho seredovishcha* [The mechanism of adaptation of the extractive industry to the environment], Kyiv: Kyivskiy politekhnichniy instytut (in Ukrainian)

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК ПРОЦЕСУ РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ASSESSMENT OF PRODUCTION EFFICIENCY BY AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE AS A COMPONENT OF THE PROCESS OF DEVELOPING THE STRATEGY OF THEIR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У роботі проведено аналіз та оцінку сучасного рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах України, визначено вплив чинників на ефективність діяльності підприємств та стратегію їх подальшого сталого розвитку в сучасних умовах інституційної трансформації економіки. Встановлено, що виробництво всіх видів продукції, крім деяких видів продукції тваринництва, було прибутковим, хоча й відзначається негативна тенденція стосовно її скорочення за деякими видами. Визначено, що тенденції розвитку світової економіки, а також вітчизняний досвід свідчать, що майбутнє сільського господарства України – у переході до сталого розвитку шляхом створення гідних умов життя населення, формування ефективної економічної системи, збереження ландшафту і культурних цінностей сільських територій, забезпечення довготривалого використання природних ресурсів для сільськогосподарського виробництва, туризму, рекреації та інших сфер господарської діяльності.

Ключові слова: стратегія, розвиток, аграрне виробництво, аграрні підприємства, економічне зростання, ефективність, механізм, процес.

В работе проведены анализ и оценка современного уровня эффективности

производства сельскохозяйственной продукции в аграрных предприятиях Украины, определено влияние факторов на эффективность деятельности предприятий и стратегию их дальнейшего устойчивого развития в современных условиях институциональной трансформации экономики. Установлено, что производство всех видов продукции, кроме некоторых видов продукции животноводства, было прибыльным, хотя и отмечается негативная тенденция относительно ее сокращения по некоторым видам. Определено, что тенденции развития мировой экономики, а также отечественный опыт свидетельствуют, что будущее сельское хозяйства Украины – в переходе к устойчивому развитию путем создания достойных условий жизни населения, формирования эффективной экономической системы, сохранения ландшафта и культурных ценностей сельских территорий, обеспечения длительного использования природных ресурсов для сельскохозяйственного производства, туризма, рекреации и других сфер хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: стратегия, развитие, аграрное производство, аграрные предприятия, экономический рост, эффективность, механизм, процесс.

УДК 631.1.016:338.43

Зоря О.П.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія

Zoria Oleksii

Poltava State Agrarian Academy

The paper analyzes and evaluates the current level of agricultural production efficiency in agricultural enterprises in Ukraine, determines the influence of factors on the efficiency of enterprises and the strategy of their further sustainable development in the current conditions of institutional transformation of the economy. Generalization of large empirical and factual information and analysis of the activity of the infrastructure units, which are tasked with creating favorable conditions for improving production in agriculture, show that the modern infrastructure of the agricultural sector of our country is not sufficiently efficient and largely indifferent to eco-economic and social interests of agrarian production, which is expressed in duplication of economic and legal functions, superfluous detail of control procedures, low efficiency of itorynhu quality agricultural ecosystems. Trends in the global economy, as well as domestic experience show that the future of Ukraine's agriculture in the transition to sustainable development by creating decent living conditions, forming an effective economic system, preserving the landscape and cultural values of rural territories, ensuring long-term use of natural resources for agricultural production, tourism, recreation and other economic activities. This tendency should be pursued on the basis of enhanced reproduction, by ensuring proportionality of the regional economy and stimulating the effective interaction of the territorial system entities through horizontal relations based on market and contractual relations. It is determined that sustainable development, the implementation of which is a strategic direction of development of modern agrarian production, is the integration of ecological-economic, organizational-infrastructure, social, landscape-adaptation, cultural-historical, spiritual-moral, mental and other aspects of agriculture, conditioned necessity of realization of innovative methods of development of economic goods, observance of the rights and duties of agricultural producers in the process of economic disposal of land and property within the framework of civilized market relations.

Key words: strategy, development, agrarian production, agrarian enterprises, economic growth, efficiency, mechanism, process.

Постановка проблеми. Сталий розвиток аграрних підприємств є основою концепції підвищення ефективності підприємницької діяльності в галузі сільського господарства. Водночас важливим питанням із позиції формування стратегій сталого розвитку є проведення оцінки сучасного рівня ефективності виробництва продукції в аграрних підприємствах для виявлення головних прогалин та пошуку перспективних шляхів вирішення намічених проблем.

Досвід провідних країн світу свідчить, що вихід аграрного сектору економіки з кризового стану можливий лише у поєднанні стратегії сталого розвитку з інноваційним вектором діяльності. Сьогодні інноваційний вектор розвитку аграрних підприємств має три взаємопов'язані і взаємозумовлені напрями: інновації у біологічний чинник, інновації в людський капітал, інновації технологічного характеру, що забезпечують не лише достатність техніки у сільськогосподарських підприємствах, а

й удосконалення технічного потенціалу галузі відповідно до вимог ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку аграрного виробництва та суб'єктів господарювання у даній галузі знайшли відображення у працях вітчизняних учених: В.Я. Амбросова [1], В.Г. Андрійчука [2], Ю.Е. Губені [3], Я.М. Кашуби [4], Ю.О. Лупенка [7], П.М. Макаренка [5], В.Я. Месель-Веселяка [6], П.Т. Саблука [8], О.В. Ульянченка [10], М.М. Федорова [6] та ін. Проведені ними наукові дослідження стали підґрунтям для здійснення аграрних трансформацій та формування економічних умов подальшого розвитку аграрних підприємств, проте проблеми формування стратегії сталого розвитку суб'єктів господарювання аграрної сфери на основі оцінки їх потенціалу висвітлено, на нашу думку, не в повному обсязі.

Постановка завдання. Складність економічної ситуації в аграрному секторі економіки країни полягає у тому, що аграрні підприємства знаходяться в ринковому середовищі. У зв'язку із цим забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва набуває першочергового значення і стає одним з актуальних напрямів економічних досліджень.

Метою дослідження є аналіз та оцінка сучасного рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах України, визначення впливу чинників на ефективність діяльності підприємств та стратегію їх подальшого сталого розвитку в сучасних умовах інституційної трансформації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Стратегічною метою діяльності будь-якої підприємницької структури є отримання якомога більшого ефекту від використовуваних ресурсів. Саме прибуток вважається основним результатом господарської діяльності. Водночас як частина новоствореної вартості він є і важливим чинником, і необхідною умовою розширеного виробництва.

Ризики і невизначеність у сільськогосподарському виробництві пов'язані, перш за все, з нездатністю швидко пристосуватися до умов, що змінюються. Так, ринок, для якого протягом довгого часу вирощується продукція, може змінитися до періоду його ринкової поставки. Зміни в споживацьких смаках і перевагах можуть призвести до переоцінки розподілу сільськогосподарськими підприємствами ресурсів, оскільки вони, можливо, приділяли дуже багато уваги виробництву тих продуктів, які більше не потрібні.

Високі ціни, що утворилися в результаті тимчасового дефіциту якого-небудь сільськогосподарського продукту, можуть змінити купівельну поведінку і скоротити споживацький ринок на цей продукт, поки його колишнє виробництво не буде відновлено. Ці відносно непередбачувані і неконтр-

ольовані чинники створюють багато маркетингових проблем для сільськогосподарських виробників.

Ураховуючи важливість дослідження даного питання, проведемо більш детальний аналіз динаміки виробництва основних видів продукції за 2011–2017 рр. аграрними підприємства України (табл. 1).

За 2011–2017 рр. загальна вартість виробленої продукції сільського господарства підприємствами аграрного сектору України у постійних цінах 2010 р. збільшилася на 15 460,7 млн грн (або на 6,6%). Водночас якщо вартість виробництва продукції рослинництва збільшилася на 17 038,2 млн грн (або на 10,5%), то виробництво продукції тваринництва у постійних цінах 2010 р., навпаки, скоротилося на 15 77,5 млн грн (або на 2,2%).

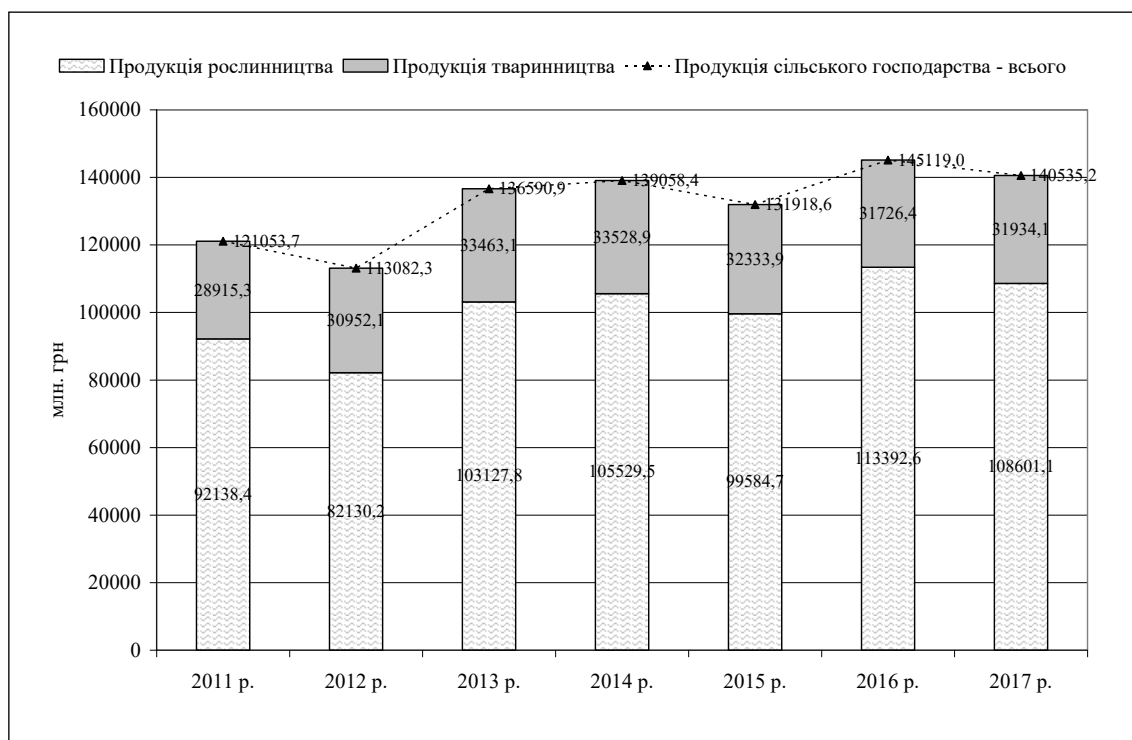
У структурі виробництва основних видів сільськогосподарської продукції усіма категоріями господарств України найбільшу питому вагу станом на кінець 2017 р. займають зернові та зернобобові культури, технічні культури, а також картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі – 26,2%, 22,5% та 18,0% відповідно.

До найбільш суттєвих змін у структурі виробництва основних видів продукції сільського господарства слід віднести збільшення частки виробництва технічних культур – із 17,8% у 2011 р. до 22,5% у 2017 р. та, навпаки, зменшення овочево-баштанних продовольчих із 20,1% до 18,0%. Переважно ці зміни відбулися на тлі зміни площ, відведених під посів зазначених культур. Незважаючи на підвищення продуктивності молочного скотарства, на тлі зменшення чисельності корів, утримуваних господарствами всіх категорій аграрного сектору України, частка молока у загальній структурі виробництва продукції сільського господарства в постійних цінах 2010 р. зменшилася на 1,6% та становить 10,5%.

Загалом у 2017 р. усіма категоріями господарств України вироблено 179 474,6 млн грн валової продукції рослинництва та 69 682,4 млн грн продукції тваринництва. У структурі виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств частка сільськогосподарських підприємств становить 56,4%, що в абсолютному вимірі становить 140 535,2 млн грн. У розрізі галузей сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами України в 2017 р. вироблено 108 601,1 млн грн продукції рослинництва та 31 934,1 млн грн продукції тваринництва (рис. 1).

Відповідно до даних Державної служби статистики України, у 2017 р. рентабельним було виробництво всіх видів продукції сільського господарства за винятком м'яса баранини та козлятини, курячих яєць та вовни (табл. 2).

Виробництво всіх видів продукції рослинництва за 2011–2017 рр. було рентабельним, хоча доцільно відзначити негативну тенденцію сто-

Рис. 1. Динаміка виробництва продукції сільського господарства аграрними підприємствами України в постійних цінах 2010 р., 2011–2017 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Таблиця 1

Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції господарствами всіх категорій аграрного сектору України в постійних цінах 2010 р., 2011–2017 рр., млн грн

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у % до 2011 р.
Продукція сільського господарства – всього	233696,3	223254,8	252859,0	251427,2	239467,3	254640,5	249157,0	106,6
Продукція рослинництва	162436,4	149233,4	175895,2	177707,9	168439,0	185052,1	179474,6	110,5
культури зернові та зернобобові	60492,5	49407,4	66997,3	67573,1	63421,0	69464,2	65169,8	107,7
Культури технічні	41549,5	40533,8	49108,6	50512,2	50172,8	57844,8	56143,1	135,1
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	46916,5	46395,6	45762,2	46497,3	43439,4	44821,9	44859,0	95,6
культури плодові та ягідні, виноград	7758,1	7670,1	9092,8	7721,1	8027,4	7489,4	7745,0	99,8
Культури кормові	4619,7	4316,1	4335,8	4251,0	3738,0	3747,1	3547,9	76,8
інша продукція рослинництва та зміна обсягів незавершеного виробництва	1100,1	910,4	598,5	1153,2	-359,6	1684,7	2009,8	182,7
Продукція тваринництва	71259,9	74021,4	76963,8	73719,3	71028,3	69588,4	69682,4	97,8
сільськогосподарські тварини (виращування)	31636,5	33390,3	35722,8	33813,5	33859,3	33916,2	33680,7	106,5
Молоко	28151,3	28909,5	29185,3	28246,1	26926,9	26321,8	26061,2	92,6
Яйця	8697,0	8892,9	9127,6	9114,7	7809,7	7026,9	7215,6	83,0
Вовна	16,4	15,7	14,9	10,8	9,4	8,6	8,2	50,0
інша продукція тваринництва	2758,7	2813,0	2913,2	2534,2	2423,0	2314,9	2716,7	98,5

Джерело: розраховано автором на основі [9]

Динаміка рівня рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства в аграрних підприємствах України, 2011–2017 рр., %

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2011 р. (+,-)
Культури зернові та зернобобові	26,1	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	25,0	-1,1
Буряк цукровий фабричний	36,5	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6	12,4	-24,1
Соняшник	57,0	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	41,3	-15,7
Картопля	17,7	-17,4	22,4	9,9	24,6	0,6	10,0	-7,7
Культури овочеві	9,9	1,1	7,5	14,5	32,0	15,3	9,9	0,0
Культури плодові та ягідні	17,9	9,6	127,5	65,8	58,3	25,0	35,4	17,5
Велика рогата худоба на м'ясо	-24,8	-28,3	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	28,2
Свині на м'ясо	-3,7	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	7,2
Вівці та кози на м'ясо	-39,6	-32,8	-36,2	-43,0	-26,6	-31,5	-39,6	0,0
Птиця на м'ясо	-16,8	-2,4	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	7,0	23,8
Молоко	18,5	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	26,9	8,4
Яйця курячі	38,8	52,6	47,6	58,8	60,9	0,5	-9,0	-47,8
Вовна	-70,6	-61,0	-72,7	-75,1	-61,9	-31,8	-69,8	0,8

Джерело: розраховано автором на основі [9]

совно її скорочення за деякими видами продукції. У розрізі галузі тваринництва прибутковим у 2017 р. було лише виробництво молока, м'яса птиці та м'яса великої рогатої худоби, від яких сільськогосподарськими підприємствами України на кожну затрачену гривню отримано додатково 0,27 грн, 0,07 грн та 0,04 грн прибутку відповідно. Слід зазначити, що виробництво вовни, а також м'яса баранини та козлятини було збитковим на протязі всього досліджуваного періоду.

Узагальнення великої емпірико-фактологічної інформації та аналіз діяльності інфраструктурних підрозділів, до завдань яких належить створення сприятливих умов для поліпшення виробництва у сільському господарстві, свідчать про те, що сучасна інфраструктура аграрного сектору нашої держави недостатньо ефективна і багато в чому індиферентна до економічних та соціально-екологічних інтересів аграрного виробництва, що виражається в дублюванні економіко-правових функцій, зайвій деталізації контрольних процедур, низькій результативності моніторингу якості аграрних екосистем.

Сталий розвиток, реалізація принципів якого є стратегічним напрямом розвитку сучасного аграрного виробництва, являє собою інтеграцію еколого-економічних, організаційно-інфраструктурних, соціальних, ландшафтно-адаптаційних, культурно-історичних, духовно-моральних, ментальних та інших аспектів сільського господарства, зумовлених необхідністю реалізації інноваційних методів освоєння економічних благ, дотримання прав і обов'язків аграрних товаровиробників у

процесі господарського розпорядження земельно-майновими ресурсами в рамках цивілізованих ринкових відносин.

Висновки з проведеного дослідження. Встановлено, що протягом 2011–2017 рр. вартість виробленої продукції сільського господарства підприємствами аграрного сектору України в постійних цінах 2010 р. збільшилася на 6,6%. Водночас виробництво продукції рослинництва збільшилося на 10,5%, а виробництво продукції тваринництва скоротилося на 2,2%. Виробництво всіх видів продукції рослинництва за 2011–2017 рр. було прибутковим, хоча й відзначається негативна тенденція стосовно її скорочення за деякими видами продукції. У галузі тваринництва прибутковим у 2017 р. було лише виробництво молока, м'яса птиці та м'яса великої рогатої худоби.

Тенденції розвитку світової економіки, а також вітчизняний досвід свідчать, що майбутнє сільського господарства України – у переході до сталого розвитку шляхом створення гідних умов життя населення, формування ефективної економічної системи, збереження ландшафту і культурних цінностей сільських територій, забезпечення довготривалого використання природних ресурсів для сільськогосподарського виробництва, туризму, рекреації та інших сфер господарської діяльності. Ця тенденція повинна реалізуватися на основі розширеного відтворення шляхом забезпечення пропорції регіональної економіки та стимулювання ефективної взаємодії суб'єктів територіальної системи за допомогою горизонтальних зв'язків, заснованих на ринкових і договірних відносинах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амбросов В.Я. Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі. *Економіка України*. 2009. № 1. С. 67–73.
2. Андрийчук В.Г. Економіка підприємств агропродовольчого комплексу : навчально-методичний посібник. Київ : КНЕУ, 2010. 414 с.
3. Губені Ю.Е. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2006. № 11. С. 18–27.
4. Кашуба Я.М. Вибір методів та підходів стратегічного управління розвитком підприємництва. *Економіка та держава*. 2014. № 9. С. 166–170.
5. Макаренко П.М., Пілявський В.І. Організація формування та ефективного управління агрохолдингами. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2011. Вип. 2(45). С. 21–24.
6. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37–49.
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 218 с.
8. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні. *Економіка АПК*. 2004. № 12. С. 3–15.
9. Сільське господарство України 2017 : статистичний збірник. Київ, 2018. 245 с.
10. Ульяновченко О.В. Ресурсний потенціал аграрного сектору економіки України: управлінський аспект. Суми : Довкілля, 2010. 383 с.
2. Andrijchuk, V.H. (2010), *Ekonomika pidpriemstv ahroprodovol'choho kompleksu* [Economy of enterprises agroindustrial complex], KNEU, Kyiv, Ukraine.
3. Gubeni Yu.E. (2006), *Strategichni napryamki rozvitku sil'skogo gospodarstva Ukraini* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*. no. 11. pp. 18-27.
4. Kashuba, Ya.M. (2014). *Vybir metodiv ta pidkhodiv stratehichnoho upravlinnya rozvytkom pidpriyemnytstva* [Selection of methods and approaches of strategic management of entrepreneurship development]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 9. pp. 166-170.
5. Makarenko, P.M. and Piliavskiy V.I. (2011), *Organization of formation and effective management of agro holdings* [Organization of formation and effective management of agroholdings], *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika ta menedzhment»*, issue 2 (45), pp. 21-24.
6. Mesel-Veseliak V.Ya., Fedorov M.M. (2016) *Strategichni napriamy rozvitku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy* [Strategic directions of development of the agrarian sector of the Ukrainian economy]. *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 37-49.
7. Lupenko Yu.O., Mesel-Veseliak V.Ya. (2012) *Strategichni napriamy rozvitku silskoho gospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period till 2020]. Kyiv: NNTs IAE.
8. Sabluk, P.T. (2004), *Osnovni napriamy rozroblennya stratehiyi rozvitku ahropromyslovoho kompleksu v Ukraini* [Main directions of development of agro-industrial complex in Ukraine], *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 3-15.
9. State Statistics Service of Ukraine (2018), *Sil'ske gospodarstvo Ukrainy 2017: statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine 2017: Statistical yearbook], *Derzhkomstat*, Kyiv, Ukraine.
10. Ulianchenko, O.V. (2010), *Resursnyi potentsial agrarnogo sektora ekonomiky Ukrainy: upravlinskyi aspekt* [Resource potential of agrarian sector of economics of Ukraine: managerial aspect], *Dovkillya*, Sumy, Ukraine.

REFERENCES:

1. Ambrosov, V.Ya. (2009), *Efektivnist' vykorystannya faktoriv rozshyrenoho vidtvorennya v ahrarnomu sektori* [Efficiency of use factors of expanded reproduction in the agricultural sector], *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 67-73.

ОСОБЛИВОСТІ ПРІОРИТЕТНО-ОРІЄНТОВАНОГО ГАЛУЗЕВОГО ПІДХОДУ ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ АВІАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

FEATURES OF PRIORITY-ORIENTED SECTORAL APPROACH TO THE AVIATION ENTERPRISES TRANSFORMATION

У статті доведено істотну необхідність у коригуванні функцій національної економічної системи з позиції її галузевої організації через прирощуваний інтегральний ефект, що її зумовлює. Трансформація підприємств у такий спосіб має пріоритетно-галузевий характер. Розглянуто найбільш принципові положення галузевої концепції трансформації підприємств на прикладі авіаційної промисловості. Розроблено рамкову концепцію трансформації підприємств на базі галузі на прикладі підприємств авіаційної галузі. Встановлено, що безсистемна реорганізація управління та необґрунтована реструктуризація авіаційних підприємств руйнують керованість галузі. Визначено, що держава та галузевий бізнес мають стати основними рушійними силами трансформації підприємств і галузевих виробничо-економічних систем України. Основним завданням трансформації підприємств і галузі є зростання конкурентоспроможності відповідної ланки територіальної чи галузевої організації економічної діяльності з метою їх стійкого розвитку.

Ключові слова: галузь, підприємство, підхід, трансформація, пріоритетно-орієнтований галузевий підхід, авіаційні підприємства.

В статье доказана существенная необходимость в корректировке функций национальной экономической системы с позиции ее отраслевой организации из-за обуславливающего ее приращиваемого интегрального эффекта. Трансформация предприятий, таким образом, имеет приоритетно-отраслевой характер. Рассмотрены наиболее принципиальные положения отраслевой концепции трансформации предприятий на примере авиационной промышленности. Разработана рамочная концепция трансформации предприятий на базе отрасли на примере предприятий авиационной отрасли. Определено, что государство и отраслевой бизнес должны стать основными движущими силами трансформации предприятий и отраслевых производственно-экономических систем Украины. Основной задачей трансформации предприятий и отрасли является рост конкурентоспособности соответствующего звена территориальной или отраслевой организации экономической деятельности с целью их устойчивого развития.

Ключевые слова: отрасль, предприятие, подход, трансформация, приоритетно-ориентированный отраслевой подход, авиационные предприятия.

УДК 339.94+629.7

Клімова О.І.

к.е.н., докторант кафедри маркетингу
Національний авіаційний університет

Klimova Olena

National Aviation University

The paper proves the essential need to adjust the functions of the national economic system from the position of its sectoral organisation. Despite the existence of concepts of the transformation of individual industry and interindustry complexes, the question of the feasibility and possibility of production restructuring through sectoral management mechanisms remains unresolved. Its essence lies in how reasonable and real is the sectoral approach to restructuring if market reforms not based on the sectoral principle of management. The most fundamental provisions of the branch concept of transformation of the enterprises on the example of the aviation industry considered. The existing potential of Ukraine's aviation industry is sufficient to increase the range and volume of development and production of aircraft, including regional passenger and transport aircraft, aircraft engines and units, avionics, helicopters, small aircraft and pilotless aircraft. It is established that continued haphazard reorganisation in the management and unreasonable restructuring scheme of aviation enterprises destroyed the controllability of the sector. As a result, the possibility of carrying out a targeted scientific, technical and investment policy, the implementation of promising industry programs that contribute to the active development of production are complicated. The transformation of the industry to new conditions is not only a matter of the state but also of self-organised business structures of the relevant sectors, which are a kind of organisational unity of their enterprises and firms. The framework transformation branch-based concept on the example of the enterprises of the aviation branch developed. It is determined that the state and industry business should become the main driving forces of the transformation of enterprises and industrial production and economic systems of Ukraine. The main objective of the transformation of enterprises and industry is to increase the competitiveness of the appropriate level of national or sectoral organisation of economic activity for their sustainable development.

Key words: industry, enterprise, approach, transformation, the priority-oriented industry approach, aviation enterprises.

Постановка проблеми. Історичний перехід України від адміністративно-командної моделі економічної системи до ліберальної, соціально орієнтованої організації економічного життя суспільства охоплює об'єктивну необхідність трансформації економіки. Умови глобалізації та інтенсифікації інтеграційних процесів у світовому економічному просторі спонукають до пошуку нових наукових підходів і визначення концептуальних засад трансформаційних процесів. Сучасні тенденції розвитку економічної системи передбачають необхідність вибору інноваційного шляху їх здійснення, що неможливо без модернізації національного господарства, якісних перетворень структури економіки у цілому і галузей зокрема [1].

Методологічний підхід до аналізу трансформаційних процесів базується на первинному дослідженні закономірностей здійснення таких процесів на макрорівні, оскільки саме тут формується зовнішнє середовище функціонування й розвитку підприємств, тобто формуються рамкові умови їх існування. Регресивні зрушення, що відбулися за роки реформ у галузевій структурі економіки, викликають необхідність посилення пріоритетно-орієнтованого галузевого підходу до трансформації підприємств. У зв'язку із цим необхідні перегляд та істотне коригування функцій національної економічної системи з позиції її галузевої організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми управління економікою про-

мисловості розроблялися у працях таких учених, як А. Аганбегян, В. Вишневський, Л. Дейнеко [2], Л. Абалкін, О. Раєвнева, І. Чанкіна [3], С. Глазьев, О. Амоша та ін. У питаннях структурної перебудови галузей та підприємств, зокрема авіаційної галузі, значущі результати відображено у працях В. Геєця, В. Мікловди, І. Булеєва, Л. Потравки [1], Н. Маслій [4], Я. Жаліла, А. Поповича, В. Бондарчук [5], Е. Прушківської, М. Ніколаєнка [6], О. Ареф'євої, І. Капаруліної [7] та ін. Однак темпи зміни економічної реальності випереджають темпи її вивчення, тому ціла низка її результатів, нещодавно отриманих в економічній теорії, вказують на принципове обмеження її базових елементів.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення рамкової концепції пріоритетно-орієнтованої галузевої трансформації підприємств на прикладі підприємств авіаційної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринку галузь – це сукупність економічно незалежних суб'єктів господарювання, що задовольняють суспільні потреби в товарах і послугах даного виду, об'єднані спільними економічними інтересами щодо формування та підтримки найбільш сприятливих умов їх функціонування й розвитку у даному ринковому просторі. Ці умови, як правило, формуються у результаті дій або бездіяльності держави за допомогою цілеспрямованої інвестиційної, митної, цінової, організаційної та іншої політики, що поширюється на підприємства галузі.

Розвиток галузі від вирішення проблеми її сировинного забезпечення до реалізації продукції в сучасних умовах є основним завданням і сутнісним складником процесу її реорганізації, головним серед яких, на нашу думку, є питання адекватності організаційно-господарських структур галузі законам і тенденціям розвитку світового ринку. Адже так чи інакше економічний клімат сучасної світової економіки визначає корпоративний бізнес, корпоративну організацію всередині галузей, тому всі економічно розвинені країни світу роблять усе більше і більше нових кроків у цьому напрямі. Незважаючи на існування концепцій трансформації окремих галузевих і міжгалузевих комплексів, питання щодо доцільності та можливості реструктуризації виробництва за допомогою механізмів галузевого управління залишається невирішеним. Його сутність полягає у тому, наскільки обґрунтованим і реальним є галузевий підхід до реструктуризації, якщо ринкові перетворення не базуються на галузевому принципі управління.

Недостатньо обґрунтованим ані у науковому, ані у практичному плані залишається той факт, що після ліквідації галузевих міністерств галузь виробництва існує не як відображення суспільного поділу праці та, отже, керована система, а зазвичай лише статистично, у вигляді зведеного

Державною службою статистики України звіту показників фінансово-господарської діяльності підприємств, які раніше відносилися до тих чи інших галузевих комплексів. Хоча, відповідно до економічної теорії, однією із властивостей системи є інтегральний ефект, який перевищує суму ефектів елементів, що входять до системи. На жаль, сьогодні має місце негативний ефект, що багато в чому став наслідком необміркованої відмови від колишніх методів управління за непередбаченості до ринкових умов господарювання.

Галузеві міністерства були уособленням державного монополізму, несумісного з формуванням ринкових відносин. Відмовилися не лише від директивного методу управління галуззю, а й від принципу галузевого розвитку економіки, який, як свідчить світовий досвід, є невід'ємним атрибутом ринкового господарювання та об'єктивною необхідністю ефективного економічного зростання.

Авіаційна галузь після ліквідації у 2014 р. Міністерства промислової політики не має єдиного державного органу управління. Після розпаду СРСР Росія стала спадкоємницею Міністерства авіаційної промисловості, де збереглися всі служби [5]. Галузеві департаменти Міністерства економічного розвитку і торгівлі України виконують деякі функції колишніх міністерств і відділів Державного планового комітету за явної нестачі професійних фахівців. Так, наприклад, у колишньому Міністерстві авіаційної промисловості СРСР до 1992 р. працювало 1 300 фахівців. У Відділі розвитку машинобудівної галузі, авіабудування та суднобудування, який був створений у складі Департаменту промислової політики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2018 р. нараховувалося лише п'ять фахівців авіабудування.

Частина авіабудівних підприємств підпорядкована Міністерству економічного розвитку і торгівлі, а інша – концерну «Укроборонпром» та Фонду держмайна. Тож існує нестача та роздрібненість фахових спеціалістів [5].

Триваючі безсистемні реорганізації в управлінні та економічно необґрунтовані схеми реструктуризації авіаційних підприємств зруйнували керованість галузі. У результаті ускладнюється можливість проведення цілеспрямованої науково-технічної та інвестиційної політики, реалізації перспективних галузевих програм, що сприяють ефективному розвитку виробництва. Галузевий принцип управління промисловістю не можна розглядати як повернення до існуючої за радянських часів системи міністерств. Завдання полягає у визначенні підходів, методів, інструментів здійснення економічної діяльності та управління, які б адекватно відображували економічні зв'язки. При цьому необхідно враховувати розбіжності між принципами здійснення економічної діяльності та управління, що зумовлені розхо-

дженням об'єктивного та суб'єктивного в економіці. Відносно галузі об'єктивне у ній виражено самокерованою системою, яка розвивається на основі економічних законів, незалежних від усвідомлення та бажання людини. Суб'єктивне у сутності галузі виражене в тому, що ця система керується через розроблення методів, форм і структур. Наукове завдання полягає у тому, щоб методи управління, які застосовуються, найбільш повною мірою відповідали вимогам об'єктивних економічних законів і забезпечували можливість їх ефективної реалізації.

Галузева структура виробництва формується під впливом закону суспільного поділу праці, який виражається у спеціалізації, концентрації та кооперації. Форми прояву цього закону на рівні підприємств і галузей істотно різняться, чому не приділяється належна увага ні в наукових публікаціях, ні в економічній практиці. Так, концентрація виробництва найчастіше ототожнюється з укрупненням підприємств, збільшенням обсягів переробки ресурсів і випуску продукції, що далеко не завжди відповідає поняттю галузевої концентрації. Галузь, що має невелику питому вагу у сукупному попиті та пропозиції, може істотно впливати на економічне зростання країни, якщо вона має високий науково-технічний потенціал, використовує переваги технологічної та іншої спеціалізації виробництва, випускає високоякісну продукцію.

Наприклад, у США частка промисловості у ВВП, виявляючи стійку тенденцію до зниження протягом декількох десятиліть, на початку 2018 р. становила 15%, тоді як в Україні, навіть після обвального падіння обсягів промислового виробництва, – 24% (2018 р.) [2, с. 10].

Концентрація виробництва у межах галузі та укрупнення підприємств, що входять до неї, – багато в чому взаємозалежні процеси. Сутність цього взаємозв'язку полягає у дії закону суспільного поділу праці, що зумовлює галузевий принцип розвитку економіки. У межах цього закону процеси укрупнення підприємств, злиття та поглинання компаній є об'єктивною необхідністю становлення галузі як відносно цілісної відтворювальної системи, що реалізує прирощуваний інтегральний ефект [4, с. 23].

Підвищенню ефективності виробництва може сприяти не тільки укрупнення, а й розукрупнення підприємств, створення малих підприємств. Це підтверджує сталість галузевого принципу розвитку економіки. Разом із тим досвід Німеччини, Японії та інших країн свідчить, що малий бізнес здебільшого дає ефект у кооперації з великим виробництвом і, по суті, становить його інфраструктуру та в такій якості є складовою частиною галузі.

Укрупнення підприємств і пов'язане із цим збільшення обсягу продажів, що припадає на

їхню частку, вважається, за мірками ринкової економіки, ознакою зростаючої концентрації галузі. Такий підхід здебільшого не є правильним. Концентрація виробництва шляхом укрупнення підприємств лише тією мірою відображує її зростання у масштабах галузевого комплексу, наскільки сприяє зростанню інтегрального ефекту галузі та її впливу на ефективність національної економіки у цілому. Використання загальноприйнятого у світі індексу концентрації – CR4 (частка сукупних продажів галузі, яка припадає на чотири лідируючі фірми) не дає змоги визнати рівень вітчизняної промисловості високим порівняно з розвинутими країнами. Так, наприклад, у промисловості Німеччини цей показник є істотно вищим.

Нерідко концентрація ототожнюється з монополізацією. Дійсно, у певних межах, що обмежуються міжгалузевою конкуренцією, концентрація та спеціалізація галузі сприяють прагненню до монопольного, домінуючого положення на ринку. Але така мета лише у тому разі стимулює прогрес, коли вона ґрунтується на використанні новітніх науково-технічних досягнень і методів організації виробництва та, головне, на більш повному задоволенні попиту споживачів. Що стосується внутрішньогалузевих зв'язків, то тут монополістом може виявитися не тільки велике, а й мале підприємство, особливо коли воно випускає вироби, які не мають замінників. Монополізм на ринку зумовлений не стільки високим рівнем концентрації виробництва, скільки поширенням і домінуванням однопредметної спеціалізації підприємств, що виключає їх конкуренцію.

На нашу думку, конкуренція – це не тільки протистояння, а й зв'язок протиборчих сторін (єдність суперечностей). Підприємства, які утворюють галузеву систему, пов'язані конкуренцією як на «вході» цієї системи, тобто ринку ресурсів, так і на її «виході» – на ринку продукції, що випускається галуззю. Інакше кажучи, поряд із галузевими характеристиками концентрації, спеціалізації та кооперації виробництва внутрішньогалузева конкуренція формує галузь як цілісну відтворювальну систему та є чинником, що зумовлює її інтегральний ефект.

Згідно з традиційно прийнятим визначенням конкуренції, її сутність полягає у взаємозалежності спроб підприємств установити контроль на ринку, тобто їхня незалежність, у тому числі й від галузі, до якої вони належать. Однак такий підхід навряд чи може задовольнити у межах галузевої організації виробництва.

Цілям наукового та особливо прикладного характеру могло відповідати визначення конкуренції як стану ринкового середовища, який характеризується певним ступенем інтенсивності відносин суб'єктів, що діють у цьому середовищі. Для того щоб функціонувати стабільно у даному

середовищі, суб'єкт ринку повинен бути конкурентоспроможним. Конкурентоспроможність підприємства залежить від рівня ефективності його діяльності, що забезпечує щонайменше збереження досягнутих ринкових позицій у довгостроковому періоді. Функціонуючи у режимі найвищої ефективності (або більш високої, ніж мінімально необхідна), виробництво залишається конкурентоспроможним навіть за тимчасового погіршення ринкових позицій. Якщо ефективність падає нижче мінімально необхідного рівня, підприємство втрачає конкурентоспроможність. Таке визначення конкуренції надає якісно нові характеристики галузі як цілісної та відносно замкнутої відтворювальної системи технологічно подібних і взаємозалежних підприємств. Можливість чи неможливість їхнього функціонування у складі галузі зумовлена не стільки її межами, скільки ефективністю її діяльності, тобто об'єктивно.

Від галузі залежить стійкість ринкових позицій підприємств, яка оцінюється обсягом продажів, прибутком, рентабельністю (продукції, обороту капіталу), фондівіддачею, продуктивністю праці та ін. Ураховуючи це, підприємства можуть реалізувати свої можливості щодо підвищення конкурентоспроможності, спираючись на інструментарій, який використовується у маркетингових стратегіях, бізнес-плануванні та фінансовому менеджменті.

Конкуренція по каналах зворотного зв'язку задає галузі визначені умови і параметри, обов'язкові для функціонування підприємств. У цьому полягає одна з головних властивостей конкуренції як чинника формування галузевої структури виробництва, що відповідає вимогам підвищення його ефективності.

У розвинених країнах, де механізми конкуренції відпрацьовувалися століттями, держава обмежується мінімальним утручанням у формування галузей та їх управління. А в Україні за відсутності таких механізмів держава сконцентрувала реформування на ліквідації галузевого принципу розвитку економіки, незважаючи на її об'єктивні закономірності. Проте це завдало шкоди конкуренції, адже галузь – її основа. Підтримка окремих підприємств (точок зростання) може виявитися непродуктивною, тому що вони не можуть бути високоефективними у неконкурентному середовищі. Останнє створюється у межах галузі, що формується й розвивається під зворотним впливом конкуренції. Нехтування об'єктивними закономірностями особливо негативно позначається на наукомістких і стратегічно пріоритетних галузях, до яких належить і авіаційна промисловість.

Сьогодні тільки США, країни ЄС, Російська Федерація та Україна мають науково-дослідну та експериментальну базу, конструкторські бюро та промислові підприємства, що забезпечують

розроблення та виробництво авіаційної техніки у широкому спектрі потреб світового ринку.

Україна належить до небагатьох країн світу, що володіють повним циклом створення авіаційної техніки, і займає провідне місце на світовому ринку в секторі розроблення і виробництва транспортної та регіональної пасажирської авіації. Наявний потенціал авіаційної промисловості України є достатнім для збільшення номенклатури та обсягів розроблення і виробництва авіаційної техніки, зокрема регіональних пасажирських і транспортних літаків, авіаційних двигунів та агрегатів, бортового радіоелектронного обладнання, вертольотів, повітряних суден малої авіації та безпілотних повітряних суден [8]. За 25 років незалежності створено сім нових типів літаків (Ан-140, Ан-148, Ан-158, Ан-178, Ан-74ТК-300, Ан-38-100, Ан-3Т) та низку авіаційних двигунів (Д-436 різних модифікацій, АІ-450, АІ-222 та ін.), модернізовано 12 типів літаків, сертифіковано згідно з міжнародними нормами 16 типів літаків, отримано 62 сертифікати типу та сертифікати типу по шуму та екології, побудовано 195 серійних, нових та модернізованих літаків. Сьогодні літаки сімейства Ан експлуатуються у 78 країнах світу, авіаційні двигуни використовуються на літальних апаратах у 105 країнах. Сучасну лінійку літаків становлять літаки Ан-132, Ан-148, Ан-158, Ан-178, Ан-140 та ін. [8]. Літаки української компанії «Аеропракт» продаються у 40 країн світу і посідають друге місце у світі за кількістю проданих літаків малої авіації [9].

Проте, незважаючи на низку позитивних тенденцій, в останнє десятиліття авіабудування розвивалося в Україні недостатньо ефективно, у зв'язку з чим багато в чому втрачені позиції на світовому ринку. Призупинення співробітництва національної авіаційної промисловості з Російською Федерацією спонукало національні авіабудівні підприємства здійснювати глибокі структурні перетворення й розширювати міжнародне торгово-економічне та науково-виробниче співробітництво в авіабудуванні, включаючи країни Європи, Східної та Південно-Східної Азії [6]. Специфіка асортименту продукції українських авіазаводів, що історично склалася, виявляється в тому, що профільною продукцією для українських підприємств залишаються транспортні, а також пасажирські літаки для регіональних і середніх магістральних ліній. Це дає змогу українським виробникам розійтися по різних ринкових нішах із найбільшими світовими виробниками літаків. Однак саме ніша магістральних пасажирських лайнерів зазвичай вважається найприбутковішою [10].

Можливості завоювання позицій України на світовому авіаційному ринку та її внесок в економіку країни значною мірою залежать від можливостей виробництва та активних дій із сертифікації українських літаків за нормами Європейського агент-

ства авіаційної безпеки (EASA) та будівництва у регіонах потенційних замовників баз технічного обслуговування вітчизняних літаків [8].

З урахуванням зростаючих міжнародних вимог до шумів, викидів двигунів, оснащення новими системами аеронавігаційного обладнання вітчизняні літальні апарати все активніше витісняються з міжнародних авіаліній. Дефіцит літаків із відповідними техніко-економічними параметрами починає частково заповнюватися зарубіжними повітряними суднами, що придбаються через лізинг. Сумарні платежі авіапідприємств за використання авіатехніки на основі лізингу й постачання запчастин для неї становлять близько 140 млн доларів США на рік, що еквівалентно позбавленню вітчизняної авіапромисловості щорічного замовлення 7–14 середньомагістральних літаків.

Найбільш принципові положення галузевої концепції трансформації підприємств розглянемо на прикладі авіаційної промисловості.

Під час розроблення державної політики у сфері авіації доцільно виходити з того, що остання повинна являти собою єдиний взаємопов'язаний комплекс, що включає авіацію цивільного та військового призначення, авіабудівну науково-технічну та виробничу базу, а також авіаційну інфраструктуру та систему підготовки авіаційних кадрів.

Реалізація програми дій держави в авіапромисловому комплексі на найближчу перспективу вимагає державної підтримки за вкрай обмежених для цього фінансових можливостей. Сьогодні не може йтися про підтримку в нормальному стані за рахунок державних коштів усієї існуючої структури авіаційної промисловості, тоді як її здатність до саморозвитку в умовах ринку без утручання держави є мінімальною.

Підсумком реструктуризації авіаційної промисловості має стати формування 5–6 корпорацій першого рівня з метою розроблення та просування на ринок певного ряду літаків і вертольотів та 10–12 корпорацій другого рівня – з випуску двигунів, авіаційного озброєння, авіоніки та інших компонентів. Необхідні також міжгалузеві виробництва, що працюють не тільки на авіаційну промисловість, а й на інші галузі оборонно-промислового комплексу.

Доцільним є створення на державному рівні галузевого органу управління, який би забезпечив перехід від відокремленості науково-дослідного, проектно-конструкторського, виробничого та інших секторів авіаційного комплексу до об'єднання у межах структур, пов'язаних вирішенням спільних завдань та економічними інтересами.

Висунуті концепції передбачають покладання на державні галузеві органи функції управління майном, що знаходиться у державній власності (державні пакети акцій в акціонерних та інших товариствах).

Більше того, галузевим державним органам виконавчої влади необхідно встановлювати (за узгодженням із Міністерством економічного розвитку і торгівлі) основні економічні та інші показники роботи зазначених підприємств, за допомогою яких оцінюється ефективність їхньої діяльності; періодично аналізувати фінансово-господарську діяльність, основні показники за результатами звітів і даних перевірок контролюючих органів; проводити обов'язкові щорічні аудиторські перевірки державних підприємств із залученням аудиторів із числа вповноважених органів управління майном. У зв'язку із цим виникає питання: які галузеві органи виконавчої влади могли б узяти на себе ці функції? Для цього буде необхідно відновити низку галузевих міністерств як структур, висококомпетентних у сфері ринкового господарювання, що володіють сучасними способами державного регулювання економіки. Саме з позицій галузі досяжним є визначення загальних принципів управління суб'єктами господарювання державного сектору, які поки лише декларативно позначено у новій концепції управління державними підприємствами [11]. Те саме стосується й можливості формування ефективної системи управління державними пакетами акцій у господарських товариствах, за якої б державу представляли професіонали, відповідальні перед колегами галузевих органів. Нинішня ситуація, коли Фонд державного майна України прагне замінити своїм складом цю систему, ігноруючи, по суті, необхідність професіоналізації управління за галузевим принципом, стримує розвиток економіки. Проте трансформація галузі до нових умов – це справа не лише держави, а й самоорганізованих підприємницьких структур відповідних галузей, які є своєюрідною формою організаційної єдності їхніх підприємств і фірм.

У Німеччині цю місію ефективно виконують галузеві спілки підприємців. Прикладом може служити Асоціація аерокосмічної промисловості Німеччини. Сьогодні вона є однією з найбільш пріоритетних галузевих спілок підприємців, охоплюючи майже 250 компаній із річним оборотом близько 40 млн євро (29,2 млн євро припадає на сектор цивільної авіації, 7,7 млн – на сектор військової авіації, 2,9 млн євро – на космічний сектор) і числом зайнятих 111 500 осіб (78 500 осіб – сектор цивільної авіації, 23 700 осіб – сектор військової авіації, 9 300 осіб – космічний сектор) [12]. Основними завданнями даної Асоціації є представництво спільних економічних, технічних і наукових інтересів компаній – членів Асоціації у національних, міжнародних і громадських організаціях, співпраця з політичними організаціями, органами влади, об'єднаннями підприємців і зарубіжними представниками у Німеччині, а також деякі інші послуги всередині країни та за кордоном. Компанії – члени Асоціації зобов'язані виконувати її

рішення та відповідно до цілей її діяльності надавати керівництву Асоціації необхідну інформацію, а також фінансово підтримувати її діяльність.

Основними напрямками діяльності Асоціації є:

захист галузевих інтересів компаній-членів у законодавчих органах, урядових, суспільних та інших організаціях, а також у зв'язках зі споживачами та субпостачальниками аерокосмічної продукції;

встановлення вимог до технічних норм, охорони навколишнього середовища, транспортування, пакування, охорони праці, виробничих випробувань і співробітництво у цих сферах з організаціями інших країн;

співробітництво з аерокосмічними асоціаціями інших країн;

підготовка ринкових досліджень і довідково-статистичного матеріалу про аерокосмічну промисловість;

розроблення експозицій та участь у виставках і ярмарках;

розвиток співробітництва з науково-дослідними організаціями та навчальними закладами, зокрема для проведення спільних досліджень.

Асоціація надає компаніям-членам різні консультаційні послуги, забезпечує їх необхідною науково-технічною, економічною та правовою інформацією, організує обмін досвідом роботи. Перелік цих послуг охоплює понад 800 найменувань. Дослідження та розробки Асоціації публікуються у вигляді окремих випусків, доступ до яких, як правило, відкритий лише для компаній-членів. Асоціація підтримує тісні зв'язки з урядовими організаціями, насамперед із міністерствами фінансів, економічного співробітництва, транспорту, юстиції, досліджень і технологій. Асоціація є власником торгової марки IFA Berlin – торгового ярмарку «Інновації та лідерство в аерокосмічній галузі». Вона також є членом Федеральної спілки німецької промисловості. Для підтримки зв'язків з урядом Асоціація має спеціальне бюро зв'язків, розташоване у Дюссельдорфі, що дає їй змогу впливати на розроблення внутрішньої та зовнішньої економічної політики уряду Німеччини.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, існує істотна необхідність у коригуванні функцій національної економічної системи з позиції її галузевої організації через прирощуваний інтегральний ефект, що її зумовлює. Трансформація підприємств у такий спосіб має пріоритетно-галузевий характер. Держава і галузевий бізнес мають стати основними рушійними силами трансформації підприємств і галузевих виробничо-економічних систем України. Основним завданням трансформації підприємств і галузі є зростання конкурентоспроможності відповідної ланки територіальної чи галузевої організації економічної діяльності з метою їх стійкого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Потравка Л.О. Сутність, зміст та етапи трансформації соціально-економічної системи. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19(2). С. 192–200.

2. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / Л.В. Дейнеко та ін. ; за ред. Л.В. Дейнеко. Київ : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2018. 158 с.

3. Раєвнева О.В., Чанкіна І.В. Моделі управління розвитком промислового підприємства в умовах трансформаційної економіки : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2013. 264 с.

4. Маслій Н.Д. Інтеграційні форми розвитку підприємств: теоретичні аспекти та практичні підходи : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2018. 306 с.

5. Бондарчук В. Хроника пикирующей отрасли, или Как Украина теряет самолетостроение. *Экономическая правда*. 2018. 21 августа. URL : <https://pravda.com.ua/rus/publications/2018/08/21/639792> (дата звернення: 01.08.2019).

6. Прушківська Е.В., Ніколаєнко М.І. Особливості розвитку авіаційної галузі на міжнародному та національному рівні в умовах глобалізації. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2017. № 4(60). С. 92–99.

7. Ареф'єва О.В., Капаруліна І.М. Українське авіабудування: напрями трансформації. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. С. 3–8.

8. Деякі питання вітчизняного авіабудування : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 429-р. *Кабінет Міністрів України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2018-p/print> (дата звернення: 01.08.2019).

9. Аеропракт – українські літаки для світу. *Аерокосмічний портал : вебсайт*. URL : <http://space.com.ua/2019/05/03> (дата звернення: 01.08.2019).

10. Авіаційна і аерокосмічна промисловість України. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. URL : <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/30.html> (дата звернення: 01.08.2019).

11. Основні засади впровадження політики власності щодо суб'єктів господарювання державного сектору економіки. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. URL : <http://me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=88f62212-844e-4229-b72f-0270641426d8> (дата звернення: 01.08.2019).

12. German Aerospace Industries Association (BDLI). *Industry Figures of the German Aerospace Industry 2018*. URL : https://bdli.de/sites/default/files/2019-06/Branchendaten2018_E_2.pdf (accessed: 01.08.2019).

REFERENCES:

1. Potravka L.O. (2014) Sutnist, zmist ta etapy transformatsii sotsialno-ekonomichnoi systemy [Essence, content and stages of the socio-economical system transformation]. *Ukrainian science: past, present, future*, Vol. 19 (2), pp. 192-200.

2. Deineko L.V., Zymovets V.V., Sheludko N.M. et al. (2018) *Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostannia ta onovlennia ukraïnskoi ekonomiky: naukovo-analitychna dopovid* [Industrial development

to ensure the Ukrainian economy growth and renewal: scientific and analytical report]. Kyiv: DU "In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy". (in Ukrainian)

3. Raievnieva O.V., Chankina I.V. (2013) *Modeli upravlinnia rozvytkom promysloвого pidpryemstva v umovakh transformatsiinoi ekonomiky: monohrafiia* [Models of management of industrial enterprise development under the transformational economy conditions: monograph]. Kharkiv: INZHEK. (in Ukrainian)

4. Maslii N.D. (2018) *Intehratsiini formy rozvytku pidpryemstv: teoretychni aspekty ta praktychni pidkhody: monohrafiia* [Integration forms of enterprise development: theoretical aspects and practical approaches: monograph]. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. (in Ukrainian)

5. Bondarchuk V. (2018) Khronika pikiruyushchey otrasli, ili kak Ukraina teryaet samoletostroenie [Chronicle of a swooping industry, or how Ukraine is losing the aircraft construction]. *Ekonomicheskaya pravda*. URL: <https://epravda.com.ua/rus/publications/2018/08/21/639792> (accessed: 01.08.2019).

6. Prushkivska E.V., Nikolaienko M.I. (2017) Osoblyvosti rozvytku aviatsiinoi haluzi na mizhnarodnomu ta natsionalnomu rivni v umovakh hlobalizatsii [Features of the aviation industry development at the international and national level in the context of globalization]. *Economic Bulletin of the National Mining University*, no. 4(60), pp. 92-99.

7. Arefieva O.V., Kaparulina I.M. (2013) Ukrainske aviabuduvannia: napriamy transformatsii [Ukrainian

aviation industry: ways of transformation]. *Innovative economy*, no. 3, pp. 3-8.

8. Deiaki pytannia vitchyznianoho aviabuduvannia: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 10 travnia 2018 r. No. 429-r. [Some issues of the domestic aircraft industry: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 10, 2018 no. 429-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2018-p/print> (accessed: 01.08.2019).

9. Aerospace portal (2019) Aeroprakt – ukrainski litaky dlia svitu [Aeropract – Ukrainian planes for the world]. website. URL: <http://space.com.ua/2019/05/03> (accessed: 01.08.2019).

10. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Aviatsiina i aerokosmichna promyslovist Ukrainy [Aviation and aerospace industry of Ukraine]. URL: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/30.html> (accessed: 01.08.2019).

11. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Osnovni zasady vprovadzhennia polityky vlasnosti shchodo subiektiv hospodariuvannia derzhavnoho sektoru ekonomiky [Basic principles of property policy implementation relating to business entities of the public sector of the economy]. URL: <http://me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=88f62212-844e-4229-b72f-0270641426d8> (accessed: 01.08.2019).

12. German Aerospace Industries Association (BDLI). *Industry Figures of the German Aerospace Industry 2018*. URL: https://bdli.de/sites/default/files/2019-06/Branchendaten2018_E_2.pdf (accessed: 01.08.2019).

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ КОМЕРЦІЙНИХ НЕВДАЧ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ПРОМИСЛОВОМУ РИНКУ¹

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACH TO DETERMINATION OF COMMERCIAL FAILURES TYPES OF INNOVATIVE PRODUCTS IN THE INDUSTRIAL MARKET

УДК 338.24.021.8

Нагорний Є.І.

к.е.н., провідний науковий співробітник науково-дослідного сектору Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Березова С.М.

технік науково-дослідного сектору Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Шевлюга О.Г.

к.е.н., менеджер з маркетингу ТОВ «Технохім»

Nagorni YeuGene

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

Berezova Svitlana

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

Shevliuga Olena

Technochim LTD

У статті розглянуто різні визначення того, що являє собою успішний або провальний продукт. Це є важливим кроком для оцінки обсягів ринкової невдачі інноваційних продуктів. Проаналізовано та виконано критичний аналіз наявних теоретико-методичних підходів до визначення комерційної невдачі нової та інноваційної продукції. Набув подальшого розвитку авторський методичний підхід до визначення видів комерційних невдач інноваційної продукції, який ураховує фінансовий, маркетинговий, технічний та організаційний складники успіху/невдачі інноваційної продукції та дає змогу всебічно проаналізувати та оцінити масштаби її можливої невдачі. Запропонований підхід дає змогу з'ясувати характер ринкової невдачі: вона може бути абсолютною, тобто мати форму комерційного провалу, або частковою чи відносною, що залежить від комбінації її складників. Ринковий успіх продукції характеризується позитивними значеннями всіх складників.

Ключові слова: ринковий успіх, ринкова невдача, інноваційна продукція, термін окупності, доходи, витрати, прибуток.

В статье рассмотрены различные определения того, что представляет собой

успешный или провальный продукт. Это является важным шагом для определения объемов рыночной неудачи продуктов. Выполнен критический анализ существующих теоретико-методических подходов к определению коммерческой неудачи новой и инновационной продукции. Получил дальнейшее развитие авторский методический подход к определению видов коммерческих неудач продукции, учитывающий финансовую, маркетинговую, техническую, организационную составляющие успеха/неудачи продукции и который позволяет проанализировать и оценить масштабы ее возможной неудачи. Предложенный подход дает возможность выяснить характер рыночной неудачи: она может быть абсолютной, то есть иметь форму коммерческого провала, частичной или относительной в зависимости от комбинации ее составляющих. Рыночный успех продукции характеризуется положительными значениями всех ее составляющих.

Ключевые слова: рыночный успех, рыночная неудача, инновационная продукция, срок окупаемости, доходы, расходы, прибыль.

The article considers various definitions of a successful or failed product. This is an important step to assess the size and type of market failure. It was found that a market success of a product is measured in several ways, including profitability, impact on the business, image, reputation, current sales and market share, as well as timeliness. Timeliness indicators include time efficiency (whether the project was effectively completed on time) and adherence to the timetable. The success of new or innovative product cannot always be measured in monetary units. Some success rates may be in percentages (growth in the market share of a company controlled by a product release), stock exchanges (stock appreciation), calendar days (adherence to the development and commercialization timetable), and some can be measured on a scale, for example, from zero to ten (when evaluating image), etc. Critical analysis of existing theoretical and methodological approaches to assessing the magnitude of the commercial failure of a new and innovative product in the market is analyzed and performed in the study. Unfortunately, all the analyzed approaches belong to the American and European School of Marketing of Innovations and are almost not fully applied to domestic practice. The Ukrainian statistics do not provide data on the number of market failures of new and innovative products, as the national statistical authority does not carry out such research. Domestic scientists carry out various studies locally according to their goals and objectives, but they do not specify the methodological approaches they use to assess the magnitude of the market failure of the product. This necessitates the development of a universal approach that can be applied in the Ukrainian economy, both in the consumer and industrial markets. The author's scientific and methodological approach to defining the types of commercial failures of innovative products takes into account not only the financial but also the marketing, technical and organizational components of success/failure and allows a comprehensive analysis and evaluation of the extent of its possible failure.

Key words: market success, market failure, innovative products, payback period, income, expenses, profit.

Постановка проблеми. Вживання та розвиток промислового підприємства залежить від його здатності впроваджувати на ринок нові та інноваційні продукти. Ці продукти дають можливість підприємству розвиватися, отримувати прибутки, збільшувати свою присутність на ринку, захищатися від конкурентів. Регулярне впровадження нових та інноваційних продуктів призводить до

задоволення постійно змінюваних потреб споживачів. Усе це можливе лише за тієї умови, якщо ці продукти виявляться ринково успішними. Однак у дослідженнях [1; 2] наведено, що близько 40–90% усіх нових та інноваційних продуктів приречено на ринковий провал. За такої ситуації успішного і довготривалого розвитку підприємства не може бути. Значні розбіжності у підрахунку величини невдачі зумовлюють необхідність визначити, що ж таке взагалі успіх/невдача та як вона визначається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення та оцінку ринкової невдачі нової та інноваційної продукції здійснювали такі науковці: G. Castellion, R.G. Cooper, W.J. Hollins, D. Simester,

¹ Публікація містить результати досліджень, виконаних за проектом № 0119U100179 «Розроблення науково-методичних засад та практичного інструментарію оцінювання комерційних (ринкових) перспектив товарних інновацій» та проектом № 0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України».

E. Anderson, G. Gruenwald, J.D. Owens та ін. Однак їхні підходи належать до американської та європейської наукових шкіл маркетингу інновацій і не можуть бути використані в реаліях української економіки.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз та критика наявних науково-методичних підходів до визначення величини ринкової невдачі продукції і на цій основі розроблення авторського підходу, що дасть змогу оцінити реальні масштаби невдач у вітчизняній промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення того, що являє собою успішний або провальний продукт, є важливим кроком для оцінки величини невдачі. Сьогодні багато підприємств, які займаються розробленням продуктів, задають питання: що таке успішний продукт? Багато досліджень було зроблено для відповіді на це питання. Так, W.J. Hollins [3] вважає продукт успішним, якщо він приносить прибуток. Прибуток також повинен покривати процентні платежі за позиковими коштами або втрату відсотків, якщо підприємство достроково забирає власні кошти з банку для розроблення. На його думку, успішний продукт – це продукт, який принесе позитивний прибуток на інвестиції, який порадує акціонерів і не завдасть шкоди діловій репутації компанії або продажності інших продуктів компанії.

J.V. Lord [4] вважає, що якщо підприємство виходить на ринок із продуктом вчасно і заробляє достатньо грошей на фазі зрілості його життєвого циклу, а потім йде з ринку в міру спаду, то це показник успіху. Якщо підприємство спізнюється на ринок і залишає його, не зробивши належного повернення коштів на витрачені ресурси, то це є невдачею.

R.G. Cooper [5] стверджує, що успіх продукту повинен вимірюватися кількома способами, включаючи прибутковість, вплив на підприємство, поточні продажі і частку ринку, а також своєчасність (чи був проект ефективно виконаним за часом і з дотриманням графіку).

Як бачимо, не лише прибутковість є головною умовою успішного продукту, висувуються й інші критерії. Але, незважаючи на ці вичерпні відповіді, питання все одно залишаються, наприклад [4]:

1. Якщо концепція продукту демонструє достатню міцність на ранніх етапах розроблення, що виправдовує інвестиції в продукт, але не витримує на етапі випробування продукту або ринку, то чи є це провалом продукту?

2. Якщо продукт гарно представлений у мережі збуту і приносить дохід, але цей дохід не відповідає поставленій цілі, то чи є він провальним?

3. Якщо введений на ринок продукт демонструє значні продажі і приносить дохід у перший рік, але втрачає продажі і доходи після першого року, то чи означає це невдачу?

4. Як ми маємо оцінювати успіх/невдачу сезонних продуктів або тих, які просто замінюють продукти в існуючій у компанії продуктивній лінійці?

І таких питань досить багато. Щоб відповісти на них, потрібно проаналізувати, якими методичними підходами керуються науковці та практики під час оцінки величини невдачі нової та інноваційної продукції, і чому маємо такі значні її розбіжності (від 40% до 90%). Аналіз літературних джерел дав змогу виділити такі підходи до визначення величини невдачі продукції.

Ціла низка науковців виділяє так званий **часовий підхід**, за яким продукт вважається успішним, якщо він проіснував на ринку протягом певного часу. Тут можуть бути різні варіанти. J.T. Gourville [6] вважає, що якщо продукт протримався на ринку 12 місяців, то він є успішним. За його даними, в американській індустрії упакованих продуктів щороку впроваджується до 30 тис нових продуктів, але від 70% до 90% із них не залишаються на полицях магазинів більше 12 місяців. Це стосується нових продуктів. Близько 47% інноваційних продуктів, тобто ті, які створюють нові категорії продуктів або революціонізують старі, також є безуспішними.

S. Cierpicki, M. Wright та B. Sharp [7] вважають продукт успішним, якщо він протримався на ринку понад 18 місяців. За їхніми даними, сім із десяти нових продуктів зазнають невдачі на ринку в перші 18 місяців. J.V. Lord [4] зазначає, що якщо товар протримався на ринку протягом другого і третього років, то він вважається успішним. За його дослідженням тільки один із 20 нових товарів характеризується збільшенням обсягів продажів на другому і третьому роках існування (у 69% продуктів рівень продаж скорочуються після першого року). Представник Американської асоціації маркетингу D. Simester [8] вважає критерієм успішності продукту його прибуткове існування на ринку протягом трьох років. Дослідження майже 9 тис нових продуктів показало, що лише 40% із них продавалися на ринку протягом трьох років. За даними іншого дослідника M. Jouffe нині тільки 10–20% нових продуктів є успішними, тобто приносять прибуток через три роки після впровадження.

Найбільший часовий лаг запропонував G. Gruenwald [9], який вважає, що новий товар є успішним, якщо він протримався на ринку протягом п'яти років. Результати його дослідження показали, що половина опитаних компаній вважають себе успішними, оскільки щонайменше дві третини (67%) їхніх основних нових продуктів продавалися на ринку за останні п'ять років.

Часовий підхід до визначення невдачі нової та інноваційної продукції має певні недоліки, і в першу чергу це фіксований термін, протягом якого продукт повинен залишатися на ринку (від 12 місяців до п'яти років). Це пояснює той факт, що на

американському ринку успішними вважаються лише 10% продуктів. По-друге, цей підхід неможливо використати для продуктів із коротким життєвим циклом, із високим ступенем морального зносу, а також для складної виробничо-технічної продукції одиничного та дрібносерійного виробництва з невеликим і до того ж нестабільним попитом у часі. Даний підхід підходить до споживчих товарів, які стабільно продаються у часі.

Наступним підходом до визначення невдачі є **дохідно-часовий**, за яким продукт вважається успішним, якщо він проіснував на ринку протягом певного часу і встиг за цей час принести дохід, який є більшим за певну фіксовану величину. Так, за даними дослідницької компанії Nanoverresearch [10], близько 75% споживчих і роздрібних товарів не можуть заробити навіть 7,5 млн доларів протягом першого року, а отже, такі товари є провальними. Еталоном успішного запуску вважається обсяг продажів у 50 млн доларів протягом першого року, але такого результату досягають 3% нових споживчих товарів. Відома у всьому світі консалтингова компанія Ernst&Young [4] встановила таке правило успіху: «Новий товар вважається успішним, якщо він через два роки показує не менше 80% продаж, які були на 26-му тижні від початку комерціалізації».

Основний недолік цього підходу – це фіксована величина доходу, що має бути отримана протягом певного часу. До уваги не беруться такі чинники, як витрати, що були понесені на створення та впровадження продукції.

Низка науковців виділяє й **дохідний підхід** до визначення невдачі, за яким продукт вважається успішним, якщо він просто приносить прибуток. Так, R.G. Cooper [5] та M. Jouffe вважають, що якщо доходи від продажу продукції перевищують усі витрати на її розроблення, виробництво та комерціалізацію, то такий продукт є успішним. Якщо доходів не вистачає, то можуть бути такі види невдач [11]:

1. Абсолютна – доходи від продажів продукту не покривають усіх витрат, які були понесені на його створення, виробництво і комерціалізацію.

2. Часткова – доходи від продажів продукту повністю покривають змінні витрати та певну частку постійних витрат.

3. Відносна – доходи від продажів продукту повністю покривають змінні і постійні витрати, але прибуток від продажу продукту менше за встановлений підприємством плановий коефіцієнт окупності.

Основним недоліком підходу є те, що незрозуміло, за який період потрібно брати розрахунки обсягів продажу продукту – за кілька місяців, рік, кілька років або за час, коли обсяг продажу вийде на беззбитковий обсяг виробництва. Необхідно чітко вказувати терміни повернення інвестицій

і всіх витрат на розроблення і комерціалізацію новинки, або терміни, в які повинна бути досягнута прибутковість, включаючи вартість грошей. Сфера використання підходу – споживчі продукти зі стабільним попитом, а також промислова продукція великосерійного виробництва. Для продукції одиничного, дрібносерійного виробництва використання неможливе.

Розглянемо також і інші специфічні підходи до визначення невдачі. Так, W.J. Hollins [3] виділяє **іміджевий** підхід, відповідно до якого новий продукт є успішним, якщо він приніс компанії популярність, підвищив її авторитет або навіть допоміг завоювати репутацію лідера на ринку. Такий продукт є флагманським, але його розроблення та комерціалізація є збитковими.

Також W.J. Hollins [3] виділяє й **трансакційний підхід**, суть якого зводиться до такого: коли підприємство розробляє продукт, воно втрачає певний час, який можна було витратити на щось інше, наприклад на розроблення кращого продукту. Якщо виявиться, що цей час було марно витрачено, то такий новий продукт вважається провальним.

J.D Owens [12] вважає, що успіх продукту не можна виміряти в абсолютних значеннях. Він повинен бути визначений і інтерпретований відповідно до поставлених **цілей та завдань**. Якщо реальна ситуація продукту на ринку краща за поставлені цілі й завдання, то новий продукт є успішним.

Успіх продукту не завжди може вимірюватися в грошових одиницях. Деякі показники успіху можуть бути у відсотках (зростання частки ринку), біржових пунктах (зростання курсу акцій), календарних днях (дотримання графіку), а деякі можуть вимірюватися за шкалою (під час оцінки іміджу) тощо.

Усі розглянуті підходи до визначення величини невдачі продукції належать до американської та європейської шкіл маркетингу інновацій і майже повністю не застосовані до умов вітчизняної практики. В українській статистиці відсутні дані про кількість ринкових провалів продуктів. Вітчизняні науковці проводять різні дослідження, відповідно до своїх цілей і завдань, однак у них не зазначаються методичні підходи, якими вони керуються під час визначення невдачі. Це зумовлює необхідність розроблення універсального підходу, що може бути застосованим в умовах України.

На нашу думку, продукт вважається успішним, якщо він за планований термін окупності покрив усі понесені витрати на його створення та комерціалізацію, не мав суттєвих маркетингових та технічних прорахунків та відповідав цілям і завданням підприємства. З урахуванням цього невдача складається з чотирьох складників: фінансового, маркетингового, технічного, стратегічного.

Фінансовий складник – для оцінки величини невдачі потрібно порівняти всі витрати на розро-

Умови розрахунку успіху/невдачі інноваційної продукції

Вид невдачі	Умови розрахунку	Бінарний код
Абсолютна невдача («провал» на ринку)	$F^* = (F(x)_{11}, F(x)_{21}, F(x)_{31}, F(x)_{41})$, де F^* – комплексний показник ринкового успіху/невдачі; $F(x)_{1...4}$ – одиничні складники ($F(x)_{11}$ – фінансовий; $F(x)_{21}$ – маркетинговий; $F(x)_{31}$ – технічний; $F(x)_{41}$ – стратегічний).	(0; 1; 1; 1), (0; 0; 1; 1) (0; 1; 1; 0), (0; 1; 0; 1) (0; 0; 0; 1), (0; 1; 0; 0) (0; 0; 1; 0), (0; 0; 0; 0)
Часткова невдача	Одиничні складники успіху/невдачі розраховуються за бінарним поділом: $F(x)_{1...4} = 1$, якщо маємо успіх складника $F(x)_{1...4} = 0$, якщо маємо невдачу складника	(1; 0; 1; 1), (1; 1; 1; 0) (1; 1; 0; 1), (1; 0; 0; 1) (1; 1; 0; 0), (1; 0; 1; 0)
Відносна невдача		(1; 0; 0; 0)
Ринковий успіху		(1; 1; 1; 1)

блення, виготовлення і комерціалізацію продукції з доходами від її реалізації за планований термін окупності. Якщо отримали прибуток, маємо успіх, якщо збиток – маємо невдачу.

Маркетинговий складник – різного роду прорахунки маркетингового характеру, внаслідок яких цільові споживачі не купують інноваційну продукцію (невідповідність продукції потребам споживачів, погана дистрибуція, помилки у ціноутворенні тощо). Оцінка виконується шляхом порівняння планових та фактичних обсягів продажу продукції. Погані результати фактичних продаж свідчать про маркетингову невдачу.

Технічний складник – непередбачувані проблеми технічного характеру, які виникають у споживачів під час експлуатації продукції та які не були виявлені виробником під час її розроблення (різного роду дефекти, відсутність заявлених характеристик, невідповідність специфікації тощо).

Стратегічний складник – оцінка успіху продукту вимірюється на бізнес-рівні підприємства, тобто наскільки продукція вдало вписалася в продуктовий портфель підприємства, її відповідність місії та цілям підприємства, чи призвела комерціалізація продукції до підвищення рівня іміджу підприємства, до зростання частки на ринку, до завоювання нових ринків збуту тощо.

Фінансовий складник має першочергове значення, оскільки за фінансового краху інші види невдач не мають істотного значення, тобто якщо не виконується фінансова умова, інші можуть виконуватися, продукція зазнає абсолютної невдачі – ситуація ринкового провалу. Якщо виконується фінансова умова і не виконуються одна-дві інші умови – часткова невдача. Коли виконується фінансова умова і не виконуються три інші – відносна невдача. Якщо виконуються всі чотири умови, то маємо ситуацію ринкового успіху. Взаємозв'язки між складниками та видами невдач наведено в табл. 1.

Висновки з проведеного дослідження. Велике розходження результатів досліджень із визначення величини невдачі нової та інноваційної продукції є причиною недосконалості

наявної методичної бази з визначення і підрахунку її значення. Удосконалення існуючих підходів дало змогу визначити, що невдача є складною категорією та охоплює чотири її складники, а сама невдача може набувати абсолютного, часткового та відносного виду. Одночасне врахування всіх її складників дає змогу повністю та об'єктивно врахувати всі чинники, що впливають на визначення її виду.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Castellion G., Markham S.K. Perspective: New Product Failure Rates: Influence of Argumentum ad Populum and Self-Interest. *Journal of Product Innovation Management*. 2013. Volume 30. Issue 5. P. 976–979.
2. Cooper R.G. The drivers of success in new-product development. *Industrial Marketing Management*. 2019. № 76. P. 36–47.
3. Hollins W.J. What is success and failure in product and service design? *International design conference : the 10th International Design Conference, Dubrovnik, Croatia, May 19–22, 2008*. Glasgow : TDS, 2008. P. 409–416.
4. Lord J.B. New Product Failure and Success. In: *Developing New Food Products for a Changing Marketplace*, eds A.L. Brody & J.B. Lord. Lancaster, PA: Technomic Publishing Co., 2000. P. 55–86.
5. Cooper R.G. Debunking the myths of new product development. *Research Technology Management*. 1994. Vol. 37. Issue 4. P. 40–50.
6. Gourville J.T. Eager Sellers and Stony Buyers: Understanding the Psychology of New-Product Adoption. *Harvard Business Review*. 2006. Issue June. 84(6). P. 98–106.
7. Cierpicki S., Wright M. and Sharp B. Managers' knowledge of marketing principles: the case of new product development. *Journal of Empirical Generalisations in Marketing Science*. 2000. Vol. 5. № 6. P. 771–790.
8. Simester D. Why Great New Products Fail. *MIT Sloan Management Review*. 2016. Vol. 57. № 3. P. 32–39.
9. Gruenwald G. New product Development. NTC Business Books, 1995.
10. The Hanover Research. 3 Pitfalls of the New Product Development Process, 2014. URL :

https://www.hanoverresearch.com/media/3-Pitfalls-of-the-NPD-Process_Hanover-Research.pdf (дата звернення: 14.07.2019).

11. Основы маркетинга / Ф. Котлер и др. ; пер. с англ., 2-е европ. изд. Москва ; Киев : Вильямс, 2003. 944 с.

12. Owens J.D. The Importance of a New Product Development process: Getting Started. *1st Conference on Knowledge Management* : Bled, Slovenia, October 26-27, 2000. Bled : Bled School of Management, 2000. P. 69–76.

REFERENCES:

1. Castellion, G., Markham, S. K. (2013). Perspective: New Product Failure Rates: Influence of Argumentum ad Populum and Self-Interest. *Journal of Product Innovation Management*, Volume 30, Issue 5, Pages 976-979.

2. Cooper, R. G. (2019). The drivers of success in new-product development. *Industrial Marketing Management*, 76, pp. 36–47.

3. Hollins, W. J. (2008). What is success and failure in product and service design? *International design conference (Croatia, Dubrovnik, May 19-22, 2008)*. Glasgow: The Design Society, pp. 409-416.

4. Lord, J. B. (2000). New Product Failure and Success. In: *Developing New Food Products for a Changing Marketplace*, eds A. L. Brody & J. B. Lord. Lancaster, PA: Technomic Publishing Co., pp. 55-86.

5. Cooper, R. G. (1994). Debunking the myths of new product development. *Research Technology Management*, Vol. 37, Issue 4, pp. 40-50.

6. Gourville, J. T. (2006). Eager Sellers and Stony Buyers: Understanding the Psychology of New-Product Adoption. *Harvard Business Review*, Issue June, 84(6), pp. 98-106.

7. Cierpicki, S., Wright, M. and Sharp, B. (2000). Managers' knowledge of marketing principles: the case of new product development. *Journal of Empirical Generalisations in Marketing Science*, Vol. 5, No. 6, Page 771-790.

8. Simester, D. (2016). Why Great New Products Fail. *MIT Sloan Management Review*, Vol. 57, No. 3: pp. 32-39.

9. Gruenwald, G. (1995). New product Development. NTC Business Books.

10. The Hanover Research (2014). 3 Pitfalls of the New Product Development Process. Available at: https://www.hanoverresearch.com/media/3-Pitfalls-of-the-NPD-Process_Hanover-Research.pdf (accessed 14.07.2019)

11. Kotler, F., Armstrong, G., Saunders, J., Wong, V. (2003). *Osnovy marketinga* [marketing]. Moscow, Kyiv: Williams. (in Russian)

12. Owens, J. D. (2000). The Importance of a New Product Development process: Getting Started. In: *1st Conference on Knowledge Management (Slovenia, Bled, October 26-27, 2000)*, Bled: Bled School of Management, pp. 69-76.

ВИКОРИСТАННЯ ДРОНІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ

USING OF DRONES IN THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES OF AGRARIAN SPHERE

У статті розкрито суть безпілотних літальних апаратів, особливості їх використання в сільськогосподарському виробництві. Дрони в сільському господарстві можуть використовуватися для створення тривимірних карт для аналізу землі та розроблення схеми посадки, здійснення посадки, обприскування сільськогосподарських культур добривами та засобами захисту рослин, сканування місцевості і рівномірного розпилення необхідної кількості агрохімікатів і пестицидів, оцінки стану врожаю та своєчасного виявлення появи шкідників, стеження за випасом тварин та нагляду за роботою працівників на полях. Наведено окремі приклади використання дронів підприємствами аграрної сфери. Визначено основні компанії – виробники дронів в Україні та світі. Охарактеризовано економічний ефект застосування дронів для сільськогосподарських виробників, страхових компаній та органів державної влади. Зроблено SWOT-аналіз доцільності та перспективності використання безпілотних літальних апаратів у сільськогосподарському виробництві.

Ключові слова: безпілотний літальний апарат, дрон, сільськогосподарське виробництво, економічний ефект, SWOT-аналіз, підприємство, врожай.

В статті раскрываются суть беспилотных летательных аппаратов, особенности их использования в сельскохозяйственном производстве. Дроны в сельском хозяйстве могут быть использованы для создания трехмерных карт для анализа земли и разработки схемы посадки, осуществления посадки, распыления удобрений и средств защиты растений, сканирования рельефа и равномерного внесения необходимого количества агрохимикатов и пестицидов, оценки состояния урожая и своевременного выявления вредителей, отслеживания выпаса животных и контроль над работой работников на полях. Приведены некоторые примеры использования беспилотных летательных аппаратов предприятиями аграрного сектора. Определены основные компании – производители беспилотников в Украине и мире. Охарактеризован экономический эффект использования дронов для сельхозпроизводителей, страховых компаний и государственных органов. Проведен SWOT-анализ целесообразности и перспектив использования беспилотных летательных аппаратов в сельскохозяйственном производстве.

Ключевые слова: беспилотный летательный аппарат, дрон, сельскохозяйственное производство, экономический эффект, SWOT-анализ, предприятие, урожай.

УДК 338.004.349

Старинець О.Г.

д.е.н., доцент кафедри публічного управління та менеджменту інноваційної діяльності Національний університет біоресурсів та природокористування України

Starynets Oleksandr

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article reveals the essence of unmanned aerial vehicles, the peculiarities of their using in agricultural production. Drones in agriculture can be used to create three-dimensional maps to analyze land and develop planting schemes, planting, spraying fertilizers and plant protection products, scanning the radar and evenly making the necessary quantity of agrochemicals and pesticides, assessment of the state of the crop and timely detection of pests, tracking animal grazing and monitoring of workers in the fields. Some examples of the using of unmanned aerial vehicles by agricultural enterprises are given. The main companies producing drones in Ukraine and the world have been identified. Among Ukrainian companies – Drone UA company is the most innovative enterprise in the agricultural sector and allows solving the most difficult problems at the agrarian market of Ukraine: satellite monitoring, laboratory soil analysis, control plants from the air, aerial photography of agricultural land. The economic effect of the using of drones for agricultural producers, insurance companies and government agencies has been described. SWOT analysis of the feasibility and prospects of using unmanned aerial vehicles in agricultural production has been carried out. In total, in Ukraine, observations by the help of drones cover more than 1 million hectares of land. All projects are different, and drones solve different tasks. Market prospects and technology in the agricultural direction are obvious. According to forecasts of the International public organization Association for Unmanned Vehicle Systems International, agrarian drones to 2020 will take a specific weight 80-90% of the total using of drones. Therefore, agricultural producers need to assess their prospects to occupy in the future and their own specific weight in the general using of the latest technology, in particular, drones in the implementation of its activities that will ensure their comprehensive development and economic growth. The using of drones in agricultural activities as newest technology will ensure its development. Despite the relatively high price, their using is cost-effective, because it increase the productivity of enterprises in the agrarian sector by reducing the cost of time, raw materials, human labor, which increases their economic efficiency in general.

Key words: unmanned aerial vehicle, drone, agricultural production, economic effect, SWOT analysis, enterprise, crop.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якого підприємства в сучасних ринкових умовах практично не реальний без упровадження та використання інноваційних технологій, що визначає загальний рівень його конкурентоспроможності, адже залучення інновацій сприяє підвищенню рівня показників ефективності використання основних засобів, продуктивності праці, скорочення витрат і, відповідно, зниження собівартості продукції, економії різних видів ресурсів та, звичайно, досягнення цільового прибутку.

Сільське господарство в Україні є однією з основних галузей матеріального виробництва. Проте його розвиток потребує удосконалення,

тому дослідження питання впровадження різноманітних нововведень у цю сферу є досить актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення інноваційного процесу у сфері сільськогосподарського виробництва присвячено праці таких учених, як В. Амбросов, Л. Водянка, Я. Гадзало Н. Кутаренко, Ю. Малік, Д. Мединський, О. Шпикуляк, Г. Юн та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз технологій застосування БПЛА у сільськогосподарському виробництві України та визначення перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сільськогосподарська авіація – явище не нове. Вона застосовувалася для хімічної обробки полів ще з 80-х років минулого століття. На пострадянському просторі найчастіше використовувався біплан Ан-2, за що й отримав у народі прізвисько «кукурудзник». Після розпаду СРСР використовувати великі літаки для обробки полів стало нерентабельно, і сільськогосподарську авіацію спробували замінити аматори на мотодельтапланах. Спроба виявилася невдалою. Трохи згодом з'явився дрон – мобільний автономний безпілотний літальний апарат.

Статистика оцінює світовий ринок дронів, які використовуються у виробничій діяльності, у 127 млрд дол. США, чверть з яких припадає на АПК. В Україні нині чверть усіх дронів (2,5–3 тис пристроїв) працюють у сільському господарстві – ними користуються господарства із сукупним земельним банком понад 3 млн га. Оскільки спеціальних аграрних БПЛА у країні не виробляють, їх імпортують. У 2018 р. такий імпорт становив приблизно 9 млн дол. США. При цьому 50–60% ринку дронів в Україні припадає на китайську компанію DJI – одного з лідерів світового виробництва БПЛА (частка на світовому ринку – 70%) [1].

Серед українських компаній компанія Drone UA є найбільш інноваційним підприємством у сільськогосподарському секторі та дає змогу вирішувати найважчі проблеми аграрного ринку України: супутниковий моніторинг, лабораторні дослідження ґрунту, контроль рослин із повітря, аерофотозйомка сільськогосподарських угідь.

UkrSpec_Systems – український флагман у виробленні і застосуванні БПЛА планерного типу PD-1 з новітнім обладнанням і телевізійними камерами. Безпілотні літальні апарати можуть бути оснащені мультиспектральними камерами, які застосовують для моніторингу показників рослин із застосуванням інфрачервоного спектра. Показники, отримані за допомогою ближнього інфрачервоного спектра, дають змогу визначити зміни рослинності задовго до того, як відповідні зміни проявлять себе у видимому спектрі [2, с. 337].

Дрони, які використовуються у сільському господарстві, можуть створити тривимірні карти для аналізу землі на вміст азоту та інших речовин, які в подальшому використовуються для розроблення схеми посадки. Також дрони можуть і самі висаджувати насіння. БПЛА можуть обприскувати врожай добривами та засобами захисту рослин. За допомогою ультразвукової ехолокації дрони регулюють висоту польоту, сканують місцевість і рівномірно розпилюють необхідну кількість агрохімікатів і пестицидів. Також вони можуть оцінити стан урожаю та своєчасно виявити появу шкідників. Ще безпілотники можуть позитивно вплинути на демо-

графічну структуру сільської місцевості. Не секрет, що нині молоді кваліфіковані працівники неохоче їдуть працювати на село. Проте новітні технології зроблять роботу в агропромисловому комплексі в очах недавніх випускників коледжів і вишів більш престижною та цікавою.

Обробка сільськогосподарських угідь за допомогою коптерів є значно дешевшою, ніж традиційна обробка за допомогою трактора, сівалок та іншої сільськогосподарської техніки. Вартість обробки 1 га посівів за допомогою сільгоспкоптера коливається у межах 3,5 дол. США. Традиційний обприскувач на базі трактора обійдеться у 8–10 дол. США за 1 га.

Якщо ж на полі є проблемні ділянки – недосів, чи пошкодження шкідниками, – їх можна визначити через камеру, задати точні координати, а потім точково обприскати необхідним препаратом саме цю ділянку. Зрозуміло, що для такої «дрібнички» запускати велику техніку підприємству нерентабельно. Проте саме з таких «дрібничок» складається загальна врожайність поля.

Окрім того, під час обприскування наземними апаратами на 1 га витрачається 300–400 літрів рідини. При цьому до 40% рідини все одно скотяться з листя і потраплять у ґрунт, а далі – у ґрунтові води, що не сприяє збереженню довкілля. Завдяки застосуванню на дронах спеціальних форсунок, які розташовані під лопатями двигунів та технології ультрамалооб'ємного обприскування (коли крапля подрібнюється до розміру 50–100 мікрометрів), досягається зменшення витрати робочої рідини до 5 літрів на 1 га, тобто у 60–80 разів. Відповідно, економія діючої речовини – до 30–40%.

Недоліків у дронів як сільськогосподарського знаряддя практично немає: вони можуть працювати у будь-який час доби, а зупинить їх хіба що сильний вітер чи дощ. При цьому вони дуже автономні – допомога оператора полягає лише в тому, щоб вчасно доливати «хімію» в бак та замінювати акумулятор [3].

Окрім того, дрони можуть використовуватися для спостереження за стадами тварин. Вони здатні виявляти хворих, поранених тварин і навіть початок пологів. Спостереження, контроль над роботою працівників, сільськогосподарської техніки, охорона угідь – ще одна прикладна сфера застосування дронів. А встановлення на дрони тепловізорів забезпечує також охорону вночі [4].

Використання дронів в аграрному секторі має економічний ефект, який важливий як для агровиробників, так і для страхових компаній і контролюючих державних органів [5].

Для агровиробників економічний ефект полягає у:

- економії пального за рахунок оптимізації кількості обробок та шляхів проходу техніки;

- мінімізації використання насіннєвого матеріалу, добрив та поливних вод за рахунок запобігання їх непродуктивним витратам;

- збереженні та підвищенні врожаїв за рахунок своєчасного посіву та збирання врожаю, диференційованого залежно від потреб сільгоспкультур в умовах конкретного поля, підживлення, зрошення, проведення обробок отрутохімікатами;

- запобіганні втрат урожаїв за рахунок неякісного проведення технологічних операцій, пошкоджень хворобами та шкідниками, крадіжок тощо;

- оптимізації витрат на виробництво та підвищення якості планування виробничої діяльності агропідприємств;

- уточненні прогнозів отримання врожаїв та прибутків від реалізації продукції.

Для страхових компаній виражається у запобіганні ризиків під час страхування агропідприємств.

Для державних контролюючих установ складається з:

- отримання достовірних прогнозів урожаїв поточного року;

- запобігання кредитуванню недобросовісних товаровиробників;

- стеження за дотриманням земельного та природоохоронного законодавства та своєчасного запобігання порушенням і застосування штрафних санкцій.

Сьогодні дрони собі можуть дозволити собі переважно великі підприємства. Для їх використання вони створюють окремі підрозділи. Найдешевший коптер із тепловізором коштує приблизно 80 тис грн.

За рахунок запобігання крадіжкам та іншої оптимізації виробництва, які забезпечують БПЛА, компанія повертає гроші, вкладені в дрон за місяць, максимум – за три.

У 2015 р. дронами цікавилися такі найбільші холдинги, як «Астарта», «Кернел», «Агропродінвест». А вже в 2017 р. основну масу звернень компанія отримує від невеликих і середніх сільських господарств. Тому більшості середніх підприємств необхідно переглянути свою стратегію і проявити зацікавленість у впровадженні такої технології, як дрон, для проведення різного типу досліджень та робіт. Це призведе до значної економії витрат

на спостереження і до виграшу в часі порівняно з іншими його видами: наземним обстеженням, супутниковими фотографіями, використанням пілотованої авіації, що використовуються підприємствами на теперішньому етапі їх розвитку [6].

Звичайно, є певні проблеми застосування дронів, і вони об'єктивні, пов'язані з технічними аспектами їх використання та обробки результатів зйомок, економічним складником та законодавчим питанням, вартістю, а також є суб'єктивні проблеми, пов'язані зі складнощами сприйняття та впровадження у виробництво нових технологій. Ці аспекти спричиняють пасивність виробників щодо нововведень у сільське господарство.

Усього сьогодні в Україні спостереження за допомогою дронів охоплюють понад 1 млн га землі (це тільки якщо брати до уваги клієнтів Drone.UA).

Усі проекти різні, і безпілотники в них вирішують різні завдання. Перспективи ринку і технології в аграрному напрямі очевидні. Згідно з прогнозами міжнародної громадської організації Association for Unmanned Vehicle Systems International, аграрні безпілотники до 2020 р. займуть питому вагу в 80–90% від загального застосування дронів, тому сільськогосподарським виробникам необхідно оцінити свої перспективи, щоб у майбутньому займати і власну питому вагу у загальному використанні новітніх технологій, зокрема безпілотників, під час здійснення своєї діяльності, що забезпечить їх усебічний розвиток та економічне зростання [7, с. 58].

Для оцінки доцільності використання дронів у сільському господарстві зробимо SWOT-аналіз (табл. 1).

Як видно з проведеного аналізу щодо можливості і перспективності використання дронів у сільськогосподарському виробництві, це питання має все ж таки більше позитивних сторін, аніж негативних, що свідчить про його перспективність та ефективність.

Висновки з проведеного дослідження. Попри всю сукупність проблем, з якими стикається сільське господарство, воно все ж має широкі можливості розвитку, що пояснюється передусім наявністю родючих ґрунтів та сприятливого клімату. Але для того щоб сільськогоспо-

Таблиця 1

SWOT-аналіз застосування безпілотних літальних апаратів у сільському господарстві

Сильні сторони	Слабкі сторони
Точність, мобільність, економічна ефективність, екологічність, оперативність, простота управління, продуктивність, працездатність	Залежність від погодних умов, необхідність постійного спостереження, висока ціна, необхідність отримання дозволу на використання
Можливості	Загрози
Моніторинг полів, виявлення проблемних ділянок, спостереження за тваринами, внесення точно необхідної кількості добрив, хімікатів, інших речовин, контроль посівів і сходів, можливість точечної обробки рослин	Недосконале правове регулювання, складність контролю в окремих ситуаціях, складність і висока ціна ремонту або заміни

дарське виробництво стало дійсно конкурентоспроможним, необхідно застосовувати конкретні та ефективні заходи, які стосуються внутрішнього розвитку та можливостей експорту. Зокрема, потребують поліпшення умови його розвитку за допомогою використання інноваційних підходів до здійснення господарської діяльності.

Проведене дослідження показало, що застосування дронів у сільськогосподарській діяльності як новітньої технології забезпечить її розвиток. Незважаючи на досить високу ціну, їх використання є рентабельним, оскільки дає можливість підвищення продуктивності діяльності підприємств аграрного сектору за рахунок скорочення витрат часу, сировини, людської праці, що сприяє збільшенню їх економічної ефективності у цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Копокотер: 40% ринку дронів працюють на сільське господарство. URL : <https://agroday.com.ua/2018/11/05/kopokopter-40-rynku-droniv-pratsyuyut-na-silске-gospodarstvo> (дата звернення: 05.07.19).
2. Юн Г.М., Мединський Д.В. Застосування безпілотних літальних апаратів у сільському господарстві. *Наукові технології*. 2017. № 4(36). С. 335–341.
3. Як дрони підкорюють агропромисловий комплекс. URL : <https://uain.press/economics/yak-drony-pidkoryuyut-agropromyslovyj-kompleks-922258> (дата звернення: 27.07.19).
4. Дрони в сільському господарстві: особливості застосування. URL : <https://buh-ua.com.ua/uk/doc/52134/drony-v-selskom-hozjajstve-osobnosti-primeneniya> (дата звернення: 12.07.19).
5. Дрони для аграріїв. URL : <https://agrimatika.com.ua/agrokopter-abo-dron-poloviy> (дата звернення: 16.07.19).
6. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року, затверджена Наказом Міністерства аграрної політики України від 20.08.2003 № 280. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.07.19).
7. Водянка Л.Д., Кутаренко Н.Я Суть та необхідність використання сучасних інноваційних технологій в сільському господарстві Чернівецької області. *Агросвіт*. 2018. № 5. С. 53–60

REFERENCES:

1. Kopokopter: 40 % droniv pracuut na silske gospodarstvo. [Kopokopter: 40% of the drones market are working in agriculture]. URL: <https://agroday.com.ua/2018/11/05/kopokopter-40-rynku-droniv-pratsyuyut-na-silске-gospodarstvo> (in Ukrainian). Access date: 05.07.19
2. Un G.M, Medynskii D.V. (2017) Zastossuvannya bezpilotnyh litalnyh aparativ u silskomu gospodarstvi. [Application of unmanned aircrafts in agriculture]. Scientific Technologies. pp. 335-341 (in Ukrainian)
3. Yak drony pidkoruut agropromyslovyi kompleks. [How drones conquer the agro-industrial complex]. URL: <https://uain.press/economics/yak-drony-pidkoryuyut-agropromyslovyj-kompleks-922258> (in Ukrainian). Access date: 27.07.19
4. Drony v silskomu gospodarstvi: osoblyvosti zastosuvannya. [Drones in agriculture: application features]. URL: <https://buh-ua.com.ua/uk/doc/52134/drony-v-selskom-hozjajstve-osobnosti-primeneniya> (in Ukrainian). Access date: 12.07.19
5. Drony dlya agrariiv. [Drones for farmers]. URL: <https://agrimatika.com.ua/agrokopter-abo-dron-poloviy> (in Ukrainian). Access date: 16.07.19
6. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2003) Konceptiya zzbalsanovanogo (stalogo) rozvytku agrosystem v Ukraini na period do 2025 roku. [The concept of balanced (sustainable) development of agroecosystems in Ukraine up to 2025]. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian). Access date: 25.07.19
7. Vodyanka L.D., Kutarenko N.Ya. (2018) Sut ta neobhidnist vykorystannya suchashyh innovaciinyh tehnologii v silskomu gospodarstvi Cherniveckoi oblasti. [The essence and necessity of using modern innovative technologies in agricultural economy of Chernivtsi region]. Agrosvit. pp. 53-60 (in Ukrainian)

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

CONCEPT ESSENCE OF AN ENVIRONMENTAL STRATEGY FOR A CONSTRUCTION COMPANY

У статті досліджено поняття екологічної стратегії будівельного підприємства. Для встановлення основних наукових напрямів щодо трактування сутності поняття екологічної стратегії підприємства (у тому числі в будівельній галузі) проведено вивчення та оцінку наукових підходів до зазначеної проблематики. Оцінено їх об'єктивність, відповідність умовам та характеру екологічно орієнтованого розвитку суб'єктів промисловості на сучасному етапі. Керуючись положеннями розглянутих наукових підходів, виділено основні сутнісні ознаки, які характеризують досліджуване поняття. На підставі систематизації та характеристики цих ознак, ураховуючи дослідження наукових поглядів на дану проблематику, сформульовано авторський підхід, який орієнтований на універсалізацію розуміння сутності цього поняття. Наукова новизна даного поняття полягає у тому, що вперше на науковому рівні порівняно з аналогічними трактуваннями враховано такий широкий перелік сутнісних ознак, які, своєю чергою, виступають основою оціночних показників екологічної стратегії підприємницької структури.

Ключові слова: екологічна стратегія, будівельна галузь, екологізація будівельного виробництва, екологічна політика, ефективність екологічної стратегії, конкурентоспроможність, екологічний потенціал, стратегія функціонування, стратегія управління екологізацією, інноваційний екологічний розвиток, екологічний менеджмент.

В статье исследуется понятие экологической стратегии строительного предприя-

тия. Для определения основных научных направлений сущности понятия экологической стратегии предприятия (в том числе в строительной отрасли) проведены изучение и оценка научных подходов к указанной проблематике. Оценена их объективность в соответствии с условиями и характером экологически ориентированного развития субъектов промышленности на современном этапе. Руководствуясь положениями рассмотренных научных подходов, выделены основные сущностные признаки, характеризующие изучаемое понятие. На основании систематизации и характеристики этих признаков, учитывая исследование научных взглядов на заданную проблематику, сформулирован авторский подход, ориентированный на универсализацию понимания сущности данного понятия. Научная новизна данного понятия заключается в том, что впервые на научном уровне по сравнению с аналогичными определениями учтен такой широкий перечень сущностных признаков, которые, в свою очередь, выступают основой оценокных показателей экологической стратегии предпринимательской структуры.

Ключевые слова: экологическая стратегия, строительная отрасль, экологизация строительного производства, экологическая политика, эффективность экологической стратегии, конкурентоспособность, экологический потенциал, стратегия функционирования, стратегия управления экологизацией, инновационное экологическое развитие, экологический менеджмент.

УДК 338.246.2

Шпатакова О.Л.

аспірант кафедри фінансів, обліку і маркетингу

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Shpatakova Oksana

Prydniprov's'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture

The article explores the concept of an environmental strategy for a construction enterprise. The problem of theoretical substantiation of the environmental strategy concept of the enterprise, including in the construction industry, is considered in scientific works mainly through the definition of types of strategies of such category, presentation of their formation principles. To determine the main scientific directions of the concept essence of environmental enterprise strategy (including in the construction industry), a study and evaluation of scientific approaches to these problems was carried out. Their objectivity is evaluated, in accordance with the conditions and nature of the environmentally oriented development of industrial subjects at the present stage. Guided by the provisions of the considered scientific approaches, the main essential features characterizing the concept being studied are highlighted. Based on the systematization and characteristics of these features, taking into account the research of scientific views on a given problem, the author's approach is formulated, aimed at universalizing the understanding of the concept essence. The article investigates an attempt to develop a universal interpretation of the concept essence of environmental strategy of a construction company. The ecological strategy of the enterprise is a model of strategic support and substantiation of actions, procedures of implementation of environmentally oriented development within the defined level of the subject of the construction industry, which provides for the greening of economic processes, process directions. The environmental strategy determines the balance or interests priority of the enterprise in the economic and environmental spheres and provides the opportunity to create synergies in economic, market indicators. The scientific novelty of this concept lies in the fact that for the first time at the scientific level, compared with similar definitions, such a wide list of essential features has been taken into account, which, in turn, is the basis of the estimated indicators of the environmental strategy of the business structure.

Key words: environmental strategy, ecologization of building production, environmental policy, management efficiency, competitiveness, ecological potential, strategy of operation, ecologization management strategy, innovative ecological development, ecological management.

Постановка проблеми. Проблема захисту середовища набуває масштабного розвитку на глобальному рівні. Сучасні підприємства, які орієнтовані на сталий розвиток та ефективність, повинні мати чітке бачення екологічних наслідків власного функціонування на тривалий період. Виявлення можливих негативних екологічних наслідків ведення діяльності в будівельній галузі, превентивне усунення можливих загроз у цій

сфері стають основою успішного функціонування компаній, які націлені на розвиток та визнання. Створення екологічно безпечних умов ведення діяльності у сфері будівництва є складним процесом, який, окрім потенціалу підприємств, потребує як теоретичного, так і методичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема теоретичного обґрунтування концепту екологічної стратегії підприємства, у тому числі в

будівельній галузі, розглядається в наукових працях переважно через визначення видів стратегій такої категорії, представлення принципів та засад їх формування. Розв'язання цієї проблеми досліджується багатьма вченими, серед яких варто виділити таких, як: М.А. Петрушин, О.В. Єрохіна, О.В. Летуча, Л.М. Проха, С.Ф. Нізомов, З.І. Юсупов, Л.А. Мочалова, Н.М. Данилевич, Х.М. Лю, М.Я. Яструбський, О.М. Петрова, Д.С. Подметіна, І.О. Агєєва, О.В. Латишева, С.В. Прокопенков, М.Г. Светуцьков, В.П. Смолькін, О.О. Волошенко, Б. Качмарєко, Б. Гайдзик Г. Марініна. При цьому питання сутності поняття екологічної стратегії підприємства недостатньо досліджено, різні наукові підходи до вказаного аспекту свідчать про дискусійний характер наявних трактувань.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних наукових підходів до сутності поняття екологічної стратегії будівельного підприємства та пропозиція авторського підходу до визначення цієї категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для встановлення основних наукових напрямів щодо трактування сутності поняття екологічної стратегії підприємства (у тому числі в будівельній галузі) проведемо вивчення та оцінку наукових підходів до зазначеної проблематики.

Один із наукових підходів передбачає трактування сутності поняття екологічної стратегії суб'єкта господарювання через орієнтир на врахування екологічних загроз та особливостей діяльності (вимог до охорони навколишнього середовища) впродовж життєвого циклу виробництва для забезпечення певних економічних вигід, переваг стратегічного характеру. Такий підхід розглядає екологічну стратегію як концептуальний інструмент дотримання екологічних вимог у процесі всього виробництва, що зумовлює результативність (ефективність) діяльності в умовах ринкового середовища.

Відповідно до вказаного наукового підходу, можемо розглянути трактування сутності вказаного поняття, сформульоване М.А. Петрушиним та О.В. Єрохіною [11, с. 88]. Згідно з твердженням авторів, екологічна стратегія є комплексним планом упровадження філософії, місії підприємства щодо досягнення господарсько-економічних цілей, вона спрямована на вирішення протиріч у сфері економічних й екологічних інтересів суб'єкта господарювання та на зниження (попередження) дії негативних впливів на оточуюче природне середовище впродовж життєвого циклу продукції (послуг).

Другий науковий підхід пов'язаний із розумінням екологічної стратегії підприємства як однієї з функціональних стратегій, яка визначає загальну корпоративну стратегію діяльності, забезпечує завдяки впровадженню екологічних параметрів

в рамках основних сфер розвитку можливість отримання синергетичного ефекту та підвищення конкурентних переваг підприємницької структури в ринкових умовах. Тобто прихильники такого підходу вважають, що забезпечення екологізації в рамках загального стратегічного управління дає змогу суб'єкту підприємництва досягти додаткових ефектів, яких не було можливості отримати до впровадження тих або інших аспектів екологічного характеру, тощо.

Розглянемо трактування сутності поняття екологічної стратегії, сформульоване О. Летучою та Л. Прохою [7] в рамках другого наукового підходу. Авторки зазначають, що екологічною стратегією підприємства (або, як стверджують дослідниці, екологічно орієнтованою стратегією суб'єкта господарювання) є функціональна стратегія, якою визначається загальнокорпоративна стратегія, що забезпечується успішним балансуванням (взаємодією) між основними сферами розвитку та екологічною, сприяє появі синергетичного ефекту, виникненню зростання конкурентних позицій в умовах ринкового середовища.

Третім науковим підходом до трактування сутності поняття екологічної стратегії підприємства виступає визначення останньої як політики, пов'язаної із забезпеченням сталого розвитку екології в процесі діяльності суб'єкта господарювання. При цьому екологічна політика, яка є основою стратегії, передбачає дотримання певних установлених параметрів розвитку навколишнього середовища, які полягають не тільки в захисті існуючого стану, а й у його сталому розвитку. На нашу думку, використання такого підходу є інноваційним, воно ще не знайшло широкого впровадження, оскільки більшість сучасних підприємств будівельної галузі намагається забезпечити переважно вирішення проблеми конфлікту інтересів між екологічним та економічним складниками функціонування.

Основні положення вказаного наукового підходу висвітлено в трактуванні сутності досліджуваного поняття, поданого Н. Данилевич та М. Яструбським [4, с. 366]. Дослідники відзначають, що екологічною стратегією підприємства є його політика, орієнтована на сталий розвиток природного середовища в процесі господарювання через стратегічне визначення випуску асортименту власної продукції, забезпеченої екологічними параметрами. Схоже бачення сутності поняття екологічної стратегії підприємницької структури висунуто О. Петровим [15, с. 310].

Четвертий науковий підхід пов'язаний з урахуванням у загальнокорпоративній стратегії розвитку суб'єкта підприємництва екологічних параметрів навантаження на оточуюче природне середовище. Цей підхід розглядає досліджувану стратегію як елемент безперебійного функціонування в умовах необхідності дотримання приро-

доохоронних норм та вимог. Відповідно до змісту зазначеного четвертого наукового підходу, можна розглянути трактування сутності поняття екологічної стратегії, визначене О. Латишевою [6]. За твердженням дослідниці, оптимальна екологічна стратегія підприємства є інтегрованим складником загальної стратегії підприємства.

Отже, О. Латишева пропонує визначати сутність досліджуваного поняття саме в рамках можливості успішно функціонувати за умов дотримання екологічних норм щодо ведення певного виду діяльності.

У рамках п'ятого наукового підходу екологічна стратегія суб'єктів господарювання розглядається як стратегічний напрям інноваційного розвитку, пов'язаний із внутрішніми та зовнішніми засадами екологізації функціонування, що забезпечує реалізацію загальнокорпоративної стратегії розвитку. Згідно з даним науковим підходом, як і в контексті розглянутого вище третього, екологізація посідає важливе місце в розвитку підприємства, вона не є просто підприємницьким бар'єром, який потрібно подолати (дотриматися граничних екологічних вимог та норм до промислового виробництва). Відповідно до підходу С. Прокопенкова [13, с. 9], екологічна стратегія суб'єкта економічної системи є напрямом інноваційного розвитку промислового виробництва, основаним на внутрішньофірмовій екологізації та зовнішніх промислових зв'язках, які передбачають раціональний розподіл ресурсної бази та призводять до досягнення встановлених стратегічних цілей функціонування. Таким чином, буде забезпечуватися екологізація як в основній, так і в суміжних галузях.

Шостий науковий підхід пов'язаний із комплексним стратегічним управлінням екологізацією, віднесенням екологічної стратегії до складу загальнокорпоративної стратегії суб'єкта господарювання, пріоритетністю екологічних рішень над економічними. Цей підхід не ігнорує економічний складник, але не передбачає балансування еколого-економічних інтересів суб'єкта промислового виробництва. Положення шостого наукового підходу відтворені в трактуванні сутності дослідженого поняття, сформульованого М. Светуньковим та В. Смолькіним [14, с. 14–15]. Відповідно до визначення авторів, стратегія управління екологічним розвитком підприємства є структурним елементом загальнокорпоративної стратегії і полягає у плановому розробленні цільових орієнтирів екологізації та встановленні механізму їх досягнення, представленого моделями й бюджетом реалізації, стратегічною схемою регулювання та контролю результативності впровадження екологічної стратегії.

Сьомий науковий підхід зумовлений визначенням сутності досліджуваного поняття через призму інноваційності екологічного розвитку, впливом

екологізації на екологічні та економічні результати та ефективність функціонування. Таке бачення не встановлює пріоритетності екологічних рішень над економічними в рамках упровадження екологічно орієнтованого розвитку підприємницької структури. Відповідно до положень сьомого підходу, можна розглянути визначення сутності вказаного поняття, представлене в трактуванні О. Волощенко [3]. Згідно з визначенням автора, екологічна стратегія є комплексом, який представлений інноваційними заходами, орієнтованими на розвиток, зростання екологічного потенціалу в цілях створення екологічних та економічних результатів, забезпечення ефективності функціонування суб'єкта господарювання.

Восьмий науковий підхід визначається балансуванням екологічної та інших сфер управління суб'єкта господарювання, включенням досліджуваної стратегії до складу загальнофірмової стратегії функціонування.

У контексті зазначеного восьмого наукового підходу заслуговує на вивчення трактування сутності поняття екологічної стратегії підприємства, розроблене Б. Качмареком [19, с. 508]. Згідно з твердженням автора, екологічна стратегія є екологічно орієнтованим напрямом розвитку підприємницької структури, який забезпечує та визначає стратегічні цілі, завдання та механізм досягнення узгодження сфери охорони природного середовища з іншими функціональними сферами досліджуваного суб'єкта господарювання. Заслуговує на вивчення трактування сутності досліджуваного поняття, розроблене Б. Гайдзик [18, с. 184] відповідно до вищерозглянутого восьмого наукового підходу. Зокрема, авторка зазначає, що екологічна стратегія підприємства промисловості полягає у постійному інтегрованому в загальнофірмове стратегічному управлінні, профілактичних діях щодо процесів, продуктів (послуг), що передбачає ефективність діяльності підприємницької структури та зменшення ризику для людей та навколишнього середовища.

У рамках дев'ятого наукового підходу сутність екологічної стратегії суб'єкта господарської діяльності розглядається як локальний стратегічний напрям розвитку, який завдяки усуненню та вирішенню відповідних проблем у зазначеній сфері дасть змогу досягти відповідних екологічно значущих цілей. Можемо констатувати, що орієнтир на екологізації розвитку суб'єкта підприємницької діяльності без зазначення стратегічних цілей, параметрів щодо ринкових та економічних результатів функціонування не може стати таким, що дасть змогу прийняти вказаний напрям розвитку. У контексті дев'ятого наукового підходу можна розглянути трактування сутності зазначеного поняття, представлене у визначенні В. Бєлих та Г. Марініної [2, с. 78]. Зокрема, авторки відзначають, що

Основні наукові підходи до трактування сутності поняття екологічної стратегії підприємства (у тому числі в будівельній галузі)

№ п/п	Найменування наукового підходу	Автори
1	Трактування сутності поняття екологічної стратегії суб'єкта господарювання через орієнтир на врахування екологічних загроз та особливостей діяльності (вимог до охорони навколишнього середовища) впродовж життєвого циклу виробництва у цілях забезпечення певних економічних вигід, переваг стратегічного характеру.	М.А. Петрушин, О.В. Єрохіна [11, с. 88]
2	Розуміння екологічної стратегії підприємства як однієї з функціональних стратегій, яка визначає загальну корпоративну стратегію діяльності, забезпечує завдяки впровадженню екологічних параметрів у рамках основних сфер розвитку можливість отримання синергетичного ефекту та підвищення конкурентних переваг підприємницької структури в ринкових умовах.	О. Летуца, Л. Проха [7], С. Нізомов, З. Юсупов [10], Л. Мочалова [9, с. 208]
3	Визначення сутності поняття екологічної стратегії підприємства як політики, пов'язаної із забезпеченням сталого розвитку екології в процесі діяльності суб'єкта господарювання.	Н. Данилевич, М. Яструбський [4, с. 366], О. Петров [15, с. 310], Д. Подметіна [12, с. 39], І. Агєєва [1]
4	Урахування в загальнокорпоративній стратегії розвитку суб'єкта підприємництва екологічних параметрів навантаження на оточуюче природне середовище.	О. Латишева [6]
5	Екологічна стратегія суб'єктів господарювання розглядається як стратегічний напрям інноваційного розвитку, пов'язаний із внутрішніми та зовнішніми засадами екологізації функціонування, що забезпечує реалізацію загальнокорпоративної стратегії розвитку.	С. Прокопенков [13, с. 9]
6	Комплексне стратегічне управління екологізацією, віднесення екологічної стратегії до складу загальнокорпоративної стратегії суб'єкта господарювання, пріоритетність екологічних рішень над економічними.	М. Светуцьков, В. Смолькін [14, с. 14–15]
7	Визначення сутності поняття екологічної стратегії підприємства через призму інноваційності екологічного розвитку, вплив екологізації на екологічні та економічні результати та ефективність функціонування.	О. Волошенко [3]
8	Балансування екологічної та інших сфер управління суб'єкта господарювання, включення екологічної стратегії підприємства до складу загальнофірмової стратегії функціонування.	Б. Качмарек [19, с. 508], Б. Гайдзик [18, с. 184]
9	Сутність поняття екологічної стратегії суб'єкта господарської діяльності розглядається як локальний стратегічний напрям розвитку, який завдяки усуненню та вирішенню відповідних проблем у зазначеній сфері дасть змогу досягти відповідних екологічно значущих цілей.	В. Бєлих, Г. Марініна [2, с. 78]
10	Екологічна стратегія підприємства є моделлю стратегічного забезпечення та обґрунтування дій, процедур упровадження екологічно орієнтованого розвитку в рамках визначеного рівня суб'єкта будівельної галузі (загальнокорпоративного або на локальному рівні), що передбачає екологізацію процесів господарювання у цілому або в рамках певних структурних, процесних напрямів, зумовлює балансування або пріоритетність інтересів підприємства в економічній та екологічній сферах, забезпечує можливість щодо створення синергетизму за економічними, ринковими показниками, може передбачати інноваційний характер екологізації, охоплювати внутрішні та зовнішні аспекти екологічного розвитку.	Авторський підхід, сформульований з урахуванням вищезазначених ознак (ознаки входження до складу загальної корпоративної стратегії або локальності екологічного розвитку підприємства; ознаки екологізації стратегічного управління підприємства на всіх рівнях, у рамках життєвого циклу розробки, виробництва, збуту та використання продукції; адаптивність до створення синергетизму в економічній, ринковій сферах через упровадження екологічно орієнтованого розвитку; ознаки інноваційності екологічно орієнтованого розвитку, яка можлива у разі випереджального стратегічного управління екологізацією (створення нових методів, способів, продукції екологічного характеру); ознаки стратегічного орієнтування на внутрішні та зовнішні аспекти екологічного розвитку; ознаки балансування або пріоритетності екологічної та інших сфер управління суб'єкта господарювання)

Джерело: складено автором за [11, с. 88; 7; 10; 9, с. 208; 4, с. 366; 15, с. 310; 12; с. 39; 1; 6; 13, с. 9; 14, с. 14–15; 3; 19, с. 508; 18, с. 184; 2, с. 78; авторська розробка]

екологічна стратегія суб'єкта господарювання є генеральною програмою дій, що передбачає виявлення пріоритетів та ресурсів для досягнення цільових орієнтирів у сфері екологічного розвитку.

У табл. 1 представлено основні наукові підходи до трактування сутності поняття екологічної стратегії підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Ураховуючи вищезазначені сутнісні ознаки досліджуваного поняття, керуючись основними науковими підходами, нами було здійснено спробу розроблення універсального трактування сутності поняття екологічної стратегії будівельного підприємства. А саме, екологічна стратегія підприємства є моделлю стратегічного забезпечення та обґрунтування дій, процедур упровадження екологічно орієнтованого розвитку в рамках визначеного рівня суб'єкта будівельної галузі (загальнокорпоративного або на локальному рівні), що передбачає екологізацію процесів господарювання у цілому або в рамках певних структурних, процесних напрямів, зумовлює балансування або пріоритетність інтересів підприємства в економічній та екологічній сферах, забезпечує можливість щодо створення синергетизму за економічними, ринковими показниками, може передбачати інноваційний характер екологізації, охоплювати внутрішні та зовнішні аспекти екологічного розвитку.

Наукова новизна представленого формування сутності даного поняття полягає у тому, що вперше на науковому рівні порівняно з аналогічними трактуваннями враховано такий широкий перелік сутнісних ознак, які, своєю чергою, виступають основою оціночних показників екологічної стратегії підприємницької структури. Також у рамках вказаного визначення враховано варіативність типів екологічних стратегій залежно від цільових стратегічних орієнтирів промислового підприємства за певними напрямками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Агеева И.А. Проблемы теоретической базы экологического бухгалтерского учета. *Дискуссия*. 2011. № 5(13). С. 6–10.
2. Белых В.Т., Маринина А.Г. Обеспечение конкурентоспособности промышленного предприятия на основе реализации экологической стратегии. *Вестник МГТУ им. Г.И. Носова*. 2008. № 4. С. 77–79.
3. Волошенко О.О. Методичний підхід до формування стратегії еколого-орієнтованого розвитку підприємства. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5274> (дата звернення: 06.07.2019).
4. Данилевич Н.М., Яструбський М.Я. Система екологічного менеджменту і аудиту на підприємстві: інформаційний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2014. № 797. С. 363–372.
5. Заниздра М.Ю. Концепция экологизации производства в контексте неоиндустриального развития. *Економіка промисловості*. 2015. № 4(72). С. 33–49.
6. Латишева О.В. Особенности экологических стратегий современных промышленных предприятий. URL : www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76400.doc.htm (дата звернення: 06.07.2019).
7. Летуча О.В., Проха Л.М. Екологічно спрямована стратегія промислового підприємства: механізм розробки та впровадження в міжнародній економіці. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2018. № 2. С. 136–144.
8. Лю Х.М. Экологизация производства как условие повышения конкурентоспособности предприятий нефтегазового комплекса. *Вестник БГЭУ*. 2009. № 3. С. 75–79.
9. Мочалова Л.А. Механизм формирования экологической стратегии и политики промышленного предприятия. *Механізм регулювання економіки*. 2008. № 3. Т. 2. С. 206–215.
10. Низомов С.Ф., Юсупова З.И. Формирование экологической стратегии промышленных предприятий. *Аудит и финансовый анализ*. 2017. № 2. С. 371–374.
11. Петрушин Н.А., Ерохина Е.В. Экологическая стратегия предприятия. *Евразийское научное объединение*. 2017. Т. 2. № 5(27). С. 88–90.
12. Подметина Д.С. Методы формирования экологических стратегий промышленных предприятий : дис. ... к.э.н. : 08.00.05 ; Санкт-Петербургский гос. инженерно-экономический ун-т. Санкт-Петербург, 2005. 211 с.
13. Прокопенков С.В. Методология и методы формирования экологической стратегии развития промышленности региона : автореф. дис. ... д.э.н. : 08.00.05. Санкт-Петербург, 2012. 38 с.
14. Светульников М.Г., Смолькин В.П. Экологические стратегии в системе управления организацией. *Вестник Самарского государственного экономического университета*. 2014. № 1(111). С. 13–16.
15. Стратегический менеджмент / под ред. А.Н. Петрова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 496 с.
16. Чучалин М.П. Впровадження енергозберігаючих та енергоефективних технологій у сучасному будівництві. *Інтернаука*. 2017. Т. 1. № 1(23). С. 13–18. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1(1)_3).
17. Швиндина А.А. Экологический менеджмент в энергетических хозяйствах машиностроительных предприятий : дис. ... к.э.н. : 08.08.01. Сумы, 2006. 182 с.
18. Gajdzik B. Strategia Czystszej Produkcji w przedsiębiorstwie hutniczym. *Problemy Ekologii*. 2007. Vol. 11. № 43. S. 184–187.
19. Kaczmarek B. Formułowania polityki i strategii ekologicznego rozwoju przedsiębiorstwa – zarys problematyki. *Civil and Environmental Engineering. Budownictwo i Inżynieria Środowiska*. 2011. № 2. S. 507–510.
20. Szpręglewska P., Zięba M. Ekologia jako nowy pomysł na sukces. Rozwój łańcucha dostaw z uwzględnieniem ochrony środowiska. *Zeszyty naukowe politechniki Poznańskiej*. 2013. № 60. S. 111–125.

REFERENCES:

1. Ageeva I. A. (2011) Problemy teoreticheskoy bazy ekologicheskogo buhgalterskogo ucheta. Diskussiya: zhurnal nauchnykh publikacij [Problems of the theoretical basis of environmental accounting] Discussion: Journal of Scientific Publications. Yekaterinburg city: Institute of Modern Management Technologies, pp. 6-10. (in Russian)
2. Belyh V.T., Marinina A.G. (2008) Obespechenie konkurentosposobnosti promyshlennogo predpriyatija na osnove realizacii jekologicheskoy strategii [Ensuring competitiveness of an industrial enterprise based on the implementation of an environmental strategy]. Moskva city: Vestnik MGTU im. G.I. Nosova, pp. 77-79. (in Russian)
3. Voloshenko O.O. (2019) Metodychnyy pidkhid do formuvannya stratehiyi ekolooho-oriyentovanoho rozvytku pidpryyemstva [Methodical approach to form of the strategy of eco-oriental development of the company]. Dnipropetrovs'k city: Dnipropetrovs'kyy ahrarno-ekonomichnyy universytet. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5274> (accessed: 06 July 2019) (in Ukrainian)
4. Danilevich N.M., Jastrubs'kij M.Ja. (2014) Sistema ekologichnogo menedzhmentu i auditu na pidpriemstvi: informacijnij aspekt [The system of environmental management and audit for the benefit of the company: Information aspect]. L'viv city: Visnik Nacional'nogo universitetu "L'vivs'ka politehnika". Menedzhment ta pidpriemnictvo v Ukraïni: etapi stanovlennja i problemi rozvitku, pp. 363-372. (in Ukrainian)
5. Zanizdra M.YU. (2015) Koneptsiya ekologizatsii proizvodstva v kontekste neoindustrial'nogo razvitiya [The concept of greening production in the context of neo-industrial development]. Donestk city: Yekonomika promislivosti, pp. 33-49. (in Russian)
6. Latysheva O.V. (2019) Osoblyvosti ekolohichnykh stratehiy suchasnykh promyslovykh pidpryyemstv [Special features of environmental strategists of modern industrial enterprises]. Available at: www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76400.doc.htm (accessed: 06 July 2019). (in Ukrainian)
7. Letucha O.V., Prokha L.M. (2018) Ekolohichno spryamovana stratehiya promyslovoho pidpryyemstva: mekhanizm rozrobky ta vprovadzhennya v mizhnarodniy ekonomitsi [Ecologically conceived strategy of the industrial enterprise: the mechanism of development and development in the international economy]. Dnipro city: Natsional'naya metallurgicheskaya akademiya Ukrainy. Problemy ekonomiky ta politychnoy ekonomiyi, pp. 136-144. (in Ukrainian)
8. Lyu KH.M. (2009) Ekologizatsiya proizvodstva kak usloviye povysheniya konkurentosposobnosti predpriyatij neftegazovogo kompleksa [Greening production as a condition for improving the competitiveness of oil and gas enterprises]. Minsk city: Vestnik BGEU, pp. 75-79. (in Russian)
9. Mochalova L.A. (2008) Mekhanizm formirovaniya ekologicheskoy strategii i politiki promyshlennogo predpriyatija [The mechanism for the formation of environmental strategies and policies of industrial enterprises]. Sumy city: Sums'kym derzhavnym universytetom (SumDU). Mekhanizm regulyuvannya yekonomiki, pp. 206-215. (in Russian)
10. Nizomov S.F., Yusupova Z.I. (2017) Formirovaniye ekologicheskoy strategii promyshlennykh predpriyatij [Formation of environmental strategy of industrial enterprises]. Moskva city: Audit i finansovy analiz, pp. 371-374. (in Russian)
11. Petrushin N.A., Yerokhina Ye.V. (2017) Ekologicheskaya strategiya predpriyatija [Environmental strategy of the enterprise. Eurasian]. Moskva city: Yevraziyskoye nauchnoye ob'yedineniye, pp. 88-90. (in Russian)
12. Podmetina D.S. (2005) Metody formirovaniya ekologicheskikh strategiy promyshlennykh predpriyatij [Methods of formation of environmental strategies of industrial enterprises] (PhD Thesis) SPb., Sankt-Peterburgskiy gos. inzhenerno-ekonomicheskiiy un-t, 211 p. (in Russian)
13. Prokopenkov S.V. (2012) Metodologiya i metody formirovaniya ekologicheskoy strategii razvitiya promyshlennosti regiona [Methodology and methods of forming an environmental strategy for the development of industry in the region] (PhD thesis) SPb., St. Petersburg city, 38 p. (in Russian)
14. Svetun'kov M.G., Smol'kin V.P. (2014) Ekologicheskkiye strategii v sisteme upravleniya organizatsiyey [Environmental strategies in the organization's management system]. Samara city: Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta, pp. 13-16. (in Russian)
15. Pod red. A.N. Petrova (2005) Strategicheskyy menedzhment [Strategic management] SPb.: Piter city, 496 p. (in Russian)
16. Chuchalyn M.P. (2017) Vprovadzhennya enerhozberihayuchykh ta enerhoefektyvnykh tekhnolohiy u suchasnomu budivnytstvi [Provided energy and energy and energy efficient technologies in the local economy]. Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Ynternauka». Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1(1)_3). pp. 13-18 (accessed: 06 July 2019). (in Ukrainian)
17. Shvindina A.A. (2006) Ekologicheskyy menedzhment v energeticheskikh khozyaystvakh mashinostroitel'nykh predpriyatij [Ecological management in energy farms of machine-building enterprises]. (PhD Thesis) Sumy city, 182 p. (in Russian)
18. Gajdzik B. (2007) Strategia Czystszej Produkcji w przedsiebiorstwie hutniczym. Problemy Ekologii. pp. 184-187. (in Polish)
19. Kaczmarek B. (2011) Formułowania polityki i strategii ekologicznego rozwoju przedsiebiorstwa – zarys problematyki. Civil and Environmental Engineering / Budownictwo i Inżynieria Środowiska. pp. 507-510. (in Polish)
20. Szpręglewska P., Zięba M. (2013) Ekologia jako nowy pomysł na sukces. Rozwój łańcucha dostaw z uwzględnieniem ochrony środowiska. Zeszyty naukowe politechniki Poznańskiej. pp. 111-125. (in Polish)

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКАІМПЕРАТИВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ
СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ
IMPERATIVES OF SPATIAL DEVELOPMENT OF MEDICAL SPHERE
OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN THE BLACK SEA REGION

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування та розвитку медичної сфери соціальної інфраструктури Причорноморського регіону України. Запропоновано авторське визначення понять «соціальна інфраструктура» та «територіальна організація соціальної інфраструктури». Доведено, що медична інфраструктура є однією з важливих сфер соціальної інфраструктури регіону, яка впливає на формування та розвиток людського потенціалу. Визначено основні компоненти медичної інфраструктури, які впливають на формування людського потенціалу та розвиток соціальної інфраструктури у цілому, а саме: лікарняні заклади, лікарські амбулаторно-поліклінічні заклади, лікарняні ліжка, медичний персонал, а також аптеки. Проаналізовано тенденції просторового розвитку медичної сфери соціальної інфраструктури регіону. Визначено імперативи подальшого розвитку медичної сфери соціальної інфраструктури Причорноморського регіону.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, медична інфраструктура, людський потенціал, територіальна організація соціальної інфраструктури, просторовий розвиток.

Статья посвящена исследованию особенностей формирования и развития медицин-

ской сферы социальной инфраструктуры Причерноморского региона Украины. Предложено авторское определение понятий «социальная инфраструктура» и «территориальная организация социальной инфраструктуры». Доказано, что медицинская инфраструктура является одной из важных сфер социальной инфраструктуры региона, которая влияет на формирование и развитие человеческого потенциала. Определены основные компоненты медицинской инфраструктуры, влияющие на формирование человеческого потенциала и развитие социальной инфраструктуры в целом, а именно: больничные учреждения, лекарственные амбулаторно-поликлинические учреждения, больничные кровати, медицинский персонал, а также аптеки. Проанализированы тенденции пространственного развития медицинской сферы социальной инфраструктуры региона. Определены императивы дальнейшего развития медицинской сферы социальной инфраструктуры Причерноморского региона.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, медицинская инфраструктура, человеческий потенциал, территориальная организация социальной инфраструктуры, пространственное развитие.

УДК [338.49:61](477.7)

Ревко А.М.

к.е.н., доцент, доцент кафедри соціальної роботи
Чернігівський національний технологічний університет

Revko Alona

Chernihiv National University of Technology

The article is devoted to the study of peculiarities of formation and development of medical sphere of social infrastructure of the Black Sea region of Ukraine. It is established that social infrastructure is the economic framework of the productive forces of each administrative and territorial unit. The author defines the terms "social infrastructure" and "territorial organization of social infrastructure". It is proved that medical infrastructure is one of the important spheres of social infrastructure in the region, which influences the formation and development of human potential. The basic components of medical infrastructure that influence the formation of human potential and the development of social infrastructure in general, namely: hospitals, outpatient clinics, hospital beds, medical staff, and pharmacies are identified. It has been established that health care should be considered as a system that must ensure the comprehensive fulfillment of all its tasks by achieving full functional integration of the entire network of healthcare facilities, as well as technical, organizational and functional improvement of the system itself, because health is a component of human potential, the ability of humans to adapt to the environment and provide for further development and reproduction. The tendencies of spatial development of medical sphere of social infrastructure of the region are analyzed. It is proved that the population of the Black Sea region of Ukraine had the worst conditions for the reproduction of human potential. It is established that the placement of health care institutions should ensure full access of the population to health care services and aim at reducing disparities between individual regions as well as within regions. Studies of the peculiarities of the formation and development of medical sphere of social infrastructure of the Black Sea region of Ukraine provide grounds for concluding that the current health care system is imperfect. The imperatives for further development of the medical sphere of social infrastructure of the Black Sea region have been determined.

Key words: social infrastructure, medical infrastructure, human potential, territorial organization of social infrastructure, spatial development.

Постановка проблеми. У процесі дослідження соціальної інфраструктури регіону варто зауважити, що держава – це багаторівнева сукупність регіональних економік і відповідних управлінських структур, розбудова яких має базуватися на врахуванні потреб локальної громади, самоорганізації регіонів як процесу формування, відтворення та вдосконалення складних динамічних структур. Широкомасштабні зрушення у функціонуванні регіональної економіки зумовлюють створення

нової трансформаційної парадигми соціально-економічного просторового розвитку у поєднанні інтересів регіонів із загальнодержавними. Реформування економічної та соціальної сфер у пострадянський період сформувало принципово нову систему територіальної організації всіх боків життєдіяльності, яка безперервно трансформується. Відбувається об'єктивний, масштабний перехід до іншої структури відносин між центром і регіонами, органами державного й місцевого самовря-

дування, суб'єктами влади та господарюючими агентами. Процес регіоналізації соціального розвитку, зокрема відповідної інфраструктури, набуває нових рис.

З огляду на це, серед актуальних регіональних проблем особливого значення набувають ті, що пов'язані з формуванням та розвитком дієвої соціальної інфраструктури. Саме вона є матеріальним та організаційним базисом задоволення багатьох життєвих потреб населення регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам просторового розвитку соціальної інфраструктури регіону присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: М. Бутка [2], К. Вітковського [3], Л. Ковальської [4], Л. Купця [6], Т. Пепа [1], О. Салівончика [4], Л. Чернюк [1] та ін. Незважаючи на повноту досліджень, усе ще залишається багато невирішених питань у медичній сфері соціальної інфраструктури Причорноморського регіону України, зокрема щодо питань раціонального розміщення в просторі закладів медицини, яке забезпечує необхідний та максимально можливий рівень їх доступності та якості для населення регіону.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей формування та розвитку медичної інфраструктури Причорноморського регіону України та визначення перспектив подальшого розвитку.

Важливим завданням у контексті нашого дослідження є вивчення особливостей поточного стану функціонування соціальної інфраструктури на регіональному рівні, що в сучасних умовах прояву глобалізаційних та інтеграційних процесів може розглядатися як засіб розвитку регіонального економічного простору та оптимізації територіально-галузевої структури регіональних відтворювальних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціальна інфраструктура є економічним каркасом продуктивних сил кожної адміністративно-територіальної одиниці. Територіальна структура соціальної інфраструктури стосується різних форм просторового зосередження об'єктів та їхніх територіальних об'єднань, а функціональна – відображає склад та співвідношення груп об'єктів, що виконують певні функції в господарському комплексі [1, с. 294].

В умовах сьогодення соціальна інфраструктура виступає в трьох значеннях:

– у першому з них вона являє собою організаційні одиниці, такі як лікарні, центри здоров'я, аптеки і т. д.;

– у другому значенні соціальна інфраструктура – це визначені спеціальні заходи, які здійснюються в рамках реалізації певних цілей, наприклад медичних, освітніх, культурних;

– у третьому – це люди, які зайняті (незалежно від виду діяльності) в організаційних одиницях,

згаданих у першому значенні, які володіють навичками та компетенціями, що дають їм змогу виконувати визначені функції.

Соціальна інфраструктура набуває регіонального значення, коли її дії поширюються на субрегіональний рівень або більшу його частину, а місцевого, – коли соціальна інфраструктура забезпечує задоволення потреб громадян у межах конкретної територіальної одиниці, наприклад міста або територіальної громади [2, с. 32].

Окрім того, використання просторового масштабу обслуговування вказує також на його просторову дію, яка застосовується частіше за все дестинаціями для задоволення економічних, культурних та рекреаційних потреб, обслуговуючи людей незалежно від їх місця проживання та вимагаючи від особи самостійного переміщення до конкретного інфраструктурного об'єкта з метою отримання послуги [3, с. 181–182].

Необхідно зауважити, що розміщення об'єктів соціальної інфраструктури та розміщення населення (розселення) – це дві взаємопов'язані категорії, оскільки максимальне задоволення потреб споживачів вимагає раціонального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури на території регіонів держави, що потребує вдосконалення територіальної організації соціальної інфраструктури. Під територіальною організацією соціальної інфраструктури слід розуміти науково обґрунтоване, упорядковане розміщення об'єктів соціальної інфраструктури на території регіонів держави (забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури та доступність до них) для забезпечення потреб населення регіону в соціальних послугах.

Отже, соціальна інфраструктура має конкретну територіальну прив'язку і функціонує в межах кожного суспільно-територіального комплексу та зосереджена безпосередньо на території конкретних регіонів, областей, адміністративних районів, міст та сіл і, відповідно, має певний територіальний таксономічний ранг [4].

Медична інфраструктура є однією з важливих сфер соціальної інфраструктури регіону, оскільки вона впливає на формування та розвиток людського потенціалу. Як справедливо зазначають американські вчені Е. Ерліана та Г. Мельник, поліпшення медичної інфраструктури та збільшення медичних ресурсів є однією з проблем системи охорони здоров'я, що впливають на низький рівень надання медичних послуг населенню регіону [5, с. 274].

До основних компонентів медичної інфраструктури, які впливають на формування людського потенціалу та розвиток соціальної інфраструктури у цілому, слід віднести: лікарняні заклади, лікарські амбулаторно-поліклінічні заклади, лікарняні ліжка, медичний персонал, а також аптеки.

Кількість лікарняних ліжок та закладів у розрахунку на 10 тис населення України в 2017 р. в регіональному розрізі представлено на рис. 1.

Найбільша кількість лікарняних закладів у розрахунку на 10 тис населення спостерігалася у Львівській області (п'ять закладів). Окрім того, у 2017 р. найбільшу кількість лікарняних ліжок у розрахунку на 10 тис населення мали чотири області України, а саме: Чернігівська (93 од.), Дніпропетровська (88 од.), Кіровоградська (85 од.) та Харківська (84 од.).

Важливо зазначити, що в Причорноморському регіоні України, який включає Одеську, Херсонську та Миколаївську області, спостерігалася найменша кількість лікарняних ліжок у розрахунку на 10 тис населення: у Миколаївській – 71 од., Херсонській – 76 од. та Одеській – 78 од. Варто зазначити, що в 2017 р. найменша кількість лікарняних закладів була зосереджена в Полтавській області (два заклади на 10 тис населення).

У системі інституцій медичної інфраструктури важливу роль відіграють лікарські амбулаторно-поліклінічні заклади, до яких належать усі медичні заклади, що ведуть амбулаторний прийом, а саме: поліклініки, амбулаторії, диспансери, поліклінічні відділення лікарняних закладів, лікарські пункти охорони здоров'я тощо. У 2017 р. в чотирьох областях України спостерігалася найбільша кількість відвідувань амбулаторно-поліклінічних закладів за зміну в розрахунку на 10 тис насе-

лення: у Кіровоградській – 302 візити, Дніпропетровській – 293 візити), Харківській – 288 візитів та Полтавській – 269 візитів. Однак у Причорноморському регіоні значення цього показника було нижче за середнє по Україні: в Одеській – 212 візитів, Миколаївській – 223 візити та Херсонській – 235 візитів. Отже, населення Причорноморського регіону України мало гірші умови для відтворення людського потенціалу (рис. 2).

Стан кадрових ресурсів системи охорони здоров'я України в регіональному розрізі представлено в табл. 1. Протягом 2010–2017 рр. в Україні спостерігалася зменшення на 11% кількості лікарів усіх спеціальностей у розрахунку на 10 тис населення, а кількості середнього персоналу в розрахунку на 10 тис населення – на 17%. Дана тенденція спостерігалася у 13 регіонах України. При цьому найбільше зменшення лікарів усіх спеціальностей на 10 тис населення спостерігалася у Причорноморському регіоні, а саме в Миколаївській області (на 8%). За досліджуваний період показник кількості лікарів усіх спеціальностей у розрахунку на 10 тис населення ілюструє позитивну динаміку в дев'яти регіонах України (Запорізькій, Івано-Франківській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській та Хмельницькій областях).

Прослідковується негативна тенденція зменшення кількості середнього медичного персоналу

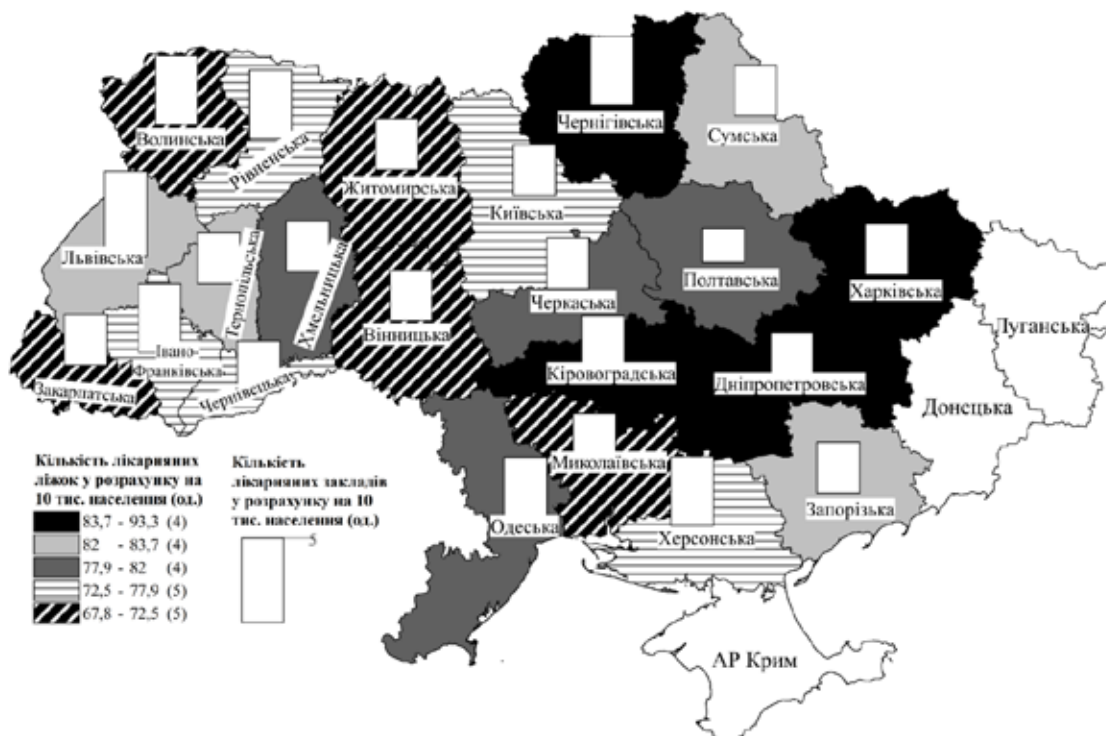

Рис. 1. Кількість лікарняних ліжок та закладів у регіонах України у розрахунку на 10 тис населення в 2017 р.

Джерело: розроблено автором на основі [6, с. 13-15]

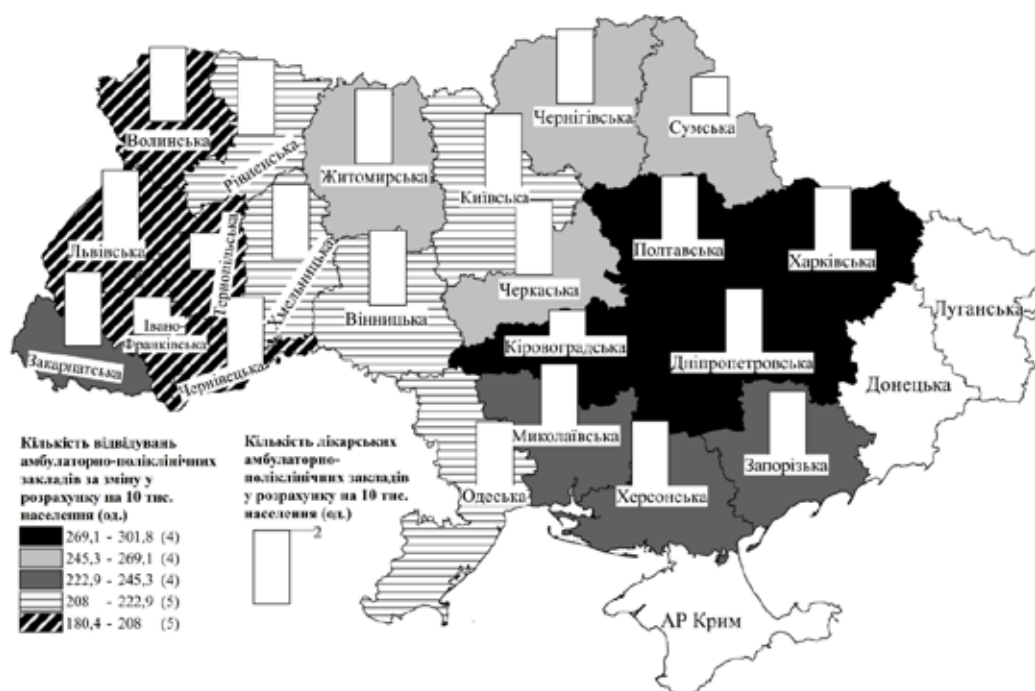

Рис. 2. Кількість АПЗ та їх відвідувань за зміну в розрахунку на 10 тис населення в регіонах України у 2017 р.

Джерело: розроблено автором на основі [6, с. 17–19]

Таблиця 1

Кадрові ресурси системи медичної інфраструктури регіонів України в 2010–2017 рр.

Регіон	Кількість лікарів усіх спеціальностей у розрахунку на 10 тис населення, осіб				Кількість середнього медичного персоналу в розрахунку на 10 тис населення, осіб			
	2010	2015	2016	2017	2010	2015	2016	2017
Україна	49,3	43,7	44,0	44,1	102,4	87,3	86,5	85,4
Вінницька	49,5	48,7	48,3	49,1	107,7	103,8	99,2	97,3
Волинська	38,7	37,7	37,9	38,3	109,1	103,8	102,1	100,1
Дніпропетровська	49,2	46,9	47,2	47,2	96,6	88,7	88,1	87,1
Житомирська	38,9	38,2	37,9	37,9	112,1	107,3	104,0	103,1
Закарпатська	42,0	40,2	39,4	38,8	92,2	85,8	83,9	82,5
Запорізька	47,9	48,4	50,4	49,1	100,6	93,2	92,8	90,2
Івано-Франківська	59,5	60,8	60,9	61,3	109,9	108,6	107,3	105,7
Київська	42,2	42,5	42,8	41,7	93,6	87,4	86,0	83,9
Кіровоградська	36,2	35,7	35,4	35,4	106,0	99,1	96,6	95,2
Львівська	59,5	55,5	56,1	55,5	112,8	104,8	104,1	101,2
Миколаївська	36,8	34,0	34,2	33,9	85,3	79,2	77,6	75,9
Одеська	49,0	47,0	47,3	47,1	94,4	84,7	84,6	83,5
Полтавська	48,9	48,7	48,3	48,7	102,5	97,1	96,0	95,5
Рівненська	41,6	41,6	41,5	41,5	115,7	107,8	105,5	104,4
Сумська	39,6	40,6	40,4	40,8	109,7	105,7	104,2	104,2
Тернопільська	52,1	53,2	52,9	52,7	112,4	109,0	106,4	102,9
Харківська	58,0	57,8	58,3	57,9	96,4	88,9	88,7	87,0
Херсонська	35,7	36,2	35,6	36,0	95,5	90,3	85,8	84,7
Хмельницька	42,3	43,0	42,9	43,9	107,2	104,5	101,5	99,5
Черкаська	39,0	38,6	38,8	38,6	105,5	100,0	97,8	97,2
Чернівецька	62,0	59,1	59,4	60,1	105,4	101,4	100,1	98,7
Чернігівська	37,3	37,0	36,9	37,0	112,8	106,5	103,8	104,2

Джерело: складено автором на основі [6, с. 24, 29]

в розрахунку на 10 тис населення в усіх регіонах України. Так, у Причорноморському регіоні спостерігалось найбільше зменшення: в Одеській області – на 12%, Миколаївській – на 11% та Херсонській – на 11%.

У 2017 р. найбільша кількість лікарів усіх спеціальностей у розрахунку на 10 тис населення спостерігалась в Івано-Франківській (61 особа) та Чернівецькій (60 осіб) областях. Найгірша ситуація з кадровими ресурсами в медичній інфраструктурі спостерігалась у Миколаївській та Кіровоградській областях, де на 10 тис населення припадало лише 34 та 35 лікарів відповідно.

У 2017 р. в Україні спостерігалась значна регіональна дивергенція між мінімальною і максимальною кількістю лікарів усіх спеціальностей на 10 тис населення. Співвідношення найбільшої кількості лікарів в Івано-Франківській області (61,3 особи) та найменшого – у Миколаївській області (33,9 особи) становить майже два рази. Це є негативним явищем, оскільки не створює рівних можливостей для формування та розвитку людського потенціалу населення регіонів України.

Слід зазначити, що розміщення інституцій охорони здоров'я має забезпечити повний доступ населення до медичних послуг і бути спрямованим на зменшення диспропорцій між окремими регіонами, а також у межах регіонів. Охорону здоров'я слід розглядати як систему, яка повинна забезпечити комплексне виконання всіх поставлених перед нею завдань шляхом досягнення повної функціональної інтеграції всієї мережі закладів охорони здоров'я, а також технічного, організаційного та функціонального вдосконалення самої системи, оскільки саме здоров'я є складовою частиною людського потенціалу, здатністю людини адаптуватися до навколишнього середовища і забезпечувати подальший розвиток та відтворення. Здоров'я є мінливим станом, тому необхідно, по-перше, запобігати захворюванням і збільшувати потенціал здоров'я, по-друге, лікувати і реабілітувати, коли виникає захворювання. Розроблення й упровадження політики охорони здоров'я є відповідальністю держави та органів місцевого самоврядування через функціонування інституцій, що формують особливу організаційну систему, включаючи медичний персонал і технічні засоби [7, с. 93, 69].

Висновки з проведеного дослідження.

З огляду на проведене дослідження, соціальна інфраструктура – це багаторівневий, поліфункціональний підкомплекс з явно вираженим територіальним характером і територіальними особливостями. Її територіальні ланки відповідають адміністративно-територіальному й поселенському розподілу країни.

Дослідження особливостей формування та розвитку медичної інфраструктури Причорномор-

ського регіону України дають підстави для висновку про недосконалість діючої системи охорони здоров'я: наявність найменшої кількості лікарняних ліжок у розрахунку на 10 тис населення порівняно з іншими областями України, найгіршої ситуації з кадровими ресурсами в медичній інфраструктурі, а саме негативної тенденції зменшення кількості лікарів усіх спеціальностей у розрахунку на 10 тис населення та кількості середнього медичного персоналу в розрахунку на 10 тис населення протягом 2010–2017 рр. З огляду на це, населення Причорноморського регіону України мало гірші умови для відтворення людського потенціалу.

Таким чином, імперативами подальшого розвитку медичної сфери соціальної інфраструктури Причорноморського регіону мають бути:

- створення нових і поліпшення доступності та якості існуючих закладів медичної інфраструктури;
- розвиток компетенцій та підвищення кваліфікації працівників, зайнятих у медичній сфері;
- модернізація загальнодоступної спортивно-оздоровчої інфраструктури;
- розвиток громадянської активності (соціального капіталу) та співпраці з неурядовими організаціями, оскільки вони можуть грати значну роль у реалізації соціальних проектів як базису розвитку соціальної інфраструктури. Більше того, у високорозвинених країнах уряд працює для підвищення обізнаності та залучення територіальних громад та громадських організацій до соціальної партисипації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пєпа Т.В., Чернюк Л.Г. Інфраструктурне забезпечення соціального розвитку регіонів України (методолого-організаційний аспект) : монографія. Вінниця, 2010. 280 с.
2. Бутко М.П., Рєвко А.М. Соціальна інфраструктура як каталізатор модернізації соціогуманітарного простору регіонів України. *Рєгіональна економіка*. 2017. № 4(86). С. 28–37.
3. Witkowski K., Starościc D. System Infrastruktury Społecznej w Gminie. *PWSZ IPIA STUDIA LUBUSKIE*. Tom IV. Sulechów, 2008. S. 177–194.
4. Ковальська Л.Л., Салівончик О.М. Чинники формування соціальної інфраструктури регіону. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_3/15.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
5. Eryana E., Melnick G. Expanding Health Insurance to Increase Health Care Utilization: Will It Have Different Effects in Rural vs. Urban Areas? *Health Policy*. 2010. Vol. 100. P. 273–281.
6. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України, 2017 рік : статистичний збірник / за ред. О.О. Кармазіна. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 109 с.
7. Kupiec L., Gołębiowska A., Wyszowska D. *Gospodarka Przestrzenna*. Tom VI Infrastruktura Społeczna. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. Białystok, 2004. 246 s.

REFERENCES:

1. Pepa, T.V., Cherniuk, L.H. (2015). Infrastrukturne zabezpechennia sotsialnoho rozvytku rehioniv Ukrainy (metodoloho-orhanizatsiinyi aspekt) [Infrastructure provision of social development of the regions of Ukraine (methodological and organizational aspect)]. Monohrafiia, Vinnytsia. [in Ukrainian].
2. Butko, M.P., Revko, A.M. (2017). Sotsialna infrastruktura yak katalizator modernizatsii sotsiohumanitarnoho prostoru rehioniv Ukrainy [Social infrastructure as a catalyst for the modernization of the socio-humanitarian space of Ukraine's regions]. *Rehionalna ekonomika*, 4 (86), 28-37 [in Ukrainian].
3. Witkowski K., Staroscic D. (2008). System Infrastruktury Społecznej w Gminie [Social Infrastructure System in the Commune]. *PWSZ IPIA STUDIA LUBUSKIE*. Tom IV. Sulechów. 177-194. [in Poland].
4. Kovalska L.L., Salivonchuk O.M. (2013). Sotsialna infrastruktura rehionu ta mekhanizmy zabezpechennia yii rozvytku [Social infrastructure of the region and mechanisms for ensuring its development]. *Zbirnyk naukovykh prats. Lutskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet. Seriia „Rehionalna ekonomika”*. Vypusk 10 (39). Lutsk: RVV Lutskoho NTU. S. 106-114. [in Ukrainian]
5. Erlyana E., Melnick G. (2010). Expanding Health Insurance to Increase Health Care Utilization: Will It Have Different Effects in Rural vs. Urban Areas? *Health Policy*. Vol. 100. P. 273–281.
6. Statystychnyi zbirnyk «Zaklady okhorony zdorovia ta zakhvoriuvanist naseleння Ukrainy» 2017 rik [Health Care Institutions and Morbidity of the Ukrainian Population] / za red. O. O. Karmazina. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2018. 109 s. [in Ukrainian]
7. Kupiec, L., Golebiowska, A., Wyszowska, D. (2004). *Gospodarka przestrzenna [Spatial economy]*. Tom IV. Infrastruktura społeczna, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku [in Poland].

ДІАГНОСТИКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

DIAGNOSIS OF DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE VOLYN REGION

У статті здійснено діагностику розвитку сільських територіальних громад у Волинській області. Обґрунтовано, що в умовах реалізації сучасних реформ децентралізації головна роль в управлінні соціальною, економічною та екологічною сферами сільських об'єднаних територіальних громад належить саме місцевим органам влади. Виявлення та розкриття регіональних особливостей розвитку сільських територій в умовах децентралізації здійснено на прикладі Волинської області, адже цей регіон займає середню позицію за кількістю сільського населення та за кількістю сільських населених пунктів. Виявлено, що на території 34 сільських об'єднаних територіальних громад проживає третина усього сільського населення Волині. Проведено аналіз виконання бюджетів об'єднаними громадами за результатами 2018 р. Виявлено, що найбільш дотаційною у 2018 р. була Велимченська сільська об'єднана територіальна громада. Розглянуто процес передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: сільська територія, сільський населений пункт, сільське населення, об'єднана територіальна громада, децентралізація.

В статті проведена діагностика розвитку сільських територіальних громад

в Волинської області. Обосновано, что в условиях реализации современных реформ децентрализации главная роль в управлении социальной, экономической и экологической сферами сельских объединенных территориальных общин принадлежит именно местным органам власти. Выявление и раскрытие региональных особенностей развития сельских территорий в условиях децентрализации осуществлено на примере Волинской области, ведь данный регион занимает среднюю позицию по количеству сельского населения и по количеству сельских населенных пунктов. Выявлено, что на территории 34 сельских объединенных территориальных общин проживает треть всего сельского населения Волины. Проведен анализ выполнения бюджетов объединенными общинами по результатам 2018 г. Выявлено, что наиболее дотационной в 2018 г. была Велимченская сельская объединенная территориальная община. Рассмотрен процесс передачи земельных участков сельскохозяйственного назначения государственной собственности в коммунальную собственность объединенных территориальных общин.

Ключевые слова: сельская территория, сельский населенный пункт, сельское население, объединенная территориальная община, децентрализация.

УДК 338.244.47

Хоміюк Н.Л.

к.е.н., докторант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Khomiuk Nataliia

Lesya Ukrainka Eastern European National University

In the article the diagnostics of development of rural union territorial community in Volyn region was conducted. The study demonstrated that in the context of modern decentralization reforms, the main role in managing the social, economic and environmental spheres of rural united territorial communities belongs to the local authorities. It is of importance to note to the fact that local governments make independent decisions on financial issues in rural development. The identification and disclosure of regional peculiarities of rural development in the context of decentralization was carried out on the example of the Volyn region, because the region occupies an average position by the number of rural population and the number of rural settlements. It was found that the Volyn region ranks sixth in the rating of oblasts in terms of forming able communities. The study demonstrated that 51 united territorial communities have been formed in the region, including 34 rural, 14 urban village and 3 urban communities. In this study the emphasis has been placed on united rural communities. The study revealed that on the territory of 34 rural united territorial communities live one third of the entire rural population of the Volyn region. The implementation of budgets by the united communities based on the results of 2018 was analyzed. It was found that all communities in the region, except Turiiska, fulfilled local budget revenue plans in 2018. The study demonstrated that 60 % of the united territorial communities' own income is a personal income tax. The analysis showed that the Velymchenska rural union territorial community was the most subsidiary in 2018. The process of transferring state-owned agricultural land into communal property of the united territorial communities was considered. It is of importance to note the fact that only 30 union territorial communities have received agricultural land for communal ownership with a total area of 49.4 thousand hectares. The study revealed that the process of decentralization provides new opportunities for the effective development of rural territories in the regions of Ukraine, in particular the Volyn region.

Key words: rural area, rural settlement, rural population, union territorial community, decentralization.

Постановка проблеми. Процес децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад є основою розвитку сільських територій, зокрема у сфері перебудови відносин між центральними та місцевими органами влади. Новосформовані громади повинні орієнтуватися на підвищення якості життя сільських жителів, на урізноманітнення сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності на сільських територіях [1]. Проблеми розвитку сільських територій для України були й залишаються актуальними, адже на них проживає майже третина населення країни. В умовах реалізації сучасних реформ децентралізації ключова

роль в управлінні соціальною, економічною та екологічною сферами сільських об'єднаних територіальних громад належить саме місцевим органам влади. Органи місцевого самоврядування самостійно приймають рішення щодо фінансових питань у сфері розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням процесу децентралізації в Україні присвячено праці таких вітчизняних фахівців, як В. Кравців, В. Бойко, О. Вівчар, Т. Васильців, Л. Мармуль, Н. Синютка, П. Жук., М. Плотнікова, А. Мовчанюк, Р. Плющ та ін. Проте недостатньо висвітленими залишаються питання розвитку сіль-

ських об'єднаних територіальних громад у розрізі регіонів, зокрема у Волинській області.

Постановка завдання. Метою дослідження є здійснення діагностики розвитку сільських територіальних громад у Волинській області в умовах реалізації реформи децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан розвитку сільських територій в Україні характеризується суттєвими регіональними відмінностями. Як бачимо з рис. 1, найбільша кількість сільського населення в Україні проживає в Одеській (788,2 тис осіб), Закарпатській (792,6 тис осіб) та Львівській (987,5 тис осіб) областях, а найменша – у Кіровоградській (353,2 тис осіб), Сумській (340,1 тис осіб) та Луганській (283,1 тис осіб) областях. Варто відзначити, що протягом 1990–2018 рр. чисельність сільського населення зменшилася на 3,8 млн осіб (із 32,4% до 30,7% від загальної чисельності населення).

Щодо кількості сільських населених пунктів, то станом на 1 липня 2019 р. в Україні було зареєстровано 28 376 сільських населених пунктів з урахуванням даних об'єднаних територіальних громад, що на 469 менше, ніж у 1991 р. Як видно з рис. 2, найбільшу кількість сільських населених пунктів зареєстровано у Львівській (1 850 од.), Полтавській (1 805 од.) та Харківській (1 673 од.) областях, найменшу – у Херсонській (658 од.), Закарпатській (578 од.) та Чернівецькій (398 од.) областях.

Виявлення та розкриття регіональних особливостей розвитку сільських територій в умовах

децентралізації потребує здійснення поглибленого аналізу на прикладі окремої адміністративної області України. Вибір Волинської області як прикладу для цього зумовлений тим, що даний регіон займає середню позицію за кількістю сільського населення (495,8 тис осіб) та за кількістю сільських населених пунктів (1 054 од.).

Волинська область розташована у північно-західній частині України та межує на заході з Республікою Польща, на півночі – з Республікою Білорусь, на півдні та на сході – із Львівською та Рівненською областями [4, с. 108]. Станом на 1 січня 2019 р. загальна територія Волинської області становила 2 014,4 тис га (3,3% від усієї площі України), з яких 1 079,8 тис га (53,6%) – землі сільськогосподарського призначення. На території регіону проживає 1 034,9 тис осіб, серед яких близько половини – сільські жителі.

Волинська область займає шосте місце у рейтингу областей щодо формування спроможних громад після Житомирської, Чернігівської, Запорізької, Дніпропетровської та Хмельницької областей.

Згідно з Перспективним планом формування територій громад Волинської області, у межах області планується утворити 74 об'єднані територіальні громади [5]. Нині на території регіону сформовано 51 об'єднану територіальну громаду. Загалом процесом децентралізації охоплено близько 56,8% площі області та 72,9% населення області.

Вихідною базою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у напрямі здійснення диверсифікації розвитку сільських територій виступають

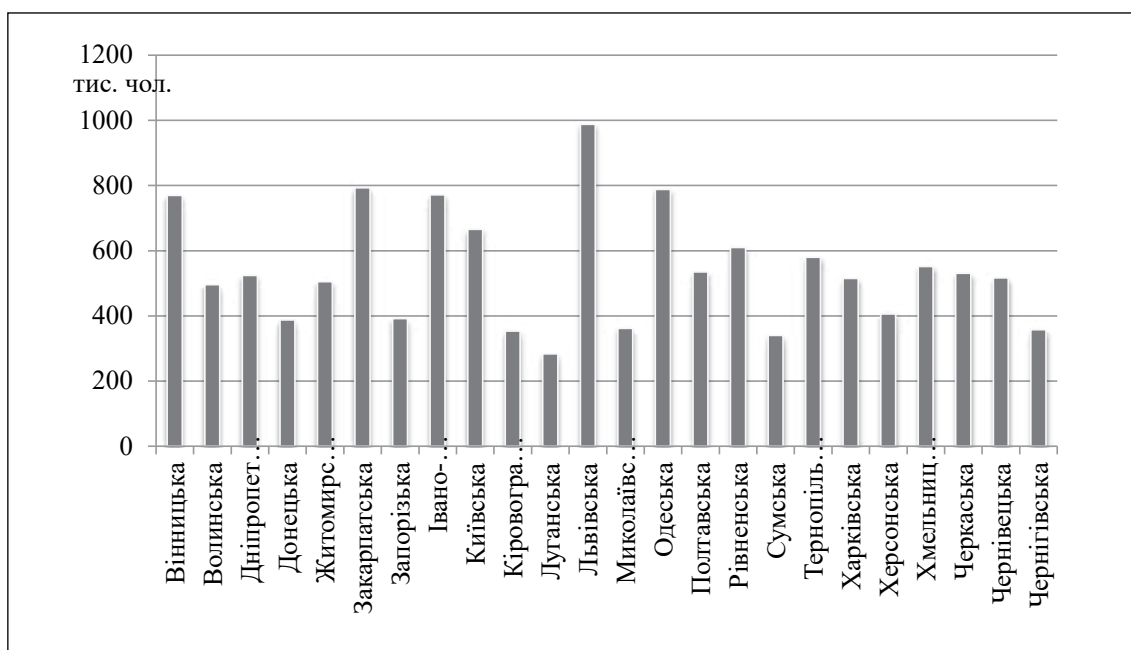

Рис. 1. Кількість сільського населення у регіонах станом на 01 січня 2018 р., тис осіб

Джерело: побудовано на основі даних [2, с. 30]

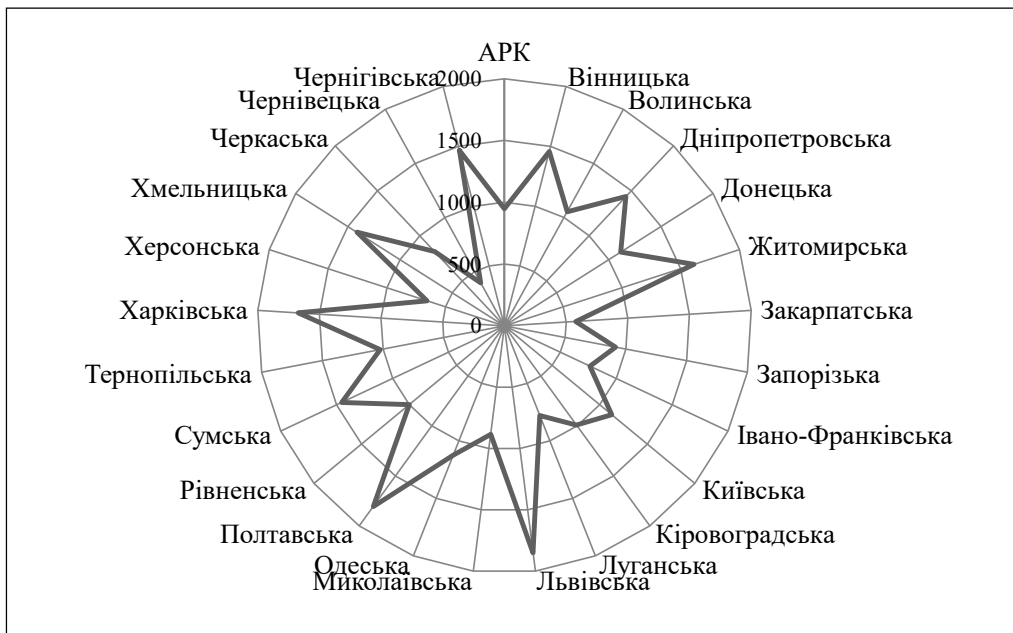

Рис. 2. Кількість сільських населених пунктів у регіонах станом на 01 липня 2019 р., од.

Джерело: побудовано на основі даних [3]

результати аналітичних досліджень особливостей та тенденцій розвитку сільських територій [6].

Оскільки у квітні 2014 р. уряд схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, то на території Волинської області у 2015 р. сформувалися перші об'єднані територіальні громади: Велицька, Голобська, Зимнівська, Смолигівська та Устилузька. Динаміку формування об'єднаних територіальних громад у Волинській області протягом 2015–2016 рр. зображено на рис. 3.

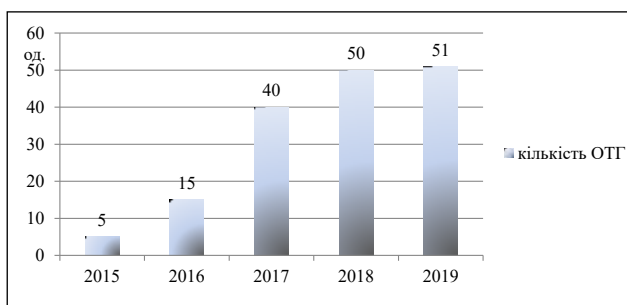

Рис. 3. Динаміка формування об'єднаних територіальних громад Волинської області станом на 10 липня 2019 р.

Джерело: побудовано на основі [7]

Як видно з табл. 1, на території Волинської області нині сформовано 34 сільських, 14 селищних та три міські територіальні громади.

У рамках даного дослідження увагу акцентовано саме на сільських об'єднаних територіальних громадах.

Загалом на території 34 сільських об'єднаних територіальних громад (6 650,77 км²) проживає 180 767 осіб, а це третина всього сільського населення Волині.

Проведений Волинським центром місцевого самоврядування аналіз виконання бюджетів об'єднаними громадами за результатами 2018 р. свідчить про те, що власні надходження у загальний фонд місцевих бюджетів становили 814 189,2 тис грн [9]. Це 111,39% від запланованого. Усі громади, крім Турійської, що повноцінно функціонують та мають прямі бюджетні стосунки з державним бюджетом, виконали плани надходжень. Податок на доходи фізичних осіб у структурі власних надходжень ОТГ становить 59,36%, єдиний податок – 12,32%, акциз на пальне – 10,70%, майнові податки – 11,34%, рента за використання лісових ресурсів – 2,2%, акциз на тютюн і алкоголь – 1,99%, плата за адміністративні послуги – 1,20%, інші платежі, включаючи відсотки за депозитами та ренту за користування надрами – 0,86% (рис. 4).

За величиною надходжень власних доходів на одного мешканця за 2018 р. лідирує Боратинська сільська об'єднана територіальна громада. Цей показник становить 17 577,3 грн на одного мешканця громади. Для порівняння: найнижчий даний показник (597,3 грн) у Велимченській сільській територіальній громаді.

Найбільш дотаційною у 2018 р. була Велимченська сільська об'єднана територіальна громада, яку дотували на 60,3%, а сім об'єднаних територіальних громад Волині (Поромівська, Боратинська,

Таблиця 1

Об'єднані територіальні громади Волинської області станом на 10 липня 2019 р.

Назва громади	Кількість населення, осіб	Площа ОТГ, км ²	Кількість рад, що об'єдналися	Дата створення	Тип ОТГ
Боратинська	7483	92.0	3	29.10.2017	сільська
Велимченська	3786	110.88	2	29.10.2017	сільська
Велицька	4010	212.0	4	25.10.2015	сільська
Вишнівська	7090	455.3	7	30.04.2017	сільська
Війницька	3710	186.57	3	23.12.2018	сільська
Гіркополонківська	7381	90.64	3	23.12.2018	сільська
Голобська	8670	298.81	5	25.10.2015	селищна
Головненська	6196	223.53	3	29.10.2017	селищна
Городищенська	3586	105.07	5	29.10.2017	сільська
Гуто-Боровенська	5091	301.27	5	23.12.2018	сільська
Дубечненська	5475	159.01	2	29.10.2017	сільська
Дубівська	3636	125.0	3	18.12.2016	сільська
Жидичинська	3808	79.33	2	29.10.2017	сільська
Заболоттівська	9546	253.72	4	18.12.2016	селищна
Заборольська	7501	130.96	4	30.04.2017	сільська
Забродівська	10629	334.24	6	30.04.2017	сільська
Зарічанська	4328	85.55	2	29.10.2017	сільська
Затурцівська	6027	241.22	5	24.12.2017	сільська
Зимнівська	7599	240.98	6	25.10.2015	сільська
Іваничівська	9656	95.62	3	29.10.2017	селищна
Ківерцівська	17745	186.8	3	23.12.2018	міська
Княгининівська	7891	69.95	2	11.12.2016	сільська
Колківська	13029	355.97	6	29.10.2017	селищна
Колодязненська	4569	308.3	4	30.04.2017	сільська
Копачівська	5337	179.24	6	29.10.2017	сільська
Липинська	5254	46.28	2	23.12.2018	сільська
Литовезька	4190	122.42	4	11.12.2016	сільська
Луківська	4431	117.0	3	29.10.2017	селищна
Любешівська	28758	1108.96	16	29.10.2017	селищна
Люблинецька	6416	115.4	3	28.08.2016	селищна
Любомльська	16076	277.0	6	29.10.2017	міська
Мар'янівська	8359	167.982	4	30.06.2019	селищна
Оваднівська	4888	282.44	5	29.10.2017	сільська
Павлівська	7960	218.16	10	18.12.2016	сільська
Підгайцівська	8363	82.3	2	23.12.2018	сільська
Поворська	4462	297.21	4	11.12.2016	сільська
Поромівська	5811	110.09	4	11.12.2016	сільська
Привітненська	3565	139.34	4	23.12.2018	сільська
Прилісненська	5746	391.46	6	11.12.2016	сільська
Рівненська	5620	333.17	5	29.10.2017	сільська
Самарівська	5508	257.2	4	30.04.2017	сільська
Сереховичівська	2566	138.34	3	29.10.2017	сільська
Смідинська	3169	161.24	2	29.10.2017	сільська
Смолигівська	1941	69.32	2	25.10.2015	сільська
Старовижівська	10987	324.03	6	23.12.2018	селищна
Торчинська	9193	138.97	5	29.04.2018	селищна
Тростянецька	4357	197.08	4	23.12.2018	сільська
Турійська	7656	150.52	4	29.10.2017	селищна
Устилузька	7551	413.7	8	25.10.2015	міська
Цуманська	12893	316.12	5	29.10.2017	селищна
Шацька	8646	307.45	3	27.03.2016	селищна

Джерело: побудовано на основі [8]

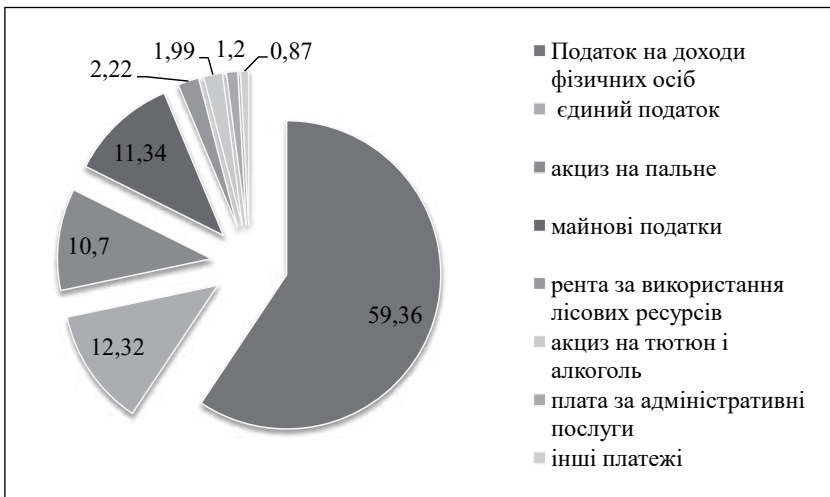

Рис. 4. Структура власних доходів громад Волинської області за 2018 р.

Джерело: сформовано на основі [9]

Литовезька, Жидичинська, Смолигівська, Зарічанська та Дубівська) перераховували реверсну дотацію, оскільки мають надлишок доходів. На утримання апарату управління найбільше власних ресурсів (близько 71,6%) витратила у 2018 р. Сереховичівська сільська об'єднана територіальна громада, а найменше – Боратинська об'єднана сільська територіальна громада (6,8%) [10].

Як бачимо, процес децентралізації дає можливість органам місцевого самоврядування самостійно приймати рішення щодо фінансових питань у сфері розвитку сільських територій. Окрім того, децентралізація виступає дієвим чинником стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні, адже сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях управління [11].

Із 1 лютого 2018 р. Держгеокадастр розпочав процес передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад. 22 грудня 2018 р. відбулася четверта передача Головним управлінням Держгеокадастру у Волинській області земель поза межами населених пунктів сільськогосподарського призначення з державної у комунальну власність об'єднаним громадам, у ході якої 14 волинських об'єднаних територіальних громад отримали 24 234,69 га земель. 27 вересня відбулася третє передача, у ході якої вісім волинських об'єднаних територіальних громад отримали 15 595,09 га землі. Під час другої передачі у власність семи об'єднаних територіальних громад перейшло близько 9 тис га землі поза межами населених пунктів сільськогосподарського призначення. Перша передача землі відбулася 27 лютого 2018 р. Тоді передали 962 га Городищенській сільській об'єднаній територіальній громаді [12]. До кінця року планується передати 40 волинським об'єднаним територіаль-

ним громадам землі поза межами населених пунктів сільськогосподарського призначення. Сьогодні лише 30 ОТГ отримали землі сільськогосподарського призначення у комунальну власність, загальна площа яких становить 49,4 тис га. Слід відзначити, що передача земельних ділянок у власність об'єднаних територіальних громад є важливим кроком до ефективного управління даним ресурсом [13].

У цілому по Україні 649 об'єднаних територіальних громад отримали землю поза межами населених пунктів сільськогосподарського призначення загальною площею 1 450,8 тис га.

Щоб об'єднана територіальна громада вдало використала свої можливості для розвитку, необхідно усвідомити, що це не просто розширення її меж завдяки збільшенню кількості мешканців. Об'єднана територіальна громада виходить на якісно інший рівень існування: він посилює обов'язки та відповідальність, насамперед, місцевих органів влади. З розширеної території до місцевого бюджету можна зібрати значніші податкові надходження, а це додаткові робочі місця, поліпшення помешкань, тобто життя громадян [14, с. 4].

Висновки з проведеного дослідження. Виявлення та розкриття регіональних особливостей розвитку сільських територій в умовах децентралізації здійснено на прикладі Волинської області, адже цей регіон займає середню позицію за кількістю сільського населення та за кількістю сільських населених пунктів. Окрім того, Волинська область займає шосте місце у рейтингу областей щодо формування спроможних громад. Сьогодні сформовано 51 об'єднану територіальну громаду, серед яких 34 – сільських. Виявлено, що 60% власних надходжень об'єднаних територіальних громад становить податок на доходи фізичних осіб.

На території Волинської області, як і по всій Україні, нині відбувається процес передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад. Сьогодні на території Волині лише 30 об'єднаних територіальних громад отримали землі сільськогосподарського призначення у комунальну власність, загальна площа яких становить 49,4 тис га. Загалом вважаємо, що процес децентралізації дає нові можливості для ефективного розвитку сільських територій у регіонах України, зокрема у Волинській області.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Хомюк Н.Л. Децентралізація як чинник диверсифікації розвитку сільських територій. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. № 1(17). С. 85–91.
2. Статистичний щорічник України за 2017 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 541 с.
3. Управління по зв'язках із місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України. *Адміністративно-територіальний устрій України станом на 01.07.2019*. URL : <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/d01.rtf> (дата звернення: 25.07.2019).
4. Павліха Н.В., Хомюк Н. Л. Трансформація системи платежів за користування землями сільськогосподарського призначення : монографія. Луцьк, 2017. 242 с.
5. Про затвердження перспективного плану формування території громад Волинської області : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 9933-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993-2015-%D1%80> (дата звернення: 22.07.2019).
6. Хомюк Н.Л., Павліха Н.В. Методичні підходи до аналізу розвитку сільських територій. *Регіональна економіка*. 2019. № 1. С. 47–55.
7. Офіційний державний сайт України «Децентралізація». *Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 липня 2019 р.* URL : <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> (дата звернення: 15.07.2019).
8. Офіційний державний сайт України «Децентралізація». *Області*. URL : <https://decentralization.gov.ua/areas> (дата звернення: 17.07.2019).
9. Повідомили перші результати виконання бюджетів волинських ОТГ у 2018 році. *Волинь online*. URL : <https://volynonline.com/povidomili-pershirezultati-vikonannya-byudzhativ-volinskih-otg-u-2018-rotsi/> (дата звернення: 25.07.2019).
10. Експерти проаналізували бюджети об'єднаних громад кожної області за 2018 рік. *Офіційний державний сайт України «Децентралізація»*. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/10674> (дата звернення: 12.07.2019).
11. Павліха Н.В., Хомюк Н.Л. Децентралізація в Україні: стан та вплив її на розвиток сільських територій. *Актуальні проблеми регіональних досліджень* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції, м. Луцьк, 17–18 травня 2018 р. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 16–19.
12. 14 волинських ОТГ отримали землі поза межами населених пунктів. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/14-volynskykh-otg-otrymaly-zemli-pozamezhamy-naselenykh-punktiv/> (дата звернення: 20.07.2019).
13. Хомюк Н.Л., Павліха Н.В. Особливості формування об'єднаних територіальних громад у Волинській області. *Сучасна наука та освіта Волині* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Володимир-Волинський, 22 листопада 2018 р. Луцьк : Волиньполіграф, 2018. С. 427–430.
14. Овчаренко Т., Бочі А., Поворозник В. Особливості формування та виконання бюджету об'єднаних територіальних громад. Київ : Міжнародний центр перспективних досліджень, 2017. 136 с.

REFERENCES:

1. Khomiuk N.L. (2019). Detsentralizatsiia yak chynnyk dyversyfikatsii rozvytku silskykh terytorii [Decentralization as a factor in the diversification of rural development]. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoieuropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University]. No 1 (17). pp. 85–91.
2. Verner I. Ye. (2018). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2017 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017]. K. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 541 p.
3. Upravlinnia po zviyazkakh z mistsevymy orhanamy vlady ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2019). *Administrativno-terytorialnyi ustrii Ukrainy za stanom na 01.07.2019* [Administrative and territorial structure of Ukraine on 01.07.2019]. Available at: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWS-AIT/ADM/d01.rtf> (accessed: 25.07.2019).
4. Pavlikha N.V., & Khomiuk N. L. (2017). *Transformatsiia systemy platezhiv za korystuvannia zemliamy silskohospodarskoho pryznachennia* [The transformation of payment system for use of agricultural land: monohrafiia]: monograph. Lutsk, 242 p.
5. Rozporjadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy (2014). *Pro zatverdzhennia perspektyvnoho planu formuvannia terytorii hromad Volynskoi oblasti: pryiniaty 23 veresn. 2015 № 9933-r.* [On approval of the prospective plan for the formation of territories of the communities of Volyn region from 2015, September 23]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993-2015-%D1%80> (accessed: 22.07.2019).
6. Khomiuk N.L., & Pavlikha N.V. (2019). *Metodychni pidkhody do analizu rozvytku silskykh terytorii* [Methodological approaches to analysis of development of the rural territories in terms of decentralization]. *Rehionalna ekonomika* [Regional economy]. No 1. pp. 47–55.
7. Ofitsiynij derzhavnyj sajt Ukrainy «Decentralizacija». (2019). *Monitoryng procesu decentralizacii vlady ta reformuvannya miscevogho samovriaduvannia stanom na 10 lypnia 2019 roku* [The official state site of Ukraine «Decentralization». Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government as of July 10, 2019]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> (accessed: 15.07.2019).
8. Ofitsiynij derzhavnyj sajt Ukrainy «Decentralizacija». (2019). *Obласти* [The official state site of Ukraine «Decentralization». Areas]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/areas> (accessed: 17.07.2019).
9. Volyn online. (2019). *Povidomyly pershi rezultaty vykonannya biudzhativ volynskykh OTH u 2018 rotsi* [Reported the first results of the implementation of the budgets of the Volyn UTCs in 2018]. Available at: <https://volynonline.com/povidomili-pershirezultati-vikonannya-byudzhativ-volinskih-otg-u-2018-rotsi/> (accessed: 25.07.2019).
10. Ofitsiynij derzhavnyj sajt Ukrainy «Decentralizacija». (2019). *Eksperty proanalizuvaly biudzhety obiednanykh hromad kozhnoi oblasti za 2018 rik* [The official state site of Ukraine «Decentralization». The experts analyzed the budgets of the united communities of each region for 2018]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/10674> (accessed: 12.07.2019).

11. Pavlikha, N.V., & Khomjuk, N.L. (2018). Decentralizacija v Ukrajinі: stan ta vplyv jiji na rozvytok siljsjkykh terytorij [Decentralization in Ukraine: its state and its impact on the development of rural territories]. Proceedings from: *II Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferencija «Aktualjni problemy rehionalnykh doslidzhenj»* [The Second International scientific and practical internet-conference «Actual problems of regional studies: materials»]. Lutsk : Vezha-Druk. pp. 16–19.

12. Volynski novyny. (2018). 14 volynskykh OTH otrymaly zemli poza mezhamy naselenykh punktiv [14 Volyn OTGs received lands outside the settlements]. Available at: <https://www.volynnews.com/news/all/14-volynskykh-oth-otrimaly-zemli-pozamezhamy-naselenykh-punktiv/> (accessed: 20.07.2019).

13. Khomiuk N.L., & Pavlikha N.V. (2018). Osoblyvosti formuvannia obiednanykh terytorialnykh hromad u Volynskii oblasti [Features of formation of united territorial communities in Volyn region]. Proceedings from: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija «Suchasna nauka ta osvita Volyni»* [The International scientific and practical conference «Contemporary Science and Education of Volyn»]. Lutsk : Volynpolihraf, pp. 427–430.

14. Ovcharenko T., Bochi A., & Povoroznyk V. (2017). *Osoblyvosti formuvannja ta vykonannja bjudzhetu ob'jednanykh terytorialnykh ghromad*. [Features of formation and execution of the budget of the united territorial communities]. Mizhnarodnyj centr perspektyvnykh doslidzhenj. 136 p.

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ЗНАЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННИХ ВОДНИХ РЕСУРСІВ У ПРОЦЕСІ ОЦІНКИ ВОДОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

THE VALUE OF TRANSBOUNDARY WATER RESOURCES IN THE EVALUATION OF WATER SUPPLY OF UKRAINE

УДК 556:628.171

Яков'юк В.А.

здобувач

Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

Yakovyuk Victor

Lesia Ukrainka Eastern European
National University

У статті проведено аналіз сучасного стану забезпечення України водними ресурсами. Обґрунтовано важливість такого аналізу для оцінки ефективності управління трансграничними водними ресурсами. Доведено залежність водозабезпечення території держави від притоку таких ресурсів із-за її меж чи можливостей користування водними ресурсами, розташованими на кордоні держави. На основі статистичного аналізу наявності і забору води, а також загальноприйнятих методик визначено віднесення території України до категорії водонебезпечених держав місцевими водними ресурсами. Запропоновано оцінювати водозабезпеченість незалежних держав з урахуванням трансграничних водних ресурсів (ТКВР), до яких такі країни мають доступ. Результатами дослідження доведено пов'язаність водозабезпечення України зі станом та якістю трансграничних водних ресурсів, обґрунтовано необхідність участі України в управлінні ТКВР, розроблення методів оцінки та вдосконалення ефективності управління ними.

Ключові слова: водні ресурси, місцеві водні ресурси, трансграничні водні ресурси, сумарні водні ресурси, водозабезпеченість.

В статье проведен анализ современного состояния обеспечения Украины водными

ресурсами. Обоснована важность такого анализа для оценки эффективности управления трансграничными водными ресурсами. Доказана зависимость водоснабжения территории государства от притока таких ресурсов из-за ее пределов или возможностей пользования водными ресурсами, расположенными на границе государства. На основании статистического анализа наличия и забора воды, а также общепринятых методов территория Украины отнесена к категории водонеобеспеченных государств местными водными ресурсами. Предложено оценивать водообеспеченность независимых государств с учетом трансграничных водных ресурсов (ТКВР), к которым такие страны имеют доступ. Результатами исследования доказана связь водообеспечения Украины с состоянием и качеством трансграничных водных ресурсов, обоснована необходимость участия Украины в управлении ТКВР, разработки методов оценки и совершенствования эффективности управления ими.

Ключевые слова: водные ресурсы, местные водные ресурсы, трансграничные водные ресурсы, суммарные водные ресурсы, водообеспеченность.

The article analyzes the current state of Ukraine's provision of water resources. The importance of such an analysis for assessing the efficiency of transboundary water resources management is substantiated. In conditions of technological and other anthropogenic loading water resources are exhausted, their pollution leads to a violation of the ecological balance of ecosystems. It is also fueled by imperfect mechanisms for managing water and related natural resources. The dependence of the water supply of the territory of the state on the inflow of such resources due to its limits or the possibilities of using water resources located on the state border is proved. Therefore, the analysis of the status of water supply to the state is proposed to be recognized as a prerequisite and one of the stages of assessing the efficiency of transboundary water resources management. In turn, the availability and state of use of transboundary water resources directly affects the assessment of water availability of a particular country or region. Based on the use of mainly fresh water resources for public needs, the feasibility of selecting them as the object of scientific research is substantiated. Given that the main source of water supply remains river runoff, assessing its indicators confirmed the dependence of Ukraine's water supply from transboundary water resources. Based on the generally accepted methodology, it is determined that the provision of Ukraine with local water resources according to international assessments belongs to the category of water-insecure states. The article proposes to assess water availability of the states taking into account the water resources to which such countries have access. It is proved that taking into account the flow of water from neighboring states and equal access to water resources located at the borders of the state, the indicator of water supply by the population of Ukraine in the average year will increase almost three times. The research has theoretically proved that Ukraine's water supply is largely due to the state and quality of transboundary water resources, which substantiates the need for the active participation of state representatives in the management of such resources, the development of methods for evaluating and improving the efficiency of their management.

Key words: water resources, local water resources, transboundary water resources, total water resources, water supply.

Постановка проблеми. Існування суспільства в сучасних умовах пов'язане з використанням природних ресурсів, серед яких особливу нішу займають водні ресурси, які забезпечують три найважливіших функції: соціальну, економічну та екологічну.

У процесі реалізації цих функцій зростає техногенне навантаження на такі ресурси, збільшується їх кількісне використання, наслідком чого стають виснаження та забруднення водних ресурсів,

порушення екологічної рівноваги екосистем. Цим негативним процесам також сприяють недотримання правил екологічної безпеки використання, охорони та відтворення, недосконалі механізми управління водними та пов'язаними з ними іншими природними ресурсами.

Результатом дії цих чинників є недостатня забезпеченість населення якісною питною водою. Отже, очевидно є необхідність підвищення

ефективності використання та вдосконалення управління водними ресурсами на всіх рівнях: міждержавному, національному і регіональному (місцевому), вироблення нових концепцій та принципів оцінки наявності й їхнього стану.

Базовими елементами для оцінювання ефективності та вдосконалення механізмів управління водними ресурсами є забезпеченість держави чи частини її території такими ресурсами, наявний водоресурсний потенціал.

У зв'язку з викладеним дослідження стану та наявності водних ресурсів залишається актуальним для розроблення сучасних соціально достатніх, економічно обґрунтованих та екологічно безпечних механізмів водокористування, планування заходів з охорони і відтворення водних ресурсів як на державному і регіональному, так і міждержавному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням управління водними ресурсами, аналізу їх стану, підвищення ефективності використання присвячено багато наукових праць. Значний внесок у дослідження зазначеної тематики на національному рівні зробили Т. Галушкіна, В. Голян, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, І. Дубовіч, О. Дьяков, Л. Левковська, В. Сташук, М. Хвесик, А. Яцик, О. Яроцька та багато інших.

Особливості управління транскордонними водними ресурсами досліджували М. Боярин, І. Дубович, М. Мальований, О. Ковальчук, Ю. Малик, Н. Лісоцька, В. Олейник, І. Скороход та ін. У переважній більшості роботи науковців стосувалися аналізу стану управління конкретними транскордонними водними басейнами. Розроблялися пропозиції щодо основних напрямів регулювання процесів використання таких ресурсів. Водночас методика оцінки та шляхи подальшого вдосконалення ефективності управління транскордонними водними ресурсами досліджені недостатньо і лишаються досить актуальними.

Постановка завдання. Метою дослідження є проведення аналізу сучасного стану забезпечення України водними ресурсами як етапу оцінки ефективності управління транскордонними водними ресурсами, обґрунтування доцільності врахування під час оцінки водозабезпечення держави її доступу до таких ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зі станом водних ресурсів тісно пов'язані сталий розвиток країни, рівень життя, здоров'я і добробут її громадян. Низка досліджень поєднує стан забезпеченості та використання водних ресурсів із державними безпековими цінностями. Так, Л. Левковська та А. Сундук вважають стан водно-ресурсної сфери держави, ключові параметри якого здатні задовольнити потреби населення та економіки в необхідних ресурсах і відповідають системі національних пріоритетів у координатах інтересів

та загроз, властивостями, що об'єднують водну сферу і сферу безпеки [1, с. 71].

Аналіз наявності та використання національних водних ресурсів, на нашу думку, є також вихідним інструментарієм для оцінки ефективності управління як водними ресурсами, що перебувають у межах територій держав, так і частинами ТКВР, до яких держава має доступ. Уважаємо, що такий аналіз є взаємопов'язаним, оскільки для оцінювання водозабезпечення конкретної країни чи регіону необхідно враховувати наявність та стан використання ТКВР.

Відповідно до ст. 1 Водного кодексу України, до водних ресурсів належать обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території. Вони ж становлять водний фонд України [2].

Ураховуючи, що для суспільних потреб використовуються переважно прісні водні ресурси, саме вони й є головним об'єктом наукових досліджень.

Прісні водні ресурси України складаються зі стоку річок та прісних підземних вод. Основним джерелом водопостачання залишається річковий стік. За багаторічними спостереженнями, з урахуванням припливу із суміжних країн загальний середній річковий стік сягає 87,1 км³, а у маловодний рік – 55,9 км³, з якого лише 52,4 км³ середній за водністю та 29,7 км³ у дуже маловодний формуються в межах України і розглядаються як власний водний фонд України [3, с. 67]. З урахуванням стоку річки Дунай по Кілійському рукаву величина загального річкового стоку становить 209,8 км³. Тобто загальні потенційні ресурси річкових вод України можуть уважатися саме у такому розмірі.

Ресурси річкового стоку, окрім власного (місцевого) стоку, формуються за рахунок притоку (транзиту) із суміжних держав: Російської Федерації, Білорусі, Румунії, Молдови, Угорщини, Польщі та інших країн по річках Дунаю (123 км³), Дніпру (34,4 км³), Дністрі (0,8 км³) та Сіверському Дінцю (1,8 км³) [4, с. 54; 5, с. 54].

Поверхня території України покрита відносно негустою сіткою річок, яка розподіляється за водозбірними комплексами великих рік: Вісли (включаючи річки Західний Буг, Сян), Дунаю (разом із р. Тиса), Дністра, Південного Бугу, Дніпра (включаючи річки Прип'ять, Десна), Сіверського Дінця, а також річок Причорномор'я і Приазов'я.

Фізико-географічні особливості території України, а також антропогенний чинник зумовлюють нерівномірний розподіл водних ресурсів за адміністративними утвореннями. До 70% стоку річок припадає на Південно-Західний економічний район, в якому проживає до 40% населення, і лише 2% площі України належить до басейну Балтійського моря. Найбільша кількість водних ресурсів (близько 60%) з урахуванням притоку з-за меж України зосереджена в річках басейну Дунаю на

прикордонній межі України, де потреба у водних ресурсах не перевищує 5% загальнодержавного обсягу. Найменша їх кількість формується там, де зосереджено найбільші споживачі води: Донбас, Криворіжжя, Крим та південні області України.

Найбільш водозабезпеченими є Карпати. Займаючи лише 3,3% площі території України, на них припадає майже 22% усього місцевого річкового стоку. Далі за водозабезпеченістю йде Полісся, на яке припадає 14,5% території України та 16,3% місцевого стоку.

Лісостеп має середню водозабезпеченість території. Усього на території цієї зони формується понад 40% його загального об'єму в Україні. Найменш водозабезпеченими є райони Степу, де на 1 км² припадає лише 23 тис м³ місцевого стоку.

Водночас навіть у межах однієї фізико-географічної зони має місце значна різниця у водозабезпеченні конкретного регіону. Для порівняння: забезпеченість місцевими водними ресурсами на 1 км² площі у степовій зоні становить лише 10,5 тис м³ в Одеській області, 38,6 тис м³ у Херсонській області. У Карпатському регіоні водозабезпеченість Івано-Франківської області становить 330,2 тис м³ на 1 км² площі і майже вдвічі більше (618,7 тис м³) – у Закарпатській області.

З огляду на внутрішні регіональні відмінності, забезпеченість населення місцевими ресурсами річкового стоку в розрахунку на одного мешканця характеризується тим, що лише Закарпатська область належить до середньозабезпечених (6,29 тис м³ на людину). Низька вона в Івано-Франківській, Чернігівській, Житомирській, Волинській, Сумській та Рівненській областях (3,3–2,0 тис м³); в інших областях – дуже низька і надзвичайно низька (1,93–0,13 тис м³ на людину).

Найважливішими водними об'єктами є річки. В Україні налічується 63 119 річок, у тому числі великих (площа водозбору понад 50 тис км²) – 9, середніх (від 2 до 50 тис км²) – 87 і малих (менше 2 тис км²) – 63 029 [4, с. 53].

В умовах обмеженої кількості річкового стоку в Україні джерелами водозабезпечення та водокористування також є природні озера, ставки і болота. На території України налічується близько 7 тис озер та 48 тис ставків [5, с. 54; 6, с. 98].

Водночас із-за нестійкості рівневих водних режимів, якості ресурсів вони не можуть бути надійними джерелами водопостачання, використовуються для водозабезпечення сільських населених пунктів, об'єктів сільського та рибного господарства.

Водний ресурс України, зосереджений у поверхневих водоймах, доповнюють підземні запаси води, які відіграють важливу роль у формуванні річкового стоку та в господарській діяльності, насамперед у питному водозабезпеченні населення. Зокрема, частка підземних вод стано-

вить 13–14% у загальному водоспоживанні держави і близько 54% – у забезпеченні господарсько-питного водопостачання. Прогнозні ресурси підземних вод становлять 22,5 км³/рік. Розвіданість прогнозних ресурсів підземних вод по країні становить лише 27% [7, с. 9].

Розподіл цих ресурсів, як і поверхневих вод, по території України також нерівномірний. Понад 70% запасів підземних вод сконцентровано у північній та північно-західній частинах у межах Волино-Подільського та Дніпровсько-Донецького артезіанських басейнів, які мають сприятливі умови для їх формування. Південна частина України має обмежені резерви підземного водопостачання.

Узагальнюючи наявність в Україні водних ресурсів, убачається, що територія держави характеризується низькою та нерівномірною водозабезпеченістю власним місцевим водним стоком. У середній за водністю рік забезпеченість населення місцевими водними ресурсами становить 1,1–1,2 тис м³ на людину. У маловодні роки цей показник може опускатися до 0,52 тис м³. При цьому, за визначенням Європейської економічної комісії ООН, держава, водні ресурси якої не перевищують 1,5 тис м³ на одну людину, вважається водонезабезпеченою.

З огляду на викладене та за оцінкою згідно з міжнародною класифікацією, Україна належить до найменш забезпечених країн у Європі за запасами води, яка доступна для використання [8, с. 360].

Для порівняння: у Канаді цей показник у середньому сягає близько 219 тис м³/рік, у США – 6,8 тис м³, у цілому по Європі – 5 тис м³, у Норвегії – 96,9 тис м³, у Швеції – 24,1 тис м³ [5, с. 54].

Зазначені вище показники характеризують наявність водних ресурсів в Україні на основі показника місцевого річкового стоку. Ми погоджуємося, що це один із базових показників, який у тому числі є одним з елементів національної безпеки, самодостатності держави.

Разом із тим нами вбачається доцільним оцінювати наявність водних ресурсів незалежних держав з урахуванням тих водних ресурсів, до яких такі країни мають доступ (рис. 1).

З урахуванням підземних вод, не пов'язаних гідравлічно з річковим стоком, а також притоком води із сусідніх держав, показник забезпечення населення України водними ресурсами у середній за водністю рік становить близько 2,2 тис м³ на людину. Варто зауважити, що притік водних ресурсів – це води, які перетинають кордони держав, тобто вони є ТКВР. Такі ресурси потрапили на територію держави і вона до них має безперешкодний доступ. З іншого боку, кількість таких ресурсів може регулюватися міждержавними відносинами (регулювання стоку).

Максимальна потенційна водозабезпеченість формується з урахуванням усіх ТКВР, до яких має

Склад водних ресурсів України

Вид водних ресурсів	Ресурси за рік, км ³		Водозабезпеченість території за рік, тис м ³ на 1 км ²		Водозабезпеченість населення за рік, тис м ³ на 1 жителя	
	середній за водністю	дуже мало-водний	середній за водністю	дуже мало-водний	середній за водністю	дуже мало-водний
Місцевий річковий стік	52,4	29,7	86,8	49,2	1,23	0,70
Приплив із суміжних територій	34,7	22,9	57,5	37,9	0,81	0,54
Підземні води, що гідравлічно не пов'язані з річковим стоком	7,0	7,0	11,6	11,6	0,16	0,16
Сумарні ресурси	94,1	59,6	155,9	98,7	2,2	1,4
Стік ТКВР на прикордонних ділянках	61,4	49,4	101,7	81,8	1,44	1,16
Потенційні сумарні водні ресурси, доступні для України	155,5	109	257,6	180,5	3,64	2,56

Джерело: складено автором

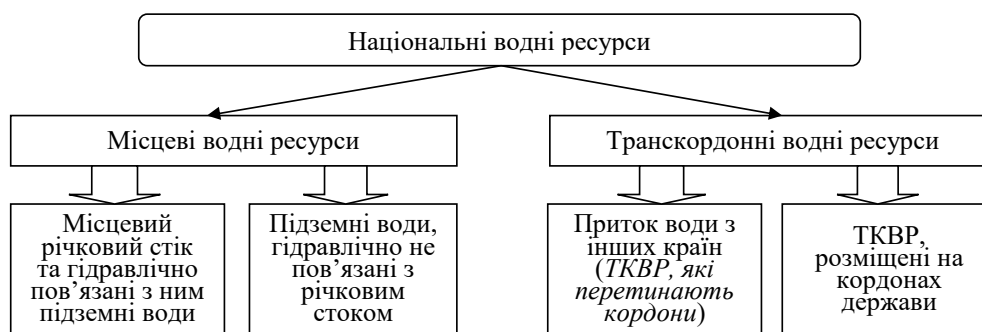

Рис. 1. Наявні водні ресурси держави

Джерело: складено автором

доступ держава. Іншою частиною таких ТКВР є водні ресурси, розміщені на кордонах держави. Вони ж можуть і визначати кордони між державами, однак це ніяк не впливає на можливість доступу до таких ресурсів.

Ураховуючи, що однією з обов'язкових умов належності до ТКВР є доступ до них не менше двох держав, нами пропонується при під час оцінювання наявності водних ресурсів держави до уваги брати лише половину стоку води на прикордонних ділянках. Більш конкретні частки можуть визначатися у результаті укладання міждержавних басейнових угод.

Трансформуючи такі умови для визначення водозабезпеченості України, стік ТКВР на прикордонних ділянках, який може бути доступним, становитиме 61,4 км³ у середній за водністю рік та 49,4 км³ – у дуже маловодний. Сумарна потенційна водозабезпеченість населення України водними ресурсами (у т. ч. розміщеними на кордонах держави) може становити 3,64 тис м³ на одну особу (табл. 1).

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз дає нам підстави стверджувати, що наявних в Україні місцевих водних ресурсів недо-

статньо для повноцінного забезпечення водою населення та виробничих потреб. Водозабезпеченість України значною мірою пов'язана зі станом та якістю ТКВР, до яких вона має доступ. Зокрема, приплив води із суміжних держав та річковий стік на інших транскордонних ділянках вдвічі перевищують забезпеченість місцевим річковим стоком. Зазначене вказує на залежність усього водогосподарського комплексу від ТКВР та зобов'язує Україну до активної участі в управлінні ТКВР, до яких вона має доступ, зумовлює необхідність розроблення методів оцінки та вдосконалення ефективності управління такими ресурсами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Левковська Л.В. Безпека водних ресурсів України: аналіз, оцінка, пріоритети забезпечення. *Економіка природокористування і охорони довкілля* : збірник наукових праць. 2014. С. 71–75.
2. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 24. Ст. 189.
3. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році. *Міністерство екології та природних ресурсів України*.

2014. URL : <https://menr.gov.ua/news/31172.html> (дата звернення: 20.07.2019).

4. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 році. *Міністерство екології та природних ресурсів України*. Київ : ФОП Грін Д.С., 2016. 350 с.

5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. *Міністерство екології та природних ресурсів України*. Київ : ФОП Грін Д.С., 2017. 308 с.

6. Вострікова Н.В. Удосконалення організаційного механізму державного управління водними ресурсами в Україні : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.02. Рівне, 2016. 293 с.

7. Стан підземних вод України / Державна служба геології та надр України. Київ : Державний інформаційний геологічний фонд України, 2018. 121 с.

8. Зацерковний В.І. Плічко Л.В. Аналіз системи управління водогосподарським комплексом України та пошук шляхів щодо її вдосконалення. *Наукоємні технології*. 2017. № 4(36). С. 358–367.

REFERENCES:

1. Levkovsjka L.V. (2014) Bezpeka vodnykh resursiv Ukrainy: analiz, ocinka, priorityty zabezpechennja [Water Safety of Ukraine: Analysis, Assessment, Priority of Provision]. *Ekonomika pryrodokorystuvannja i okhorony dovkillja* : zbirnyk naukovykh pracj, pp. 71-75. [in Ukrainian].

2. Vodnyj kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy, Zakon, Kodeks vid 06.06.1995 no 213/95-VR [Water Code of Ukraine: Code of Ukraine, Law, Code of 06.06.1995 № 213/95-VR]. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy*

[Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 24. [in Ukrainian].

3. Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrainy (2014). *Nacionaljna dopovidj pro stan navkolyshnjogho pryrodnogho seredovyshha v Ukraini u 2012 roci*. [National report on the state of the environment in Ukraine in 2012]. Available at: <https://menr.gov.ua/news/31172.html> (accessed 20.07.2019).

4. Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrainy (2016). *Nacionaljna dopovidj pro stan navkolyshnjogho pryrodnogho seredovyshha v Ukraini u 2014 roci*. [National report on the state of the environment in Ukraine in 2014]. Kyiv: FOP Ghrinj D.S.

5. Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrainy (2017). *Nacionaljna dopovidj pro stan navkolyshnjogho pryrodnogho seredovyshha v Ukraini u 2015 roci*. [National report on the state of the environment in Ukraine in 2015]. Kyiv: FOP Ghrinj D.S.

6. Vostrikova N.V. *Udoskonalennja orghanizacijnogho mekhanizmu derzhavnogho upravlinnja vodnyy resursamy v Ukraini* [Improvement of the organizational mechanism of state water resources management in Ukraine] (PhD Thesis), Rivne. [in Ukrainian].

7. Derzhavna sluzhba gheologhiji ta nadr Ukrainy (2018). *Stan pidzemnykh vod Ukrainy* [State of underground waters of Ukraine], Kyiv: Derzhavne naukovovyrobnyche pidpryjemstvo «Derzhavnyj informacijnyj gheologhichnyj fond Ukrainy». [in Ukrainian].

8. Zacerkovnyj V.I. Plichko L.V. (2017) Analiz systemy upravlinnja vodoghospodarskym kompleksom Ukrainy ta poshuk shljakhiv shhodo jiji vdoskonalennja [Analysis of the water management system of Ukraine and search for ways to improve it]. *Naukojemni tekhnologhiji*, no 4, pp. 358-367. [in Ukrainian].

РІВНІ ІЄРАРХІЇ ТА ДИНАМІКА ЗМІН ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ HIERARCHY LEVELS AND DYNAMICS OF CHANGES IN THE FINANCIAL ARCHITECTURE

У статті виділено рівні інституційного середовища відповідно до рівнів ієрархії фінансової архітектури, зокрема: глобальне інституційне середовище, що визначає процеси у світовому масштабі – суб'єктами є: мережа організацій і органів ООН та її спеціалізованих установ, неформальні консультативні групи, регіональні інтеграційні угруповання та об'єднання, недержавні міжнародні організації; макроінституційне – процеси на рівні національного державного сектору. До його суб'єктів належать інститути публічної влади, виконавчі органи влади, головні та спеціально вповноважені центральні органи виконавчої влади; мікроінституційне (внутрішнє) – діяльність інститутів та їх взаємозв'язок, суб'єктами якого виступають рекламні агентства, засоби масової інформації, фінансові організації, рейтингові агентства, комерційно-консультативні підприємства й організації, системи зв'язку, заклади освіти тощо. Для виявлення інституційних змін у статті з'ясовано, які ж організації є складниками фінансової архітектури, а також за допомогою яких норм та правил вони безпосередньо впливають на функціонування фінансової системи. Виокремлено три блоки ієрархії фінансової архітектури: наднаціональні фінансові регулятори, національні фінансові регулятори та органи державного управління фінансової сфери, безпосередньо фінансові установи.

Ключові слова: фінансова архітектура, ієрархія, інституційне середовище, наднаціональні фінансові регулятори, національні фінансові регулятори, фінансова сфера, державне управління.

В статті виділено рівні інституційно-офінансової середовища в відповідності з рівнями ієрархії фінансової архітектури, в

частності: глобальна інституційно-офінансової середовища, котра визначає процеси в світовому масштабі, її суб'єктами являються: мережа організацій і органів ООН і її спеціалізованих установ, неформальні консультативні групи, регіональні інтеграційні угруповання та об'єднання, недержавні міжнародні організації; макроінституційно-офінансової середовища – процеси на рівні національного державного сектору. К її суб'єктам належать інститути публічної влади, виконавчі органи влади, головні та спеціально вповноважені центральні органи виконавчої влади; мікроінституційно-офінансової середовища (внутрішнє) – діяльність інститутів та їх взаємозв'язок, суб'єктами котрої виступають рекламні агентства, засоби масової інформації, фінансові організації, рейтингові агентства, комерційно-консультативні підприємства й організації, системи зв'язку, навчальні заклади та інші. Для виявлення інституційних змін у статті встановлено, які ж організації являються складовими фінансової архітектури, а також з допомогою яких норм та правил вони безпосередньо впливають на функціонування фінансової системи. Виділено три блоки ієрархії фінансової архітектури: наднаціональні фінансові регулятори, національні фінансові регулятори та органи державного управління фінансової сфери, безпосередньо фінансові установи.

Ключевые слова: финансовая архитектура, иерархия, институциональная среда, наднациональные финансовые регуляторы, национальные финансовые регуляторы, финансовая сфера, государственное управление.

УДК 338.763

Мельник В.М.

д.е.н., професор,
професор кафедри фінансів
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Житар М.О.

к.е.н., заступник директора навчально-
наукового інституту фінансів,
банківської справи
Університет державної фіскальної
служби України

Melnyk Victor

Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

Zhytar Maksym

University of State Fiscal Service of
Ukraine

The article highlights the levels of the institutional environment in accordance with the levels of the hierarchy of financial architecture, in particular: the global institutional environment that determines processes on a global scale – the subjects are: a network of organizations and bodies of the United Nations and its specialized institutions, informal consultative groups, regional integration groups and associations, non-governmental international organizations; macro-institutional – processes at the level of the national public sector. Its subjects include institutions of public authority, executive authorities, main and specially authorized central executive bodies; microinstitutional (internal) – the activity of institutes and their interrelation – the subjects of which are advertising agencies, mass media, financial organizations, rating agencies, commercial consulting companies and organizations, communication systems, educational institutions, etc. In order to detect institutional changes in the article, it is clarified which organizations are components of financial architecture, and with the help of which norms and rules they directly affect the functioning of the financial system. There are three blocks of financial architecture hierarchy: 1) supranational financial regulators – international financial organizations (IMF, World Bank, International Development Association, International Bank for Reconstruction and Development, International Finance Corporation, European Bank for Reconstruction and Development, European Investment Bank, G20, etc.); 2) national financial regulators and bodies of state financial management (National Bank of Ukraine, National Commission on Securities and Stock Market, National Commission for the regulation of state regulation of financial services markets, Ministry of Finance of Ukraine, State Treasury Service, State Fiscal Service, State Service for Financial Monitoring of the Market); 3) direct financial institutions – institutions specializing in financial services (banks, credit unions, pawnshops, leasing companies, trust companies, insurance companies, institutions of accumulative retirement provision, investment funds and companies, and others).

Key words: financial architecture, hierarchy, institutional environment, supranational financial regulators, national financial regulators, financial sphere, public administration.

Постановка проблеми. Частка фінансового сектору в економіці окремих країн та у світі у цілому постійно зростає, що супроводжується виникнен-

ням сукупності певних проблем і постійною трансформацією фінансової архітектури. Вирішення цих проблем потребує ретельного аналізу транс-

формаційних процесів. У період активного розвитку нової інституціональної теорії є необхідність дослідження інституціонального складника фінансiалiзацiї, що дасть змогу визначити рiвнi iєрархiї та провести аналіз динаміки інституційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сутність фінансової архітектури в сучасній економічній теорії, динаміку змін та рівні її ієрархії досліджували багато зарубіжних учених, серед яких можна виділити: М. Барклі, Р. Брейлі, С. Брігхема, Г. Демсеца, Т. Долгоп'ятову, Р. Ентова, І. Івашківську, Р. Капелюшнікова, М. Кокорєву, Б. Коласа, Р. Ла Порта, Ф. Лопеса де Силанеса, С. Маерса, К. Сміта, А. Степанову, Д. Фінерті, Дж. Ван Хорна, А. Шляйфера та ін. Серед вітчизняних науковців слід відзначити праці: Н. Бичкової, М. Білик, І. Бланка, А. Гриценко, І. Зятковського, І. Калінської, О. Лактіонової, А. Наконечної, А. Поддєрьогіна, О. Сосновської, О. Терещенка, В. Федосова, Л. Федулової, С. Юрія та ін.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення блоків ієрархії фінансової архітектури та дослідження динаміки її змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фахівці Міжнародного валютного фонду (далі – МВФ) у фінансову архітектуру економіки крім інститутів, тобто правил гри, включають також ринки та практику, яку уряд, бізнес й індивідуальні учасники застосовують у своїй економічній і фінансовій діяльності. Вже на прикладі цих кількох визначень ми зіштовхуємося з проблемою використання таких понять, як «інститут» та «інституція», з різним трактуванням їхньої сутності вказаними дослідниками, це призводить до проблем у розумінні суті фінансової архітектури та створенні загального визначення. Так, зокрема, якщо Дж. Сорос та В. Шмельов під інститутами розуміють організації, такі як МВФ або інші фінансові установи, то сам МВФ трактує інституту як правила гри.

Дослідження природи фінансово-економічних трансформацій, зокрема трансформації інституційної архітектури бюджетної системи, у рамках новітньої інституціональної економіки вимагає переосмислення основ традиційної економічної теорії, особливо в частині положень, що стосуються невизначеності та ергодичності. Як правило, економістами не приділяється багато уваги структуруванню та улагодженню оточуючого середовища для зменшення невизначеності, а також урахуванню динамічності цього середовища, яке ставить перед нами нові виклики і проблеми, що вимагають раціональних рішень, і це підіймає фундаментальне питання: якщо економічні агенти, особливо в особі держави, державних органів влади, займаються віднайденням нових постулатів, концепцій фінансово-економічного розвитку країни, то наскільки коректним буде застосування

попередньої парадигми та накопиченого досвіду й як пояснити природу відповідних трансформацій?

Інститути існують через діяльність людей і покликані полегшити пошук необхідних ресурсів, товарів, цінностей і надають можливість знайти рішення і погоджувати їх, тим самим інституційні організації в суспільстві впливають на продуктивність економіки, у тому числі й на продуктивність бюджетної сфери. Спираючись на теоретичні основи інституціональної теорії, можна визначити інститути як правила і стандарти поведінки, тобто розглядати їх як регулятивні принципи, які веліли або забороняють ті чи інші дії.

Погоджуємося з думкою О.М. Олійника, який описує інститут як «сукупність формальних, що фіксуються у праві рамок, що структурують взаємодії індивідів в економічній, політичній і соціальній сферах». Виходячи із цієї точки зору, А.Є. Шаститко трактує інститут як «низку правил, які виконують функцію обмежень поведінки економічних агентів і впорядковують взаємодію між ними, а також відповідні механізми контролю над дотриманням цих правил» [1; 2].

Цілісний і глибокий підхід до ідентифікації даного поняття сформульований німецьким економістом Г. Шмоллером. Автор неоднозначно тлумачить поняття «інститут». З одного боку, він говорить про інститути як про звичайні стаціонарні форми господарювання (такі як ринок, підприємство або держава). У цьому разі він ототожнює їх з організаціями. З іншого боку, Г. Шмоллер говорить про угоди й інші стереотипи поведінки, які, на його думку, треба розглядати у специфічному контексті існуючих ідей, моральних норм і законів. У цьому разі він ототожнює інститути з правилами. На думку Г. Шмоллера, людина з моменту народження оточена інститутами і діє в їхній структурі [3].

Із ним погоджується й американський економіст, прихильник інституційної теорії Дж. Коммонс, який, аналізуючи інститути як організаційні механізми досягнення колективних цілей і в цьому сенсі ототожнюючи їх з організаціями, зауважує, що «можна визначити інститут як колективну діяльність із контролю індивідуальної діяльності. Діапазон колективної діяльності великий – від неорганізованих звичаїв до організованих підприємств, таких як родина, корпорація, холдинг, торгова асоціація, профспілка, держава. Загальний для всіх принцип – та чи інша ступінь контролю над діяльністю окремих осіб, який здійснюється колективними діями» [4].

Таким чином, на нашу думку, доцільно використовувати поняття «інститути» в трактуванні, запропонованому Д. Нортон, який стверджує, що інститути – це «правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми» [5; 6]. Своєю

чергою, поняття «інституції» є організаціями, що створюють та контролюють певні норми та правила поведінки на фінансовому ринку. Д. Норт уважав, що основним стримуючим чинником в економічному розвитку є трансакційні витрати, які виникають із причини того, що інформація визначається ціною й асиметрично розподіляється між сторонами обміну, так що інституційна структура вирішує, які типи знання необхідні для отримання максимальної віддачі, а конкуренція закликає організації безперервно інвестувати в отримання знань і досвіду з метою подальшого розвитку [7].

Ґрунтуючись на цьому, надалі використовува- тимемо систематизацію підходів до трактування фінансової архітектури, наведену в інших публіка- ціях [8; 9] (сукупність інститутів, комплекс інститу- ційних організацій, інституційна матриця світової фінансової системи) та запропоновану авторську дефініцію фінансової архітектури.

Окрім того, структуруючи інституціональне середовище, доцільно виділити різні його рівні від- повідно до рівнів ієрархії фінансової архітектури, зокрема:

- глобальне інституційне середовище, що визначає процеси у світовому масштабі, суб'єктами якого є: мережа організацій і органів ООН та її спеціалізованих установ, неформальні консульта- ційні групи, регіональні інтеграційні угруповання та об'єднання, недержавні міжнародні організації;

- макроінституційне – процеси на рівні наці- онального державного сектору. До його суб'єктів належать інститути публічної влади, виконавчі органи влади, головні та спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади;

- мікроінституційне (внутрішнє) – діяльність інститутів та їх взаємозв'язок, суб'єктами якого виступають рекламні агентства, засоби масової інформації, фінансові організації, рейтингові агент- ства, комерційно-консультаційні підприємства й організації, системи зв'язку, заклади освіти тощо.

Виходячи із цього, інституційні зміни фінансо- вої архітектури пов'язані зі зміною існуючих норм, правил, обмежень та механізмів їх реалізації, а також зміною самих інституцій. Продукуються ці зміни агентами інституційних змін – фінансовими організаціями.

Для виявлення інституційних змін передусім необхідно з'ясувати, які ж організації є складни- ками фінансової архітектури, а також за допо- могою яких норм та правил вони безпосеред- ньо впливають на функціонування фінансової системи.

Ураховуючи те, що більшість досліджень фінансової архітектури зосереджена на теоретич- них аспектах і досі здійснено вельми мало спроб структурувати фінансову архітектуру, ми пропо- нуємо власний підхід, що ґрунтується на нашому баченні досліджуваного питання.

На нашу думку, ієрархію фінансової архітек- тури доцільно розділити на три блоки:

- 1) наднаціональні фінансові регулятори – між- народні фінансові організації (МВФ, Світовий банк, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнарод- ний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Європейський банк рекон- струкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Велика двадцятка та ін.);

- 2) національні фінансові регулятори та органи державного управління фінансової сфери (Наці- ональний банк України, Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба, Державна фіскальна служба, Державна служба фінансового моніторингу ринку);

- 3) безпосередньо фінансові установи – інсти- туції, що спеціалізуються на фінансових послугах (банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові ком- панії, довірчі товариства, страхові компанії, уста- нови накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та ін.).

На сьогоднішньому етапі економічного роз- витку основною причиною інституційних змін є глобалізація, яка спричиняє поглиблення відно- син між різними фінансовими організаціями, а також живить процес розмивання функціональних обов'язків між ними, що спонукає до зміни фінан- сової архітектури.

Інституційні зміни, що продукуються цими орга- нізаціями, можуть бути спричинені також науково- технічним розвитком, який є частиною глобаліза- ції. Він породжує нові фінансові інструменти, нові способи надання фінансових послуг, нові меха- нізми діяльності фінансових організацій, а також нові види фінансових організацій. Посилення ролі сучасних інформаційних технологій є головною передумовою та чинником появи нових фінан- сових продуктів і глобального ринку фінансових послуг. Ці технології слугують каталізаторами розроблення нових фінансових продуктів, видів сервісу та функціонального ускладнення тради- ційних фінансових послуг. Удосконалюються якісні характеристики послуг: розширюється спектр варіантів споживчого вибору; більш повно й точно враховуються переваги та запити клієнтів; модель масового обслуговування доповнюється або замі- щується індивідуальним підходом; зростає їхня мобільність.

Також інституційні зміни можуть бути спричи- нені кризовими процесами, які виявляють нее- фективні механізми, правила, норми, а також організації та призводять до зміни продукованих організаціями інститутів або до зникнення/появи нових інститутів. Наприклад, фінансові кризи 1980-х і 1990-х років характеризувалися великими

та раптовими розворотами приватних фінансових потоків, що призвело до амбітної програми реформ для зміцнення міжнародної фінансової архітектури.

Визначення суті та структури фінансової архітектури, агентів та передумов інституційних змін дає змогу перейти до безпосереднього дослідження динаміки інституційних змін фінансової архітектури.

Інституції першого блоку фінансової архітектури є ключовими як для окремо національної, так і для світової фінансової системи, особливо в умовах глобалізації. Принципи, згідно з якими здійснюється діяльність цих інституцій, фіксуються у міжнародному фінансовому праві.

Міжнародне фінансове право є «сукупністю принципів та норм, що регулюють міжнародні фінансові відносини між його суб'єктами. Суб'єктами міжнародного фінансового права є держави, міжнародні організації, а також юридичні та фізичні особи» [10].

До інститутів, що регулюють фінансову діяльність МФО, належать: установчі документи міжнародних організацій; двосторонні та багатосторонні договори, учасниками яких є МФО; акти міжнародних конференцій та нарад; міжнародні звичаї та традиції.

Основні принципи сучасного міжнародного фінансового права закріплені у статутах Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

Ми можемо розпочати відлік інституційних змін світової фінансової архітектури зі створення однієї з ключових міжнародних фінансових організацій – Міжнародного валютного фонду.

Ця організація була створена 27 грудня 1945 р., що було пов'язано із закріпленням механізму Бреттон-Вудської міжнародної валютної системи. Порядок функціонування цієї системи представлений у статтях Статуту Міжнародного валютного фонду. Правила Бреттон-Вудської міжнародної валютної системи обов'язкові для всіх держав-членів. Після внесення змін у 1970-х роках до Статуту МВФ і затвердження нової його редакції набула чинності нова міжнародна валютна система, що нині відома як Ямайська валютна система.

Міжнародний валютний фонд, окрім питань формування механізму сучасної валютної системи, покликаний опікуватися питаннями платіжних балансів держав-членів. На сучасному етапі з розширенням обсягів міжнародної інвестиційної діяльності виникла потреба у виокремленні інформації щодо міжнародних інвестиційних потоків із загального обсягу трансграничного руху фінансових ресурсів, тому у грудні 2008 р. Міжнародний валютний фонд запропонував на розгляд держав-членів проект шостої редакції довідника зі скла-

дання балансів міжнародних розрахунків – «Довідник балансу платежів та міжнародної інвестиційної позиції». Це є прикладом серйозних інституційних змін світової фінансової архітектури.

Також прикладом інституційної зміни є створення у 1999 р. в Берліні так званої «Групи двадцяти». Це було відповіддю на фінансові кризи кінця 1990-х років та зростаюче усвідомлення того, що країни з ринковою економікою, що розвивається, не були адекватно представлені в економічних обговореннях та прийнятті рішень.

Фінансово-економічна криза, що розпочалася у 2007 р., об'єктивно спонукала до появи ініціатив щодо повної перебудови всіх інститутів світової економічної системи. Ідея реформування міжнародних фінансових інституцій, в якій Великій двадцятці відводиться роль основного механізму формування нової фінансової архітектури, була озвучена на саміті G20 у листопаді 2008 р. Вона увійшла до плану реформи світової фінансової системи, що прийнятий цим форумом і базується на таких п'яти принципах: укріплення прозорості та підзвітності; посилення надійного регулювання; підтримка чесності на фінансових ринках; укріплення міжнародної співпраці; зміцнення міжнародних фінансових інституцій.

Ще однією провідною організацією є Світовий банк – група, що складається з п'яти організацій: Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародної асоціації розвитку (МАР), Міжнародної фінансової корпорації (МФК), Багатосторонньої агенції гарантування інвестицій (БАГІ), Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС).

Діяльність Групи світового банку тісно пов'язана з діяльністю Міжнародного валютного фонду. Формування Групи Світового банку було розпочато рішенням Бреттон-Вудської конференції про заснування МБРР водночас із МВФ. Ці два інститути тісно зв'язані між собою за основними цілями, а також організаційно. Членом МБРР може стати будь-яка держава, але лише після набуття членства у МВФ. Структурно вони обидва входять до системи ООН.

Спочатку діяльність МБРР була пов'язана з кредитуванням розвинутих країн, передусім європейських, що постраждали під час Другої світової війни. Після відбудови їх економіки, а також унаслідок появи великої групи нових держав, що звільнилися від колоніальної залежності, цілі й функції МБРР змінюються. Постає необхідність створити інституцію, структурно пов'язану з банком, яка б зосередилася на допомозі країнам, що розвиваються. Для цього в 1956 р. була створена Міжнародна фінансова корпорація. Для сприяння економічним перебудовам у найменш розвинутих країнах у 1960 р. розпочала діяльність Міжнародна асоціація розвитку [11].

Однією із цілей Світового банку є заохочення до інвестування з країн-членів в інші країни, особливо в такі, що розвиваються. Проте соціально-політична нестабільність у деяких регіонах робить інвестування ризикованим. Щоб убезпечити своїх учасників від фінансових утрат, Світовий банк формує в 1988 р. організацію, яка б гарантувала відшкодування можливих утрат від некомерційних ризиків, – Багатосторонню агенцію з гарантій інвестицій. Із проблемами інвестування пов'язано утворення в 1966 р. Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів. Таким чином, сформувалася група Світового банку з п'яти організацій.

Світовий банк і Міжнародний валютний фонд сформували основу сучасної інституціональної валютно-кредитної системи. Усі інші інститути, у тому числі регіональні, так чи інакше залежать від них, знаходяться під впливом їхньої економічної політики. Значною мірою це пояснюється тим, що країни, які входять до регіональних інститутів (наприклад, до Європейського інвестиційного банку), є водночас членами МВФ і Світового банку. Це підкреслює значний потенціал цих міжнародних фінансових організацій та їхню принципово важливу роль у формуванні міжнародних стратегій економічного розвитку [12; 13].

Проте це не є підставою вважати регіональні міжнародні фінансові організації не вартими уваги під час здійснення аналізу світової фінансової архітектури.

Однією з провідних регіональних міжнародних організацій є Європейський Союз (ЄС). У нашому дослідженні доцільно розглянути міжнародні фінансові інституції, які є частиною ЄС, тобто Європейський інвестиційний банк та Європейський банк реконструкції та розвитку.

Мета Європейського інвестиційного банку полягає у підтримці за допомогою власного капіталу виваженого й безперешкодного розвитку внутрішнього ринку в інтересах Європейського Союзу. Для цього ЄІБ надає довгострокові кредити. Європейський інвестиційний банк діє також за межами ЄС. Європейський інвестиційний банк було створено у 1958 р. Він не є органом ЄС і не залежить від рішень Єврокомісії та Європарламенту. Але ЄІБ консулює ці європейські структури. Власниками капіталу Європейського інвестиційного банку є країни – члени ЄС.

Зі створенням Європейського Союзу Статут ЕІВ став складовою частиною Угоди про Європейський Союз і закріплює статус цього банку як фінансово автономної та юридично незалежної інституції.

Місія ЕІВ полягає у тому, щоб, використовуючи власні та залучені на ринку капіталів фінансові ресурси, сприяти збалансованому та рівномірному розвитку Спільного ринку в інтересах Співтовариства.

Завдання ЕІВ полягає у наданні довгострокових позик та гарантій із фінансування інвестицій у галузі інфраструктури та промисловості за проектами, які мають регіональний, галузевий або загальноєвропейський характер [12].

Окрім кредитування держав-членів, ЕІВ надає позики деяким державам з економіками, що розвиваються. ЕІВ надає кредити як державним, так і приватним позичальникам (юридичним особам). Він допомагає також у фінансуванні програм співробітництва ЄС з іншими державами. Нині банк проводить операції у понад 100 країнах. У межах рамкової угоди про співробітництво, що була підписана між ЕІВ та Україною 14 червня 2005 р., ЕІВ допомагає нашій країні у фінансуванні проекту будівництва доріг.

Європейський банк реконструкції та розвитку був створений 1990 р. у Парижі. Діяльність банку розпочав у квітні 1991 р., у період, коли в країнах колишнього соціалістичного табору зароджувалися ринкові відносини та формувалися інституції ринкової економіки. Колишні країни соціалістичного табору потребували фінансової підтримки цих процесів.

Ця міжнародна фінансова організація сприяє державам-членам у реалізації структурних реформ, включаючи галузеві економічні реформи, демонополізацію, децентралізацію та роздержавлення (приватизацію). Особливістю діяльності ЄБРР порівняно з міжнародними фінансовими організаціями системи ООН є регіональна спрямованість. Свої послуги та фінансові продукти ЄБРР пропонує як державному, так і приватному сектору.

Розглянуті нами інституційні зміни виражені у появі нових міжнародних фінансових інституцій та трансформації існуючих, в основному, спричинені кризовими процесами або необхідністю передачі певних повноважень окремій організації. Проте варто також урахувати зміни, пов'язані з технологічним розвитком.

Однією з найобговорюваніших технологічних новацій стало створення віртуальної валюти та її поступове проникнення у фінансові системи країн. На разі віртуальна валюта не є загальноприйнятим явищем у всьому світі, її існування супроводжується палкими дискусіями за і проти існування такого фінансового механізму. У різних країнах починають упроваджувати інститути, покликані регулювати існування віртуальної валюти: одні приймають її, інші категорично проти її існування у фінансовій архітектурі.

Відповідно, міжнародні фінансові організації також мають приймати рішення щодо цієї інновації у фінансовій сфері. Нині більшість міжнародних фінансових інституцій перебуває на стадії обговорень ролі віртуальної валюти, аналізу її впливу на світову фінансову систему та розроблення програм попереднього контролю.

Так, зокрема, жоден із регуляторів Європейського Союзу не прийняв спеціальних правил регулювання криптовалютною діяльністю.

Ще в 2012 р. Європейський центральний банк (European Central Bank, далі – ЄЦБ) опублікував звіт [14], в якому заявив, що традиційне регулювання фінансового сектору не може бути застосовано до біткоїну. Сам біткоїн у документі було визначено як конвертовану децентралізовану віртуальну валюту.

На початку січня 2016 р. Єврокомісія оголосила свої плани щодо посилення стандартів звітності для криптовалютних бірж і компаній, що надають криптовалютні гаманці користувачам (далі – «провайдери криптовалютних гаманців»). Зокрема, Єврокомісія має намір зобов'язати європейські криптовалютні біржі та провайдерів криптовалютних гаманців проводити обов'язкову ідентифікацію користувачів [15].

У січні 2016 р. в Європарламенті відбулися громадські слухання, які були присвячені віртуальним валютам. Один з учасників слухань, представник бюджетного комітету Європарламенту, коментуючи позицію регулятора, заявив, що Європарламент схиляється до того, що необхідно продовжувати спостерігати за ситуацією навколо віртуальних валют.

Із часом регулятори дійшли висновку щодо необхідності прискорення процесу врегулювання обігу криптовалюти. Так, у липні 2016 р. Єврокомісія запропонувала прийняти директиву, яка покладе обов'язок на криптовалютні біржі та провайдерів криптовалютних гаманців дотримуватися вимог Директиви 2015/849/ЄС «Про попередження використання фінансової системи для цілей відмивання злочинних доходів і фінансування тероризму» [16].

У вересні 2017 р. Європейським Парламентом були внесені зміни до Директиви ЄС 2015/849 від 20 травня 2015 р. «Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму» [17].

Зокрема, із цього часу на криптовалюти покладають ті самі зобов'язання, що й на інші фінансові сервіси в Євросоюзі. Оператори та криптовалютні біржі відтепер будуть зобов'язані верифікувати користувачів і моніторити транзакції так само, як і адміністрація «традиційних» фінансових сервісів. При цьому нижній поріг ідентифікації користувачів знижується з 250 до 150 євро.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, досліджена нами динаміка інституційних змін свідчить про їх значну залежність від кризових процесів. Окрім того, незважаючи на те що традиція створення міжнародних організацій є відносно новою, у блоці наддержавних фінансових регуляторів ми простежили досить насичену історію формування фінансової архітектури. Проте розгляд другого блоку, представленого дер-

жавними фінансовими регуляторами України, не характеризується такою насиченістю, що легко пояснюється досить коротким терміном самостійності нашої держави на сучасному етапі розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Олейник А.Н. Институциональная экономика. Москва : ИНФРА-М, 2004. 188 с.
2. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. Москва : ТЕИС, 2002. 591 с.
3. Schmoller G. Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre: Duncker & Humblot, 1923. P. 74.
4. Автомонов В.С., Ананьин О.И., Макашева Н.А. История экономических учений. Москва : ИНФРА-М, 2004. 87 с.
5. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 198 с.
6. Кужелев М.О., Житар М.О. Фінансова гнучкість прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 176 с.
7. Леонтьев П.А. Институциональная среда формирования механизма развития сферы банковских услуг в период формирования постсервисной модели экономического развития. *Вопросы экономики и права*. 2011. № 5. С. 41.
8. Житар М.О. Теоретичні засади фінансової архітектури економіки України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2018. № 1(51). С. 331–334.
9. Sosnovska O., Zhytar M. Financial architecture as the base of the financial safety of the enterprise. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. № 4. P. 334–340.
10. Рязанова Н.С., Гапонюк М.А., Максименко А.А. Міжнародні фінансові організації : підручник. Київ : КНЕУ, 2010. 230 с.
11. Міжнародні організації : навчальний посібник / за ред. Ю. Козака, В. Ковалевського, З. Кутайні. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 483 с.
12. Ринейська Л.С. Роль міжнародних організацій у формуванні міжнародних стратегій економічного розвитку. *Ефективна економіка*. № 3. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/56.pdf (дата звернення: 15.05.2019).
13. Мельник В.М., Бичкова Н.В. Фінансова архітектура національних корпорацій та її вплив на ефективність фінансової діяльності : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 244 с.
14. Правове регулювання криптовалюти в країнах ЄС. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9765/%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20.pdf?sequence=1> (дата звернення: 17.05.2019).
15. Questions and Answers: Action Plan to strengthen the fight against terrorist financing: European Commission. URL : http://europa.eu/rapid/pressrelease_MEMO-16-209_en.htm (дата звернення: 18.05.2019).
16. Commission strengthens transparency rules to tackle terrorism financing, tax avoidance and money laundering: European Commission. URL : <http://www.consilium.europa.eu/en/press/pressreleases/>

2016/02/12/conclusions-terrorism-financing/#main-accessibility (дата звернення: 18.05.2019).

17. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing. URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849> (дата звернення: 20.05.2019).

REFERENCES:

1. Oleynik A.N. (2004). *Institutsional'naya ekonomika* [Institutional economy]. INFRA (in Russian).

2. Shastitko A.E. (2002) *Novaya institutsional'naya ekonomicheskaya teoriya*: [New institutional economic theory]. TEIS (in Russian).

3. Schmoller G. *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre*: Duncker & Humblot, 1923. P. 74.

4. Avtomonov V.S., Anan'in O.I., Makasheva N.A. *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy* (2004) [History of Economic Thought]. INFRA (in Russian).

5. Nort D. (2000) *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy]. *Osnovy*, – 198 s (in Ukrainian).

6. Kuzheljev M.O., Zhytar M.O. *Finansova ghnuchkistij pryjnattja rishenj v investytsijnij dijalnosti bankiv: monohrafija* (2016). [Financial flexibility of decision-making in the investment activity of banks]. «Tsentri uchbovoi literatury» Kyiv-Bydoshch (in Ukrainian).

7. Leont'ev P.A. (2011) *Institutsional'naya sreda formirovaniya mekhanizma rozvitiya sfery bankovskikh uslug v period formirovaniya postservisnoy modeli ekonomicheskogo rozvitiya* [Institutional environment of formation of the mechanism of development of the banking services sector in the period of formation of the post-service model of economic development]. *Voprosy ekonomiki i prava* (in Russian).

8. Zhytar M.O. (2018) *Teoretychni zasady finansovoi arkhitektury ekonomiky Ukrainy* [Theoretical principles of the financial architecture of Ukraine's economy]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia «Ekonomika»*. № 1 (51) (in Ukrainian).

9. Sosnovska O., Zhytar M. *Financial architecture as the base of the financial safety of the enter-*

prise. Baltic Journal of Economic Studies, 2018. Vol. 4. № 4. P. 334-340.

10. Rjazanova N. S., Ghaponjuk M.A., Maksymenko A.A. (2010) *Mizhnarodni finansovi orghanizacii: pidruchnyk* [International Financial Organizations]. KNEU (in Ukrainian).

11. *Mizhnarodni orghanizacii* [International organizations]: *navch. posibnyk* (2006) / za red. Ju. Kozaka, V. Kovalevsjkogho, Z. Kutajni. *Centr navchalnoji literatury* (in Ukrainian).

12. Rynejsjka L.S. (2018). *Rolj mizhnarodnykh orghanizacij u formuvanni mizhnarodnykh strategij ekonomichnogho rozvytku* [The role of international organizations in the formation of international strategies for economic development]. *Efektivna ekonomika*. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/56.pdf (in Ukrainian). (accessed 15 May 2019).

13. Meljnyk V.M., Bychkova N.V. (2012). *Finansova arkhitektura nacionalnykh korporacij ta jiji vplyv na efektyvnistj finansovoji dijalnosti: monohrafija* [Financial architecture of national corporations and its impact on the effectiveness of financial activities]. *Ternopilj: Aston* (in Ukrainian).

14. *Pravove rehuljuvannja kryptovaljuty v krajinakh JeS* [Legal regulation of cryptography in EU countries.] URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9765/%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20.pdf?sequence=1> (in Ukrainian). (accessed 17 May 2019).

15. *Questions and Answers: Action Plan to strengthen the fight against terrorist financing*: European Commission. URL: http://europa.eu/rapid/pressrelease_MEMO-16-209_en.htm (accessed 18 May 2019).

16. *Commission strengthens transparency rules to tackle terrorism financing, tax avoidance and money laundering*: European Commission. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/pressreleases/2016/02/12/conclusions-terrorism-financing/#main-accessibility> (accessed 18 May 2019).

17. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing. URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849> (accessed 20 May 2019).

ЦИФРОВА ЕКОСИСТЕМА ІНВЕСТИЦІЙНОГО КРЕДИТУВАННЯ

DIGITAL ECOSYSTEM OF INVESTMENT LENDING

УДК 341.232

Пантелєєва Н.М.д.е.н., доцент
Черкаський інститут
ДВНЗ «Університет банківської справи»**Пантелєєва К.О.**аспірант
ДВНЗ «Університет банківської справи»**Pantelieieva Nataliia**Cherkasy Institute
Banking University**Pantelieieva Kseniia**

Banking University

У статті визначено сутність цифрової екосистеми інвестиційного кредитування як відкритої, розподіленої, адаптивної, децентралізовану систему консолідації ресурсів та динамічної взаємодії всіх учасників реалізації інвестиційних проектів. Надано суб'єктно-об'єктну, функціональну, технологічну та комунікативну характеристику, підкреслено здатність цифрової екосистеми до самоорганізації, масштабованості та стійкості, орієнтованості на виконання таких головних завдань, як управління капіталом і управління змінами. Деталізовано можливості сучасних цифрових технологій (блокчейн, штучний інтелект, смарт-контракти, Big Data, краудфандинг) щодо реалізації конкретних завдань функціонування запропонованої цифрової екосистеми. Акцентовано увагу на здатності цифрових технологій оптимізувати діяльність міжнародних фінансових організацій та інших суб'єктів процесу інвестиційного кредитування проектів та їх реалізації у подальшому.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційне кредитування, міжнародні фінансові організації, цифрова екосистема, цифрова платформа, цифрове фінансове посередництво, FinTech, блокчейн, штучний інтелект, смарт-контракт, Big Data, краудфандинг.

В статье определена сущность цифровой экосистемы инвестиционного кредито-

вания как открытой, распределенной, адаптивной, децентрализованной системы консолидации ресурсов и динамического взаимодействия всех участников реализации инвестиционных проектов. Предоставлена субъектно-объектная, функциональная, технологическая и коммуникативная характеристика, подчеркнута способность цифровой экосистемы к самоорганизации, масштабируемости и устойчивости, ориентированности на выполнение основных задач управления капиталом и управления изменениями. Детализованы возможности современных цифровых технологий (блокчейн, искусственный интеллект, смарт-контракты, Big Data, краудфандинг) в реализации конкретных задач функционирования предложенной цифровой экосистемы. Акцентируется внимание на способности цифровых технологий оптимизировать деятельность международных финансовых организаций и других субъектов процесса инвестиционного кредитования проектов и их реализации в дальнейшем.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционное кредитование, международные финансовые организации, цифровая экосистема, цифровая платформа, цифровое финансовое посредничество, FinTech, блокчейн, искусственный интеллект, смарт-контракт, Big Data, краудфандинг.

In the article the essence of the digital ecosystem of investment lending is determined as an open, distributed, adaptive, decentralized system of consolidation resources and dynamic interaction of all participants in process of implementation investment projects through life cycle phases, based on integration of digital platforms and digital technologies in accordance with accepted rules of relations in the economic model, also forms a single investment environment with a high degree of interconnections, freedom and trust. The subject-object, functional, technological and communicative characteristics are given, the ability of the digital ecosystem to self-organization, scalability and sustainability, orientation towards the fulfillment of such main tasks as capital management and change management are emphasized. The possibilities of modern digital technologies (Blockchain, Artificial Intelligence, Smart Contracts, Big Data, Crowdfunding) are described in detail by the way to implement them in order to solve the specific tasks in proposed digital ecosystem. Author focused on the ability of digital technologies to optimize the activities of international financial institutions (IFIs). In particular, IFIs on the basis Big Data would better understand the investment gap and funding needs of potential beneficiaries, could reduce the cost of identifying them through KYC and AML procedures, optimize internal processes for underwriting loans and risk management. Blockchain would allow the issuance of a new class of securities to finance projects, accelerate the process of raising capital, trading and distributing securities, etc. In addition to the above IFIs could actively invest in FinTech-startups that develop new solutions oriented on transparency and availability of financial assistance to countries around the world. Proposed digital ecosystem of investment lending creates potential opportunities for efficient and reliable data processing, monitoring and identifying potential risks, developing alternatives and promising investment scenarios, transparency of investment projects implementation, increasing trust in the formation of investment resources and implementation of investment projects, etc.

Key words: investments, investment loans, international financial organizations, digital ecosystem, digital platform, digital financial intermediation, FinTech, blockchain, artificial intelligence, smart contract, Big Data, crowdfunding.

Постановка проблеми. Країни світу, що розвиваються, у тому числі Україна, прагнуть до сталого економічного розвитку та суспільного добробуту, намагаючись подолати загрози макроекономічної нестабільності, поліпшити легкість ведення бізнесу, економічну свободу, інвестиційний клімат, залучити довгострокові інвестиційні ресурси, спрямовуючи їх на розвиток усіх сфер економіки, урахувати при цьому надбання науково-технічного прогресу та тренди цифровізації. Отже, вирішення цього триєдиного завдання, на нашу думку, можливе за рахунок розроблення цифрової екосистеми інвестиційного кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади феномену цифрової еконо-

міки формують фундаментальні роботи вчених, зокрема Д. Белла [1], М. Кастельса [2], В. Ляшенка [3], Н. Негропonte [4], Д. Тапскотта [5], Ф. Уебстера [6] та ін. Останнім часом відзначається розвиток окремого напрямку стосовно прикладних аспектів цифрової трансформації різних сфер економічної діяльності, зокрема у фінансовій сфері [7–9]. Прослідковуються напрацювання стосовно поширення цифрових екосистем, але поки обмежуються такими питаннями: Ф. Сассан [10] – сутність цифрових платформ та управління цифровою інфраструктурою; П. Граця [11], М. Субраманіам [12] – стимули приєднання та обґрунтування значущості цифрових екосистем як джерела вартості та нових стратегічних можливостей; Т. Іскія [13] –

потенціал для оптимізації інноваційної діяльності тощо. Проведений аналіз указує на необхідність чіткого концептуального формування положень теорії цифрової екосистеми на підставі глибокого їх вивчення, урахування відмінності архітектурних рішень та особливості прикладної спрямованості, здійснення моніторингу та/або прогнозування економічних і соціальних ефектів тощо. Саме у цьому аспекті визначається актуальність вибраної теми дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні сутності та характеристик особливостей цифрової екосистеми інвестиційного кредитування, розкритті можливостей сучасних цифрових технологій для підвищення інвестиційної ефективності реалізації проектів за участю міжнародних фінансових організацій (МФО).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні цифрові тренди відкривають нові можливості для організації і забезпечення інвестиційної діяльності, реалізації інвестиційних проектів та активізації інвестиційного кредитування. Деталізація функціональної характеристики потребує, перш за все, визначення поняття «цифрова екосистема інвестиційного кредитування» (ЦЕІК), яке сьогодні відсутнє. За авторським підходом, під цифровою екосистемою інвестиційного кредитування будемо розуміти відкриту, розподілену, адаптивну, децентралізовану систему консоліда-

ції ресурсів і динамічної взаємодії всіх учасників реалізації інвестиційних проектів за фазами життєвого циклу, що будується на інтеграції цифрових платформ та за рахунок цифрових технологій відповідно до прийнятих правил економічної моделі взаємовідносин, формує єдине інвестиційне середовище з високим ступенем зв'язків, свободи та довіри.

Концептуальний підхід до побудови цифрової екосистеми інвестиційного кредитування подано на рис. 1.

ЦЕІК має властивість до самоорганізації, масштабованості та стійкості, орієнтованості на виконання таких головних завдань, як управління капіталом і управління змінами. Перше вирішує питання полегшення доступу до інвестиційного капіталу, друге визначає підвищення інвестиційної ефективності за рахунок багатофакторної оцінки інвестиційного проекту, трансформації бізнес-моделей, цифровізації консалтингових технологій, зменшення транзакційних витрат, невизначеності та ризиків, зміни образу мислення, впровадження поведінкових технологій тощо.

Об'єктом екосистеми є інвестиційний проект, а предметом – інвестиційне кредитування та реалізація проекту залученими до екосистеми суб'єктами. У рамках екосистеми створюється мережева організаційно-управлінська та партнерська структура, де до перших належать суб'єкти

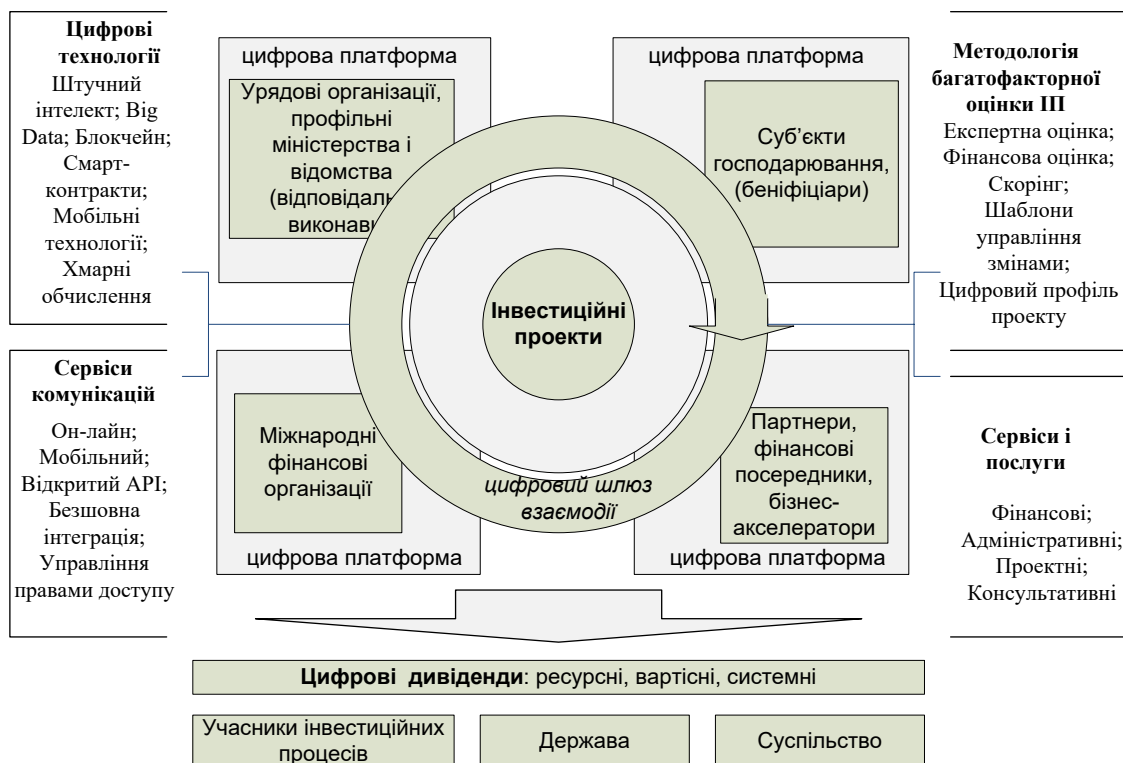

Рис. 1. Цифрова екосистема інвестиційного кредитування

Джерело: авторська розробка

господарювання (бенефіціари) і профільні міністерства та відомства (відповідальні виконавці), урядові установи, а до інших – МФО, фінансові посередники, бізнес-акселератори.

Основу запропонованої екосистеми створює інформаційно-технологічна платформа, що інтегрує цифрові платформи суб'єктів екосистеми, а саме профільних міністерств і відомств, урядових структур, інших органів влади, які виступають відповідальними виконавцями інвестиційних проектів та/або здійснюють їх адміністративне супроводження, а також МФО, фінансових посередників, партнерів, бізнес-акселераторів, суб'єктів господарювання (бенефіціарів). Міжплатформову взаємодію, формування та управління партнерськими відносинами забезпечує цифровий шлюз. Він може бути побудований засобами системної інтеграції та за допомогою відкритого прикладного програмного інтерфейсу API (Application Programming Interface). Це дає змогу прийняти єдині для всіх правила взаємодії (єдиний протокол), набуті необхідних навичок і компетенцій, що в підсумку забезпечує гнучкість та адаптованість платформ та екосистеми у цілому відповідно до особливостей кожного інвестиційного проекту.

ЦЕІК передбачає методологію багатофакторної оцінки інвестиційного проекту для визначення спроможності його реалізації й інвестиційної ефективності, здатність проекту формувати точку динамічного економічного зростання. Така багатофакторна оцінка повинна постійно контролюватися для виявлення чинників, які заважають або стримують реалізацію інвестиційного проекту. Корисними інструментами є експертна та фінансова оцінка, скоринг, шаблони різних видів, що сукупно доповнюють цифровий профіль інвестиційного проекту кількісними та якісними характеристиками. Важливим активом екосистеми, на нашу думку, є інститут експертів, ведення єдиного реєстру та залучення яких сприятиме побудові відкритого експертного середовища для прийняття обґрунтованих рішень, вирішення окремих завдань і реалізації інвестиційного проекту у цілому.

Для побудови такої цифрової екосистеми важливим, навіть критичним, є поєднання сучасних цифрових технологій для забезпечення максимальної її результативності. У рамках екосистеми стає можливим формування мережі джерел структурованих і неструктурованих даних і забезпечення доступності використання значних обчислювальних потужностей для факторного аналізу, обчислень та аналітики. Саме дані та хмарна інфраструктура доступу й обміну ними утворюють ядро екосистеми і максимізують її цінність за рахунок стійкого, швидкого та надійного доступу до Інтернету. При цьому для всіх суб'єктів екосистеми необхідно забезпечити ефективне управління даними на основі єдиних стандартів їх збе-

реження, обміну і доступу з можливістю інтеграції з різноманітних джерел інформації, баз і сховищ даних у режимі реального часу, відкритості та стандартизації програмних інтерфейсів API та міжнародних стандартів обміну даними (Statistical Data and Metadata eXchange, SDMX), системи веб-сервісів тощо. Усе це створює фундамент для відкритого і прозорого доступу, спільного використання та ефективного управління даними, а також здійснення аналітики.

Зокрема, *технологія Великих даних (Big Data)* як сукупність інструментів і підходів до аналізу даних у запропонованій екосистемі буде корисною під час управління інвестиційними проектами, проведення інвестиційно-кредитного скорингу, спираючись на інформацію з різноманітних джерел і поведінковий профіль суб'єктів інвестиційного кредитування, фінансового моніторингу і комплаєнс-контролі, управління ризиками.

Серед ефектів, які можна очікувати від Big Data: 1) підвищення інвестиційної ефективності та результативності інвестиційного проекту; 2) оптимізація інвестиційних ризиків; 3) формування цифрового інвестиційного профілю суб'єктів господарювання – бенефіціарів інвестиційного кредитування, потенціальні можливості реалізації інвестиційного проекту; 4) формування (уточнення) характеристик цифрового коду інвестиційного проекту на основі системної аналітики та оцінки; 5) виявлення та попередження шахрайських дій, корупційних схем тощо. Аналіз великих даних дасть змогу МФО краще зрозуміти інвестиційні розриви та потреби у фінансуванні, скоротити витрати на ідентифікацію за процедурами KYC (Know Your Customer) і AML (Anti money laundering), оптимізувати внутрішні процеси щодо андеррайтингу кредитів та управління ризиками.

Технології штучного інтелекту – комп'ютерна система обробки інформації з елементами машинного навчання, нові алгоритми обробки даних для аналізу економічних відносин суб'єктів. Ці технології можуть знайти застосування в режимі реального часу під час: 1) аналізу фінансового стану та стійкості бенефіціара або фінансового посередника; 2) налагодження взаємовідносин між суб'єктами інвестиційного кредитування та реалізації інвестиційного проекту, враховуючи поведінкові аспекти; 3) виявлення відхилень або невідповідностей в інвестиційному проекті за багатофакторною динамічною системою оцінки його ефективності з подільним прийняттям заходів їх нівелювання; 4) моделювання та оцінки ризиків інвестиційного проекту; 5) генерування рекомендацій і прийняття рішень, гнучких за рахунок використання алгоритмів машинного навчання; 6) мовної аналітики та управління якістю консультацій; 7) оптимізації бізнес-процесів за фазами життєвого циклу інвестиційного проекту шляхом зниження операційних

та адміністративних витрат і мінімізації ризиків за рахунок посилення інтелектуальних інструментів, виключення трудомісткої та рутинної роботи; 8) виявлення несанкціонованих, протиправних, шахрайських дій тощо.

Серед інших сфер застосування технології штучного інтелекту варто виокремити такий напрям, як RegTech, а саме дотримання виконання нормативних і законодавчих вимог суб'єктами екосистеми стосовно інвестиційного кредитування та реалізації інвестиційного проекту.

Технологія блокчейн у рамках екосистеми здатна відслідковувати та встановлювати механізми здійснення таких операцій і процедур: 1) ведення єдиних розподілених реєстрів ліцензування та реєстрація суб'єктів господарювання й інвесторів; 2) випуск цінних паперів (акцій, облігацій); 3) фіксування прийняття колегіальних рішень та закріплення дольової участі в інвестиційних проектах на засадах консенсусу і державно-приватного партнерства; 4) формування та ведення єдиного фонду застави; 5) формування та ведення реєстру інвестиційних проектів у динаміці результатів їх реалізації, що значно скорочує операційні витрати, час розроблення проектної документації та процедур погодження і затвердження, мінімізує ризики; 6) зменшення вартості залучення фінансових ресурсів та оптимізація їх розподілу тощо.

Безпосередньо МФО може поліпшити власну діяльність на ринку цінних паперів за рахунок випуску нового класу цінних паперів на основі блокчейн, наприклад «зелених облігацій» для фінансування екологічних проектів у рамках програм розвитку і фінансових рішень у механізмі боротьби з бідністю, що дасть змогу прискорити процес залучення капіталу та операційні процеси, підтвердження торгівлі та розподілу цінних паперів тощо. МФО можуть долучитися до блокчейн-проектів у сфері управління державними ресурсами, за рахунок яких фінансуються проекти розвитку, зокрема в аграрному, транспортному, енергетичному секторах економіки.

Технологія краудфандингу спрямована на вирішення проблеми довгострокового фінансування шляхом його залучення з альтернативних джерел через цифрові платформи. Вона може бути корисна МФО для створення багатосторонніх відносин із метою формування фондів венчурного капіталу. Проте, урахувавши всі переваги, МФО наголошує, що треба достатньо виважено відноситися до краудфандингу в питаннях ризиків фінансової та цифрової природи, вимог до капіталу, захисту споживачів, управління інвестиційними платформами тощо.

Смарт-контракти (Smart contract, інтелектуальні контракти) – це договір між декількома сторонами з приводу змінення або припинення юридичних прав та обов'язків, в якому частина або всі

умови записуються, виконуються, забезпечуються на основі технології блокчейн. В інвестиційному кредитуванні з широким потоком договірних відносин смарт-контракти здатні забезпечити підтвердження досягнення консенсусу та дотримання виконання договірних умов, захищеність сторін, адже умови контракту записуються і зберігаються в розподіленій мережі, що унеможлиблює внесення змін до них без узгодження. Крім того, прозорим стає весь життєвий цикл реалізації інвестиційного проекту за рахунок відстеження його виконання на всіх етапах. Смарт-контракти, на нашу думку, будуть корисними під час здійснення закупівель товарів і послуг у процесі реалізації інвестиційних проектів, адже про невирішеність такої проблеми постійно наголошують МФО.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, конкретизація та деталізація інвестиційно-кредитної діяльності, формування договірних і кредитних відносин між суб'єктами цифрової екосистеми позитивно вплине на зменшення невизначеності, інформаційної асиметрії та ризиків, підвищить якість реалізації проектів, що стане сигналом до подальшої спільної діяльності й здатності до взаємодії для сукупності інших залучених суб'єктів, кількість яких буде зростати у часі зі збільшенням інвестиційних проектів. Водночас ЦЕІК потребує цілеспрямованого системного підходу, адже створює потенційні можливості щодо: 1) ефективної та надійної обробки даних у процесі інвестиційного кредитування; 2) виявлення потенційних ризиків для подальшого дієвого випереджаючого реагування; 3) формування бази альтернативних варіантів і перспективних інвестиційних сценаріїв; 4) підвищення прозорості реалізації інвестиційних проектів за фазами життєвого циклу, а також бізнес-процесів і корпоративних систем усіх суб'єктів; 5) надання інвесторам можливості самореєстрації; 6) підвищення довіри у взаємодії суб'єктів інвестиційного кредитування та розвитку державно-приватного партнерства під час формування інвестиційних ресурсів і реалізації інвестиційних проектів.

Поряд з означеним МФО можуть не обмежувати власну участь тільки консультативною позицією, а ще раз підтвердити статус надійних кредиторів та прогресивних інституцій, активно інвестуючи і підтримуючи FinTech-стартапи як драйверів сучасних цифрових технологій задля прогресу і розроблення нових спеціалізованих рішень, орієнтованих на прозорість та доступність фінансової допомоги країнам світу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва : Academia, 2004. 788 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.

3. Ляшенко В.І., Вишневецький О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку ; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Київ, 2018. 252 с.

4. Negroponte N. Being Digital. URL : <http://governance40.com/wp-content/uploads/2018/12/Nicholas-Negroponte-Being-Digital-Vintage-1996.pdf> (дата звернення: 31.07.2019).

5. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill, 1994. 342 p.

6. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Москва : Аспект Пресс, 2004. 400 с.

7. Transformation of financial intermediation in the context of spread of digital trends / N. Pantelieieva et. al. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. 2019. № 3. P. 144–152.

8. FinTech, Transformation of Financial Intermediation and Financial Stability / N. Pantelieieva et. al. *International Scientific-Practical Conference on Problems of Infocommunications Science and Technology*. 2018. P. 553–559.

9. Коваленко В.В. Розвиток Fintech: загрози та перспективи для банків України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 4(09). С. 127–133.

10. Sussan F. The digital entrepreneurial ecosystem. *Small Business Economics*. 2017. Vol. 49. Issue 1. P. 55–73.

11. Graça P., Camarinha-Matos Luís M. Performance indicators for collaborative business ecosystems. Literature review and trends. *Technological Forecasting and Social Change*. 2017. Vol. 116. P. 237–255.

12. Subramaniam M., Iyer B., Venkatraman V. Competing in digital ecosystems. *Business Horizons*. 2019. Vol. 62. P. 83–94.

13. Isckia T., Reuver M., Lescop D. Digital innovation in platform-based ecosystems: an evolutionary framework, 10th International Conference on Management of Digital EcoSystems. 2018. P. 149–156.

REFERENCES:

1. Bell D. (2004) *Grjadushhee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya* [The coming post-industrial society. The experience of social forecasting]. Moscow: Academia. (in Russian)

2. Kastel's M. (2000) *Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshchestvo i kul'tura*. [Information Age: economy, society and culture]. Moscow: State University Higher School of Economics. (in Russian)

3. Ljashenko V.I., Vishnevs'kij O.S. (2018) *Cifrova modernizacija ekonomiki Ukraïni jak mozhlivist' prorivnogo rozvitku*. [Digital modernization of the Ukrainian economy as an opportunity for breakthrough development]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics of Industrial Design. (in Ukrainian)

4. Negroponte N. (1995) *Being Digital*. New York: Alfred A. Knopf. Available at: <http://governance40.com/wp-content/uploads/2018/12/Nicholas-Negroponte-Being-Digital-Vintage-1996.pdf>. (accessed 31 July 2019) (in Eng)

5. Tapscott D. (1994) *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill (in Eng).

6. Ujebster F. (2004) *Teorii informacionnogo obshchestva*. [Theories of the information society]. Moscow: The Aspect of Press. (in Russian)

7. Pantelieieva N., Zaporozhets S., Nagaichuk N., Bartosh O. (2019) Transformation of financial intermediation in the context of spread of digital trends. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, no. 3, pp. 144-152. (in Eng).

8. Pantelieieva N., Krynytsia S., Khutorna M., Potapenko L. (2018) FinTech, Transformation of Financial Intermediation and Financial Stability. Proceedings of the International Scientific-Practical Conference «Problems of Infocommunications. Science and Technology» (Ukraine, Kharkiv, 9-12 October 2018). Kharkiv: IEEE, pp.553–559. (in Eng).

9. Kovalenko V.V. (2018) Rozvytok Fintech: zagrozy ta perspektyvy dlja bankiv Ukraïny. [Development of Fintech: Threats and Prospects for Ukrainian Banks]. *Prizovsky Economic Bulletin*, no. 4 (09), pp. 127–133 (in Ukrainian)

10. Sussan F. (2017) The digital entrepreneurial ecosystem. *Small Business Economics*, vol. 49, issue 1, pp. 55–73. (in Eng).

11. Graça P., Camarinha-Matos Luís M. (2017) Performance indicators for collaborative business ecosystems. Literature review and trends. *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 116. pp. 237–255. (in Eng).

12. Subramaniam M., Iyer B., Venkatraman V. (2019) Competing in digital ecosystems. *Business Horizons*, vol. 62, pp.83–94. (in Eng).

13. Isckia T., Reuver M., Lescop D. (2018) Digital innovation in platform-based ecosystems: an evolutionary framework. Proceedings of the 10th International Conference on Management of Digital EcoSystems (Japan, Tokyo, 25-28 September 2018). Tokyo: ACM Digital Library, pp.149-156. (in Eng).

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ В ПІДПРИЄМСТВАХ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ

THE APPLICATION OF AMORTIZATION IN ENTERPRISES OF THE AGROINDUSTRIAL SECTOR

УДК 657:336

Кравченко М.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Мартинець О.Є.

студент
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Kravchenko Mykola

Dniprovsky State Agrarian-Economic University

Martynets Oleg

Dniprovsky State Agrarian-Economic University

У статті проаналізовано методичні та організаційні проблеми існуючої амортизаційної політики підприємств. Досліджено основні тенденції формування амортизаційного фонду аграрних підприємств України. Амортизаційна політика є складовою частиною загальної науково-технічної політики держави. Зміна принципів економічних основ господарських відносин в Україні зумовила якісно інший підхід до оцінки економічної інформації підприємства щодо обліку амортизації. Основним джерелом такої інформації традиційно є первинний облік. Одним із найважливіших аспектів удосконалення первинного обліку амортизації основних засобів є належна його організація, яка повинна відповідати основним принципам чинного законодавства, забезпечувати адаптацію бухгалтерського обліку до наявних умов господарювання та передбачати потреби широкого кола користувачів у якісній інформації, тому теоретико-методологічні питання організації первинного обліку амортизації основних засобів становлять значний науковий і практичний інтерес.

Ключові слова: сектор, амортизація, амортизаційна політика, фінансово-кредитні важелі, розвиток підприємства, методологія обліку.

В статье проанализированы методические и организационные проблемы существую-

щей амортизационной политики предприятий. Исследованы основные тенденции формирования амортизационного фонда аграрных предприятий Украины. Амортизационная политика является составной частью общей научно-технической политики государства. Изменение принципиальных экономических основ хозяйственных отношений в Украине обусловило качественно иной подход к оценке экономической информации предприятия по учету амортизации. Основным источником такой информации традиционно является первичный учет. Одним из важнейших аспектов совершенствования первичного учета амортизации основных средств является надлежащая его организация, которая должна соответствовать основным принципам действующего законодательства, обеспечивать адаптацию бухгалтерского учета к существующим условиям хозяйствования и предвосхищать потребности широкого круга пользователей в качественной информации, поэтому теоретико-методологические вопросы организации первичного учета амортизации основных средств представляют значительный научный и практический интерес.

Ключевые слова: сектор, амортизация, амортизационная политика, финансово-кредитные рычаги, развитие предприятия, методология учета.

The article analyzes the methodological and organizational problems of the existing depreciation policy of enterprises. The main tendencies of forming a depreciation fund of agrarian enterprises of Ukraine are investigated. Amortization policy is an integral part of the overall scientific and technical policy of the state. Changing the fundamental economic basis of economic relations in Ukraine has resulted in a qualitatively different approach to the assessment of the company's economic information on depreciation accounting. The primary source of such information is traditionally the primary record. One of the most important aspects of improving the primary accounting for depreciation of fixed assets is its proper organization, which should be in line with the basic principles of the current legislation, provide adaptation of accounting to the existing conditions of management and anticipate the needs of a wide range of users in quality information. Therefore, theoretical and methodological issues of organizing primary accounting of depreciation of fixed assets constitute a significant scientific and practical interest. The cost of fixed assets is adequate to the functional usefulness of the items during the entire period of their operation. In accordance with the accounting principles, the cost of property, plant and equipment must be distributed evenly over the period of their intended use by dividing them into periods during which they will have a productive value. The purpose of accrual of depreciation is to distribute the value of tangible assets of long-term use to expenditures during the foreseen period of operation based on the use of systematic and rational records, that is, the process of distribution, not evaluation. In order to determine the economic essence of depreciation, it is necessary, in our opinion, to consider several significant points that require separate study. First, all tangible assets of long-term use, except for land, have a limited lifetime. Due to limited service life, the value of these assets should be allocated to expenses during all years of their operation. The two main reasons for the limited life of assets are physical and moral deterioration.

Key words: sector, depreciation, depreciation policy, financial and credit leverage, enterprise development, accounting methodology.

Постановка проблеми. Амортизаційна політика впродовж багатьох років залишається найслабкішою ланкою економічної політики усіх без винятку урядів незалежної України, оскільки сформована ними амортизаційна система не виконує своєї головної функції – не створює зацікавленості підприємців до оновлення основних фондів, упродовження наукових розробок та новітніх технологій у виробництві.

На основі амортизаційної політики держави кожне підприємство розробляє і реалізує власну амортизаційну політику. Вона базується на встановлених державою принципах, методах і нормах амортизаційних відрахувань. В Україні на етапі переходу до ринкових відносин амортизація стала не стільки джерелом фінансування технічного розвитку, скільки засобом регулювання податкового тиску, і це засіб використовується як державою, так і підприємствами.

Про незадовільне використання потенціалу амортизації як найбільш ефективного інструменту фінансування оновлення основних засобів, насамперед, свідчить наявність тенденції до збільшення ступеня зносу основних засобів. Незважаючи на значні обсяги інвестицій в основний капітал, в економіці спостерігається постійне зростання ступеня зносу основних засобів.

Сучасні напрями розвитку економіки України потребують від керівників підприємств поглибленого аналізу своєї фінансово-економічної діяльності, пошуку внутрішніх фінансових резервів, знань сучасної законодавчої бази та економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню проблем обліку і аналізу нарахованої амортизації значну увагу в своїх працях приділяло багато провідних вітчизняних науковців з бухгалтерського обліку, зокрема Ф.Ф. Бутинець, А.Ф. Андрійчук, І.П. Приходько, Н.М. Ткаченко, Г.Є. Павлова, Я.В. Соколов, Д.А. Янок тощо. Зарубіжні вчені також висвітлювали дану тему у своїх працях, зокрема Р. Вагнер, М. Гордон, Дж. Данциг, Р. Льюїс, Р. Марковіц, Л. Севідж, Р. Райффа Шарп.

Проте проблеми організації обліку наявності й аудиту необоротних активів потребують подальших досліджень та наукових розробок, що відповідають сучасним викликам бізнес-середовища.

У результаті комплексного дослідження процесу амортизації необоротних активів ми знаходимо багато відповідей на проблемні питання обліку та нарахування амортизації, проте, незважаючи на переконливість висновків, вони не вичерпують повною мірою проблеми, які виникають на практиці, тому подальші дослідження та пропозиції є актуальними.

Л.В. Городянська для розрахунків показників амортизації основних засобів у бухгалтерському обліку за нормами та методом, установленими саме податковим законодавством, розробила рекомендації щодо вдосконалення системи нарахування амортизації саме за податковим законодавством, які, за її словами, сприятимуть ефективній організації, спрощенню й уніфікації облікового процесу, суттєвому скороченню трудовитрат та формуванню єдиної інформаційної бази для контролю й управління процесом нарахування та використання амортизації [2].

С.В. Хома зазначає, що наявні форми первинного обліку основних засобів не забезпечують повного розкриття інформації про вартість основних засобів та їх зміну протягом періоду використання. Запропонований автором метод рекурентних норм нарахування амортизації вимагає вдосконалення форми інвентарної картки основних засобів, що поліпшить якість і достовірність облікової інформації про стан основних засобів

для прийняття управлінських рішень у будь-який момент їх експлуатації.

Хоча у кожного науковця своя точка зору на проблему амортизації основних засобів, проте у них є одна спільна думка, що сучасний стан облікового забезпечення знаходиться на неналежному рівні й потребує значного документального вдосконалення.

Постановка завдання. У господарській діяльності підприємств будь-яких організаційно-правових форм і форм власності важливу роль відіграють такі показники, як амортизація та знос основних засобів, фінансовий механізм управління якими суттєво змінився в ринкових умовах господарювання.

Метою даної статті є дослідження методики первинного обліку нарахування амортизації підприємств агропромислового комплексу та розроблення пропозицій щодо їх удосконалення.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку і вирішення таких наукових та практичних завдань. Необхідно:

- дослідити економічний зміст амортизації основних засобів;
- дослідити теоретичні основи проведення аудиту амортизації основних засобів;
- проаналізувати чинне нормативно-правове забезпечення порядку нарахування амортизації необоротних активів;
- дослідити і проаналізувати стан первинного, аналітичного та синтетичного обліку амортизації основних засобів, виявити недоліки;
- розкрити порядок проведення аудиту амортизації основних засобів і відображення їхніх результатів у бухгалтерському обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим економічним важелем у системі державного регулювання амортизації є методи нарахування амортизаційних відрахувань. Під методом нарахування амортизації розуміють методи розподілу вартості основних фондів по роках їхньої служби у певному системному порядку. Існують різноманітні методи нарахування амортизації, що можна розділити на дві основні групи: методи нормального нарахування амортизації та методи прискореного нарахування амортизації [1].

Перші припускають нарахування залежно від строку нормальної експлуатації об'єкта основних засобів, як правило, рівномірно, й обчислюються виходячи з початкової вартості цього об'єкта. Другі базуються на прискоренні амортизаційного процесу виходячи з різноманітних систем прискорення й обчислюються частіше за все на основі залишкової вартості.

Процес відновлення необоротних активів та формування амортизаційного фонду підприємства не є тільки проблемою бухгалтерського обліку. Фінансування своєчасного оновлення

виробничих потужностей підприємства залежить не від бухгалтерської кореспонденції рахунків. Це питання методології процесу нарахування амортизації у цілому. Основною перешкодою формування реального амортизаційного фонду підприємства є незахищеність і неконтрольованість саме цієї статті витрат. Контроль правильності та своєчасності нарахування амортизації здійснюється тільки під час перевірки сум податку на прибуток. У підприємств зі спрощеною системою оподаткування процес нарахування амортизації і формування реального амортизаційного фонду не контролюється. Вирішити цю проблему можуть тільки спільні дії з боку державних і контролюючих органів і самого підприємства. У період економічної кризи пропонується використання стимулюючих важелів впливу на економіку підприємства з боку держави у вигляді пільгового оподаткування. Також стимулювання може бути здійснено через вигідну процентну ставку кредитування процесу оновлення необоротних активів підприємства.

Зміна принципів економічних основ господарських відносин в Україні зумовила якісно інший підхід до оцінки економічної інформації підприємства щодо обліку амортизації.

Основним джерелом такої інформації традиційно є первинний облік. Одним із найважливіших аспектів удосконалення первинного обліку амортизації основних засобів є належна його організація, яка повинна відповідати основним принципам чинного законодавства, забезпечувати адаптацію бухгалтерського обліку до наявних умов господарювання та передбачати потреби широкого кола користувачів у якісній інформації [4, с. 576].

Звичайно, перелік можливих конкретних методів нарахування амортизації регулюється державою, але кожне підприємство з переліку вибирає ті, що економічно доцільні саме для нього.

Вибраний метод амортизації має забезпечити розподіл вартості активу на систематичній основі та відображати спосіб, у який економічна вигода від цього активу споживається підприєм-

ством. Відповідно до п. 26 ПСБО 7, передбачено п'ять методів нарахування амортизації, які наведено в табл. 1.

Ці методи можуть застосовуватися для всіх об'єктів, що обліковуються на рахунках 10 і 11. При цьому для об'єктів, що обліковуються на субрахунку 111 «Бібліотечні фонди» і субрахунку 112 «Малоцінні необоротні матеріальні активи» (далі – МНМА), може застосовуватися спрощений метод нарахування амортизації. Амортизація МНМА нараховується в першому місяці використання об'єктів 100% його вартості. Вартісний критерій (признак) предметів, що входять до складу МНМА, встановлений Податковим кодексом на рівні 6 тис грн. Такий критерій підприємства можуть використовувати і для цілей фінансового обліку, зазначивши його у своїй обліковій політиці.

Варто відзначити, що метод зменшення залишкової вартості, метод прискореного зменшення залишкової вартості і кумулятивний метод об'єднує те, що під час їх застосування має місце щорічне зниження суми нарахованої амортизації. Це дає підставу розглядати їх як різновид одного з методів – методу дигресивної амортизації.

Відповідно до п. 28 ПСБО 7, метод амортизації вибирається підприємством самостійно з урахуванням очікуваного способу одержання економічних вигід від його використання.

Таким чином, вибір методу амортизації, який теж є елементом облікової політики підприємства, являє собою не формально-правову, а економічну проблему.

Метод амортизації об'єкта основного засобу переглядається у разі зміни очікуваного способу одержання економічних вигід від його використання. Нарухування амортизації за новим методом починається з місяця, що слідує за місяцем ухвалення рішення про зміну методу амортизації.

Для найбільш раціонального вибору методу амортизації основних засобів підприємства необхідно проаналізувати всі існуючі методи та визначити їхні переваги та недоліки.

Таблиця 1

Методика нарахування амортизації за різними методами

Метод нарахування	Формула розрахунку річної суми амортизації
Прямолінійний	Річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується, на строк корисного використання об'єкта
Зменшення залишкової вартості	Річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації
Прискореного зменшення залишкової вартості	Річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється відповідно до строку корисного використання об'єкта
Кумулятивний	Річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта
Виробничий	Місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації

Так, прямолінійний метод забезпечує рівномірну амортизацію об'єкта протягом усього терміну його користування.

Відповідно до пп. 1 п. 26 ПСБО 7, прямолінійний метод означає, що річна сума амортизації визначається розподілом амортизованої вартості на очікуваний період часу використання об'єкта основних засобів.

Ефективне просте відтворення основних засобів потребує великих зусиль із боку підприємства. Необхідно не тільки правильно вкласти інвестиційні ресурси в основні засоби на початку реалізації певного проекту, а й зуміти повернути їх так, щоб мати можливість відновити втрачені внаслідок спрацювання активи та продовжити ефективно працювати для отримання бажаного рівня прибутку і суспільної користі, а це підтверджує значущість системи організації первинного обліку нарахування та розподілу амортизації в контексті відтворення необоротних матеріальних ресурсів.

Первинний облік – це одна зі стадій господарського обліку, на якій фіксується господарське явище чи процес на первинних носіях облікової інформації, які в подальшому забезпечують отримання необхідних даних для управління тими чи іншими об'єктами господарювання, здійснення контролю над господарськими явищами та процесами для аналізу діяльності й реальної оцінки результатів роботи підприємства.

Підприємство з метою управління амортизаційною політикою формує такі завдання первинного обліку амортизації основних засобів:

- визначення амортизації як витрат, що включаються у собівартість продукції, та як джерела нагромадження коштів для відтворення основних засобів;
- обґрунтування доцільності використання певного методу нарахування амортизації основних засобів;
- затвердження в наказі про облікову політику вибраного методу нарахування амортизації;
- документальне оформлення операцій з основними засобами, зокрема з нарахування амортизації;
- формування системи первинних документів на основі здійснення господарських операцій із нарахування та розподілу амортизації;
- відображення записів господарських операцій в облікових реєстрах на підставі первинних документів.

Первинний облік амортизації є частиною загальної системи бухгалтерського обліку основних засобів, який забезпечує відображення в обліку здійснених господарських операцій із нарахування та розподілу амортизації основних засобів. Він відіграє значну роль в управлінні амортизаційною політикою, має велике значення для забезпечення

контролю над порядком нарахування та розподілом сум амортизаційних відрахувань, спрямованих на відтворення основних засобів підприємства та їх раціонального використання [3, с. 570].

Запровадження в дію Податкового кодексу України вимагає повного перегляду системи документування операцій з обліку амортизації, оскільки він вводить обмеження щодо терміну використання об'єкта з метою продовження строку нарахування амортизації на основні засоби.

Необхідність удосконалення первинних документів зумовлена ще й тим, що вони втратили свій початковий зміст та не задовольняють вимоги користувачів інформації стосовно системи амортизаційної політики підприємства в напрямі нарахування й ефективності використання амортизаційних коштів як основного джерела відтворення основних засобів підприємства.

Система первинного обліку операцій із нарахування та розподілу амортизації повинна відповідати вимогам Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» щодо точності інформації. Вона має достовірно відображати процес функціонування системи первинного обліку амортизації основних засобів. Усі її показники повинні мати однозначний зміст, який не допускає різних тлумачень, а також первинні документи мають бути логічно взаємопов'язані один з одним та функціонувати як комплексна система порядку нарахування амортизації.

Раціональна система первинного обліку амортизації дасть змогу здійснювати контроль над порядком нарахування та розподілом сум амортизаційних відрахувань із метою формування фонду грошових коштів для відтворення основних засобів [5, с. 668].

Висновки з проведеного дослідження. Основним джерелом відтворення основних засобів є амортизаційні відрахування. Відомо, що за великих масштабів виробничого потенціалу щорічні амортизаційні відрахування являють собою досить вагоме джерело фінансових ресурсів підприємства.

Аналізуючи дані, отримані під час дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Амортизаційні відрахування – частина виробничого капіталу, що переходить у форму товарного або частину вартості основних засобів, що поступає з виробництва в обіг. Для будь-якого підприємства амортизаційні відрахування являють собою спосіб поступового повернення іммобілізованих коштів (які свого часу підприємство витратило на придбання та створення активу, що амортизується) у зворотні. Основними нормативними документами є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», Податковий кодекс України, П(С)БО 7 «Основні засоби», П(С)БО 16 «Витрати».

2. Необхідно здійснювати контроль над формуванням амортизаційного фонду не тільки силами самого підприємства, а й із боку контролюючих державних структур.

3. Проведений аналіз документального оформлення порядку первинного обліку нарахування амортизації основних засобів свідчить про необхідність формування таких документів для нарахування амортизації, які забезпечать точність та достовірність розрахункових даних відповідно до вимог чинного законодавства.

4. Запропоновані нами вдосконалення деяких документів дадуть змогу скоротити час на обробку облікової первинної інформації та полегшать роботу бухгалтера під час перевірки записів у реєстрах обліку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міжнародний стандарт фінансової звітності (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» : Міжнародний документ від 01.01.2012. *Верховна Рада України*. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_016 (дата звернення: 22.04.2019).

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти». *Міністерство фінансів України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01> (дата звернення: 26.04.2019).

3. Звітність підприємства / М.І. Бондар та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 570 с.

4. Оніщенко В.О., Бондар М.І., Дубовая В.В. Облік у зарубіжних країнах : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 576 с.

5. Облік у банках / О.Г. Коренєва та ін. Суми : Університетська книга, 2017. 668 с.

REFERENCES:

1. International Financial Reporting Standard 9 "Financial instruments" (2014). Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_016 (accessed 22 April 2019).

2. Ukrainian Accounting standard (UAS) 13 "Financial instruments" (2001). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01> (accessed 26 April 2019).

3. Bondar M.I., Verygha Ju. A., Oryshhenko M.M., Prokhar N.V., Lezhnenko L.I. (2017) Zvitnistj pidpryjemstva [Enterprise reporting]. Kyiv: Centr uchbovohoji literatury (in Ukrainian).

4. Onishhenko V.O., Bondar M.I., Dubovaja V.V. (2018) Oblik u zarubizhnykh krajynakh [Accounting in foreign countries]. Kyiv: Centr uchbovohoji literatury (in Ukrainian).

5. Korenjeva O.Gh., Maslak N.Gh., Slav'jansjka N.Gh. ta in. (2017) Oblik u bankakh [Accounting in banks]. Sumy: Universtetsjka knygha (in Ukrainian).

ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛЯ: ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

INTERNET COMMERCE: ACCOUNTING AND TAXATION

У статті розглянуто порядок обліку розрахунків із покупцями в Інтернет-торгівлі. Складні економічні відносини відчутно впливають на можливості споживачів. Користуючись послугами суб'єктів господарювання, що діють у сфері Інтернет-торгівлі, покупці отримують можливість заощадити за рахунок більш низьких цін, порівняти ціни для вибору найнижчої. Для економії часу товар можна вибрати не виходячи з дому, вибрати зручний спосіб оплати і доставки. У статті висвітлено торгівлю у сфері е-бізнесу як об'єкт обліку. Побудовано алгоритм здійснення Інтернет-торгівлі та облікового забезпечення розрахунків із покупцями, нарахування доходу та визначення фінансового результату. Особливу увагу приділено порядку складання електронного договору згідно із Законом України «Про електронну комерцію». Акцентовано увагу на способах розрахунків за товари, роботи, послуги та кореспонденції рахунків в обліку. Висвітлено можливі способи доставки та відображення господарських операцій в обліку.

Ключові слова: торгівля, Інтернет-торгівля, облік, покупці, споживач, електронний договір, спосіб оплати, спосіб доставки.

В статье рассмотрен порядок учета расчетов с покупателями в Интернет-

торговле. Сложные экономические отношения ощутимо влияют на возможности потребителей. Пользуясь услугами субъектов ведения хозяйства, которые действуют в сфере Интернет-торговли, покупатели получают возможность сэкономить за счет низких цен, сравнить цены для выбора самой оптимальной. Для экономии времени товар можно выбрать не выходя из дома, выбрать удобный способ оплаты и доставки. В статье отражена торговля в сфере е-бизнеса как объект учета. Построен алгоритм осуществления Интернет-торговли и учетного обеспечения расчетов с покупателями, начисления дохода и определения финансового результата. Особенное внимание уделено порядку составления электронного договора согласно Закону Украины «Об электронной коммерции». Акцентируется внимание на способах расчетов и корреспонденции счетов в учете. Отражены возможные способы доставки и отражения хозяйственных операций в учете.

Ключевые слова: торговля, Интернет-торговля, учет, покупатель, потребитель, электронный договор, способ оплаты, способ доставки.

УДК 657:339:004

Лера О.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Полтавська державна аграрна академія

Leha Olha

Poltava State Agrarian Academy

In the current difficult political and economic conditions in Ukraine, trade remains one of the most profitable and promising business sectors. Foreign trade experience has influenced the development of e-commerce in Ukraine. In today's business environment, a useful tool is Internet commerce, aimed at developing the Ukrainian economy and meeting the needs of both producers of goods (works, services) and consumers. The purchasing power of Ukrainians is diminished over rising food prices, not everyone can afford to buy other things. By using the services of business entities operating in the field of Internet commerce, customers can save due to lower prices, compare prices to choose the lowest. To save time, the goods can be selected in the comfort of home, choosing a convenient payment and delivery method. Electronic commerce, as any type of activity of business entities engaged in the production and sales of goods (works, services), is an object of accounting and taxation. The main components of accounting of electronic commerce are determined in the article: the cost of creating sites and sales presentation, the execution of electronic contracts, acceptance of orders, electronic payments in various forms, operations to fulfil the order, etc. Objects of taxation include operations on realization, calculation of wages for employees, tax calculation depending on the chosen system of taxation. The tax systems that can be selected by legal entities or individual entrepreneurs are substantiated: II and III group of single tax payers or the general tax system with payment of income tax. The algorithm of realization of the Internet trade and accounting support of settlements with buyers, accrual of income, and determination of financial result is constructed. Particular attention is paid to the procedure for drawing up an electronic contract according to the Law of Ukraine "On E-Commerce". It is emphasized on the methods of settlements and the correspondence of accounts in accounting. Possible ways of delivering and displaying business transactions in accounting are highlighted.

Key words: trade, Internet commerce, accounting, buyers, consumer, electronic contract, payment method, delivery method.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ведення бізнесу корисним інструментом стає електронна комерція, спрямована на розвиток економіки України і задоволення потреб як виробників товарів (робіт, послуг), так і споживачів.

Комерційна діяльність, заснована на всесвітній комп'ютерній мережі Internet, дає змогу розширити ринки збуту як малих підприємств, так і великих компаній. Споживачі все більше користуються під час вибору товарів, робіт чи послуг сайтами компаній, магазинів, туристичних фірм тощо. Крім того, досить зручно користуватися сайтами приватних оголошень про продаж товарів, які були вживані.

За узагальненими даними онлайн-торгівлі в Україні за 2018 р. установлено, що покупки здійснюють здебільшого через комп'ютери (62%), на другому місці – смартфони (34%), планшети (4%). За демографічною ознакою найбільш актив-

ними споживачами є жінки (61%). Вікові категорії споживачів розділилися так: 18–24 роки – 15%, 25–34 роки – 46%, 35–44 роки – 23%, 44–54 роки – 10%, 55–64 роки – 5%, 65 років+ – 1%. Оцінка покупок, здійснених у мережі Internet, дала змогу виділити топ-5 товарів та послуг: побутова техніка та електроніка; одяг; косметика і парфуми; взуття; туристичні послуги [1].

Для продавців електронна комерція супроводжується створенням нових масивів інформації, які пов'язані зі створеннями сайтів, витратами на рекламу, роздрібною чи оптовою торгівлею, виконанням замовлень, доставкою товарів, електронними грошима, онлайн-аукціонами тощо. Виявлення, реєстрація, накопичення, обробка, узагальнення, зберігання даних про зазначені масиви інформації можливі тільки у системі бухгалтерського обліку. Отже, в умовах цифрової

трансформації торговельної діяльності роль бухгалтерського обліку в системі інформаційного забезпечення актуалізується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теорії та організації бухгалтерського обліку електронного бізнесу присвятили праці А.С. Крутова [2], В.А. Кулик [3], С.Ф. Легенчук [4]. Проте наразі недостатньо вивченими залишаються практичні питання використання окремих елементів бухгалтерського обліку, підходи до електронного документування в системі диджитал-обліку, податкові аспекти діяльності суб'єктів електронної комерції. Зазначені проблеми зумовили вибір теми, завдань, структури та напрямів дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності електронного бізнесу та ролі бухгалтерського і податкового обліку для його ефективного функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрові технології стрімко поширюються в усіх сферах життя людства. А враховуючи, що населення має постійний попит на товари, послуги, роботи, то диджиталізація прийшла й у сферу торгівлі. Продаж товарів пройшов шлях від ринків, крамничок, лотків, кіосків до великих супер- та гіпермаркетів. Із прийняттям Закону України «Про електронну комерцію» [5], розвитком Інтернет-комунікацій, служб доставки, платіжних систем їх почали змінювати онлайн-майданчики (Інтернет-магазини, маркетплейси, торговельні онлайн-сервіси тощо).

У сучасних складних економічних та політичних умовах Інтернет-торгівля дає змогу організувати збут товарів, робіт чи послуг із відносно невеликими витратами. Електронна торгівля, як і будь-який вид діяльності суб'єктів господарювання, що займаються виробництвом та реалізацією товарів (робіт, послуг), є об'єктом бухгалтерського обліку та оподаткування.

До основних складників об'єкта бухгалтерського обліку електронної торгівлі належать витрати на створення сайтів і презентацію товару, оформлення електронних договорів, приймання замовлення, електронні платежі в різних формах, здійснення операцій щодо виконання замовлення і т. д. Усі зазначені господарські операції повинні бути зареєстровані у хронологічному порядку, підлягають обробці та відображенню на рахунках бухгалтерського обліку, що є підставою для складання фінансової звітності.

До об'єктів оподаткування належать операції щодо реалізації, нарахування заробітної плати працівникам, нарахування податку залежно від вибраної системи оподаткування. Юрособи чи фізособи – підприємці, які є суб'єктами eCommerce, згідно з чинним законодавством, можуть самостійно вибрати спрощену або загальну систему оподаткування.

Спрощена система оподаткування передбачає справляння податків із заміною сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку.

Платники податку єдиного податку I групи не можуть бути суб'єктами Інтернет-торгівлі, оскільки у структурі класифікації видів економічної діяльності (КВЕД ДК 009:2010) для таких фізичних осіб – підприємців передбачена роздрібна торгівля з лотків і на ринках: 47.81 – харчовими продуктами, напоями та тютюновими виробами, 47.82 – текстильними виробами, одягом і взуттям, 47.89 – іншими товарами.

Отже, перебувати на спрощеній системі оподаткування та бути суб'єктами e-бізнесу можуть бути платники II і III груп. Винятком є те, що платники ЄП II групи можуть продавати товари через Інтернет-магазин будь-яким покупцям, тоді як послуги з доставки товару вони мають право надавати виключно іншим платникам єдиного податку чи населенню [6].

Для платників ЄП II групи в 2019 р. річний дохід становить 1,5 млн грн за дозволеної кількості працівників не більше 10 осіб. Ставка податку становить 20% мінімальної заробітної плати (834,60 грн).

До платників ЄП III групи належать фізособи – підприємці та юрособи – суб'єкти господарювання з доходом не більше 5 млн грн. Ставка податку зазвичай становить 3% або 5% від доходу, підвищена для юросіб у випадках, визначених п. 293.5 ПКУ: 6% – зі сплатою ПДВ; 10% – без сплати ПДВ.

Перебування суб'єктів e-business на загальній системі оподаткування передбачає сплату податку на прибуток, порядок нарахування та сплати якого регулюється розділом III «Податок на прибуток» ПКУ.

Окрім того, Інтернет-магазини залежно від вибраної системи оподаткування (спрощена система оподаткування, обліку, звітності чи загальна) можуть бути також платниками ПДВ (20%), податку на доходи фізичних осіб (18%), військового збору (1,5%) та інших податків.

Алгоритм здійснення Інтернет-торгівлі та її облікового забезпечення представлено на (рис. 1).

Учасниками Інтернет-торгівлі, як і будь-якого іншого виду торговельних відносин, є продавець і покупець, між якими неможливі взаємовідносини без укладення договору.

Розділ III «Порядок вчинення електронних правочинів» Закону України «Про електронну комерцію» [5] визначає порядок укладання електронних договорів, розглядаючи їх як домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, оформлену в електронній формі (тобто дистанційно і з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем). Алгоритм складання електронного договору та визнання його укладе-

ним представлено на рис. 2. Під час укладання договорів керуються також вимогами Цивільного і Господарського кодексів України, іншими актами законодавства.

Учасниками відносин у сфері Інтернет-торгівлі є:

1) суб'єкт господарювання будь-якої організаційно-правової форми (приватне підприємство, мале підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство тощо), який реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем;

2) постачальник послуг проміжного характеру в інформаційній сфері;

3) покупець товарів, або замовник робіт чи послуг [7].

До додаткових обов'язків продавця належить прямий і простий доступ до інформації про себе, товар, способи оплати і доставки, предмет договору повинен відповідати як кількісним, так і якісним параметрам, оперативно підтверджувати замовлення від контрагента тощо.

Права й обов'язки покупців (замовників) у сфері е-комерції прирівнюється до статусу споживача, визначеного Законом «Про захист прав споживачів». На покупців покладено обов'язки надання інформації про себе, електронний підпис, ідентифікації в інформаційній системі підприємства е-комерції тощо.

Інтернет-магазини для розрахунків пропонують декілька способів оплати, розглянемо їх види, особливості та відображення в обліку.

1. Готівкові розрахунки, які можна здійснити безпосередньо в офісі продавця або під час доставки розрахуватися з кур'єром. В обліку кореспонденція рахунків: Дт 301 Кт 702.

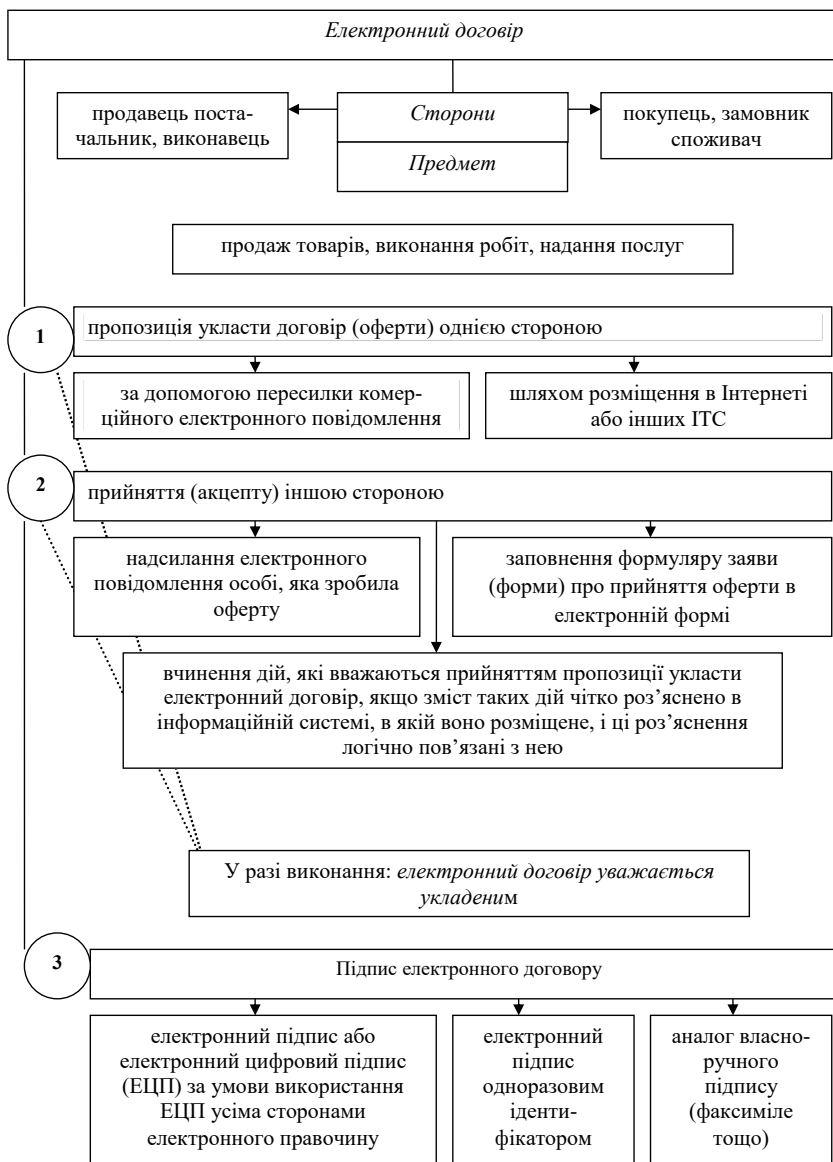
2. Безготівкові розрахунки можливо здійснити банківським платіжним дорученням через зарахування на поточний рахунок продавця: Дт 311 Кт 702, Дт 702 Кт 641, Дт 902 Кт 28.

3. Застосування банківських платіжних карток: а) через портативний платіжний термінал у кур'єра під час доставки товару; б) оплата банківськими платіжними картками на сайті Інтернет-магазину (Інтернет-еквайринг) через фінансових посередників (Portmone.com, Liqpay та ін.). Особливістю таких способів оплати є застосування реєстратора розрахункових операцій і видача клієнтам на руки фіскального касового чеку за ф. № ФКЧ-1, основними реквізитами якого є форма оплати (готівкою, картою, у кредит, чеками тощо) та

Рис. 1. Алгоритм здійснення Інтернет-торгівлі

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Алгоритм складання електронного договору та визнання його укладеним

Джерело: узагальнено автором на підставі [5]

сума коштів [8]. У бухгалтерському обліку складається кореспонденція рахунків: Дт 331 Кт 702, Дт 333 Кт 331, Дт 311 Кт 333.

4. Електронні гроші. Згідно із Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей», це одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, які приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами й є грошовим зобов'язанням особи, що виконуються в готівковій або безготівковій формі [9].

В Україні випуск електронних грошей мають право лише 23 банки на базі карткових платіжних систем Visa, MasterCard, НСМЕП. Наприклад, «Альфа-банк» – FORPOST, ALFA-MONEY, MasterCard, Visa, «Простір», «Ощадбанк», «Перший інвестиційний банк», ПУМБ, «ПриватБанк» – MasterCard, Visa [10].

Найбільш популярним сервісом серед користувачів та Інтернет-магазинів у більшості країн є WebMoney (або WebMoney Transfer), що пов'язано з раннім стартом діяльності та перевіреною безпекою платежів. Кожен, хто реєструється в системі WebMoney, отримує електронний гаманець, на якому ведеться облік прав вимоги користувача. В обліку зарахування WMU на електронний гаманець продавця (набуття права вимоги) відображається Дт 377 Кт 685, переведення електронних грошей у безготівковій та отримання їх на поточний рахунок – Дт 311 Кт 377.

Альтернативою WebMoney можуть стати «законні» електронні гроші. Такими сьогодні є «ГлобалМані» (емітент АТ «Ощадбанк»), МонеХу (ПУАТ «Фідобанк»), «Максі» (ПАТ «Альфа-банк»). Е-гроші, отримані як оплата за товар, суб'єкти Інтернет-торгівлі не можуть витратити на придбання товару в іншого користувача системи [10]. Порядок розрахунку електронними грошима простий: споживач відправляє їх зі свого електронного гаманця на електронний гаманець продавця [11]. В обліку такі операції відображають: а) отримання електронних грошей за товар – Дт335 Кт681, б) пред'явлення електронних грошей до погашення – Дт 377 Кт 335; в) надходження грошових коштів – Дт 311 Кт 377.

Під час формування замовлення вибирають спосіб доставки. Здебільшого Інтернет-магазини пропонують вибрати зручний варіант, не обмежуючи споживачів. До них належить:

1. Отримання товару в магазині (складі, офісі). Для продавця цей спосіб не супроводжується додатковими витратами, оплата проводиться на місці готівкою або пред'являється чек про часткову (повну) оплату. Право на товар переходить споживачу. У бухгалтерському обліку така операція супроводжується кореспонденцією рахунків: Дт 301 Кт 702, Дт 702 Кт 641, Дт 902 Кт 28.

2. Доставка товару кур'єром в обумовлене покупцем місце. Можливі два варіанти:

– в Інтернет-магазині працює власна служба доставки, що супроводжується витратами на оплату праці, єдиний соціальний внесок тощо. Кореспонденція рахунків: а) передача товару для

доставки – Дт 2822 Кт 281; б) товар було доставлено безпосередньо споживачу, кур'єр готівку здає в касу – Дт 301 Кт 702; в) відображено податкове зобов'язання з податку на додану вартість – Дт 702 Кт 641; г) списано собівартість реалізованого товару – Дт 902 Кт 2822; д) нараховано заробітну плату працівникам служби доставки – Дт 93 Кт 661; е) нараховано єдиний соціальний внесок – Дт 93 Кт 651 (22%); є) відображено підтверджені документально інші витрати для забезпечення діяльності служби доставки – Дт 93 Кт 372;

– залучення служби доставки супроводжується кореспонденцією рахунків: а) передано товар залученій організації по доставці товарів, вантажів – Дт 2822 Кт 281; б) згідно з рахунком нарахована оплата за послуги – Дт 93 Кт 631; в) відображено податковий кредит із ПДВ – Дт 641 Кт 631; г) надано підтверджуючий документ (звіт, акт тощо) щодо доставки товарів – Дт 361 Кт 702; д) відображено податкове зобов'язання з ПДВ – Дт 702 Кт 641; е) перераховано на поточний рахунок оплату за товар – Дт 311 Кт 361.

3. Доставка товару поштою або іншою транспортною організацією. Служби доставки на українському ринку представлено різними компаніями, такими як «Нова пошта», «Укрпошта», «Інтайм», Meest Express, Delivery, «Автолюкс». Сервіс horoshop.ua для визначення популярності провів опитування серед Інтернет-магазинів та встановив, що найбільш популярною є «Нова пошта» (97% опитуваних), на другому місці – «Укрпошта» (33%). У частині перевезень вантажів «Нова пошта» теж є лідером (64% опитуваних), тоді як 8% припадає на послуги «Укрпошти» [12].

До переваг користування послугами «Нової пошти» належать швидка доставка, широка мережа відділень, зручна автоматизація та інтеграція з різними сервісами, але все ж відзначено високу вартість послуг [12].

В обліку господарські операції необхідно відобразити так: а) передача товару для пересилання – Дт 2822 Кт 281; б) під час пересилання поштою підтвердженням слугує документ, що підтверджує факт пересилання (наприклад, квитанція, чек і т. д.) – Дт 361 Кт 702, кошти отримують після пересилання товару та його отримання – Дт 311 Кт 361, якщо товар було доставлено безпосередньо споживачу; в) відображено податкове зобов'язання з податку на додану вартість – Дт 702 Кт 641; г) списано собівартість реалізованого товару – Дт 902 Кт 2822.

Висновок з проведеного дослідження. Розвиток Інтернет-торгівлі має значний потенціал на національних ринках. Користуючись послугами суб'єктів господарювання, що діють у сфері Інтернет-торгівлі, покупці отримують можливість заощадити за рахунок більш низьких цін, порівняти ціни для вибору найнижчої. Для економії часу

товар можна вибирати не виходячи з дому, вибирати зручний спосіб оплати і доставки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підставу зробити висновки про незначну кількість наукових праць щодо проблем обліку та оподаткування процесу електронної торгівлі.

Розроблено алгоритм здійснення Інтернет-торгівлі та порядок облікового відображення господарських операцій для успішного здійснення збутового процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Онлайн-торгівля в Україні минулого року. URL : <https://nachasi.com/2019/03/25/e-commerce-in-ukraine-2018/> (дата звернення: 12.07.2019).
2. Крутова А.С. Методологія та організація бухгалтерського обліку у сфері електронної торгівлі : автореф. дис. ...док. екон. наук. Київ, 2011. 31 с.
3. Кулик В.А. Розвиток бухгалтерського обліку на підприємствах електронного бізнесу : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2017. 344 с.
4. Легенчук С.Ф., Королюк Н.М. Методика бухгалтерського обліку процесу електронної комерції. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2010. Вип. 4. С. 321–334. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2010_4_57 (дата звернення: 07.07.2019).
5. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 07.07.2019).
6. Кужельюк А.В., Стаднюк Т.В. Інтернет-торгівля: здійснення та облік. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 797–801. URL : <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/163.pdf> (дата звернення: 10.07.2019).
7. Асадчев Ю. Особливості електронних договорів згідно із Законом України «Про електронну комерцію». URL : https://zib.com.ua/ua/122670-osoblivosti_elektronnih_dogovoriv_zgidno_zakonu_ukraini_pro_.html (дата звернення: 10.07.2019).
8. Золотухін О. Власна справа: Інтернет-торгівля. *Вісник. Офіційно про податки*. 2017. № 42(946). URL : <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006259-vlasna-sprava-internet-torgivlya> (дата звернення: 11.07.2019).
9. Про платіжні системи та переказ грошей : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14/card2#Card> (дата звернення: 12.07.2019).
10. Електронні гроші: види і системи. Дізнайтеся, які електронні гроші дозволені в Україні, як здійснюється обмін віртуальних грошей. URL : https://bankchart.com.ua/e_banking/statii/elektronni_groshti (дата звернення: 13.07.2019).
11. Ольховик О. Електронні гроші. *Податки та бухгалтерський облік*. 2015. № 101. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2015/december/issue-101/article-14160.html> (дата звернення: 13.07.2019).
12. Поза конкуренцією: «Нова пошта» в три рази популярніше інших служб доставки. *Інфографіка*. URL : <https://rau.ua/novyni/novini-kompanij/rating-delivery/> (дата звернення: 13.07.2019).

REFERENCES:

1. Onlain-torhivlia v Ukraini mynuloho roku [Online retailing in Ukraine last year]. Available at: <https://nachasi.com/2019/03/25/e-commerce-in-ukraine-2018/> in Ukrainian (accessed 12 July 2019).
2. Krutova A. S. (2011) Metodolohiia ta orhanizatsiia bukhhaltenskoho obliku v sferi elektronnoi torhivli [Methodology and organization of accounting in the field of electronic trading]. *Doctor's thesis*. Kyiv (in Ukrainian).
3. Kulyk V. A. (2017). Rozvytok bukhhaltenskoho obliku na pidpriemstvakh elektronnoho biznesu [Development of accounting at the enterprises of electronic business]. Poltava (in Ukrainian).
4. Lehenchuk S. F., Koroliuk N. M. (2010) Metodyka bukhhaltenskoho obliku protsesu elektronnoi komertsii [Methods of accounting for electronic commerce process]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*. [Bulletin of Chernivtsi Trade and Economics Institute. Economic Sciences] (electronic journal), vol. 4., pp. 321-334. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2010_4_57 (accessed 7 July 2019).
5. Pro elektronnu komertsiiu [On Electronic Commerce]: Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 r. № 675-VIII. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (accessed 7 July 2019).
6. Kuzheliuk A.V., Stadniu, T.V. (2016) Internet-torhivlia: zdiisnennia ta oblik [Internet trading: implementation and accounting]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of Economy]. 2016. vol. 9. pp. 797 – 801 Available at: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/163.pdf> (accessed 10 July 2019).
7. Asadchev Yu. Osoblyvosti elektronnykh dohovoriv zghidno Zakonu Ukrainy «Pro elektronnu komertsiiu» [Peculiarities of electronic contracts according to Law of Ukraine On Electronic Commerce]. Available at: https://zib.com.ua/ua/122670-osoblivosti_elektronnih_dogovoriv_zgidno_zakonu_ukraini_pro_.html (accessed 10 July 2010).
8. Zolotukhin O. (2017). Vlasna sprava: internet-torhivlia [Own business: Internet trading]. *Visnyk. Ofitsiino pro podatky* [Bulletin. Officially about Taxes] 2017. no. 42 (946). Available at: <http://www.visnuk.com.uac/uk/publication/100006259-vlasna-sprava-internet-torgivlya> (accessed 11 July 2019).
9. Pro platizhni systemy ta perekaz hroshei [On Payment Systems and Money Transfer]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2346-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14/card2#Card>. (accessed 12 July 2019).
10. Elektronni hroshei: vydy i systemy. Diznaiesia, yaki elektronni hroshei dozvoleni v Ukraini, yak zdiisniuietsia obmin virtualnykh hroshei [Electronic money: types and systems. Learn what electronic money is permitted in Ukraine, how the exchange of digital cash is made]. Available at: https://bankchart.com.ua/e_banking/statti/elektronni_groshei (accessed 13 July 2019).
11. Olkhovyk O. (2015) Elektronni hroshei [Electronic money]. *Podatky ta bukhhaltenskyi oblik* [Taxes and Accounting]. no. 101. Available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2015/december/issue-101/article-14160.html> (accessed 13 July 2019).
12. Poza konkurentsii: Nova poshta v try razy popularnishe inshykh sluzhb dostavky (infohrafika) [Beyond competition: New post is three times more popular than other delivery services (infographics)]. Available at: <https://rau.ua/novyni/novini-kompanij/rating-delivery> (accessed 13 July 2019).

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ

Причорноморський
науково-дослідний інститут
економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються

однаковими джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

- Ви укладаєте угоду про надання послуг;
- Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;
- Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення; *порівняльну таблицю* однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт про надану послугу* із зазначенням результатів;
- Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки *українською, але і російською та англійською мовами*;
- Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;
- Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що *убезпечить Вас від перевірок третіми особами*;
- Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;
- Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5500 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3500 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 43

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 18,98. Ум. друк. арк. 19,53.

Підписано до друку 02.08.2019. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса: вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, Україна, 65101

E-mail: info@iei.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5218 від 22.09.2016 р.